

Psikoloji alışmaları aşağıdaki indeksde yer almaktadır;
Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)
Türk Psikiyatri Dizini

Studies in Pscyhology is covered in;
Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)
Turkish Psychiatry Index

EDİTÖRYAL KURUL / EDITORIAL BOARD

Tevfik ALICI	Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Bursa, Türkiye
Gökçe BAŞBUĞ	Sungkyunkwan University, SKK Graduate School of Business, Seoul, Korea
Mahmut BAYAZIT	Sabancı Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Charissa CHEAH	The University of Maryland, College of Arts, Humanities, and Social Sciences, Department of Psychology, Baltimore, USA, ccheah@umbc.edu
Sevim CESUR	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Anastasia EFKLİDES	Aristotle University of Thessaloniki Faculty of Philosophy School of Psychology, Thessaloniki, Greece
Ulaş Başar GEZGİN	Duy Tan University, Faculty of Arts and Humanities, Danang, Vietnam
Sema KARAKELLE	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Aylin KÜNTAY	Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Gökhan MALKOÇ	İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Ian PARKER	University of Leicester, School of Business, Leicester, UK
Özlem SERTEL BERK	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Emma SORBRING	Psikoloji, Pedagoji ve Sosyoloji Bölümü, Högskolan Väst / West University Trollhättan, İsveç
Diane SUNAR	İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Göklem TEKDEMİR	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Şeyda TÜRK SMITH	Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Pınar ÜNSAL	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Orkun YETKİLİ	University of Westminster, Department of Psychology, London, UK

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor in Chief

İlknur ÖZALP TÜRETGEN İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

Yönetici Editörler / Production Editors

Büşra ALPARSLAN İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
Nermin TAŞKALE İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Özlem Sertel BERK İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Elizabeth Mary EARL İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
Alan James NEWSON İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Gergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

Psikoloji Çalışmaları dergisinin sahibi adına temsilcisi:

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul, Türkiye)

Representative of Studies in Psychology on behalf of owner is

Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul, Turkey)

Sorumlu Müdür / Director

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Özlem SERTEL BERK

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü,

Ordu Cad. No. 196, 34459 Laleli, İstanbul - Türkiye

Tel: + 90 (212) 455 57 00

e-mail: sp@istanbul.edu.tr

http://sp.istanbul.edu.tr

Yayıncı Kuruluş / Publishing Company

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,

34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye

Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed in

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul - Turkey

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Duygu İçerikli Sözcüklerden Oluşan Türkçe DRM Listelerinin Geliştirilmesi
Development of Turkish DRM Lists with Emotional Words
Elif Yüvrük, Haki Turan, Aycan Kapucu..... 245
- Mizahın Gücü: Mizahın İş Talepleri Karşısında Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısını Azaltıcı Etkisi
The Power of Humor: Its Buffering Effect on Negative Job-related Affective Well-being against Job Demands
Tülay Turgut, Zeynep Oktuğ, Zeynep Merve Ünal..... 267
- Duygusal Uyarılmışlığın Tanıma Belleği Üzerindeki Ketleyici Etkisi: Nesne içi ve Nesneler arası Bağlantıların Karşılaştırılması
Interference Effects of Emotional Arousal on Recognition Memory: Comparison of Within-object and Between-object Bindings
Aslan Karaaslan, Nour Siakir-Oglou, Aycan Kapucu 293
- The Cognitive, Emotional and Behavioral Indicators of Dispositional Gratitude in Close Friendship: The Case of Turkey
Yakın Arkadaşlık İlişkisinde Minnettarlık Eğiliminin Bilişsel, Duygusal ve Davranışsal Göstergeleri: Türkiye Örneği
Canan Erdugan, Arzu Araz 321
- Stresli Durumlarda Bilişsel Kontrol ve Bilişsel Esneklik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması
Cognitive Control and Cognitive Flexibility in the Context of Stress: A Scale Adaptation
Ayşe Sibel Demirtaş 345
- İkinci Dil Ediniminin Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuklarında Anlatı Becerilerinin Kurgusal ve Dilbilgisel Süreçlerine Olan Etkisi
Effects of Second Language Acquisition on Narrative Structure and Linguistic Processes in Preschool and School-Aged Children
Aslı Aktan-Erciyes 369
- Hemodiyaliz Hastalarına Bakım Verenlerde Bakıcı Stres Modelinin Test Edilmesi
Testing the Caregiver Stress Model with the Caregivers of Hemodialysis Patients
Ayşenur Aktaş, H. Özlem Sertel-Berk 401

Derlemeler / Reviews

- Çocuk ve Ergenlere Yönelik Affetme Müdahaleleri: SistematiK Gözden Geçirme
Forgiveness Interventions for Children and Adolescents: Systematic Review
Esra Asıcı..... 429
- Kanser Tanısı Olan Kişilerde Kabul ve Kararlılık Terapisi Uygulamaları: SistematiK Bir Derleme
Acceptance and Commitment Therapy Interventions in Patients Diagnosed with Cancer: A Systematic Review
Samet Baş, Gülay Dirik 459

Duygu İçerikli Sözcüklerden Oluşan Türkçe DRM Listelerinin Geliştirilmesi

Development of Turkish DRM Lists with Emotional Words

Elif Yüvrük¹ , Haki Turan² , Aycan Kapucu³

Teşekkür: Veri toplama sürecindeki katkılarından ötürü Başak Özkaraya teşekkür ederiz.

¹Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
²Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
³Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: E.Y. 0000-0001-7150-4060;
H.T. 0000-0002-0717-8018;
A.K. 0000-0001-7340-9876

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Elif Yüvrük,
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: elifyuvruk@ege.edu.tr

Başvuru/Submitted: 15.03.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested:
03.05.2019
Son Revizyon/Last Revision Received:
18.07.2019
Kabul/Accepted: 29.07.2019
Online Yayın/Published Online: 14.10.2019

Atıf/Citation: Yuvruk, E., Turan, H., Kapucu, A. (2019). Duygu içerikli sözcüklerden oluşan Türkçe DRM listelerinin geliştirilmesi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2): 245-266.
<https://doi.org/10.26650/SP2019-0026>

ÖZ

Deese-Roediger-McDermott (DRM) paradigması (Deese, 1959; Roediger ve McDermott, 1995), anlamsal ilişkili sözcük listelerinin ortak olarak çağrıştırdığı ancak gerçekte hiç görülmemiş sözcüğe dair güçlü bir bellek yanılması yaratmaktadır. Gözlenen bellek yanılmasının oldukça güçlü olması literatürde bu paradigmanın sıklıkla kullanılmasını, farklı değişkenlerin bu yanılmaya etkisinin incelenmesini ve farklı dillerde DRM listelerinin geliştirilmesini sağlamıştır. Geliştirilmiş olan mevcut DRM listelerinde bellek yanılmasını etkileyebilecek bazı sözcük özellikleri (Örn., somutluk, sıklık, imgelem gücü vb.) kontrol edilmesine karşın, sözcüklerin duygusal değerlikleri sıklıkla göz ardı edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, çeşitli sözcük özellikleri açısından kontrol edilmiş pozitif, negatif ve nötr duygu içerikli sözcüklerden oluşan Türkçe DRM listelerinin literatüre kazandırılmasıdır. Bu amaçla, her üç duygu koşulundan 10'ar adet DRM listesi geliştirilmiştir. Listelerin bellek yanılması oluşturma yüzdeleri tanıma belleği görevi kullanılarak ölçülmüştür. Tanıma belleği görevinden elde edilen veriler iki şekilde analiz edilmiştir. İlk olarak katılımcıların isabet ve yanlış alarm oranları analiz edilmiş, katılımcılarda her üç duygu koşulunda genel olarak başarılı bir şekilde bellek yanılması ortaya çıkartılabildiği görülmüştür. Ardından, geliştirilen her bir DRM listesinin etkililiği incelenmiştir. Bulgular, her üç duygu koşulunda geliştirilen DRM listelerinin başarılı bir şekilde bellek yanılması oluşturabildiğini, gözlenen etkilerin uluslararası liste geliştirme çalışmalarına uyumlu olduğunu göstermiştir. Negatif listeler ortalama %66, pozitif listeler %65 ve nötr listeler %58 oranında bellek yanılmasına yol açmıştır. Çalışmada geliştiren duygusal DRM listelerinin, başta bilişsel psikoloji olmak üzere psikolojinin farklı alanlarında duygu ve bellek yanılmasını inceleyen araştırmacılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: DRM, bellek yanılması, duygu, değerlik, uyarılmışlık

ABSTRACT

The Deese-Roediger-McDermott (DRM) paradigm (Deese, 1959; Roediger & McDermott, 1995) creates strong false memories of critical words that are actually never studied but are associated to a semantically-related studied word list. The fact that the created memory illusion is quite powerful has led to the frequent use of this paradigm to investigate effects of different variables on this illusion and to develop DRM lists in different languages. The present study aimed to develop Turkish emotional DRM lists including positive, negative and neutral words that are matched on arousal and on several other word characteristics. Ten DRM lists were created in each emotion condition (negative, positive, neutral); each list included ten list words related to one critical lure. Recognition memory test was used to measure the magnitude of false memories. Analyses of participants' hit and false alarm rates revealed that similar levels of false memories were created in each emotion condition. Levels of false memories for each critical lure were then calculated separately. The data showed that each DRM list was able to produce comparable levels of false recognition when compared to previous studies in the literature. Sixty-six percent of the negative critical lures, 65% of the positive critical lures and 58% of the neutral critical lures were recognized by the participants as old words. We believe that these emotional DRM lists would be useful for researchers working in different areas of psychology who are interested in investigating emotion and false memories in native Turkish-speakers.

Keywords: DRM, false memory, emotion, valence, arousal

EXTENDED ABSTRACT

The Deese-Roediger-McDermott (DRM) paradigm (Deese, 1959; Roediger & McDermott, 1995), is frequently used to experimentally create false memories. In a typical procedure, semantically-related word lists are studied, each of which is associated with one non-presented critical theme word, followed by a recall or a recognition test. Participants frequently report non-presented critical words at comparable levels with studied words (Roediger & McDermott, 1995). Even if participants are warned about the nature of the DRM effect, false memories for critical lures are almost inevitable (McCabe & Smith, 2002; McDermott & Roediger, 1998). The fact that the created memory illusion is quite powerful has led to the development of various sets of DRM lists in different languages.

One of the most frequently used DRM lists was created by Stadler, Roediger, and McDermott (1999). Some researchers have used Stadler et al.'s (1999) DRM lists by translating them into their own language (e.g., Anastasi, Rhodes, Marquez, & Velino, 2005, *Spanish*; Mısırlısoy, 2004, *Turkish*; Stein & Pergher, 2001, *Brazilian Portuguese*; Zeelenberge & Pecher, 2002, *Dutch*). In fact, translating DRM lists into different languages could potentially impair associations within list words (Anastasi, Rhodes, Marquez, & Velino, 2005). To overcome this problem, researchers have developed various original DRM lists in accordance with unique word characteristics in their own language (e.g., Anastasi, De Leon, & Rhodes, 2005, *Spanish*; Cadavid & Beato, 2017, *Spanish*; Göz, 2005, *Turkish*; Iacullo & Marucci, 2016, *Italian*). Yet, while some word characteristics (e.g., frequency of use, concreteness, etc.) were controlled

in most of the developed lists, emotional valence and arousal of the words have often been ignored. Extensive research has demonstrated that these two dimensions of emotion substantially effect false memories (Dewhurst, Anderson, & Knott, 2012; Gong, Xiao, & Wang, 2016). To our knowledge, currently there are no emotional DRM lists available for use with native Turkish speakers. To this end, we aimed to develop Turkish DRM lists including positive, negative and neutral words that are matched on arousal.

Method

Ninety-two undergraduate psychology students (79% women) with an average age of 21.14 years ($SD = 1.83$) participated in this study. Participants were not informed about the nature of the DRM task; neither before the study phase nor before the test phase. DRM lists were created by using the word norms of Tekcan and Göz (2005) for imaginability, concreteness, associations, and frequency, and norms of Kapucu, Kılıç, Özkılıç and Sarıbaz (2018) for valence and arousal. Ten DRM lists were created in each emotion condition (negative, positive, neutral); each list included ten list words related to one critical lure. To prevent high memory load, each participant was presented with five randomly selected DRM lists for each emotion condition, instead of all ten lists. All participants studied positive, negative, and neutral DRM lists in a counterbalanced order followed by a recognition test including studied/old words, critical lures and noncritical lures. For each test item, participants decided whether each item was old or new.

Results

A 3 (emotion: positive, negative, neutral) x 3 (word type: old, critical lure, noncritical lure) two-way repeated measures ANOVA was conducted on participants' "old" response rates (see Figure 1). As expected, false alarm rates ("old" responses to lures) for critical words ($X = 0.61$, $SS = 0.19$) were remarkably higher than those for noncritical words ($X = 0.20$, $SD = 0.13$), showing false memory for critical words was successfully created in participants in each emotion condition ($F(2, 182) = 510.12$, $p < .001$, $\eta^2 = .85$). We then analyzed levels of false memories created by each DRM list, separately. To this end, we calculated the percentage of participants who gave an "old" response to each test word. A 3 (emotion: positive, negative, neutral) x 3 (word type: old, critical lure, noncritical lure) two-way between-subjects ANOVA was conducted on these old response rates (see Figure 2). Again, the significant main effect of word type ($F(2, 138) = 204.09$, $p < .001$, $\eta^2 = .74$) showed that old response rates for critical lures ($X = 0.63$, $SD = 0.17$) were higher than those for noncritical lures ($X = 0.20$, $SD = 0.13$). Sixty-six percent of the negative critical lures, 65% of the positive critical lures and 58% of the neutral critical lures were recognized by the participants as old words.

Discussion

Emotional meanings of words are frequently ignored in false memory literature despite well-documented emotion-related effects. To our knowledge, this is the first study to develop Turkish emotional DRM lists including positive, negative and neutral words that are controlled on several word characteristics. Levels of false memories created by these newly developed DRM lists were satisfactory on each emotion condition and were comparable with existing studies in the literature (e.g., Stadler et al., 1999; Ulatowska & Olszewska, 2013). We believe that these emotional DRM lists will be useful for researchers working in different areas of psychology who are interested in investigating emotion and false memories in native Turkish-speakers.

Belleğimiz, geçmiş deneyimlerimizin bir kopyası değildir; yalnızca “kusurlu bir arşividir” (Brainerd ve Reyna, 2005, s. 4). Kimi zaman gerçekte hiç yaşamadığımız bir olay için dahi belleğimizde yanlış bir anı kaydedilebilir. Günlük hayatta deneyimlediğimiz söz konusu bellek yanılgıları laboratuvar ortamında sıklıkla Deese-Roediger-McDermott (DRM, Deese, 1959; Roediger ve McDermott, 1995) paradigmasıyla incelenmektedir (Örn., Gallo, 2004; Watson, Bunting, Poole ve Conway, 2005). Bu paradigmada katılımcılardan semantik olarak birbiriyle ilişkili bir dizi sözcüğü çalışması (Örn., *dost, sırdaş, yakın, kardeş, yoldaş*), ardından test aşamasında çalıştıkları sözcük listelerine ilişkin serbest hatırlama ya da tanıma belleği görevlerini tamamlamaları istenmektedir. Çalışmalardan elde edilen ortak bulguya göre katılımcılar, kendilerine sunulmamış olsa dahi sözcük setinin ortak olarak çağrıştırdığı kritik çeldiriciye (Örn., *arkadaş*) yönelik yanlış bir anı oluşturmakta, söz konusu kritik çeldiriciyi gördüklerini rapor etmektedirler.

DRM paradigmasında katılımcılarda sunulmayan kritik çeldiriciye ilişkin oldukça güçlü ve tutarlı bir bellek yanılgısı oluşturulmaktadır. Örneğin, kişilere çalışmanın doğası hakkında fikir vermek, yani çalışılan sözcük listelerinin kendilerine sunulmayan başka bir sözcüğü çağırıştırabileceğini ve test aşamasında buna dikkat etmeleri gerektiğini söylemek, bellek yanılgısını azaltmakla birlikte bu etkiyi ortadan kaldıramamaktadır (McCabe ve Smith, 2002; McDermott ve Roediger, 1998). Geri getirme aralığının uzadığı deneysel desenlerde liste kelimelerine yönelik bellek performansı düşerken, kritik DRM çeldiricilerine yönelik bellek yanılgılarının bozulmaması (Payne, Elie, Blackwell ve Neuschatz, 1996), hatta uzun süreli geri getirme aralığı sonunda (Örn., 1 hafta) kritik DRM çeldiricilerinin liste sözcüklerinden daha iyi hatırlanması (Thapar ve McDermott, 2001) bu paradigmada ortaya konan bellek yanılgısının oldukça güçlü olduğunu desteklemektedir. DRM’in kolaylıkla uygulanabilir bir görev olması ve yüksek deneysel kontrolün sağlanabilmesi bellek yanılgısı deneylerinde bu paradigmanın sıklıkla kullanılmasını sağlamıştır. Araştırmacılar yaşlanma, bireysel farklılıklar, duygu gibi psikolojinin çeşitli araştırma alanlarında bellek yanılgılarının rolünü incelemek için farklı niteliklerde DRM listeleri geliştirmişlerdir. Bu çalışmanın amacı Türkçe literatürde ilk kez, çeşitli sözcük özellikleri açısından kontrol edilmiş pozitif, negatif ve nötr duygu içerikli sözcüklerden oluşan DRM listelerini geliştirmektir. Geliştirilen DRM listelerinin, başta bilişsel psikoloji olmak üzere psikolojinin farklı alanlarında duygu ve bellek yanılgılarını inceleyen araştırmacılara fayda sağlayacağı ve Türkçe literatürde bellek yanılgılarına ilişkin çalışmaların yapılmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Literatürde Geliştirilmiş Olan DRM Listelerinin Özellikleri

Stadler, Roediger ve McDermott (1999) tarafından geliştirilen İngilizce DRM listeleri literatürde en sık kullanılan listelerdir. Araştırmacılar, Deese (1959) ve Roediger ve McDermott (1995) tarafından geliştirilen listelere ek toplam 36 liste geliştirmiş ve bu listelerin bellek yanılması oluşturma düzeyleri için norm değerlerini belirlemişlerdir. Serbest hatırlama görevinde kritik çeldiricilerin ortalama %46'sı yanlışlıkla "daha önce çalışılmış" olarak hatırlanırken, tanıma belleği görevinde bu oran %66'dır. Ancak çalışmanın detayları incelendiğinde, DRM listelerinin kritik çeldiricilere dair bellek yanılması oluşturma aralığının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Araştırmacılar tarafından geliştirilen listeler arasında *Pencere* kritik çeldiricisi katılımcıların %84'ü tarafından yanlışlıkla tanınırken, *Kral* kritik çeldiricisinin bellek yanılması oluşturma yüzdesi 27'dir. Stadler ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilen DRM listeleri çok sayıda bellek yanılması deneyinde kullanılmasına karşın gerçekte yalnızca ana dili İngilizce olan katılımcılarda uygulanmaya elverişlidir. Bu durum, bellek yanılması deneylerinin büyük ölçüde İngilizce ana dilli katılımcılarla yürütülmesine yol açmıştır. Bazı araştırmacılar Stadler ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilen listeleri kendi dillerine çevirerek kullanmışlardır (Örn., Anastasi, Rhodes, Marquez ve Velino, 2005, *İspanyolca*; Mısırlısoy, 2004, *Türkçe*; Stein ve Pergher, 2001, *Portekizce*; Zeelenberg ve Pecher, 2002, *Flemenkçe*) Ancak DRM etkisinin, liste sözcükleri arasındaki dile özgü anlamsal ilişkilere (*semantic association*) dayandığı düşünüldüğünde (Gallo, 2010), farklı dillerde geliştirilmiş olan listeleri yalnızca çevirerek kullanmak yeterli olmayabilir. Örneğin, Anastasi Rhodes, Marquez ve Velino (2005), DRM etkisi ve dil arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, İngilizce'den çevrilerek kullanılan DRM listelerinin doğal anlamsal ilişkisinin bozulduğunu ve DRM etkisinin beklenenden daha düşük düzeyde olduğunu göstermişlerdir. Literatürdeki bu ihtiyaçtan yola çıkarak farklı ülkelerden araştırmacılar kendi dillerine uygun olarak çeşitli DRM listeleri geliştirmişlerdir (Örn., Anastasi, De Leon ve Rhodes, 2005, *İspanyolca*; Cadavid ve Beato, 2017, *İspanyolca*; Göz, 2005, *Türkçe*; Iacullo ve Marucci, 2016, *İtalyanca*; Johansson ve Stenberg, 2002, *İsveççe*; Stein, Feix ve Rohenkohl, 2006, *Portekizce*; Ulatowska ve Olszewska, 2013, *Lehçe*).

Farklı dillerde geliştirilen DRM listelerinin özellikleri incelendiğinde bazı ortak çıkarımlar yapmak mümkündür. İlk olarak, katılımcılar liste sözcükleri ve kritik DRM sözcükleri için söz konusu sözcükleri çalışma aşamasında görmüş olduklarına dair benzer seviyede olumlu tanıma kararı verirlerken, liste sözcükleriyle ilişkili olmayan çeldi-

riciler (*kritik olmayan çeldiriciler*) için verilen olumlu tanıma kararları belirgin seviyede daha düşüktür. Bu durum başarılı bir şekilde DRM etkisinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte tüm listelerin benzer seviyede bellek yanılmasına yol açmadığı, aynı çalışma içinde dahi DRM etki ranjının oldukça geniş olduğunu söylemek mümkündür (Örn., Anastasi, De Leon ve Rhodes, 2005; Cadavid ve Beato, 2017; Stein ve ark., 2006). Son olarak, geliştirilen listelerde bazı sözcük özellikleri (Örn., *kullanım sıklığı, somutluk*) kontrol edilmesine karşın, sözcüklerin sahip olduğu duygusal değerlik ve uyarılmış düzeyleri sıklıkla göz ardı edilmiştir.

Duygu ve bellek etkileşimini inceleyen araştırmalarda deneysel uyaranlar olarak sözcükler sıklıkla kullanılmaktadır ve bu çalışmalarda sözcüklerin sahip olduğu duygusal özelliklerin belleği farklı şekillerde etkilediği gösterilmiştir. Örneğin, nötr sözcüklere kıyasla duygu içerikli sözcükler için bellek doğruluğunun arttığı bilinmektedir (Bkz. Kensinger ve Schacter, 2008). Tanıma belleği görevi kullanılan çalışmalarda ise söz konusu farklılaşmanın katılımcıların tepki yanlılığı ile ilişkili olabileceği gösterilmiştir. Katılımcılarda negatif sözcükler için artan liberal tepki yanlılığı -sözcüklerin gerçekten eski olup olmamasından bağımsız olarak “*eski*” olarak rapor edilme eğilimi- sıklıkla gösterilen bir bulgudur (Dougal ve Rotello, 2007; Kapucu, Rotello, Ready ve Seidl, 2008; White, Kapucu, Bruno, Rotello ve Ratcliff, 2014; Thapar ve Rouder, 2009). Bellek yanılmaları bağlamında incelendiğinde ise duygunun değerlik ve uyarılmışlık boyutlarının katılımcılarda farklı düzeylerde bellek yanılmasına yol açtığı bulunmuştur. Örneğin, Norris, Leaf ve Fenn (2018) DRM paradigmasında pozitif ya da nötr sözcüklere kıyasla negatif liste sözcüklerinin hem hatırlanma doğruluğunun hem de negatif kritik çeldiricilere ilişkin bellek yanılmasının arttığını göstermişlerdir. Negatif sözcükler için artan DRM etkisi diğer araştırmacılar tarafından da desteklenmiştir (Dewhurst, Anderson ve Knott, 2012; Gong, Xiao ve Wang, 2016). Dahası, tanıma belleği görevinin kullanıldığı bir çalışmada DRM etkisinin farklı değerlik düzeyindeki sözcüklere yönelik bellek doğruluğundaki farklılaşmadan değil negatif kritik çeldiricilere yönelik liberal tepki yanlılığındaki artıştan kaynaklanabileceği gösterilmiştir (Yüvrük, Kapucu ve Turan, 2018). Tüm bu bulgular, geliştirilen DRM listelerinin duygusal içeriklerine dikkat etmenin önemini vurgulamaktadır.

Stadler ve arkadaşlarının (1999) geliştirdikleri DRM listelerini duygusal içerikleri bakımından gruplamak mümkündür. Örneğin, *öfke, örümcek, soğuk, hırsız, çöp* gibi DRM listeleri negatif, *müzik, uyku, meyve, tatlı* gibi DRM listeleri pozitif, *pencere,*

araba, *şehir*, *kalem* gibi DRM listeleri ise nötr listeler olarak gruplandırılabilir¹. Buna karşın araştırmacılar söz konusu listelerin duygusal içeriklerine yönelik herhangi bir çalışma gerçekleştirmemişlerdir. Farklı duygusal niteliğe sahip söz konusu DRM listeleri çeşitli ampirik çalışmalarda bir arada kullanılmıştır. Sözcüklerin duygusal niteliklerinin dengelenmemiş olduğu listelerin bir arada kullanılması, duygunun bellek yanımları üzerinde karıştırıcı (*confounding*) bir etki göstermesine neden olabilir. Ulaşılabilen sınırlı sayıda araştırmada DRM listelerinin duygusal içeriklerinin incelendiği görülmüştür. Stein ve arkadaşları (2006), Portekizce duygusal içerikli sözcüklerden oluşan sekiz DRM listesi geliştirmişlerdir. Aynı araştırmacılar, daha sonra anlamsal ilişkiler, somutluk, kullanım sıklığı ve duygusal değerlik puanlarını içeren 44 sözcük listesi geliştirmiş olmalarına karşın bu kez söz konusu listelerin ne düzeyde bellek yanılmasına yol açtığını test etmemişlerdir (Stein ve Azevedo Gomes, 2009). Türkçe literatür incelendiğindeyse, farklı ampirik çalışmalarda DRM listelerinin kullanıldığı görülebilir (Göz, 2005; Göz, Karahan ve Tekcan, 2016; Mısırlısoy, 2004; Şahin, 2011; Şahin ve Tekman, 2019). Ancak ulaşılabilen çalışmaların hiçbirinde dilimiz özelliklerine uygun, duygusal içerikli sözcüklerden oluşan DRM listelerinin geliştirilmediği görülmüştür. Bellek yanımları araştırmalarında duygu önemli bir değişken olmasına karşın hem Türkçe hem de uluslararası literatürde kullanılan DRM listelerinin duygusal özellikleri sıklıkla göz ardı edilmiştir. Literatürdeki bu eksikliklerden yola çıkarak, bu çalışmada, uyarılmışlık seviyeleri açısından dengelenmiş pozitif, negatif ve nötr duygu içerikli sözcüklerden oluşan Türkçe DRM listelerinin geliştirilmesi ve literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Geliştirilen DRM listelerinin bellek yanılması oluşturma düzeyleri tanıma belleği görevi kullanılarak ölçülmüş; böylece serbest hatırlama görevlerine kıyasla bellek performansı daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmiştir. Katılımcıların sunulan liste sözcükleri için isabet oranları ve kritik çeldiriciler için yanlış alarm oranlarına ek olarak, DRM listeleriyle ilişkisiz kritik olmayan çeldiricilere ilişkin yanlış alarm oranları da ölçülmüştür. DRM etkisinin gözlenebilmesi için kritik çeldiriciler için “eski” tanıma kararı yüzdesinin çalışılan liste sözcükleriyle benzer seviyede, kritik olmayan çeldiricilerden ise anlamlı seviyede yüksek olması beklenmiş ve söz konusu yüzdelerin literatürdeki çalışmalarla benzer düzeyde olacağı öngörülmüştür.

1 Bu gruplama Kapucu ve arkadaşlarının (2018) Türkçe sözcükler için değerlik norm değerlerinden hareketle yapılmıştır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Ülkemizdeki bir devlet üniversitesinin psikoloji bölümünden 92 öğrenci (%79'u kadın) çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır. Yaş ortalamasının 21.14 olduğu örneklemede ($SS = 1.83$), duyu (pozitif, negatif, nötr) ve sözcük türü (eski, kritik çeldirici, kritik olmayan çeldirici) denek-içi değişkenlerdir. Tüm katılımcılar her üç duygusal içerikli sözcüklerden oluşan DRM listelerini çalışmışlar, ardından bu sözcüklere ilişkin bir tanıma belleği görevini tamamlamışlardır.

Veri Toplama Araçları

DRM listelerinin oluşturulması. Bu çalışma kapsamında her duyu grubundan (pozitif, negatif, nötr) 10'ar adet olmak üzere toplamda 30 DRM listesi oluşturulmuştur. Her bir DRM listesi 10 çağrışım sözcüğünden oluşmaktadır (benzer liste uzunluğu için bkz. Norris ve ark., 2018). Çalışmada kullanılan tüm sözcük listeleri Ek 1'de verilmiştir. Bu listelerin oluşturulmasında belirlenen seçme kriterleri ve izlenen işlem basamakları şu şekildedir:

Kritik çeldiricilerin belirlenmesi. Kritik çeldiriciler, çalışma aşamasında katılımcılara sunulmayan, DRM listesinin ortak olarak çağrıştırdığı, listenin ana temasını oluşturan sözcüklerdir. Kritik çeldiricilerin belli sözcük özellikleri açısından birbirine benzer nitelikte olması hedeflenmiştir. Bu amaçla sözcüklerin somutluk, sıklık, çağrışım seti genişliği ve imgelem gücü değerleri Tekcan ve Göz (2005)'ün çalışmasından elde edilmiştir. *Somutluk*, sözcüğün ne derece duyu organlarıyla algılanabilen bir sözcük olduğuna, *sıklık*, sözcüğün yazılı Türkçe'de bir milyon sözcük içinde ne sıklıkta kullanıldığına, *çağrışım seti genişliği*, sözcüğün toplam kaç farklı sözcüğü çağrıştırdığına, *imgelem gücü* ise sözcüklerin zihinsel imge uyandırma ya da hayal edilebilme gücüne işaret etmektedir. Çalışmada kullanılan sözcüklerin değerlik ve uyarılmışlık puanları ise Kapucu ve arkadaşlarının (2018) norm çalışmasından elde edilmiştir. *Değerlik*, bir sözcüğün ne kadar olumlu/hoş ya da olumsuz/nahoş bir sözcük olduğunu, *uyarılmışlık* ise sözcüğün ne kadar sakinlik ya da heyecan uyandırdığını ifade etmektedir. Kapucu ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında sözcüklerin norm değerleri 9'lu Likert tipi maddeler üzerinden belirlenmiştir. "1" puan sözcüğün olumsuz ya da sakinlik uyandıran bir sözcük olduğuna işaret ederken, "9" puan olumlu ya da heyecan uyandıran bir sözcük olduğuna işaret etmektedir.

Kritik çeldiricilerin tüm sözcük özelliklerine dair norm değerlerini elde edebilmek için söz konusu iki norm çalışmasındaki ortak sözcükler belirlenmiştir. Belirlenen 564

ortak sözcükten her duygu koşulu için en az 20'şer adet aday kritik çeldirici şu kriterlere uygun olarak seçilmiştir: Kapucu ve arkadaşlarının (2018) norm değerlerinden hareketle değerlik puanının 7'den yüksek olduğu sözcükler pozitif, 3'ten düşük olduğu sözcükler negatif ve 5'e yakın olduğu sözcükler nötr aday kritik çeldiriciler olarak sınıflandırılmıştır. Uyarılmışlık düzeylerinin dengelenebilmesi için tüm duygu koşullarındaki aday kritik çeldiricilerin uyarılmışlık puanlarının 6'ya yakın olmasına dikkat edilmiştir. Ek olarak yeterli uzunlukta DRM listeleri geliştirebilmek için Tekcan ve Göz'ün (2005) verilerinden hareketle yalnızca çağrışım seti genişliğinin 10'dan yüksek olduğu sözcükler aday kritik çeldirici havuzuna alınmıştır. Seçim yapılırken diğer sözcük özelliklerinin duygu koşulları arasında birbirine yakın olmasına özen gösterilmiştir. Norm değerlerine ek olarak birbiriyle semantik olarak fazlaca ilişkili olan kritik çeldiricilerden (örneğin; *ölüm*, *mezar* ve *cenaze*) yalnızca biri seçilmiş, böylece kritik çeldiricilerin de kendi içinde semantik kategori oluşturması engellenmeye çalışılmıştır. Daha sonra aday havuzu daraltılarak, her duygu koşulundan bu kriterleri en iyi sağlayan 10 kritik çeldirici belirlenmiştir. Bu kriterlere göre belirlenen kritik çeldiricilerin duygu puanı ortalamalarının duygu koşuluna göre istenen yönde birbirinden farklılaşıp farklılaşmadığı gerçekleştirilen tek yönlü varyans analiziyle incelenmiştir. Tüm sözcük özelliklerine dair elde edilen ortalamalar Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre, değerlik ($F(2, 29) = 452.94, p < .001, \eta^2 = .97$) ve uyarılmışlık ($F(2, 29) = 102.51, p < .001, \eta^2 = .88$) puanlarının duygu koşulları arasında istenen yönde birbirinden farklılaştığı görülmüştür. Bonferroni düzeltmesi yapılan ikili karşılaştırmalar pozitif kritik çeldiricilerin en yüksek değeriğe, negatif kritik çeldiricilerin en düşük değeriğe sahip olduğunu, nötr kritik çeldiricilerin değeriğinin her ikisinin ortasında ve her ikisinden anlamlı olarak farklılaştığını göstermiştir (tüm p 'ler $< .001$). Uyarılmışlık puanları incelendiğinde, nötr kritik çeldiricilerin en düşük uyarılmışlık seviyesinde olduğu ($p < .001$), ancak pozitif ve negatif çeldiricilerin birbirinden farklılaşmadığı görülmektedir ($p = .25$). Bu bulgular, geliştirilen listelerin kritik çeldiricilerinin istenen değeriğ ve uyarılmışlık düzeylerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bir sonraki aşamada, her bir kritik çeldiriciye ait DRM liste sözcükleri belirlenmiştir.

Tablo 1. Kritik çeldiricilerin duygu koşuluna göre sözcük özellikleri ortalama ve standart sapma değerleri.

Duygu	İmgelem	Somutluk	Çağrışım Seti Genişliği	Sıklık	Değerlik	Uyarılmışlık
	Ort. (SS)	Ort. (SS)	Ort. (SS)	Ort. (SS)	Ort. (SS)	Ort. (SS)
Pozitif	5.05 (0.99)	4.33 (1.58)	13.60 (2.71)	283.30 (270.91)	7.76 (0.28)	6.55 (0.20)
Negatif	4.17 (1.03)	4.07 (1.76)	14.50 (2.22)	78.60 (37.97)	2.05 (0.47)	6.27 (0.36)
Nötr	4.97 (1.66)	5.31 (2.12)	17.60 (2.12)	181.40 (130.40)	5.04 (0.49)	4.49 (0.43)

Çağrışım listelerinin oluşturulması. Kritik çeldiricilere ait çağrışım listelerinin oluşturulmasında Tekcan ve Göz'ün (2005) çağrışım listelerinden yararlanılmış, ilk olarak kritik çeldiricilere ait mevcut çağrışım listeleri belirlenmiştir. Söz konusu çağrışım listeleri içerisinde, kritik çeldiricilerden herhangi biriyle aynı olan liste sözcükleri çağrışım listelerinden çıkarılmıştır. Aynı zamanda çağrışım listeleri arasında birden fazla kez tekrar eden sözcükler de tespit edilmiş, bu sözcüklerin yalnızca çağrışım gücünün en yüksek olduğu DRM listesinde yer almasına, diğer DRM listelerinden silinmesine karar verilmiştir. Çağrışım güçlerinin DRM listeleri arasında benzer olduğu durumlarda ise çağrışım setlerinin genişliği gözetilerek karar verilmiştir. Örneğin, *kardeş* kelimesi hem *aile* hem de *arkadaş* kritik çeldiricilerinin çağrışım listelerinde yer almaktadır ve her iki listedeki çağrışım gücü de 4'tür. Ancak *aile* sözcüğün çağrışım seti genişliği daha fazla olduğu için, *kardeş* sözcüğünün yalnızca *arkadaş* listesinde kullanılmasına karar verilmiş, *aile* listesinden çıkarılmıştır. Tüm eleme işlemleri sonucunda bir sözcüğün yalnızca bir DRM listesinde yer aldığı 10'ar sözcükten oluşan DRM listeleri geliştirilmiştir.

Kritik olmayan çeldiricilerin belirlenmesi. Kritik olmayan çeldiriciler tanıma bellegi görevinin test aşamasında yeni sözcükler olarak sunulmak üzere seçilmiş, çalışılan DRM liste sözcükleri ile ilişkisiz çeldiricilerdir. Söz konusu çeldiriciler, Tekcan ve Göz (2005) ile Kapucu ve arkadaşlarının (2018) norm çalışmalarındaki ortak sözcükler arasından, kritik çeldiricilerin seçiminde kullanılan aynı kriterlere uygun olarak seçilmişlerdir. Öncelikle her duygu koşulundan 3'er adet kritik olmayan çeldirici belirlenmiş, ardından Tekcan ve Göz'ün (2005) çağrışım normları kullanılarak her bir kritik olmayan çeldiriciye ilişkin 2 adet sözcük daha eklenmiştir. Böylece test aşamasında sunulmak üzere her duygu koşulunda 3'er adet 3'er sözcük içeren kritik olmayan çeldirici listeleri oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan tüm kritik olmayan çeldiriciler Ek 1'de verilmiştir.

İşlem

Ülkemizdeki bir devlet üniversitesinin Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan araştırma izninin alınmasının ardından veri toplama süreci başlatılmış, onam formunu dolduran katılımcılar bireysel olarak deneye alınmıştır. Deneyde uyaran sunumu ve katılımcıların tanıma kararı kayıtları E-Prime 2 (Schneider, Eschman ve Zuccolotto, 2012) paket programıyla sağlanmıştır. Katılımcıların tanıma kararını ne zaman verdiğiyle ilişkin tepki zamanı kaydı alınmamıştır.

Her bir deney, çalışma ve test aşaması olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır ve yaklaşık 25 dk. sürmektedir. Katılımcılar bir bellek deneyine katılacakları konusunda bilgilendirilmiş, çalışma aşamasında gördükleri sözcükleri mümkün olduğunca iyi bir şekilde öğrenmeleri istenmiştir. DRM listelerinin doğasına ilişkin ise herhangi bir bilgilendirme yapılmamıştır. Bilişsel yükün aşırı artışını engellemek için çalışma aşamasında katılımcılar tüm DRM listelerini değil, her duygu koşulundan seçkisiz olarak belirlenen 5'er adet DRM listesini çalışmışlardır. Bu aşamada sunulan 15 listede, duygu gruplarına göre bloklar halinde ve blokların sırası dengelenmiş şekilde sunulmuştur. Bir duygu bloğu içerisinde hangi DRM listesinin sunulacağı ise seçkisiz olarak belirlenmiştir. DRM listelerine ait sözcükler, literatürdeki çalışmalara benzer şekilde listenin kritik eldiricisiyle çağrışım gücü yüksekten düşüğe olacak şekilde (Örn., Johansson ve Stenberg, 2002; Roediger ve McDermott, 1995; Stadler ve ark., 1999) 1500 ms süreyle ve 750 ms uyarı arası aralıkla sunulmuştur. Her bir liste sonunda diğer listeye geçmek için katılımcılara “*Hazırsanız diğer listeye geçebilirsiniz*” şeklinde bir uyarı verilmiş, katılımcılar hazır olduklarında “*Boşluk*” tuşuna basarak bir sonraki listeyi çalışmışlardır. Tüm listelerin çalışılmasının ardından test aşamasına geçilmiştir.

Test aşamasında katılımcılardan 45'i çalışma aşamasında sunulmuş (eski sözcükler) ve 42'si sunulmamış (yeni sözcükler) toplam 87 sözcük için tanıma kararı vermesi istenmiştir. Eski sözcükler, DRM listelerinde yer alan 2'nci, 5'inci ve 8'inci sıradaki liste sözcükleridir. Eski sözcüklerin, DRM listelerinin başından, ortasından ve sonundan seçilmesine literatürdeki mevcut çalışmalardan (Bkz. Johansson ve Stenberg, 2002; Stadler ve ark., 1999; Stein ve ark., 2006) hareketle karar verilmiştir. Yeni sözcüklerin ise 15'ini kritik çeldiriciler, 27'sini ise kritik olmayan çeldiriciler oluşturmaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi kritik çeldiriciler çalışılan DRM listelerinin ana temasını oluşturan sözcüklerken, kritik olmayan çeldiriciler ise DRM listeleriyle ilişkisiz çalışma aşamasında sunulmamış yeni sözcüklerdir. Test aşamasında her bir sözcük ekranda 1500 sn. süre ile seçkisiz sırada sunulmuştur. Her bir test sözcüğünün ardından katılımcılardan 6'lı güven değerlendirmesi kullanarak (“*1 : Eminim yeni - 6 : Eminim eski*”) ekranda gördükleri sözcüğün çalışma aşamasında sunulup sunulmadığını tespit etmeleri istenmiştir. Test aşamasının tamamlanmasının ardından katılımcıların geri bildirimleri alınmış, kendilerine teşekkür edilmiş ve oturma sonlandırılmıştır.

BULGULAR

Verilerin analizinden önce, tanıma aşamasında katılımcıların verdikleri 1’den (“*Eminin yeni*”) 3’e (“*Yeni olabilir*”) olan güven değerlendirmeleri “*yeni*”, 4’ten (“*Eski olabilir*”) 6’ya (“*Eminim eski*”) olan güven değerlendirmeleri ise “*eski*” tepkisi olarak yeniden kodlanmış ve böylece tanıma kararları dikotomik hale getirilmiştir².

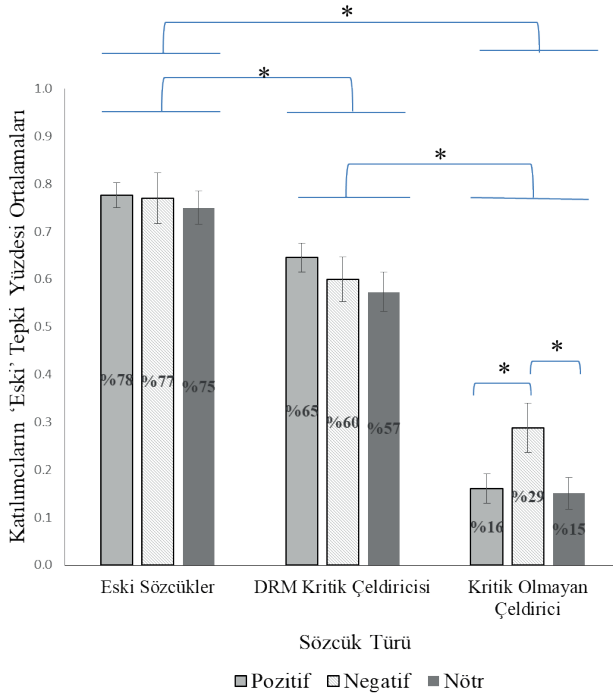
İlk olarak, genel bellek performanslarının değerlendirilmesi amacıyla katılımcıların “*eski*” tepki yüzdelerinin duygu grubu (pozitif, negatif ve nötr) ve sözcük türüne (eski, kritik çeldirici ve kritik olmayan çeldirici) göre farklılaşp farklılaşmadığı 3x3 tekrarlı ölçümler için iki yönlü varyans analiziyle test edilmiştir. Böylece katılımcıların isabet oranı (*hit rate*, eski sözcükler için “*eski*” tepki yüzdeleri) ve yanlış alarm oranları³ (*false alarm rate*, yeni sözcükler için “*eski*” tepki yüzdeleri) aynı analize dahil edilmiştir. Söz konusu analizde eski kelimeler için isabet oranı genel bellek performansının, kritik ve kritik olmayan çeldiriciler için yanlış alarm oranları ise katılımcılarda ne düzeyde bellek yanılması oluşturulabildiğinin bir ölçütü olarak değerlendirilmiştir.

Her bir DRM listesinin katılımcıların yüzde kaçında bellek yanılması oluşturabildiği ise DRM listelerinin etkililiği olarak değerlendirilmiştir. Bunun için her bir test sözcüğüne o sözcüğü değerlendiren kişilerin yüzde kaç tarafından “*eski*” tepkisi verildiği hesaplanmıştır. Bu aşamada sözcüklerden elde edilen veriler analize dahil edilmiştir. Bu sebeple sözcüklerin ait olduğu duygu grubu (pozitif, negatif ve nötr) ve türü (eski, kritik çeldirici ve kritik olmayan çeldirici) denekler arası değişken olarak ele alınmıştır. Hesaplanan “*eski*” tepki yüzdelerinin duygu ve sözcük türüne göre farklılaşp farklılaşmadığı 3x3 denekler arası iki yönlü varyans analiziyle test edilmiştir. Gerçekleştirilen tüm analizlerde anlamlı temel etki ve etkileşimler için Bonferroni düzeltmesi uygulanan ikili karşılaştırmalar rapor edilmiştir.

- 2 Güven değerlendirmeleri bu çalışmayla bağlantılı başka bir ampirik çalışma (Yüvrük ve ark., 2018) kapsamında sinyal tespit analizlerini gerçekleştirmek için alınmıştır. Ancak sinyal tespit analizleri bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Ek olarak literatürdeki mevcut liste geliştirme çalışmalarında tanıma kararları sıklıkla dikotomik olarak ele alındığı için (Örn., Cadavid ve Beato, 2017; Stadler ve ark., 1999; Ulatowska ve Olszewska, 2013) bulguların karşılaştırılabilir olması adına katılımcıların tanıma kararları dikotomik hale getirilmiştir.
- 3 İşlem bölümünde de belirtildiği üzere yeni sözcükler, kritik çeldiriciler ve kritik olmayan çeldiricilerden oluşmaktadır. Gerçekleştirilen varyans analizinde her iki tür çeldirici için yanlış alarm oranları ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Genel Bellek Performansları – İsbet ve Yanlış Alarm Oranları

Katılımcıların isabet ve yanlış alarm oranlarına yönelik analizler, duygu ($F(2, 182) = 9.57, p < .001, \eta^2 = .09$) ve sözcük türü ($F(2, 182) = 510.12, p < .001, \eta^2 = .85$) temel etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Buna göre, nötr sözcüklere ($Ort. = .49, SS = .13$), pozitif ($Ort. = .53, SS = .13$) ve negatif ($Ort. = .55, SS = .13$) sözcüklerden daha düşük oranda “*eski*” tepkisi verildiği (nötr-pozitif $p = .02$, nötr-negatif $p < .001$) ancak pozitif ve negatif sözcükler için farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($p = .32$). Sözcük türü temel etkisi incelendiğindeyse, katılımcıların isabet oranları ortalamasının ($Ort. = .77, SS = .10$), yanlış alarm oranları ortalamalarından (kritik ve kritik olmayan çeldiriciler için) daha yüksek olduğu görülmüştür (tüm p 'ler $< .001$). Yani katılımcılar öğrenme aşamasında çalıştıkları eski liste sözcüklerini yeni sözcüklerden daha yüksek oranda gördüklerini belirtmişlerdir. Daha önemlisi kritik çeldiricilerin yanlış alarm oranları ($Ort. = .61, SS = .19$), kritik olmayan çeldiricilerin yanlış alarm oranlarından ($Ort. = .20, SS = .13$) anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur ($p < .001$). Katılımcılar öğrenme aşamasında her iki tür çeldiriciyi de hiç görmemiş olmalarına rağmen, kritik çeldiriciler için belirgin şekilde daha yüksek oranda “*eski*” tepkisi vermişlerdir. Bu bulgu katılımcılarda DRM paradigması aracılığıyla başarılı bir şekilde bellek yanılması oluşturulabildiğini göstermektedir. Ek olarak, gerçekleştirilen analizler duygu ve sözcük türü etkileşiminin de anlamlı olduğunu ortaya koymuştur, $F(4, 364) = 9.85, p < .001, \eta^2 = .10$. Etkileşimin kaynağını anlamak üzere gerçekleştirilen ikili karşılaştırmalar (Bkz. Şekil 1), yalnızca kritik olmayan çeldiricilere yönelik yanlış alarm oranlarında duygu koşulları arasında farklılaşma olduğunu göstermiştir. Kritik olmayan negatif çeldiriciler ($Ort. = .29, SS = .20$) için yanlış alarm oranları, kritik olmayan pozitif ($Ort. = .16, SS = .17$) ve nötr ($Ort. = .15, SS = .16$) çeldiricilerin yanlış alarm oranlarından daha yüksektir (tüm p 'ler $< .001$). Yine de bu oran, negatif sözcükler için isabet oranları ($Ort. = .77, SS = .15$) ya da negatif kritik çeldiriciler için yanlış alarm oranlarından ($Ort. = .60, SS = .22$) anlamlı olarak daha düşüktür (tüm p 'ler $< .001$). Ek olarak, isabet oranları ve kritik çeldiricilerin yanlış alarm oranları duygudan farklı şekillerde etkilenmemiştir (tüm p 'ler $> .05$). Sonuç olarak bulgular, tüm duygu koşullarında isabet oranları açısından benzer bellek performanslarının gözlemlendiğini ve başarılı bir şekilde bellek yanılması oluşturulabildiğini desteklemektedir. Bir sonraki aşamada, her bir DRM listesinin ne düzeyde bellek yanılması oluşturduğu incelenmiştir.

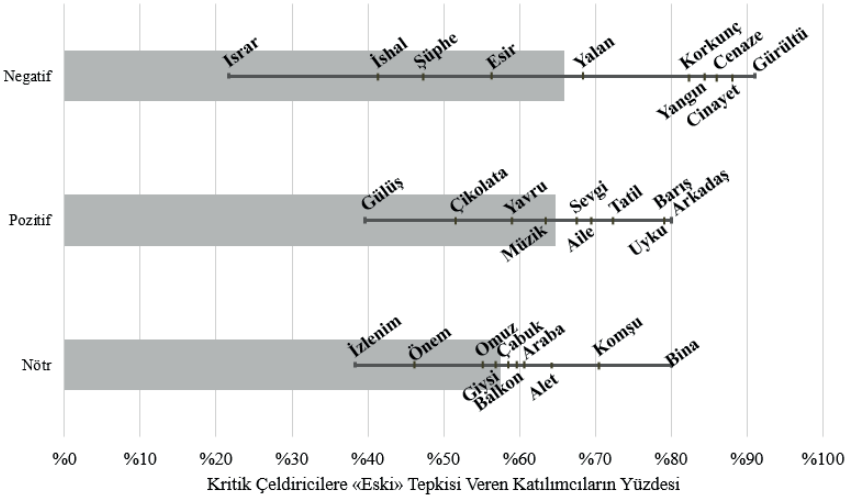
Şekil 1. Katılımcıların duyu ve kelime türüne göre “eski” tepki ortalamaları.
 Not: Eski sözcükler için “eski” tepki yüzleri isabet oranlarını, kritik ve kritik olmayan çeldiriciler için “eski” tepki yüzdeleri yanlış alarm oranlarını vermektedir.
 * $p < .001$.

DRM Listelerinin Etkilliliği

Test sözcükleri bazında “eski” tepki oranları⁴ incelendiğindeyse, duyu ($F(2, 138) = 3.73, p = .03, \eta^2 = .05$) ve sözcük türü ($F(2, 138) = 204.09, p < .001, \eta^2 = .74$) temel etkilerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre negatif sözcüklere “eski” tepkisi veren katılımcıların yüzdesi ($Ort. = .66, SS = .24$), nötr sözcüklere “eski” tepkisi veren katılımcıların yüzdesinden ($Ort. = .60, SS = .25$) daha yüksektir ($p = .02$). Yani, negatif sözcükler sözcük türünden bağımsız olarak katılımcılarda “eski” deme eğilimini artırmış görünmektedir. Buna karşın pozitif sözcüklere verilen “eski” tepki yüzdesi ($Ort. = .63, SS = .26$) diğer duyu koşullarından anlamlı olarak farklılaşmamaktadır (tüm p 'ler $> .05$). Sözcük türü temel etkisi incelendiğindeyse tüm sözcük türlerindeki “eski” tepki yüzdelerinin birbirinden anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür (tüm p 'ler $< .001$). Beklenen şekilde katılımcılar arasında en yüksek oranda eski liste kelimeleri için ($Ort. = .77, SS = .11$), en düşük ise kritik olmayan çeldiriciler için ($Ort. = .20, SS = .13$) “eski”

4 Her bir test sözcüğüne katılımcıların yüzde kaçının “eski” tepkisi verdiği.

tepkisi verilmiştir. Kritik çeldiriciler için ortalama %63 oranında ($SS = .17$) “*eski*” tepkisi verilmiş olup, bu değer DRM listelerinin etkililiğini göstermektedir. Son olarak etki-leşim etkisinin ($F(4, 138) = 1.27, p = .29$) istatistiksel açıdan anlamsız olması her üç duygu koşulunda geliştirilen DRM listelerin benzer etki düzeylerine sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Duygu koşullarına göre DRM listelerinin etkililiği.

Not: Gri çubuk grafikler ortalama değerleri vermektedir. Şekil üzerindeki sözcükler, her bir kritik çeldiricinin katılımcıların yüzde kaçı tarafından “*eski*” olarak nitelendirildiğine göre konumlandırılmıştır.

Geliştirilen DRM listelerinin etkililiği daha detaylı incelendiğinde (Bkz. Şekil 2) ise DRM listelerinin bellek yanılması oluşturmada geniş bir ranja sahip olduğu görülmüştür. Nötr listeler için bu ranj %42 olup, en düşük DRM etkisine sahip *İzlenim* listesinin katılımcılarda %38 oranında bellek yanılması oluşturduğu, en yüksek DRM etkisine sahip *Bina* listesinin ise %80 oranında bellek yanılması oluşturduğu gözlenmiştir. Pozitif DRM listeleri de nötr listelere oldukça benzer etki göstermişlerdir. Pozitif listeler için etki ranjı %40 olup, en düşük DRM etkisine sahip *Gülüş* listesi %40 oranında, en yüksek DRM etkisine sahip *Arkadaş* listesi %80 oranında bellek yanılması oluşturmuştur. Negatif DRM listeleri için etki ranjının daha geniş olduğu (%69) olduğu tespit edilmiştir. *Israr* listesi %22 oranıyla en düşük DRM etkisine sahipken, *Gürültü* listesi %91 oranıyla bu çalışmada en yüksek bellek yanılmasını oluşturan listedir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, Türkçe literatürde ilk kez, duygusal içerikli sözcüklerden oluşan Türkçe DRM listeleri geliştirilmiş ve bu listelerin bellek yanılması oluşturma etkililikleri test edilmiştir. Tekcan ve Göz'ün (2005) somutluk, sıklık, imgelem gücü ve çağrışım seti norm değerlerinden ve Kapucu ve arkadaşlarının (2018) değerlik ve uyarılmışlık norm değerlerinden hareketle her duygu koşulundan (pozitif, negatif ve nötr) 10'ar adet DRM listesi oluşturulmuştur. Tanıma belleği görevinden elde edilen bulgular katılımcılarda kritik çeldiricilere yönelik bellek yanılmasının başarılı bir şekilde oluşturulabildiğini göstermiştir. DRM listelerinin etkililikleri özgül olarak değerlendirildiğinde negatif listelerin katılımcılarda ortalama %66, pozitif listelerin %65 ve nötr listelerin %58 oranında bellek yanılmasına yol açtığı gözlenmiştir. Uluslararası literatür incelendiğinde, elde edilen bulguların literatürdeki mevcut liste geliştirme çalışmalarıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Örneğin, tanıma belleği görevinde Stadler ve arkadaşları (1999) katılımcılarda %66, Anastasi, De Leon ve Rhodes (2005) %68, Ulatowska ve Olszewska (2013) %57 oranında bellek yanılması oluşturabilmişlerdir. Bununla birlikte bazı çalışmalarda katılımcıların isabet oranlarının, kritik çeldiriciler için yanlış alarm oranlarından farklılaşmadığı bulunmuştur (Örn., Roediger ve McDermott, 1995; Stadler ve ark., 1999). Bu çalışmada hem genel bellek performansına ilişkin analizlerde hem de DRM listelerinin özgül etkililiklerine dair analizlerde eski liste sözcüklerine kritik çeldiricilerden daha yüksek oranda “*evet*” tepkisi verildiği görülmüştür. Çalışmalar arasındaki duygusal modalite farkının söz konusu farklılaşmayı açıklayabileceği düşünülmüştür. Literatürde işitsel sunumun görsel sunuma kıyasla DRM paradigmasında daha yüksek seviyede bellek yanılmasına yol açtığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Cleary ve Greene, 2002; Gallo, McDermott, Percer ve Roediger, 2001; Smith ve Hunt, 1998; aksi yönde bulgular için bkz. Maylor ve Mo, 1999; Pierce, Gallo, Weiss ve Schachter, 2005). Dahası Cleary ve Greene (2002) DRM paradigmasında işitsel sunumun görsel sunuma kıyasla sunulmayan kritik çeldiriciler için daha yüksek oranda yanlış alarma yol açarken, sunulan liste sözcükleri için daha düşük oranda isabet oranına yol açtığını göstermişlerdir. Bu çalışmada sözcükler görsel olarak sunulurken, bazı çalışmalarda işitsel sunum gerçekleştirilmektedir. Literatürdeki bulgulardan hareketle görsel sunumun, eski liste sözcükleri için bellek performansını artıran bir faktör olabileceği düşünülmüştür (Bkz. Anastasi, De Leon ve Rhodes, 2005; Ulatowska ve Olszewska; 2013). Yine de bu çalışmada DRM etki düzeylerinin literatürle uyumlu olması, çalışmanın ana amacı olan bellek yanılmalarının başarılı bir şekilde ortaya çıkartılabildiğini desteklemektedir.

DRM listelerinin zgn etkililiklerine dair analizlerde duygu ve sözcük tipi etkileşimi olmaması her üç duygu koşulunda benzer seviyelerde bellek yanılması oluşturulabildiğini göstermiştir. Bununla birlikte duygu temel etkisi incelediğinde, sözcük türünden bağımsız olarak negatif sözcükler için daha yüksek oranda “*evel*” tepkisi verildiği görülmüştür. Genel bellek performansına ilişkin analizler de bunu desteklemiş, katılımcıların kritik olmayan negatif çeldiriciler için daha yüksek oranda yanlış alarm tepkisi verdiği tespit edilmiştir. Literatürdeki duygu ve bellek etkileşimine ilişkin çalışmalar, bu çalışmada gözlenen negatif sözcüklerde artan “*evel*” deme eğiliminin liberal tepki yanlılığı ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir (Dougal ve Rotello, 2007; Kapucu ve ark., 2008). Bu çalışmada, katılımcıların tepki yanlılığına ilişkin doğrudan bir ölçüm alınmasa da literatürdeki bulgular bu yorumu desteklemektedir. Örneğin, Yüvrük ve arkadaşları (2018) tarafından yakın zamanda gerçekleştirilen bir çalışmada, kritik çeldiricilerin eski liste sözcüklerinden ayırt edilmesine ilişkin bellek doğruluğunun duygudan etkilenmediği gösterilmiştir. Katılımcılar, pozitif ya da nötr kritik çeldiricilere kıyasla, negatif kritik çeldiriciler için liberal bir tepki yanlılığı benimsemişlerdir. Bu bulgular, gelecek çalışmalarda duygu-bellek yanılması ilişkinde katılımcıların tepki yanlılıklarının göz önüne alınması gereken önemli bir değişken olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmada geliştirilen DRM listelerinin bellek yanılması oluşturma düzeyleri yalnızca tanıma belleği göreviyle test edilmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere, tanıma belleği görevi, katılımcıların bellek performansına ilişkin daha kapsamlı bir değerlendirme yapma imknı sağlamıştır. İsbet ve yanlış alarm oranlarının birlikte değerlendirilmesinin, özellikle duygu ve bellek literatüründe önemli bir araştırma konusu olan tepki yanlılığının (rn., Dougal ve Rotello, 2007) bellek yanılmaları bağlamında da çalışılmasına katkı sağlayabileceği düşünülmüştür. Bununla birlikte literatürde bellek yanılmalarının serbest hatırlama görevleriyle de incelendiği çok sayıda çalışma mevcuttur (rn., Dewhurst ve ark., 2012; Johansson ve Stenberg, 2002; Stadler ve ark., 1999). Bu çalışmalarda genel olarak katılımcılardan her bir DRM listesinin sonunda serbest hatırlama görevini tamamlamaları istenmektedir. Elde edilen ortak bulguya göre kritik çeldiricilerin hatırlanma oranı, çalışılan DRM listelerinin ortasındaki sözcüklerin hatırlanma oranıyla benzer seviyededir (rn., Roediger ve McDermott, 1995; Stadler ve ark., 1999). Geliştirilen listelerin bellek yanılmasını serbest hatırlama göreviyle incelemek isteyen araştırmacıların da kullanımına sunulabilmesi için gelecek çalışmalarda mevcut listeler ser-

best hatırlama göreviyle de test edilebilir. Böylece, listelerin bellek yanılması oluşturma düzeylerine ilişkin bu çalışmada elde edilen kanıtlar güçlendirebilir.

Bu çalışma, literatüre birkaç açıdan özgün katkı sağlamaktadır. İlk olarak, geliştirilen DRM listeleri çeviri değildir ve dilimiz sözcük özelliklerine uygun olarak geliştirilmiştir. Bu açıdan liste sözcükleri arasındaki anlamsal bağlantı ve çağrışımlar bozulmadan bellek yanılması oluşturulabilmiştir. Böylece gelecekte Türkçe ana dilli örneklerde gerçekleştirilecek bellek yanılması çalışmalarının kullanımına sunulmuştur. İkinci ve daha önemlisi ise, sözcüklerin değerlik ve uyarılmışlık puanlarının incelenmesiyle hem ulusal hem de uluslararası literatüre önemli bir katkı sağlanabileceği düşünülmüştür. Duygu, bellek yanılması literatüründe önemli bir değişken olmasına karşın, duyu içerikli sözcüklerden oluşan liste geliştirme çalışmaları ihmal edilmektedir. Oldukça sınırlı sayıda araştırmada kelimelerin yalnızca değerlik düzeyleri ele alınmış, uyarılmışlık düzeyleri neredeyse hiç incelenmemiştir (Örn., Stein ve ark., 2006). Ulaşılabilen çalışmaların yalnızca birinde hem değerlik hem uyarılmışlık puanları verilmiştir (Stein ve Azevedo Gomes, 2009). Bu çalışmada geliştirilen DRM listelerinin uyarılmışlık düzeyleri dengelenmiş, yalnızca değerlik düzeyleri açısından farklılaşan listeler geliştirilmiştir. Böylece, çalışmada geliştiren duygusal DRM listelerinin, başta bilişsel psikoloji olmak üzere psikolojinin farklı alanlarında duyu ve bellek yanılmasını inceleyen araştırmacılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynakça

- Anastasi, J., Rhodes, M., Marquez, S. ve Velino, V. (2005). The incidence of false memories in native and non-native speakers. *Memory*, 13(8), 815-828. doi: 10.1080/09658210444000421.
- Anastasi, J. S., De Leon, A. ve Rhodes, M. G. (2005). Normative data for semantically associated Spanish word lists that create false memories. *Behavior Research Methods*, 37(4), 631-637. doi: 10.3758/BF03192733.
- Brainerd, C. J. ve Reyna, V. F. (2005). *The science of false memory*. New York: Oxford University Press.
- Cadavid, S. ve Beato, M. S. (2017). False recognition in DRM lists with low association: A normative study. *Psicologica: International Journal of Methodology and Experimental Psychology*, 38(1), 133-147.
- Cleary, A. M. ve Greene, R. L. (2002). Paradoxical effects of presentation modality on false memory. *Memory*, 10(1), 55-61. doi: 10.1080/09658210143000236.
- Deese, J. (1959). On the prediction of occurrence of particular verbal intrusions in immediate recall. *Journal of Experimental Psychology*, 58, 17-22. doi: 10.1037/h0046671.
- Dewhurst, S. A., Anderson, R. J. ve Knott, L. M. (2012). A gender difference in the false recall of negative words: Women DRM more than men. *Cognition & Emotion*, 26(1), 65-74. doi: 10.1080/02699931.2011.553037.

- Dougal, S. ve Rotello, C. M. (2007). "Remembering" emotional words is based on response bias, not recollection. *Psychonomic Bulletin & Review*, 14(3), 423-429. doi: 10.3758/BF03194083.
- Gallo, D. A. (2004). Using recall to reduce false recognition: diagnostic and disqualifying monitoring. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 30(1), 120-128. doi: 10.1037/0278-7393.30.1.120.
- Gallo, D. A. (2010). False memories and fantastic beliefs: 15 years of the DRM illusion. *Memory & Cognition*, 38(7), 833-848. doi: 10.3758/MC.38.7.833.
- Gallo, D. A., McDermott, K. B., Percer, J. M. ve Roediger, H. L. (2001). Modality effects in false recall and false recognition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 27(2), 339-353. doi: 10.1037/0278-7393.27.2.339.
- Gong, X., Xiao, H. ve Wang, D. (2016). Emotional valence of stimuli modulates false recognition: Using a modified version of the simplified conjoint recognition paradigm. *Cognition*, 156, 95-105. doi: 10.1016/j.cognition.2016.08.002.
- Göz, İ. (2005). Word frequency effects in false memories. *Psychological Reports*, 96, 1095-1112.
- Göz, İ., Karahan, S. K. ve Tekcan, A. İ. (2016). Individuals with obsessive-compulsive disorder are less prone to false memories. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 10, 62-68. doi: 10.1016/j.jocrd.2016.05.004.
- Iacullo, V. M. ve Marucci, F. S. (2016). Normative data for Italian Deese/Roediger-McDermott lists. *Behavior Research Methods*, 48(1), 381-389. doi: 10.3758/s13428-015-0582-3.
- Johansson, M. ve Stenberg, G. (2002). Inducing and reducing false memories: A Swedish version of the Deese-Roediger-McDermott paradigm. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43(5), 369-383. doi: 10.1111/1467-9450.00305.
- Kapucu, A., Kılıç, A., Özkılıç, Y. ve Sarıbaz, B. (2018). Turkish Emotional Word Norms for Arousal, Valence, and Discrete Emotion Categories. *Psychological Reports*, 0033294118814722. doi: 10.1177/0033294118814722.
- Kapucu, A., Rotello, C. M., Ready, R. E. ve Seidl, K. N. (2008). Response bias in "remembering" emotional stimuli: A new perspective on age differences. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 34(3), 703-711. doi: 10.1037/0278-7393.34.3.703.
- Kensinger, E. A. ve Schacter, D. L. (2008). Memory and emotion. *Handbook of Emotions*, 3, 601-617.
- Maylor, E. A. ve Mo, A. (1999). Effects of study-test modality on false recognition. *British Journal of Psychology*, 90(4), 477-493. doi: 10.1348/000712699161567.
- McCabe, D. P. ve Smith, A. D. (2002). The effect of warnings on false memories in young and older adults. *Memory & Cognition*, 30(7), 1065-1077. doi: 10.3758/BF03194324.
- McDermott, K. B. ve Roediger, H. L. (1998). Attempting to avoid illusory memories: Robust false recognition of associates persists under conditions of explicit warnings and immediate testing. *Journal of Memory and Language*, 39(3), 508-520. doi: 10.1006/jmla.1998.2582.
- Mısırlısoy, M. (2004). *Effects of associative processes on false memory: Evidence from converging associates and category associates procedures*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Norris, C. J., Leaf, P. T. ve Fenn, K. M. (2019). Negativity bias in false memory: Moderation by neuroticism after a delay. *Cognition and Emotion*, 33(4), 737-753. doi: 10.1080/02699931.2018.1496068.
- Payne, D. G., Elie, C. J., Blackwell, J. M. ve Neuschatz, J. S. (1996). Memory illusions: Recalling, recognizing, and recollecting events that never occurred. *Journal of Memory and Language*, 35(2), 261-285. doi: 10.1006/jmla.1996.0015.

- Pierce, B. H., Gallo, D. A., Weiss, J. A. ve Schacter, D. L. (2005). The modality effect in false recognition: Evidence for test-based monitoring. *Memory & Cognition*, 33(8), 1407-1413. doi: 10.3758/BF03193373.
- Roediger, H. L. ve McDermott, K. B. (1995). Creating false memories: Remembering words not presented in lists. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 21(4), 803-814. doi: 10.1037/0278-7393.21.4.803.
- Schneider, W., Eschman, A. ve Zuccolotto, A. (2012). *E-Prime user's guide*. Pittsburgh: Psychology Software Tools, Inc.
- Smith, R. E. ve Hunt, R. R. (1998). Presentation modality affects false memory. *Psychonomic Bulletin & Review*, 5(4), 710-715. doi: 10.3758/BF03208850.
- Stadler, M. A., Roediger, H. L. ve McDermott, K. B. (1999). Norms for word lists that create false memories. *Memory & Cognition*, 27(3), 494-500. doi: 10.3758/BF03211543.
- Stein, L. M. ve de Azevedo Gomes, C. F. (2009). Brazilian norms for word lists: semantic association, concreteness, word frequency, and emotionality. *Psicologia: Teoria e Pesquisa*, 25(4), 537-546. doi: 10.1590/S0102-37722009000400009.
- Stein, L. M. ve Pergher, G. K. (2001). Creating false memories in adults using word associated lists. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 14(2), 353-366. doi: 10.1590/S0102-79722001000200010.
- Stein, L. M., Feix, L. D. F. ve Rohenkohl, G. (2006). Methodological advances in false memory research: Development and norming of DRM procedure. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 19(2), 166-176. doi: 10.1590/S0102-79722006000200002.
- Şahin, G. (2011). *Sahte hatıralarda işitsel modalite ile görsel modalite arasında ortaya çıkan farkın Sinyal Denetleme Teorisi ve güven aralıkları ile incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Şahin, G. ve Tekman, H. G. (2019). Remember/know and modality effects in a forced-choice test of false memory. *Studies in Psychology*, 39(1), 179-193. doi: 10.26650/SP2019-0016.
- Tekcan, A. İ. ve Göz, İ. (2005) *Türkçe kelime normları: 600 Türkçe kelimenin imgelem, somutluk, sıklık değerleri ve çağrışım setleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Thapar, A. ve McDermott, K. B. (2001). False recall and false recognition induced by presentation of associated words: Effects of retention interval and level of processing. *Memory & Cognition*, 29(3), 424-432. doi: 10.3758/BF03196393.
- Thapar, A. ve Rouder, J. N. (2009). Aging and recognition memory for emotional words: A bias account. *Psychonomic Bulletin & Review*, 16(4), 699-704. doi: 10.3758/PBR.16.4.699.
- Ulatowska, J. ve Olszewska, J. (2013). Creating associative memory distortions-a Polish adaptation of the DRM paradigm. *Polish Psychological Bulletin*, 44(4), 449-456. doi: 10.2478/ppb-2013-0048.
- Watson, J. M., Bunting, M. F., Poole, B. J. ve Conway, A. R. (2005). Individual differences in susceptibility to false memory in the Deese-Roediger-McDermott paradigm. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 31(1), 76-85. doi: 10.1037/0278-7393.31.1.76.
- White, C. N., Kapucu, A., Bruno, D., Rotello, C. M. ve Ratcliff, R. (2014). Memory bias for negative emotional words in recognition memory is driven by effects of category membership. *Cognition & Emotion*, 28(5), 867-880. doi: 10.1080/02699931.2013.858028.
- Yüvrük, E., Kapucu, A. ve Turan, H. (2018, Mayıs). *The role of emotion and working memory capacity on false memories* (Poster sunumu). 2nd International Meeting of Psychonomic Society, Amsterdam, Hollanda.
- Zeelenberg, R. ve Pecher, D. (2002). False memories and lexical decision: Even twelve primes do not cause long-term semantic priming. *Acta Psychologica*, 109(3), 269-284. doi: 10.1016/S0001-6918(01)00060-9.

EK 1

KÇ		DRM LİSTE SÖZCÜKLERİ									
POZİTİF	<i>Uyku (%79)</i>	Rüya	Yatak	Gece	Yastık	Rahatlık	Horultu	Tulum	Derin	Bulut	Yorgan
	<i>Çikolata (%50)</i>	Tatlı	Mutluluk	Siyah	Kahverengi	Lezzet	Şeker	Gofret	Fındık	Yemek	Süt
	<i>Aile (%69)</i>	Anne	Baba	Berberlik	Sıcaklık	Güven	Yuva	Çekirdek	Birey	Toplum	Familya
	<i>Müzik (%63)</i>	Nota	Şarkı	Gitar	Dans	Melodi	Coşku	Kulak	Radyo	Saz	Zevk
	<i>Gülüş (%40)</i>	Diş	Kahkaha	Tebessüm	Espri	Gamze	Neşe	Komik	Samimiyet	Surat	Yanak
	<i>Barış (%71)</i>	Güvercin	Huzur	Beyaz	Antlaşma	Güzellik	Özgürlük	Zeytin dalı	İşaret	Dünya	Sükünets
	<i>Tatıl (%71)</i>	Deniz	Yaz	Dinlenme	Eğlence	Güneş	Havuz	Keyif	Heyecan	Sahil	Boşluk
	<i>Arkadaş (%80)</i>	Dost	Sırdaş	Yakın	Kardeş	Yoldaş	Lise	Okul	Paylaşmak	Ahbap	Sadakat
	<i>Yavru (%59)</i>	Bebek	Çocuk	Köpek	Kuş	Kedi	Küçük	Minik	Evlât	Ufak	Şirin
	<i>Sevgi (%67)</i>	Aşk	Bağlılık	Kalp	Saygı	Şefkat	Yürek	Hayat	Hoşgörü	Şiir	Emek
NEGATİF	<i>Esir (%55)</i>	Savaş	Köle	Tutsak	Esaret	Mahkûm	Zincir	Kamp	Kırbaç	Asker	Aşık
	<i>Cenaze (%85)</i>	Ölüm	Tabut	Üzüntü	Tören	Yas	Yeşil	Ağlama	Ceset	Düğün	Gözyaşı
	<i>Şüphes (%46)</i>	Kuşku	Kaygı	Paranoya	Ajan	Aldatmak	Dedektif	Endişe	Merak	Sanki	Sorgu
	<i>İsrar (%22)</i>	İnat	Sıkıntı	Bıkkınlık	Gereksiz	Sıkıcı	Teklif	İtici	Sinir	Uğraş	Dayanılmaz
	<i>Yalan (%67)</i>	Yanlış	Doğru	Çirkin	İftira	Kandırmak	Pembe	Sahtelik	Söz	Yılan	Hile
	<i>Korkunç (%82)</i>	Film	Ürkütücü	Kötü	Hayalet	Karanlık	Dehşet	Canavar	Çığlık	İğrenç	Kâbus
	<i>İshal (%40)</i>	Tuvalet	Hastalık	Su	Kabız	Karın	Kahve	Bağırsak	Halsizlik	Kolera	Kusmak
	<i>Yangın (%84)</i>	Ateş	İtfaiye	Alârm	Kızıl	Koku	Merdiven	Acil	Orman	Tehlike	Söndürmek
	<i>Cinayet (%87)</i>	Katil	Kan	Suç	Bıçak	Ayırım	Hapis	Polis	Zanlı	Adli tıp	Töre
	<i>Gürültü (%91)</i>	Ses	Baş ağrısı	Patırtı	Rahatsızlık	Kalabalık	Yorgunluk	Kargaşa	Kirlilik	Şehir	Trafik
NÖTR	<i>Alet (%63)</i>	Edavat	Hırdavat	Tamirat	Makas	Tornavida	Çanta	Çekiç	Marangoz	Araç	Cihaz
	<i>İzlenim (%38)</i>	Gözlem	Görüş	Düşünce	Fikir	Bakış	Görünüm	Önyargı	İntiba	Etki	Gezi
	<i>Önem (%45)</i>	Değer	Ehemiyyet	Dikkat	İlgi	Ciddiyet	Öncelik	Uyarı	Vermek	Anlam	Bekleyiş
	<i>Giyisi (%55)</i>	Elbise	Kıyafet	Pantolon	Alışveriş	Marka	Örtü	Dolap	Para	Ayakkabı	Çıplak
	<i>Omuz (%53)</i>	Kol	Geniş	Sırt	Vatka	Askı	Atkı	Vücut	Boyun	Çıkkık	Erkek
	<i>Çabuk (%56)</i>	Hızlı	Acele	Ders	Atik	Koşmak	Sürat	Hemen	Kesmek	Saat	Tez
	<i>Balkon (%58)</i>	Ev	Manzara	Göbek	Teras	Çay	Masa	Saksı	Düşmek	Hava	Demir
	<i>Araba (%59)</i>	Tekerlek	Ehliyet	Direksiyon	Konfor	Otomobil	Taksi	Anahtar	Benzin	Cip	Lâstik
	<i>Komşu (%69)</i>	Apartman	Yardım	Kapı	Misafir	Kız	Dedikodu	Kül	Mahalle	Bahçe	Gerekli
	<i>Bina (%80)</i>	İnşaat	Yapı	Deprem	Beton	Daire	Yüksek	İş yeri	Kat	Mimar	Tuğla
KRİTİK OLMAYAN ÇELDIRİCİLER											
POZİTİF											
İndirim	Ucuzluk	İskonto		Sinema	Salon	Bilet		Zeka	Akıl	Beyin	
NEGATİF											
Kavga	Dövüş	Şiddet		Soğuk	Kış	Kar		Şok	Elektrik	Haber	
NÖTR											
Kabin	Duş	Giyinmek		Reklam	Televizyon	Tanıtım		İmza	İsim	Onay	

Not: KÇ: Kritik Çeldirici. Kritik çeldiricilerin yanındaki parantez içindeki sayılar, söz konusu kritik çeldiricinin katılımcıların yüzde kaçı tarafından yanlış alarm olarak tanındığını gösteren DRM etki yüzdelileridir. DRM liste sözcükleri, kritik sözcük ile çağrışım gücüne göre yüksektten düşüğe sıralanmıştır. Koyu yazılan DRM liste sözcükleri, test aşamasında sunulan eski sözcüklerdir.

Mizahın Gücü: Mizahın İş Talepleri Karşısında Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısını Azaltıcı Etkisi

The Power of Humor: Its Buffering Effect on Negative Job-related Affective Well-being against Job Demands

Tülay Turgut¹ , Zeynep Oktuğ² , Zeynep Merve Ünal³

¹Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü (İngilizce), İstanbul, Türkiye

²Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

³Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü (İngilizce), İstanbul, Türkiye

ORCID: T.T. 0000-0002-6022-1652;
Z.O. 0000-0002-8021-9074;
Z.M.Ü. 0000-0003-4927-3117

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Tülay Turgut,
Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
İşletme Bölümü (İngilizce), İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: tturgut@marmara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 11.01.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.03.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.07.2019

Kabul/Accepted: 19.07.2019

Online Yayın/Published Online: 18.10.2019

Atıf/Citation: Turgut, T., Oktug, Z., Unal, Z. M. (2019). Mizahın gücü: Mizahın iş talepleri karşısında olumsuz duyuşsal iyi oluş algısını azaltıcı etkisi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2): 267-291.
<https://doi.org/10.26650/SP2019-0004>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin iş talepleri ile çalışanların işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Artan rekabetin ve güçleşen iş koşullarının, bireyleri gün geçtikçe karmaşıklaşan bir çalışma ortamı ile karşı karşıya bıraktığı görülmektedir. Bu bağlamda, çalışanın olumsuz duygularında azalma sağlayabilecek her unsurun dikkatle incelenmesinin gerekliliği göz önüne alınmış ve iş taleplerindeki artışla birlikte çoğalacağı düşünülen işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algılarının mizah yoluyla azaltılabileceği öngörüsünden hareketle araştırmanın modeli oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemini Türkiye'nin farklı şehirlerinde eğitim ve sağlık sektörlerinde çalışmakta olan 319 katılımcı oluşturmuştur. Hiyerarşik regresyon ve basit eğim analizleri, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi arttıkça iş talepleri ile olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı arasındaki pozitif ilişkinin zayıfladığını ortaya koymuştur. İş talebi yüksek ve mizah yoluyla başa çıkma eğilimi düşük olan çalışanların, iş talebi yüksek ancak mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olan çalışanlara nazaran, olumsuz duyuşsal iyi oluş algıları daha fazladır. Araştırma bulguları, mizah yoluyla başa çıkma eğilimi zayıf olan kişilerin, mizah yoluyla başa çıkma eğilimi güçlü olan kişilere nazaran yüksek iş talepleri karşısındaki olumsuz duyuşsal iyi oluş algıları açısından daha dezavantajlı durumda olabileceğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma becerilerinin, yalnızca çalışanın sağlığına olumlu katkı sağlama açısından değil, iş taleplerinin karşılanması açısından da önem arz ettiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İş yerinde mizah, iş talepleri, işe ilişkin duyuşsal iyi oluş algısı

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the moderating role of occupational humorous coping on the relationship between job demands and negative job-related affective well-being perception. Because of the increasing competition and difficult conditions, individuals encounter an increasingly complex working environment. In this context, every element that may cause a reduction in the employees' negative feelings should be taken into consideration. The model of the study is established in light of the foresight that occupational humor can reduce the negative job-related affective well-being perception which is expected to increase depending on the job demands. Employees working in the education and health sectors in Turkey ($N = 319$) participated in the study. Hierarchical regression and simple slope analysis revealed that as the occupational humorous coping tendency increases, the positive relationship between job demands and negative job-related affective well-being perception decreases. Employees whose job demands are high and whose tendencies for occupational humorous coping are low, have higher negative job-related affective well-being perception levels than the employees whose job demands and whose tendencies for occupational humorous coping are high. The findings of the study showed that in terms of negative job-related affective well-being perception in the face of high job demands, the employees with a weak tendency for occupational humorous coping are at a disadvantage in comparison to the employees with a stronger tendency for occupational humorous coping. These findings put forward that occupational humorous coping is an important skill not only in terms of contributing positively to the health of the employee, but also in terms of meeting job demands.

Keywords: Humor in workplace, job demands, job-related affective well-being

EXTENDED ABSTRACT

In recent years, different methods for controlling the emotional effects caused by the demands in work place began to attract attention. The job demands-resources model is a functional model for assessing the well-being of the employee (Demerouti & Bakker, 2011). Schaufeli and Bakker (2004), pointed out that it should be more effective to decrease the job demands rather than to increase job resources. From this point of view, it is considered that it is important to prevent a negative job-related affective well-being perception in order to enhance the factors related to quality of work life. Humor is an important phenomenon that can have a positive effect on the individual's perception of well-being. It may decrease the negative job-related affective well-being perception. Based on this idea, this study aims to investigate the moderating role of occupational humorous coping on the relationship between job demands and a negative perception job-related affective well-being.

Method

The sample of this research constitutes 319 employees from various cities of Turkey working in the education and health sectors. For measuring job demands, a scale (Xanthopoulou, Bakker, Demerouti, & Schaufeli, 2007) with four sub-scales including workload (4 items), emotional demands (6 items), emotional dissonance (5 items) and

organizational changes (7 items); for measuring the negative job-related affective well-being perception, 10 items measuring negative job-related affective well-being perception of the Job-related Affective Well-being Scale (Van Katwyk, Fox, Spector, & Kelloway, 2000) and for measuring occupational humorous coping, the Occupational Humorous Coping Scale (23 items), which was developed by Doosje, De Goede, Van Doornen and Goldstein (2010), was used.

Results

For testing the hypotheses, hierarchical regression and simple slope analyses were conducted. According to the hierarchical regression results, in the first model, job demands have a positive effect on the negative job-related affective well-being perception ($B = 0.45$, $SH = 0.06$; $R^2 = .19$, $p < .001$). In the second model, when occupational humorous coping was added to the equation, the explanatory strength of the model increased ($\Delta R^2 = .18$, $p < .001$) and it was revealed that occupational humorous coping has a negative effect on the negative job-related affective well-being perception ($B = -0.44$, $SH = 0.05$). In the third model, the interaction of job demands and occupational humorous coping has an effect ($B = -0.15$, $SH = 0.05$) on the negative job-related affective well-being perception ($\Delta R^2 = .02$, $p < .001$). Occupational humorous coping has a moderating effect on the relationship between job demands and the negative job-related affective well-being perception. Thereafter, simple slope analysis and a test for difference in simple slopes revealed that high occupational humorous coping weakens the positive relationship between job demands and the negative job-related affective well-being perception (for high occupational humorous coping: $b = .24$, $t = 3.816$, $p < .001$; for low occupational humorous coping: $b = .41$, $t = 9.171$, $p < .001$; for difference in simple slopes $t(604) = 2.096$, $p < .05$). According to this, as the occupational humorous coping tendency increases, the positive relationship between job demands and the negative job-related affective well-being perception decreases.

Discussion

The results of this study showed that employees who have a low ability of occupational humorous coping are at a disadvantage when compared to employees who have a high ability of occupational humorous coping in the context of a negative job-related affective well-being perception against job demands. According to this, it can be said that the occupational humorous coping skills are not only important for the health of employees, but also important for responding to job demands. People are more sensitive to negative stimuli than to positive stimuli (Garcia, Rosenberg, Erlandsson, & Siddiqui, 2010), and the

increase in negative feelings in the workplace lead to increasing counterproductive behavior (Fox, Spector, & Miles, 2001). In this context, this study examined the negative job-related affective well-being perception. Turkey is a high power distance country (Kabasakal & Dastmalchian, 2001), which means that the status differences in organizations are important. It is thought that high power distance can be a restrictive factor for using humor in the workplace. From this point of view, there can be a greater need for an encouraging organizational climate. The negative and positive affective well-being perceptions can be examined separately. The decrease in negative affective well-being perception does not mean an increase in positive affective well-being perception. Therefore, in future studies, it will be useful to examine the positive job-related affective well-being perception in relation to job demands and also the effects of occupational humorous coping in the context of these relationships.

Son yıllarda iş yaşamındaki koşulların giderek güçleşmesi, araştırmacıların ilgisini, çalışanların psikolojik açıdan iyi oluşlarının sağlanmasına yöneltmektedir. Bu çerçevede, pozitif psikoloji alanındaki çalışmalar daha fazla dikkat çekmeye başlamış; olumsuz yanların iyileştirilmesi yönündeki çaba, olumlu özellikleri geliştirmeye doğru yönelmiştir. İş yaşamında bireylerin karşısına çıkan taleplerin yarattığı duygusal etkileri kontrol edebilmek amacıyla farklı yöntemlerin araştırılmaya başlanması, günümüzün zorlayıcı çalışma koşullarının doğal bir sonucu olarak görülebilmektedir.

İş ortamında oluşan talepler, çalışan tarafından bilişsel olarak değerlendirilmekte, taleplerle başa çıkabilecek kaynaklara sahip olunmadığına kanaat getirilmesi durumunda, çalışanın stres düzeyi artmaktadır (Lazarus ve Folkman, 1984). İş talepleri-kaynakları modeline göre ise (Demerouti, Bakker, Nachreiner ve Schaufeli, 2001), taleplerin çalışanın enerjisini zorlayıp tükettiği ve çalışanın kaynakları aracılığıyla taleplerle başa çıkarak motive olduğu iki yönlü bir süreç işlemektedir. İş talepleri-kaynakları modeli, çalışanın işe ilişkin iyi oluşunun değerlendirilmesinde işlevsel bir model olarak görülmektedir (Demerouti ve Bakker, 2011). Schaufeli ve Bakker (2004), iş talepleri-kaynakları modeli aracılığıyla, tükenmişliği ve çalışmaya tutkunluğu irdeledikleri araştırmalarında, iş kaynaklarının çalışmaya tutkunluğu artırdığını, ancak tükenmişlik üzerindeki etkisinin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle, iş kaynaklarını arttırmaktansa, iş taleplerini azaltmanın daha işlevsel olabileceği ileri sürülmüştür. Bu noktadan hareketle, iş taleplerinin olumsuz etkilerini azaltabilecek unsurlar üzerinde çalışılması yararlı görünmekte ve bu bağlamda mizah yoluyla başa çıkmanın olumsuz etkileri azaltma gücünün test edilmesi önem kazanmaktadır. İş talepleri-kaynakları modelini inceleyen çalışmalarında Xanthopoulou, Bakker, Demerouti ve Schaufeli (2007), daha fazla bireysel kaynağa sahip olan çalışanların iş taleplerinin yarattığı olumsuz etkilere karşı daha dayanıklı olduklarını ortaya koymuşlar ve çalışanların bireysel kaynaklarının güçlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılmasını önermişlerdir. İş yerinde mizah yoluyla başa çıkmanın iş taleplerinin yarattığı olumsuz etkilerle başa çıkmadaki rolü, bireysel kaynakları güçlendirmede dikkate alınması gereken bir unsurdur. Bu çalışmanın, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkmayı işlevsel bir bireysel kaynak olarak inceleyerek, alan yazına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Yaşamın önemli bir bölümünün iş ortamında geçmesi, bireyin iş yaşamındaki iyi oluşuna dair algılarının da önem kazanmasını ve incelenmesini beraberinde getirmiştir. İşe ilişkin duyuşsal iyi oluş algısı (job-related affective well-being perception), çalışanın

genel anlamda işiyle ilgili olumlu ve olumsuz duygularının belirlenmesini kapsamaktadır (Van Katwyk, Fox, Spector ve Kelloway, 2000). Çalışanların duygu durumu ile ilgili çalışmaların bir kısmı iş yerindeki koşulların duygularla olan ilişkisini incelerken, bir kısmı çalışanların duygularının örgütteki davranışlarıyla ilişkisini vurgulamaktadır (Warr, Bindl, Parker ve Inceoglu, 2014). Weiss ve Cropanzano (1996) Duygusal Olaylar Teorisi kapsamında duyguların iş yerindeki davranışlarla olan ilişkisini ortaya koymuşlar, iş yerinde gerçekleşen olayların çalışanın duygulanımı üzerindeki etkisi ile duygulanımın tutumlar ve bu tutumlara bağlı davranışlar üzerindeki etkisinin önemini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, çalışanların işle ilgili olumlu ya da olumsuz duygularını içeren işe ilişkin duyusal iyi oluş algısı kavramı örgütsel sonuçlar açısından önem arz etmektedir. Olumsuz duyguların tepki, süre ve bilişsel etkiler bakımından olumlu duygulardan daha güçlü olduğu görülmektedir (Larsen, 2009). Bu bağlamda, olumsuz duyguların örgütsel sonuçlar üzerindeki etkisinin olumlu duyguların etkisinden daha güçlü olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, duyusal iyi oluş algısının olumsuz boyutunun irdelenmesi önemli görülmüş ve bu çalışma kapsamında çalışanların olumsuz duyusal iyi oluş algıları ele alınmıştır.

Bireyin iyi oluş algısı üzerinde olumlu yönde etki yaratabilecek olgulardan biri mizah olarak görülmektedir (Ruch ve Carrell, 1998). Mizahın, iyimserlik düzeyiyle pozitif yönde ilişkilerinin yanı sıra (Crawford ve Caltabiano, 2011), durumluk ve sürekli neşeli olma haliyle de ilişkili olduğu belirtilmektedir (Falkenberg, Buchkremer, Bartels ve Wild, 2011). Bu bağlamda, mizahın, bireyin iş yerindeki duyusal iyi oluş algısıyla ilişkili olabileceği; iş koşulları sebebiyle gelişebilecek olumsuz duyusal iyi oluş algısını negatif yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu fikirden hareketle, bu çalışma kapsamında, iş talepleri ile olumsuz duyusal iyi oluş algısı arasındaki ilişkide, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkmanın biçimlendirici rolü incelenmiştir.

İş Talepleri ve Duyusal İyi Oluş Algısı

Herhangi bir iş ele alındığında, o iş için, iş talepleri ve iş kaynakları olmak üzere, iki temel unsur söz konusu olmakta; iş talepleri, yerine getirilmesi gerekenleri vurgularken, iş kaynakları, iş taleplerini karşılamak ve işi amacına ulaştırabilmek için gerekli fiziksel ve psikolojik kaynakları belirtmektedir (Schaufeli ve Bakker, 2004). İş talepleri, iş yükünün yanı sıra, duygusal, bilişsel ve fiziksel talepleri de kapsamaktadır (Bakker ve Demerouti, 2008). Demerouti ve arkadaşları (2001) tarafından oluşturulan, Schaufeli ve Bakker (2004) tarafından geliştirilen iş-talepleri kaynakları modeli, daha sonra Xantho-

poulou ve arkadaşları (2007) tarafından genişletilmiş ve iş talepleri; iş yükü, duygusal talepler, duygusal uyumsuzluk ve örgütsel değişiklikler olmak üzere 4 faktör kapsamında değerlendirilerek tanımlanmıştır. İş yükü, rutin çalışma saatleri içerisinde yetiştirilmesi mümkün olmayan işler sebebiyle, çalışan üzerinde oluşan baskıyı işaret etmektedir (Genina, Haines IIIa, Pelletierb, Rousseaua ve Marchanda, 2016). Çalışma ortamında farklı biçimlerde ortaya çıkabilen duygusal talepler, duyguların işin bir parçası olarak sunulmasını içermekte ve bu durum, çalışanın duygularını zor koşullarda dahi yönetebilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Rafaeli ve Sutton, 1987). Hochschild (1983), duygusal emek kuramında, çalışanların hangi durumlarda hangi duyguları sergileyeceklerinin örgüt tarafından belirlendiğini ve belirlenen bu kurallar çerçevesinde kalmanın çalışan için zorlayıcı olabileceğini ortaya koymuştur. Çalışma ortamının talep ettiği duygular ile çalışanın doğal eğilimiyle sergileyebileceği duygular arasında tutarsızlık olduğu takdirde, duygusal uyumsuzluk ortaya çıkmakta ve bu durum çalışanın iyi oluşunu olumsuz yönde etkilemektedir (Diefendorff, Greguras ve Fleenor, 2016). İş talepleri kapsamında incelenen örgütsel değişiklikler ise, örgütün herhangi bir kademesinde, herhangi bir hızda ya da derecede meydana gelebilmekte, çalışanda bir takım bilişsel, duygusal, davranışsal tepkiler oluşturmakta, bu tepkiler bağlamında çalışanın değişime direnci ya da desteği şekillenmektedir (Oreg, Bartunek, Lee ve Do, 2018).

İyi oluş kavramı araştırmacılar tarafından değişik yönlerden ele alınmış ve genel olarak üç farklı çerçevede açıklanmıştır (Diener, 1984). Birincisinde, iyi oluş, bireyin yaşadığı ortamda, kültürde ve zamanda, ideal olarak tanımlayabileceği öğelerle şekillenmektedir. İkincisinde, bireyin kendi yaşam kalitesine dair değerlendirmeleriyle ortaya çıkan yaşam doyumu vurgulanmaktadır. Üçüncüsünde ise iyi oluş, genel anlamda, olumlu duyguların olumsuz duygulardan daha ağır basması durumu olarak kabul görmüştür. Daha sonra Diener (1994), öznel iyi oluşu, yaşam doyumu, hoşnutluk veren duyguların uzun süreli varlığı ve hoşnutsuzluk veren duyguların yokluğu olarak tanımlamıştır. Yaşam doyumu, bireyin yaşamı ile ilgili genel bilişsel yargılarını kapsarken (Emmons ve Diener, 1985), olumlu duyguların varlığı ve olumsuz duyguların yokluğu, duyuşsal iyi oluşa işaret etmektedir (Pavot, Diener, Colvin ve Sandvik, 1991). Van Katwyk ve arkadaşları (2000) ise, bireylerin işe ilişkin duyuşsal iyi oluş algılarının dört boyutlu bir model ile ölçülebileceğini öne sürmüşlerdir (Bkz. Şekil 1). Modele göre, hoşnutluk ve uyarılmışlık düzlemlerinin kesişimleriyle, çalışanın işe ilişkin duyuşsal iyi oluş algısının olumlu ya da olumsuz yönü belirlenmektedir. Yüksek hoşnutluk ve yük-

sek uyarılmışlık ile yüksek hoşnutluk ve düşük uyarılmışlık işe ilişkin olumlu duyusal iyi oluş algısını; düşük hoşnutluk ve yüksek uyarılmışlık ile düşük hoşnutluk ve düşük uyarılmışlık ise olumsuz duyusal iyi oluş algısını göstermektedir.

		Yüksek Uyarılmışlık	
Düşük Hoşnutluk		Tiksinti Korku Hayal kırıklığı Kızgınlık Tehdit algısı	Neşe Sevinç Coşku Heves Esinlenme
		Can sıkıntısı Kafa karışıklığı Bunalım duygusu Yorgunluk Bezginlik	Huzur Hoşnutluk Memnunluk İftihar etmek Tatmin
		Düşük Uyarılmışlık	
		Düşük Hoşnutluk	Yüksek Hoşnutluk

Şekil 1. Van Katwyk ve Arkadaşlarının (2000) Oluşturduğu İşe İlişkin Duyusal İyi Oluş Algısı Modeli

İş talepleri, çalışanın karşılayabileceğinden fazla olduğu takdirde, tükenmişlik ve işi bırakmayla sonuçlanabilmektedir (Bakker, Demerouti ve Schaufeli, 2003). İş yükünün fazlalığı uzun vadede fiziksel rahatsızlıkların yanı sıra, çalışanın duygusal açıdan yıpranmasını da beraberinde getirerek, depresyona yol açmaktadır (Hakanen, Schaufeli ve Ahola, 2008). Rol belirsizliği ve rol çatışması da iş doyumunun düşmesi ve tükenmişlik ile ilişkili görünmektedir (Sabuncuoğlu, 2008). Taştan (2014) iş yükü, rol belirsizliği, rol çatışması ve iş güvencesizliğiyle değerlendirilen iş talepleri ile çalışmaya tutkunluk arasında negatif ilişkiler olduğunu belirlemiştir. Turgut (2011) ise, iş yükünün, iş-aile çatışması aracılığıyla, çalışmaya tutkunluğun dinçlik ve adanmışlık boyutları üzerinde olumsuz etkiler ortaya koyduğunu belirtmiştir. Balducci, Schaufeli ve Fraccaroli (2011) iş talepleri ile çalışanların amaç karşıtı davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu bildirmişlerdir. İş taleplerinin ve bu çerçevede değerlendirilen, rol çatışması, rol belirsizliği ve aşırı iş yükünün, çalışanların işe ilişkin duyusal iyi oluş algıları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu da görülmektedir (Nordenmark, Vinberg ve Strandh, 2012; Vandenberghe, Panaccio, Bentein, Mignonac ve Roussel, 2011). Diğer yandan, bireyin duyusal iyi oluş algısı üzerinde iş stresinin de olumsuz etkileri bulunmaktadır (Morris ve Long, 2002). İş talepleri ile bireyin yetkinlikleri arsında uyumsuzluk olduğu takdirde, stres düzeyi ve olumsuz duygular artmaktadır (Lazarus ve Folkman, 1984). Webster, Beehr ve Love (2011), çalışanların iş yükünü, rol çatışmasını ve rol belirsizli-

ğini engel olarak algıladıklarını, bu algıların stres düzeyini artırdığını ve bunun da çalışanların psikolojik iyi oluşu üzerinde olumsuz bir etki yarattığını göstermişlerdir. İş stresini artıran unsurların, bireyin duyuşsal iyi oluş algısını da olumsuz yönde etkileyebileceği görülmekte, bu bağlamda, iş taleplerindeki artışın, çalışanın işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısını artırabileceği düşünülmektedir.

İş Yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma ve Biçimlendirici Rolü

Son yıllarda özellikle pozitif psikoloji alanında çalışan araştırmacılar tarafından ilgi gören mizah olgusu, karmaşık bir yapıya sahiptir. Mizah, bireyin psikolojik durumunu ve sosyal koşullarını destekleyici bir kavram olarak öne çıkmaktadır. İş yerinde mizah söz konusu olduğunda ise, mizahın dört farklı başa çıkma tarzı çerçevesinde kullanıldığı görülmektedir: Öncel odaklı, tepki odaklı, araçsal sosyalleştirici ve araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma (Doosje, De Goede, Van Doornen ve Goldstein, 2010). Öncel odaklı başa çıkma, iş yerinde meydana gelen stres yaratıcı olayları bilişsel olarak yeniden değerlendirmeyi vurgularken, tepki odaklı başa çıkma, iş yerindeki stresli olaylar karşısında oluşan olumsuz duyguyu hafifletmek, ondan kaçınmak ya da onu azaltmak amacıyla mizahı kullanmayı vurgular. Araçsal sosyalleştirici başa çıkma, iş yerinde stresli durumlar oluştuğunda, diğer çalışanların olumsuz duygularını azaltmak üzere mizahı kullanmayı ifade ederken, araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma, iş yerinde stres yaratan olaylar karşısında, diğer çalışanlarda olumsuz duygular uyandırarak kendi olumsuz duygularını azaltma yolunu seçmeyi kapsar.

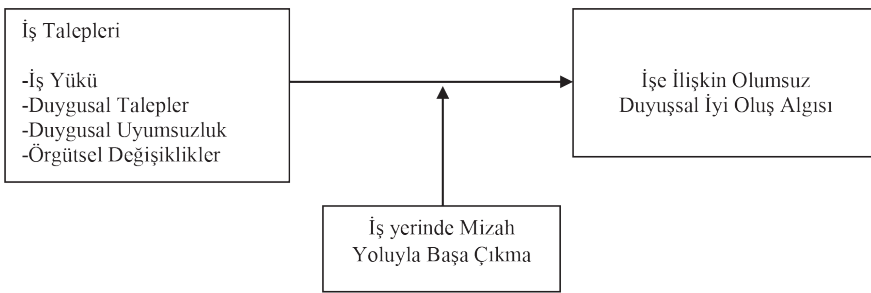
Mizahın iş yaşamındaki rolünü inceleyen çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Mizah iş yerinde oluşan gerginliklerin azaltılmasında, stresin hafifletilmesinde önemli bir rol oynamakta (Smith, Harrington ve Neck, 2000), bu sayede, iş ortamındaki güçlüklerle başa çıkmada etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Mizahın, iş yerindeki sosyal ilişkilerin gelişmesinde de önemli işlevleri bulunduğu görülmektedir (Holmes ve Marra, 2002). Mizah yoluyla iş ortamında oluşan pozitif duygular, grup içindeki dayanışmaya katkı sağlamakta, çalışanların moralini yükseltmektedir (Duncan, 1982). Bu bulgular, mizahın iş ortamındaki stresi azaltmak suretiyle, bireyin işe ilişkin duyuşsal iyi oluş algısını da etkileyebileceğini düşündürmektedir. Malik ve Noreen (2015), iş stresi ile duyuşsal iyi oluş arasındaki ilişkide algılanan örgütsel desteğin biçimlendirici rolü olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, iş taleplerinin, çalışanın iyi oluşu üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilecek unsurların önem arz ettiği ve bu destekleyici unsurların mizah kullanımı gibi farklı kaynaklara yönelmek suretiyle de sağlanabileceği

düşünülmektedir. Mizah, iş yerinde, çalışanların bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerinde belirleyici rol oynamaktadır (Kohler ve Ruch, 1996). Bu bağlamda, iş yerinde karşılaşılabilecek güçlüklerle başa çıkmada, mizahın kullanımının, çalışanın iyi oluşuna olumlu katkılar sağlamakla birlikte, olumsuz duygularını hafifletici etkisinin de bulunduğu düşünülmektedir. Özellikle günümüz koşullarında, iş taleplerindeki artışla birlikte çoğalacağı düşünülen işe ilişkin olumsuz duyusal iyi oluş algılarının, mizah yoluyla azaltılabileceği öngörülmektedir. Bu noktadan hareketle, araştırma hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H1: İş taleplerinin, işe ilişkin olumsuz duyusal iyi oluş algısı üzerindeki etkisinde iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi biçimlendirici olacaktır; iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi arttıkça, iş taleplerinin işe ilişkin olumsuz duyusal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi zayıflar.

H2: İş taleplerinin dört faktörünün, işe ilişkin olumsuz duyusal iyi oluş algısı üzerindeki etkisinde iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi biçimlendirici olacaktır; iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi arttıkça, iş taleplerinin a) iş yükü, b) duygusal talepler, c) duygusal uyumsuzluk ve d) örgütsel değişiklikler faktörlerinin işe ilişkin olumsuz duyusal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi zayıflar.

Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin şematik modeli Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2. İş talepleri, İşe İlişkin Olumsuz Duyusal İyi Oluş Algıları ve İş yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Arasındaki İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli

YÖNTEM

Örnekleme

Bu araştırmanın örneklemini Türkiye'nin farklı şehirlerinde, duygusal, bilişsel ve fiziksel iş taleplerinin yoğun olduğu düşünülen eğitim ve sağlık sektörlerinde çalışmakta olan 319 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcıların tamamı üniversite mezunu olup, büyük bir çoğunluğu (% 94) lisansüstü dereceye sahiptir. Cinsiyetleri bakımından dengeli bir dağılım söz konusu olan (% 47 kadın ve %53 erkek) katılımcıların yaşları 24 ile 66 arasında (*Ort.* = 41, *SS* = 9.50) ve çalışma süreleri 1 yıl ile 49 yıl arasında (*Ort.* = 17, *SS* = 9.68) değişmektedir. Ayrıca, katılımcıların %31'i yöneticilik pozisyonunda çalışmaktadır.

Veri Toplama Araçları

İş Talepleri ve İş Kaynakları Ölçeği. İş taleplerini ölçmek üzere Xanthopoulou ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilen, iş yükü (4 madde), duygusal talepler (6 madde), duygusal uyumsuzluk (5 madde) ve örgütsel değişiklikler (7 madde) olmak üzere 4 faktör ve toplam 22 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Xanthopoulou ve arkadaşları (2007) tarafından elde edilen bulgulara göre 4 faktörün Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları .77 ile .86 aralığındadır. Ölçeğin Metin (2010) tarafından uyarlaması yapılmış Türkçe versiyonunun 4 faktörüne ait Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları .66 ile .75 aralığındadır. Ölçekteki maddeler 1 (*Hiçbir zaman*) ile 5 (*Her zaman*) arasında uzanan 5 basamaklı Likert tipi skala üzerinden cevaplandırılmıştır. Dört faktörden alınan puanların toplanmasıyla iş talepleri için toplam puan hesaplanmaktadır; alınan yüksek puan iş taleplerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

İşe İlişkin Duyuşsal İyi Oluş Algısı Ölçeği. İşe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısını ölçmek üzere Van Katwyk ve arkadaşları (2000) tarafından geliştirilen, olumlu ve olumsuz olmak üzere 2 ana boyutu bulunan İşe İlişkin Duyuşsal İyi Oluş Algısı Ölçeği'nin olumsuz ana boyutu (10 madde, Cronbach α = .92) kullanılmıştır. Ölçek Bayram, Aytaç, Bilgel ve Kuşdil (2004) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı ana boyutunun Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .93 olarak rapor edilmiştir. Ölçekteki maddeler 1 (*Hiçbir zaman*) ile 5 (*Çok sık*) arasında uzanan 5 basamaklı Likert tipi skala üzerinden cevaplandırılmıştır. Buna göre, ölçekten alınan yüksek puan işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısının yüksek olduğunu göstermektedir.

İş Yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Ölçeği. İş yerinde mizah yoluyla başa çıkma becerisini ölçmek üzere Doosje ve arkadaşları (2010) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Yirmi üç maddeden oluşan ölçeğin, öncel odaklı başa çıkma (9 madde), tepki odaklı başa çıkma (4 madde), araçsal saldırgan/manipülatif başa çıkma (7 madde) ve araçsal sosyalleştirici başa çıkma (3 madde) olmak üzere 4 faktörü bulunmaktadır. Doosje ve arkadaşları (2010) tarafından elde edilen bulgulara göre Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .73 ile .82 arasında değişmektedir. Test-tekrar test korelasyon katsayısı tüm ölçek için .71 olarak bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması ve güvenilirlik geçerlik çalışmaları Oktuğ, Turgut ve Ünal (2018) tarafından yapılmış ve Cronbach alfa iç tutarlık katsayılarının .79 ile .91 arasında değiştiği ve ölçeğin faktör ve ölçüt geçerliğinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ölçekteki maddeler 1 (*Hiçbir zaman*) ile 5 (*Çok sık*) arasında uzanan 5 basamaklı Likert tipi skala üzerinden cevaplandırılmıştır. Buna göre, ölçekten alınan yüksek puan iş yerinde mizah yoluyla başa çıkmanın yüksek olduğunu göstermektedir.

İşlem

Araştırmanın örnekleme, kolayda ulaşılabilir ve kartopu örneklem yöntemleri ile ulaşılmıştır. Ölçüm araçları çevrimiçi hazırlanan bir anket sitesi aracılığıyla elektronik posta yöntemi ile katılımcılara ulaştırılmıştır ve onların da çevrelerindeki çalışanlara iletmesi ile örneklem sayısı arttırılmıştır. Anketin cevaplanma süresi 15-20 dakika arasında değişmektedir. Anket 730 kişiye ulaştırılmış, 2 ay içerisinde 319 kişiden yanıt gelmiştir. Anketin cevaplanma oranı %43.7'dir. Anketin ilk sayfasında katılımcıların cevaplarının saklı kalıp sadece bilimsel araştırma için kullanılacağına ve araştırmanın amacına dair bilgi verilmiştir.

BULGULAR

Ölçeklerin Güvenirlikleri ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

İlk olarak, ölçeklerin iç tutarlılık seviyelerini tespit etmek için Cronbach Alfa Güvenirlik Analizi uygulanmış ve her bir ölçeğin yüksek iç tutarlılık katsayısına sahip olduğu saptanmıştır (Bkz. Tablo 1). Bununla birlikte, araştırma değişkenlerine ait veriler tek bir zaman diliminde aynı katılımcılardan ve her değişken için aynı skala kullanılarak toplandığından, iç tutarlılık seviyelerinin yanılgılı olmasına sebep olabilecek ortak yöntem yanlılığının (common method bias) bulunup bulunmadığı test edilmelidir. Bunun için, en yaygın kullanılan yöntemlerden biri olan Harman'ın tek faktör skoru (de-

ğişkenlerin ölçümünde kullanılan tüm maddelerin ortak faktöre yüklenmesi; Podsakoff, MacKenzie, Lee ve Podsakoff, 2003; Podsakoff ve Organ, 1986) uygulanmıştır. Tek faktör için toplam varyansın %26.6 olduğu tespit edilmiş ve bu değer %50'den küçük olduğundan ortak yöntem yanlılığının verileri ve sonuçları etkilemediği yargısına varılmıştır.

Ardından, değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısının, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma ve iş talepleri ile arasındaki korelasyon katsayıları aynı büyüklüktedir, ancak beklendiği üzere ilişkinin yönü iş talepleri ile pozitif ($r(317) = .44, p < .001$), iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma ile negatiftir ($r(317) = -.44, p < .001$). Ayrıca, iş taleplerinin her bir faktörü de olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı ile pozitif yönde ilişkilidir. Diğer yandan, iş talepleri ve faktörleri ile iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler, Güvenirlik Katsayıları ve Korelasyonlar

	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6	7
1.İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı	2.31	1.00	(.95)	-.44	.44	.25	.34	.30	.42
2.İş yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma	2.73	0.70		(.95)	-.07	-.10	-.01	-.02	-.08
3.İş Talepleri (IT)	3.03	0.59			(.90)	.73	.80	.75	.73
4.İT- İş Yükü	3.50	0.74				(.81)	.48	.41	.34
5.İT- Duyuşsal Talepler	3.00	0.78					(.84)	.52	.42
6.İT- Duyuşsal Uyumsuzluk	3.00	0.75						(.87)	.37
7.İT- Örgütsel Değişiklikler	2.62	0.87							(.87)

Not: Korelasyon katsayıları anlamlılıkları: $r = |.12-.14|, p < .05$; $r = |.15-.19|, p < .01$; $r > |.20|, p < .001$. Güvenirlik katsayıları diyagonalde parantez içinde sunulmuştur.

Hipotez Testi

Araştırmanın hipotezlerini test etmek üzere hiyerarşik regresyon ve basit eğim (simple slope) analizleri uygulanmış, etkileşim grafikleri oluşturulmuştur. Hiyerarşik regresyon uygulanmadan önce yordayıcı ve biçimlendirici değişkenler standardize edilmiş ve çarpımları alınmıştır. Regresyon analizinde birinci modele yordayıcı değişken, ikinci modele biçimlendirici değişken ve üçüncü modele yordayıcı ve biçimlendirici değişkenlerin etkileşim halleri alınmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, birinci modelde iş taleplerinin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkisi ($B = 0.45, SH = 0.06, R^2 = .19$) bulunmaktadır. İkinci modele iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eklendiğinde, modelin açıklayıcılık gücünün istatistiksel olarak anlamlı düzeyde arttığı

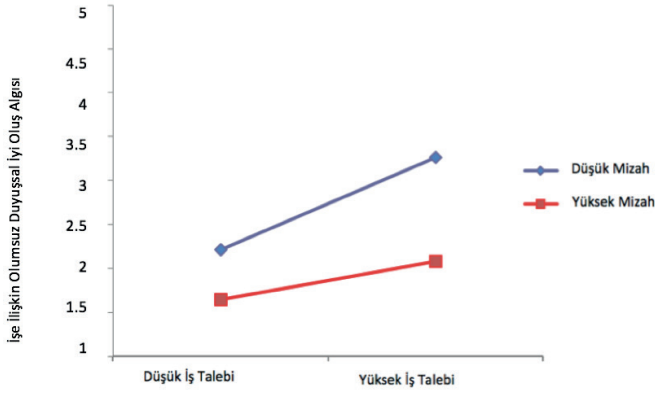
($\Delta R^2 = .18$), ayrıca bu değişkenin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerinde beklendiği gibi negatif yönlü etkisi ($B = -0.44$, $SH = 0.05$) olduğu saptanmıştır. Üçüncü modelde, işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerinde, iş taleplerinin bağımsız etkisinin biraz azaldığı ($B = 0.37$, $SH = 0.05$), iş yerinde mizah yoluyla başa çıkmanın etkisinin değişmediği ($B = -0.44$, $SH = 0.05$) ayrıca bu iki değişkenin etkileşim halinin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi ($B = -0.15$, $SH = 0.05$, $\Delta R^2 = .02$) olduğu saptanmıştır.

Tablo 2. İş Talepleri ile İş yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Etkileşiminin İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı Üzerindeki Etkisi

Model	Değişkenler	B	SH(B)	β	R ²	ΔR^2
1	İş talepleri	0.45	0.06	.44*	.19*	.19*
2	İş talepleri	0.42	0.05	.41*	.37*	.18*
	Mizah	-0.44	0.05	-.42*		
3	İş talepleri	0.37	0.05	.37*	.39*	.02*
	Mizah	-0.44	0.05	-.43*		
	İş talepleri* Mizah	-0.15	0.05	-.16*		

* $p < .001$.

Uygulanan basit eğim (simple slope) analizi (Aiken ve West, 1991), iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin hem yüksek hem de düşük olduğu durumda, iş taleplerinin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir (yüksek mizah için: $b = .24$, $t = 3.82$, $p < .001$; düşük mizah için: $b = .41$, $t = 9.17$, $p < .001$). Her iki basit eğimin de istatistiksel olarak anlamlı olması üzerine; iş taleplerinin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki etkisinin mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin düşük ve yüksek olduğu durumlarda farklı olup olmadığını test etmek için basit eğimlerde fark testi (Soper, 2019) uygulanmıştır. Bu analiz, mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin düşük ve yüksek olduğu durumlarda basit eğimler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ($t(604) = 2.10$, $p < .05$) göstermiştir. Bu sonuçlara göre, iş taleplerinin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda, düşük olduğu duruma kıyasla daha zayıftır. Değişkenlere ilişkin eğimler Şekil 3'te sunulmaktadır.

Şekil 3. İş Talepleri ile İş Yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Etkileşiminin İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı Üzerindeki Etkisi

Böylece, “İş taleplerinin, işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki etkisinde iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi biçimlendirici olacaktır; iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi arttıkça, iş taleplerinin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi zayıflar” şeklinde kurulan hipotez (*H1*) desteklenmiştir.

İş taleplerinin her bir 4 faktörü ile işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı arasındaki ilişkilerde, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkmanın biçimlendirici rolü üstlenip üstlenmediğini görmek için de yine hiyerarşik regresyon ve basit eğim analizleri uygulanmış, etkileşim grafikleri oluşturulmuştur.-

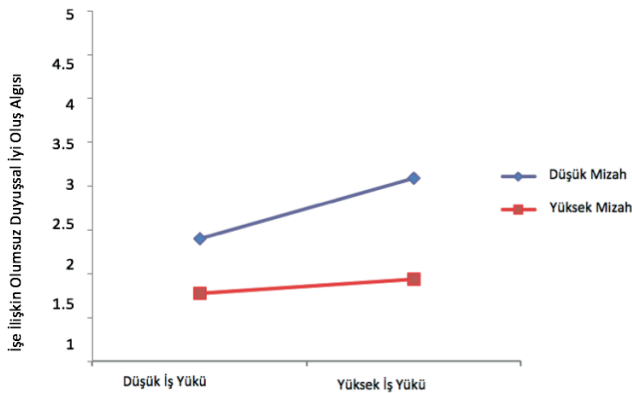
Tablo 3’de yer alan sonuçlar, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkmanın, iş yükü ($\Delta R^2 = .02$, Bkz. Model 3), duygusal talepler ($\Delta R^2 = .03$, Bkz. Model 3), duygusal uyumsuzluk ($\Delta R^2 = .01$, Bkz. Model 3) ve örgütsel değişiklikler ($\Delta R^2 = .01$, Bkz. Model 3) ile etkileşimlerinin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğunu göstermektedir.

Basit eğim analizi sonuçlarına göre, iş yükünün işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi düşük olduğu durumda istatistiksel olarak anlamlı ($b = .34$, $t = 5.16$, $p < .001$); iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda ($b = .08$, $t = 1.26$, $p > .05$) istatistiksel olarak anlamsızdır. Şekil 4’ten de izlendiği gibi, iş yükü ile işe ilişkin

Tablo 3. İş Taleplerinin Faktörleri ile İş yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Etkileşiminin İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı Üzerindeki Etkisi

Model	Değişkenler	B	SH(B)	β	R ²	ΔR^2
1	İş yükü	0.26	0.06	.25***	.06***	.06***
2	İş yükü	0.21	0.05	.21***	.24***	.18***
	Mizah	-0.44	0.05	-.42***		
3	İş yükü	0.21	0.05	.21***	.26***	.02**
	Mizah	-0.45	0.05	-.43***		
	İş yükü* Mizah	-0.13	0.04	-.14**		
1	Duygusal talep	0.35	0.05	.34***	.12***	.12***
2	Duygusal talep	0.35	0.05	.34***	.31***	.19***
	Mizah	-0.46	0.05	-.44***		
3	Duygusal talep	0.33	0.05	.33***	.34***	.03***
	Mizah	-0.46	0.05	-.45***		
	Duygusal talep*Mizah	-0.16	0.05	-.16***		
1	Duygusal uyumsuzluk	0.30	0.05	.30***	.09***	.09***
2	Duygusal uyumsuzluk	0.29	0.05	.29***	.28***	.19***
	Mizah	-0.45	0.05	-.44***		
3	Duygusal uyumsuzluk	0.27	0.05	.27***	.29***	.01*
	Mizah	-0.46	0.05	-.44***		
	Duygusal uyumsuzluk* Mizah	-0.10	0.04	-.10*		
1	Örgütsel değişiklik	0.41	0.05	.42***	.18***	.18***
2	Örgütsel değişiklik	0.38	0.04	.39***	.35***	.17***
	Mizah	-0.43	0.05	-.41***		
3	Örgütsel değişiklik	0.37	0.04	.38***	.36***	.01*
	Mizah	-0.43	0.05	-.42***		
	Örgütsel değişiklik* Mizah	-0.11	0.04	-.11*		

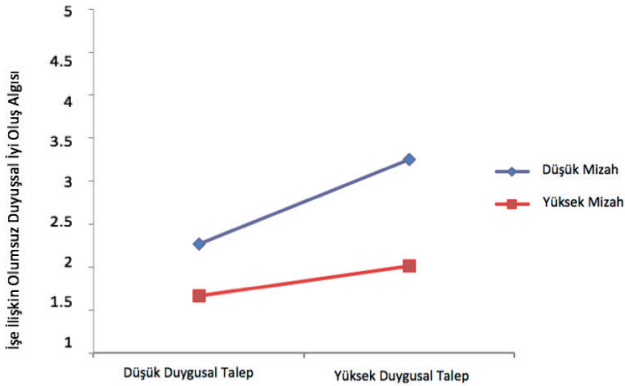
* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Şekil 4. İş Yükü ile İş Yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Etkileşiminin İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı Üzerindeki Etkisi

olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı arasındaki pozitif ilişki, çalışanların iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimleri yüksek olduğu durumda, düşük olduğu duruma kıyasla, daha zayıftır.

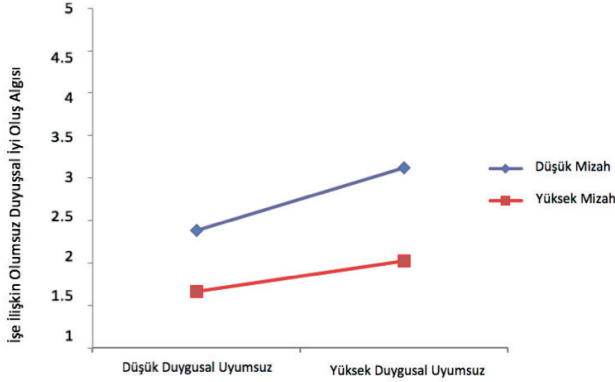
Basit eğim analizi, duygusal taleplerin işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisinin, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda ($b = .17, t = 2.64, p < .01$) ve düşük olduğu durumda ($b = .49, t = 7.89, p < .001$) istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Her iki basit eğimin de istatistiksel olarak anlamlı olması üzerine; basit eğimlerde fark testi uygulanmış ve mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin düşük ve yüksek olduğu durumlarda basit eğimler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($t(634) = 3.51, p < .001$) tespit edilmiştir. Buna göre, duygusal taleplerin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda, düşük olduğu duruma kıyasla, daha zayıftır. Değişkenlere ilişkin eğimler Şekil 5'te sunulmaktadır.

Şekil 5. Duyuşsal Talep ile İş Yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Etkileşiminin İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı Üzerindeki Etkisi

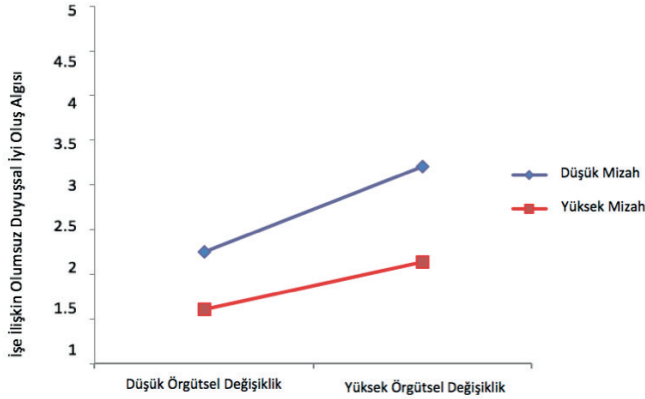
Basit eğim analizi, duygusal uyumsuzluğun işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisinin, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda ($b = .18, t = 2.61, p < .01$) ve düşük olduğu durumda ($b = .37, t = 6.17, p < .001$) istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Her iki basit eğimin de istatistiksel olarak anlamlı olması üzerine; basit eğimlerde fark testi uygulanmış ve

mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin düşük ve yüksek olduğu durumlarda basit eğimler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($t(634) = 2.06, p < .05$) tespit edilmiştir. Buna göre, duygusal uyumsuzluğun olumsuz duyusal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda, düşük olduğu duruma kıyasla, daha zayıftır. Değişkenlere ilişkin eğimler Şekil 6’da sunulmaktadır.

Şekil 6. Duygusal Uyumsuzluk ile İş Yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Etkileşiminin İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı Üzerindeki Etkisi

Basit eğim analizi, örgütsel değişikliklerin işe ilişkin olumsuz duyusal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisinin, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda ($b = .26, t = 4.07, p < .001$) ve düşük olduğu durumda ($b = .47, t = 7.93, p < .001$) istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Her iki basit eğimin de istatistiksel olarak anlamlı olması üzerine; basit eğimlerde fark testi uygulanmış ve mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin düşük ve yüksek olduğu durumlarda basit eğimler arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($t(634) = 2.37, p < .01$) tespit edilmiştir. Buna göre, örgütsel değişikliklerin olumsuz duyusal iyi oluş algısı üzerindeki pozitif etkisi, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olduğu durumda, düşük olduğu duruma kıyasla, daha zayıftır. Değişkenlere ilişkin eğimler Şekil 7’de sunulmaktadır.

Şekil 7. Örgütsel Değişiklikler ile İş Yerinde Mizah Yoluyla Başa Çıkma Etkileşiminin İşe İlişkin Olumsuz Duyuşsal İyi Oluş Algısı Üzerindeki Etkisi

Özetle, elde edilen sonuçlar, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimi güçlendikçe iş taleplerinin her faktörü ile işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı arasındaki pozitif ilişkinin zayıfladığını göstermektedir. Böylece iş taleplerinin her bir faktörü için kurulan hipotezler (*H2a*, *H2b*, *H2c*, *H2d*) desteklenmiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, iş taleplerinin çalışanda oluşturabileceği olumsuz duyuşsal iyi oluş algılarını azaltacak faktörlerin belirlenmesine katkı sağlamak üzere, çalışanların iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğilimleri incelenmiş, iş talepleri ile olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı arasındaki ilişkide, mizahın biçimlendirici rolünün bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında ortaya çıkan bulgular, iş talepleri karşısındaki olumsuz duyuşsal iyi oluş algıları açısından, mizah yoluyla başa çıkma eğilimi zayıf olan kişilerin, mizah yoluyla başa çıkma eğilimi güçlü olan kişilere nazaran daha dezavantajlı durumda olabileceğine işaret etmektedir. İş talebi yüksek ve mizah yoluyla başa çıkma eğilimi düşük olan kişilerin, hem iş talebi hem de mizah yoluyla başa çıkma eğilimi yüksek olan kişilere nazaran, işe ilişkin olumsuz duyuşsal iyi oluş algılarının daha fazla olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma becerilerinin, yalnızca çalışanın sağlığına olumlu katkı sağlama açısından değil, aynı zamanda, iş taleplerinin karşılanması açısından da önem arz ettiğinin altını çizmektedir.

Çalışmada iş taleplerinin faktörleri olan duygusal talepler, duygusal uyumsuzluk, iş yükü ve örgütsel değişiklikler de ayrıca ele alınmış, mizah yoluyla başa çıkma eğilimi güçlendikçe her bir faktör ile işe ilişkin olumsuz duyusal iyi oluş algısı arasındaki pozitif ilişkinin zayıfladığı belirlenmiştir. Duygusal taleplerin ve duygusal uyumsuzluğun duygusal tükenmişlik ile pozitif yönlü güçlü ilişkilerinin olduğu görülmektedir (Diestel ve Schmidt, 2010; Scanlan ve Still, 2019). Loh, Idris, Dollard ve Isahak (2018) yaptıkları çalışmada, örgütlerdeki psikososyal güvenlik ikliminin duygusal talepler ve duygusal tükenmişlik arasındaki ilişkiyi zayıflattığını ortaya koymuşlardır. Psiko-sosyal güvenlik ikliminin odak noktası, örgüt içinde çalışanın ruh sağlığının korunmasına yönelik uygulamalar geliştirmektir (Dollard ve Bakker, 2010). İş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin örgüt iklimini olumlu yönde geliştireceği ve çalışanın ruh sağlığını koruyucu bir unsur olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın sonuçları, duygusal talepler ve duygusal uyumsuzluğun çalışan üzerindeki olumsuz etkilerinin hafifletilmesinde, iş yerinde mizah yoluyla başa çıkmanın örgüt iklimine katkı sağlayan bir unsur olarak değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Diğer yandan, iş yükündeki artış çalışanın stres düzeyini artırmaktadır (Greenglass, Burke ve Fiksenbaum, 2001). Mizah yoluyla başa çıkma becerilerinin iş yükünden kaynaklanan stres düzeyini azalttığı ve bu bağlamda duyusal iyi oluş algılarını olumlu yönde şekillendirdiği düşünülmektedir. Günümüzün iş koşulları sürekli değişime ayak uydurma zorunluluğunu beraberinde getirmekte, çalışanlar açısından değişimin varlığı da bir stres kaynağı olabilmektedir. Değişimin kabullenilmemesi, değişime atfedilen negatif değer ve bireyin harekete geçme isteğinin düşük olması ile ortaya çıkmaktadır (Oreg ve ark., 2018). Mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin yarattığı pozitif duygulanımın, bireyin harekete geçmedeki isteksizliğini azaltmak suretiyle değişim karşısındaki tutumunu olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Bireyin mizaha bakışı, duygusal durumu üzerinde etkilidir. Nunes, Jose ve Capelas (2018), sağlık sektöründe yaptıkları çalışmada, mizah kullanımını hakkında olumsuz görüşü olan çalışanların, olumlu görüşü olanlara nazaran daha kederli olduklarını, başkaları tarafından yanlış anlaşıldıklarına dair hislerinin daha fazla olduğunu göstermişlerdir. İş taleplerinin çalışan üzerindeki etkileri kapsamında düşünüldüğünde, bireyin mizah duygusunun güçlü olmasının talepleri karşılama sürecinde destekleyici olacağı, zayıf olmasının ise süreçte olumsuz duygularla daha fazla karşılaşacağı şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda, özellikle iş taleplerinin yoğun olduğu sektörlerde, çalışanların mi-

zah duygularını geliştirebilecekleri örgüt iklimlerinin mevcudiyeti önem kazanmaktadır. Türkiye güç mesafesi yüksek bir toplumdur (Kabasakal ve Dastmalchian, 2001), başka bir deyişle, örgütte statü farkları önem arz eder. Geniş güç mesafesinin varlığının iş yerinde mizah kullanımını kısıtlayıcı bir etken olabileceği, bu noktada cesaretlendirici örgüt iklimine daha fazla ihtiyaç duyulabileceği düşünülmektedir.

Pozitif psikoloji hareketinin örgütlere yansması olarak kabul edilen pozitif örgütsel davranış akımı kapsamında Luthans ve Youssef (2004), çalışanların öz-yeterliliğini, iyimser tutumunu, başarı için umudunu ve psikolojik dayanıklılığını içeren pozitif psikolojik sermaye kavramını alan yazına kazandırmış, bu kavramın örgütsel sonuçlar açısından önemini vurgulamıştır. Araştırmacılar ayrıca, psikolojik sermayenin performans üzerindeki olumlu etkisinin örgütsel sonuçlara önemli yansmaları olduğunu belirtmişlerdir. İş yerinde mizah kullanımının iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık çerçevesinde psikolojik sermayeye katkı sağladığı ve bu bağlamda, gelecekteki çalışmalarda bu hususun incelenmesinin yarar getireceği düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında, iş taleplerinin çalışanlarda oluşturabileceği olumsuz duyuşsal iyi oluş algıları incelenmiştir. İnsanlar olumsuz uyaranlara karşı olumlu uyaranlara nazaran daha açıktırlar (Garcia, Rosenberg, Erlandsson ve Siddiqui, 2010). İş yaşamı açısından değerlendirildiğinde, olumsuz duygulardaki artışın üretkenlik karşıtı davranışları artırma (Fox, Spector ve Miles, 2001) olasılığı da dikkate alınarak, olumsuz duyuşsal iyi oluş algısını azaltacak unsurların vurgulanması önemli görülmüştür. Artan rekabet, güçleşen koşullar, bireyleri gün geçtikçe zorlaşan, karmaşıklaşan bir çalışma ortamı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu bağlamda, çalışanın olumsuz duygularında azalma sağlayabilecek her unsurun dikkatle incelenmesi yararlıdır. Yöneticilerin de bu hususlarda destekçi olmaları, gelişime açık tutumlar sergilemeleri elde edilecek yararlıdır.

Çalışanın memnuniyet ekseninde ortaya çıkan ve işiyle bağlantılı genel mutluluk düzeyini yansıtan olumlu ve olumsuz duyuşsal iyi oluş algıları ayrı ayrı değerlendirilebilmektedir (Bayram ve ark., 2004). Duyuşsal iyi oluş algıları, hoşnutluk ve uyarılmışlık olmak üzere iki temel sistemden doğmakta, bu sistemler birbirinden bağımsız iki ayrı düzlemde değerlendirilmektedir (Russell, 1980). Hoşnutluğun yüksek olduğu durumlarda olumlu duyuşsal iyi oluş algısı, düşük olduğu durumlarda ise olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı söz konusu olmakta, her iki durumda da uyarılmışlık düzeyi yüksek ya da

düşük olabilmektedir. Başka bir deyişle, çalışanın hoşnutluk düzeyi yüksek iken, uyarılmışlık düzeyi yüksek ya da düşük olabilmekte, benzer şekilde, hoşnutluk düzeyi düşük iken, uyarılmışlık düzeyi yine yüksek ya da düşük olabilmektedir. Bu şekilde ortaya çıkan dört durum, olumlu duyuşsal iyi oluş algısı tanımı altında yüksek hoşnutluk-yüksek uyarılmışlık, yüksek hoşnutluk-düşük uyarılmışlık olarak, olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı tanımı altında ise, düşük hoşnutluk-yüksek uyarılmışlık, düşük hoşnutluk-düşük uyarılmışlık olarak yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında, iş yerinde mizahın olumsuz duyuşsal iyi oluş algısı üzerindeki rolü ele alınmıştır. Ancak iş yerinde mizah yoluyla başa çıkma eğiliminin, çalışanların olumsuz duyuşsal iyi oluş algılarını hafifletici etkisinin bulunması, aynı zamanda olumlu duyuşsal iyi oluş algılarını artırdığı anlamına gelmemektedir. Gelecekteki çalışmalarda, iş taleplerinin olumlu duyuşsal iyi oluş algıları ile ilişkilerinin ve bu ilişki bağlamında mizahın etkilerinin incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynakça

- Aiken, L. S. ve West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park, CA: Sage.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), 209-223. doi:10.1108/13620430810870476
- Bakker, A. B., Demerouti, E., ve Schaufeli, W. B. (2003). Dual processes at work in a callcentre: An application of the job demands-resources model. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 12, 393-417. doi:10.1080/13594320344000165
- Balducci, C., Schaufeli, W. B. ve Fraccaroli, F. (2011). The job demands-resources model and counterproductive work behaviour: The role of job-related affect. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(4), 467-496. doi:10.1080/13594321003669061
- Bayram, N., Aytaç, S. Bilgel, N. ve Kuşdil, M. E. (2004). İşe ilişkin duyuşsal iyilik algısı ölçeğinin (job-related affective well-being-jaws) Türkçe versiyonunun güvenilirlik çalışması. *Öneri: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(22), 1-7.
- Crawford, S. A. ve Caltabiano, N. J. (2011). Promoting emotional well-being through the use of humour. *The Journal of Positive Psychology*, 6(3), 237-252. doi:10.1080/17439760.2011.577087
- Demerouti, E. ve Bakker, A. B. (2011). The job demands-resources model: Challenges for future research, *SA Journal of Industrial Psychology*, 37(2), 1-9. doi:10.4102/sajip.v37i2.974
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F. ve Schaufeli, W. B. (2001). The job demands: Resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86, 499-512. doi:10.1037/0021-9010.86.3.499
- Diefendorff, J. M., Greguras, G. J. ve Fleenor, J. (2016). Perceived emotional demands-abilities fit. *Applied Psychology: An International Review*, 65(1), 2-37. doi:10.1111/apps.12034
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542-575. doi:10.1037/0033-2909.95.3.542

- Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. *Social Indicators Research*, 31, 103-157. doi:10.1007/BF01207052
- Diestel, S. ve Schmidt, K. H. (2010). Interactive effects of emotional dissonance and self-control demands on burnout, anxiety, and absenteeism. *Journal of Vocational Behavior*, 77(3), 412-424. doi:10.1016/j.jvb.2010.05.006
- Dollard, M. F., ve Bakker, A. B. (2010). Psychosocial safety climate as a precursor to conducive work environments, psychological health problems, and employee engagement. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 579-599. doi:10.1348/096317909X470690
- Doosje, S., De Goede, M. P. M., Van Doornen, L. P. J. ve Goldstein, J. H. (2010). Measurement of occupational humorous coping. *Humor: International Journal of Humor Research*, 23(3), 273-305.
- Duncan, W. J. (1982). Humor in management: Prospects for administrative practice and research. *Academy of Management Review*, 7, 136- 142.
- Emmons, R. A. ve Diener, E. (1985). Personality correlates of subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11, 89-97. doi:10.1177/0146167285111008
- Falkenberg, I., Buchkremer, G., Bartels, M. ve Wild, B. (2011). Implementation of a manual-based training of humor abilities in patients with depression: A pilot study. *Psychiatry Research*, 186(2-3), 454-457. doi:10.1016/j.psychres.2010.10.009
- Fox, S., Spector, P. E. ve Miles, D. (2001). Counterproductive work behavior (CWB) in response to job stressors and organizational justice: Some mediator and moderator tests for autonomy and emotions. *Journal of Vocational Behavior*, 59, 291-309. doi:10.1006/jvbe.2001.1803
- Garcia, D., Rosenberg, P., Erlandsson, A. ve Siddiqui, A. (2010). On lions and adolescents: Affective temperaments and the influence of negative stimuli on memory. *Journal of Happiness Studies* 11(4), 477-495. doi:10.1007/s10902-009-9153-6
- Genina, E., Haines IIIa, V.Y., Pelletierb, D., Rousseaua, V. ve Marchanda, A. (2016). Why the long hours? Job demands and social exchange dynamics. *Work*, 55, 539-548. doi:10.3233/WOR-162430
- Greenglass, E. R., Burke, R. J. ve Fiksenbaum, L. (2001). Workload and burnout in nurses. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(3), 211-215. doi:10.1002/casp.614
- Hakanen, J. J., Schaufeli, W. B. ve Ahola, K. (2008). The job demands-resources model: A three-year cross-lagged study of burnout, depression, commitment, and work engagement. *Work & Stress*, 22(3), 224-241. doi:10.1080/02678370802379432
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Holmes, J. ve Marra, M. (2002). Having a laugh at work: How humor contributes to workplace culture. *Journal of Pragmatics*, 34, 1683 -1710. doi:10.1016/S0378-2166(02)00032-2
- Kabasakal, H. ve Dastmalchian, A. (2001). Introduction to the special issue on leadership and culture in the Middle East. *Applied Psychology: An International Review*, 50(4), 479-488. doi:10.1111/1464-0597.00069
- Kohler, G. ve Ruch, W. (1996). Sources of variance in current sense of humor inventories: How much substance, how much method variance? *Humor: International Journal of Humor Research*, 9(3-4), 363- 397. doi:10.1515/humr.1996.9.3-4.363
- Larsen, R. (2009). The contributions of positive and negative affect to emotional well-being. *Psychological Topics*, 18(2), 247-266.
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Loh, M. Y., Idris, M. A., Dollard, M. F. ve Isahak, M. (2018). Psychosocial safety climate as a moderator of the moderators: Contextualizing JDR models and emotional demands effects. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 91, 620-644. doi:10.1111/joop.12211

- Luthans, F. ve Youssef, C. M. (2004). Human, social, and now positive psychological capital management, *Organizational Dynamics*, 33, 143-160. doi:10.1016/j.orgdyn.2004.01.003
- Malik, S. ve Noreen, S. (2015). Perceived organizational support as a moderator of affective well-being and occupational stress among teachers. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 9(3), 865-874.
- Metin, B. (2010). *The antecedents and consequences of burnout, work engagement and workaholism* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Morris, J. E. ve Long, B. C. (2002). Female clerical workers' occupational stress: The role of person and social resources, negative affectivity and stress appraisals, *Journal of Counselling Psychology*, 49(4), 395-410. doi:10.1037/0022-0167.49.4.395
- Nordenmark, M., Vinberg, S. ve Strandh M. (2012). Job control and demands, work-life balance and wellbeing among selfemployed men and women in Europe. *Vulnerable Groups & Inclusion*, 3(1), 1-18. doi:10.3402/vgi.v3i0.18896
- Nunes, I. R., Jose, H. ve Capelas, M. L. (2018). Grieving with humor: A correlational study on sense of humor and professional grief in palliative care nurses. *Holistic Nursing Practice*, 32(2), 98-106. doi:10.1097/HNP.0000000000000255
- Oktuğ, Z., Turgut, T. ve Ünal, Z. M. (2018). İş yerinde Mizah Yoluyula Başa Çıkma Ölçeği: Türkçe'ye uyarlanması, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(26), 782-797. doi:10.20875/makusobed.428079
- Oreg, S., Bartunek, J. M., Lee G. ve Do, B. (2018). Affect-based model of recipients' responses to organizational change events. *Academy of Management Review*, 43(1), 65-86. doi:10.5465/amr.2014.0335
- Pavot, W. G., Diener, E., Colvin, C. R. ve Sandvik, E. (1991). Further validation of the satisfaction with life scale: Evidence for the cross-method convergence of well-being measures. *Journal of Personality Assessment*, 57, 149-161. doi:10.1207/s15327752jpa5701_17
- Podsakoff, P. M. ve Organ, D. W. (1986). Self-reports in organizational research: Problems and prospects. *Journal of Management*, 12(4), 531-544. doi:10.1177/014920638601200408
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903. doi:10.1037/0021-9010.88.5.879
- Rafaëli, A. ve Sutton, R. I. (1987). Expression of emotion as part of the work role. *Academy of Management Review*, 12(1), 23-37. doi:10.2307/257991
- Ruch, W. ve Carrell, A. (1998). Trait cheerfulness and the sense of humour. *Personality and Individual Differences*, 24(4), 551-558. doi:10.1016/S0191-8869(97)00221-3
- Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 1161-1178. doi:10.1037/h0077714
- Sabuncuoğlu, E. T. (2008). Rol çatışmasının ve rol belirsizliğinin tükenmişlik ve iş doyumunu üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 35-49.
- Scanlan, J. N. ve Still, M. (2019). Relationships between burnout, turnover intention, job satisfaction, job demands and job resources for mental health personnel in an Australian mental health service. *BMC Health Services Research*, 19(62), 1-11. doi:10.1186/s12913-018-3841-z
- Schaufeli, W. B. ve Bakker A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293-315. doi:10.1002/job.248

- Smith, W. J., Harrington, K. V. ve Neck, C. P. (2000). Resolving conflict with humor in a diversity context. *Journal of Managerial Psychology*, 15(6) 606– 621. doi:10.1108/02683940010346743
- Soper, D. S. (2019). Significance of the difference between two slopes calculator [Yazılım]. Erişim adresi: <http://www.danielsoper.com/statcalc>
- Taştan, S. B. (2014). The theoretical implications of job demands-resources model: A research study on the relations of job demands, supervisor support and job autonomy with work engagement. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 149-192.
- Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: İş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.
- Van Katwyk, P. T., Fox, S., Spector, P. E. ve Kelloway, E. K. (2000). Using the Job-Related Affective Well-Being Scale (JAWS) to investigate affective responses to work stressors. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), 219-230. doi:10.1037/1076-8998.5.2.219
- Vandenbergh, C., Panaccio, A., Bentein, K., Mignonac, K. ve Roussel, P. (2011). Assessing longitudinal change of and dynamic relationships among role stressors, job attitudes, turnover intention, and well-being in neophyte newcomers. *Journal of Organizational Behavior*, 32, 652–671. doi:doi.org/10.1002/job.732
- Warr, P., Bindl, U. K., Parker, S. K. ve Inceoglu, I. (2014). Fourquadrant investigation of job-related affects and behaviours. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(3), 342-363. doi:10.1080/1359432X.2012.744449
- Webster, J. R., Beehr, T. A. ve Love, K. (2011). Extending the challenge-hindrance model of occupational stress: The role of appraisal. *Journal of Vocational Behavior*, 79, 505–516. doi:10.1016/j.jvb.2011.02.001
- Weiss, H. M. ve Cropanzano, R. (1996). Affective Events Theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. *Research in Organizational Behavior*, 18, 1-74.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Demerouti, E. ve Schaufeli, W.B. (2007). The role of personal resources in the job demands-resources model. *International Journal of Stress Management*, 14, 121-141. doi:10.1037/1072-5245.14.2.121

Duygusal Uyarılmışlığın Tanıma Belleği Üzerindeki Ketleyici Etkisi: Nesne içi ve Nesnelere arası Bağlantıların Karşılaştırılması

Interference Effects of Emotional Arousal on Recognition Memory: Comparison of Within-object and Between-object Bindings

Aslan Karaaslan¹ , Nour Siakir-Oglou² , Aycan Kapucu³

¹Ars. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
²Technical University of Munich, Arcisstraße 21, TUM School of Education, Marsstraße 20-22, 80335 München, Almanya
³Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: A.K. 0000-0003-3325-4122;
N.S.O. 0000-0002-8931-4166;
A.K. 0000-0001-7340-9876

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Aslan Karaaslan,
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Erzene Mahallesi, Bornova, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: aslankaraaslan@gmail.com

Başvuru/Submitted: 04.03.2019
Revizyon Talebi/Revision Requested: 04.03.2019
Son Revizyon/Last Revision Received: 12.07.2019
Kabul/Accepted: 19.07.2019
Online Yayın/Published Online: 06.12.2019

Atf/Citation: Karaaslan, A., Siakir-Oglou, N., Kapucu, A. (2019). Duygusal uyarılmışlığın tanıma belleği üzerindeki ketleyici etkisi: Nesne içi ve nesnelere arası bağlantıların karşılaştırılması. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2): 293-320.
<https://doi.org/10.26650/SP2019-0020>

Öz

Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı'na göre, duygusal uyarılmışlık bir uyarıdan içsel özelliğiyle olan bağlantısının hatırlanmasını kolaylaştırırken, dışsal özelliğiyle olan bağlantısının hatırlanmasını zayıflatır ya da bu bağlantının hatırlanmasına bir etkisi olmadığını öne sürmektedir. Bu çalışma, nesne içi ve nesnelere arası bağlantıların bellekte güncellenmesinde negatif duygusal uyarılmışlığın etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Negatif duygusal uyarılmışlık içerikli içsel (nesne içi) eşleşmelerin dışsal (nesnelere arası) eşleşmelere göre daha yüksek düzeyde ileriye ket vermeye neden olması beklenmiştir. Duygu koşulları için seçilen öfkeli, üzgün ve nötr yüz ifadeleri, nötr nesnelere olarak çeşitli şapka ile eşleştirilmiştir. Nesne içi koşulda şapka, yüz ifadesinin üzerinde bitişik şekilde nesnenin içsel bir özelliği olarak sunulmuşken, nesnelere arası koşulda yüz ifadesinin yanında ayrı bir dışsal bir özellik olarak sunulmuştur. Katılımcılar ilk önce bir dizi yüz-şapka eşleşmelerini öğrenmişler, ardından daha önce gördükleri yüzler ile yeni şapka eşleşmelerini öğrenmişlerdir. Test aşamasında katılımcılar, yarısı doğru yarısı yanlış eşleştirilerek sunulan ikinci listedeki eşleşmelerin doğru mu, yanlış mı olduğuna karar vermişlerdir. Elde edilen veriler Sinyal Tespit Kuramı temelinde incelenmiştir. Sonuçlar nesne içi koşuldaki öfkeli yüz-şapka eşleşmelerinin yanlış alarm (YA) oranının, nesnelere arası koşuldaki öfkeli yüz-şapka eşleşmelerinin YA oranına göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Yüksek YA oranı, negatif duygusal uyarılmışlık koşulunda nesne içi eşleşmelerin güncellenmesinin zorlaştığına işaret etmektedir. Bellek duyarlılığı (d') analizi sonuçlarına göre her bir duygu açısından nesnelere arası eşleşme koşulundaki katılımcılar, nesne içi eşleşme koşulundaki katılımcılara göre doğru ve yanlış eşleşmeleri birbirlerinden daha iyi ayırt edebilmişlerdir. Hem YA hem duyarlılık sonuçları birlikte ele alındığında, araştırma hipotezlerinin desteklendiği, nesne içi eşleşme koşulunda yüksek uyarılmışlığın ileriye ket vermeye yol açtığı ve böylece belleğin güncellenmesini zorlaştırdığı görülmektedir. Bu sonuçlar Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı'nın, duygusal uyarılmışlığın nesne içi bilginin hatırlanmasında güçlendirici etki ortaya çıkarttığı açıklamasını desteklemektedir. **Anahtar Kelimeler:** Belleğin güncellenmesi, ileriye ket verme, bağlantısal bellek, duygusal bellek, negatif duygusal uyarılmışlık

ABSTRACT

According to the Object-based Binding Theory, emotional arousal enhances within-object binding, but impairs or does not affect between-object memory binding. The present study aimed to investigate the effects of negative emotional arousal on memory updating of within-object and between-object associations. Negative emotional arousal was expected to cause a higher level of interference in intrinsic associations (within object condition) than in extrinsic associations (between object condition). Angry, sad and neutral facial expressions chosen for emotion conditions are paired with various hats as neutral objects. In the within-object condition, the hat was presented together with a face, while in the between-object condition, the hat was presented as a separate object distinct from the face. First, all participants learned a list of face-hat pairs, then learned a second list with the same faces paired with new hats. In the test phase, the second list of pairs was rearranged into half correct and half incorrect, and the participants decided whether the pairs were correct or incorrect. The data were analyzed on the basis of Signal Detection Theory. We found that higher false alarms were given to angry faces in the within-object condition than in the between-object condition. This high false alarm rate indicates that negative emotional arousal prevented memory updating of within-object associations. According to analysis of memory sensitivity, in all emotion conditions, correct and incorrect pairs were better discriminated in the between-object condition than in the within-object condition. When false alarm rates and sensitivity results are considered together, the hypotheses of the study are supported and it is seen that negative emotional arousal leads to proactive interference in the within-object condition and thus makes it difficult to update memory. These results are consistent with the OBT in that negative emotional arousal exerts an enhancing effect on remembering intrinsic features of objects.

Keywords: Memory updating, proactive interference, associative memory, emotional memory, negative emotional arousal

EXTENDED ABSTRACT

A growing body of literature has demonstrated that emotionally arousing items are better remembered than non-arousing neutral items (e.g., Cahill & McGaugh, 1995). However, it is questionable whether the effect of emotional arousal on item memory also extends to associative memory.

According to Object-based Binding Theory (OBT; Mather, 2007) the effects of arousal on memory binding depend on “whether the elements to be bound are part of the same object as the arousing item or whether the binding has to occur between different objects” (Mather, 2007, p.12). The theory asserts that emotional arousal enhances binding when the items are within the arousing objects (*within-object binding*). On the other hand, emotional arousal either has no effect on binding, or even impairs it, when the item to be bound is outside the arousing item (*between-object binding*).

Besides learning associations, whether between-object or within-object, it is also essential to keep information in memory updated. Novak and Mather (2009) found that arousal impaired memory updating for within-object associations. Another study testing between-object binding showed that arousal enhanced memory updating (Mather & Knight, 2008). The present study, therefore, aims to directly compare the effects of negative arousal

on memory updating for between-object and within-object associations. We predicted that high arousing stimuli would either impair updating or have no effect on it for within-object associations, but instead would facilitate updating for between-object associations.

Method

Seventy-three undergraduate sociology and psychology students (63 women, 10 men) with an average age of 21.7 years, participated in the experiment. The participants were randomly assigned to one of the experimental conditions: between-object and within-object conditions. In both conditions, photographs of different types of hats were paired with angry (high arousal and negative), sad (low arousal and negative) or neutral female and male faces. Participants in the between-object condition saw the faces and hats on opposite sides of the screen, whereas participants in the within-object condition saw people (faces) wearing the hats.

Participants were instructed that they were about to view a series of face-hat pairings and that they should study each pair for a subsequent memory test. At the first learning stage, participants were presented pairs in three emotional categories. At the second learning stage, the same faces were matched with new hats and the participants performed a similar task as in the first stage. In the test phase, half of the pairs of the second learning list were matched correctly, half were matched incorrectly, and participants were asked to decide which pair was correct or incorrect. In addition, a five-minute filler task was used between the learning and test phase.

Results

Following the analysis of variance for interaction, planned comparisons based on hypotheses were conducted for accuracy, false alarm, sensitivity, and bias measures.¹ False alarms were higher for the angry faces paired with hats in the within-object condition than in the between-object condition, $F(1, 71) = 5.26, p < .05, \eta_p^2 = .07$. Furthermore, sensitivity results revealed that participants were better able to discriminate between correct and incorrect angry face-hat pairs in the between-object condition than in the within-object condition, $F(1, 71) = 5.49, p < .05, \eta_p^2 = .07$. Similarly, sadness pairs in the between-object conditions were better able to be discriminated than in the within object conditions, $F(1, 71) = 7.69, p < .01, \eta_p^2 = .10$. And, neutral pairs in the between-object conditions were better

1 Because there were some comparisons that did not serve hypotheses (such as the comparison of anger in between objects condition with sadness in within object condition), instead of post-hoc analysis followed by interaction effect, planned comparisons were made with conditions appropriate to the purpose of the study.

able to be discriminated than in the within object conditions, $F(1, 71) = 4.93, p < .05, \eta_p^2 = .07$. In addition, participants showed a more conservative response bias (were more likely to respond with the word "incorrect") towards sad face-hat pairs compared to angry face-hat pairs in the within-object condition ($p < .05$).

Discussion

This study investigated the effects of negative high and low emotional arousal on the updating of memory for between-object and within-object associations via a proactive interference paradigm. As predicted, participants gave more false alarms to high arousing stimuli (hats paired with angry faces) in the within-object condition than in the between-object condition. At the same time, in terms of each emotion category, participants were better able to discriminate between correct and incorrect pairs in the between-object condition than in the within-object condition. These findings are consistent with OBT's prediction (Mather, 2007) that remembering the internal properties of an object is more affected by emotional arousal. In addition, it has been shown that emotional arousal leads to memory impairment caused by proactive interference. Unexpectedly, there were no significant differences among emotion categories in the within-object or between-object conditions.

Bir olayın ya da nesnenin hatırlanmasını etkileyen en önemli faktörlerden birisi sahip olduğu duygusal içeriktir. Duygusal içerik bazı koşullarda daha iyi kodlamaya ve geri getirmeye yol açarken, bazı durumlarda olayın hatırlanmasına yönelik bozucu/ketleyici etkiye bulunabilir (Kensinger ve Schacter, 2008; Tyng, Amin, Saad ve Malik, 2017). Duygunun bellek üzerindeki etkisine yönelik çok sayıda çalışma bulunmasına karşın, farklı bellek yapılarında ve nesnelere arası ilişkilerde duygunun ne yönde etki yarattığı tartışmalıdır. Bu çalışmada tanıma belleğinde, nesnenin içsel bir özelliğinin hatırlanması ile nesneye eşlik eden bağlantısal bir özelliğinin hatırlanması üzerinde duygusal uyarılmışlığın etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla iki temel soruya yanıt aranmıştır. Bunlardan ilki, belleğin güncellenmesinde (*memory updating*), başka bir deyişle ileriye dönük ket vurmada (*proactive interference*) duygusal uyarılmışlığın etkisinin var olup olmadığı sorusudur. İkincisi, duygusal bir nesnenin içsel bir özelliğinin hatırlanması ile duygusal nesneye eşlik eden dışsal bir bilginin hatırlanmasının ileriye ket vurma açısından farklılaşıp farklılaşmadığı sorusudur.

Alan yazın incelendiğinde duygu ve belleğe ilişkin çeşitli yaklaşımlar ve tanımlamalar olduğu görülmektedir. Duygunun tanımına ilişkin genel kabul gören tanımlamalardan birisinde Scherer (2005), duyguyu, organizmayı ilgilendiren dışsal ve içsel uyaranların değerlendirilmesine yönelik beş alt sistemin (bilgi, fizyolojik düzenleme, motivasyon, motor dışavurum, içsel durumu izleme) tümünde ya da çoğunda birbiriyle ilişkili, eşzamanlı değişimlerin olduğu zaman dilimi olarak tanımlar. Duygunun işlevine yönelik açıklamalar duygunun diğer bilişsel işlevlerde olduğu gibi organizmanın karşılaştığı yaşamsal problemlere uyum sağlayıcı çözümler üretmeye hizmet eden yapılar olduğuna işaret eder (Toby ve Cosmides, 2008). Bu anlamda duygu ve diğer bilişsel süreçler (dikkat, bellek, yürütücü işlevler, vb.) arasında doğrudan ve dolaylı bir ilişkinin olduğu düşünülebilir.

Duygu gibi bellek de tekil bir yapıdan oluşmamaktadır. Bir olayı, kişiyi ya da nesneyi hatırlamak çok sayıda bilgiyi bir arada kodlamayı gerektirir. Tekil bir nesneyi hatırlama (nesne belleği) ile nesnelere arası ilişkiyi hatırlama (bağlantısal bellek) arasında kodlama ve geri getirmeye yönelik bilişsel süreçler açısından farklılıklar olacaktır (Johnson ve Raye, 2000; Mather, 2007). Örneğin görgü tanığı belleğinde ‘Soyguncunun elinde ne vardı?’ ya da ‘Soyguncunun arkasındaki masanın üzerinde ne vardı?’ soruları nesne belleğini ölçmektedir. ‘Silah hangi soyguncunun elindeydi?’ sorusu ise kişinin nesnelere arasındaki ilişkileri ne kadar iyi kurduğuyla, dolayısıyla bağlantısal bellek ile ilgilidir. Bununla birlikte, bazen de ilk öğrenmenin sonraki öğrenmeleri nasıl etkilediği incelen-

miştir. Örneğin, ‘Silah en son hangi soyguncunun elindeydi?’ sorusu belleğin güncellenmesine işaret eder. Ancak belleğin güncellenmesi her zaman mümkün olmayabilir (Mather, 2007). Örneğin, silahın ilk kimde olduğu bilgisi, sonra kimde olduğu bilgisini öğrenmemizi engelliyorsa belleğin güncellenmesindeki bir sorundan, dolayısıyla ileriye ket vurma'nın bir etkisinden söz edilebilir.

Duygunun bellek üzerindeki etkisinden söz ederken, tıpkı bellek yapılanmasında olduğu gibi tek bir duygusal boyuttan bahsetmek mümkün değildir. Alanda kabul görmüş çeşitli duygu kuramları olmakla birlikte yaygın kabul edilen açıklamalardan birisi duygunun iki temel boyutta yapılandığını ortaya koyan döngüsel modeldir (Posner, Russell ve Peterson, 2005; Russell, 1980). Döngüsel modele göre, farklı duygular kişide yol açtığı aktivasyonu ifade eden uyarılmışlık ve uyarının arzulanırlığını ifade eden değerlik olmak üzere iki boyut üzerinde konumlandırılabilir. Örneğin, öfke yüksek uyarılmışlık ve negatif değerliğe, hoşnutluk ise düşük uyarılmışlık ve pozitif değerliğe sahip duygulardır.

Alan yazın incelendiğinde, duygu ve bellek arasındaki etkileşime yönelik çalışmalarda hem duygunun genel etkisinin hem de duygunun uyarılmışlık ve değerlik boyutları üzerindeki etkisinin ele alındığı görülmüştür. Tanıma belleği çalışmalarında çoğunlukla nesne içi bağlantıları içeren uyarıların tanınması ele alınmış ve duygusal içeriğin bellekteki güçlendirici etkisine yönelik bulgular elde edilmiştir. Duygunun tanıma belleğindeki bu türden bir güçlendirici etkisi video (Cahill ve ark., 1996), fotoğraf (Bradley, Greenwald, Petry ve Lang, 1992; Hamann, Ely, Grafton ve Kilts, 1999; Kensinger, Brierley, Medforf, Growdon ve Corkin, 2002), kelime (Kensinger ve ark., 2002, Nagae ve Moscovitch, 2002; White, Kapucu, Bruno, Rotello ve Ratcliff, 2014) gibi çeşitli uyarılarla yapılan çalışmalarla gösterilmiştir. Ancak bu çalışmalarda uyarının hangi detaylarının bellekte sağlamlaştığı ve geri getirmede öncelikli hale geldiği, ayrıca duygunun hangi boyutları açısından bu etkinin gözlemlendiği soruları hala yanıtlanmaya gereksinim duymaktadır. Duygunun bellek performansı üzerindeki güçlendirici etkisine yönelik açıklamalardan birisi Easterbrook'un (1959) ‘bellek daralması hipotezi’dir. Buna göre, duygu, dikkati merkezi bilgilere yoğunlaştırarak bu bilgilerin daha iyi kodlanmasına yol açmaktadır. Ancak merkezi bilgiye odaklanan dikkat, çevresel bilgilerin detaylı işlenmesinin önüne geçerek hatırlanma olasılığını düşürmektedir. Banka soygunu örneğinde, silahlı kişi merkezi detay, onun uzağında bulunan masanın üzerindeki nesnelere ise çevresel detay olarak değerlendirilirse, bu hipoteze göre silahlı kişi ve ona dair detaylar iyi hatırlanacakken, masanın üzerindeki nesnelere hatırlanma olasılığı daha düşük olacaktır. Öte taraftan,

herhangi bir duygu içermeyen bir sahnede dikkat bütün sahneye eşit bir şekilde dağılacaktır, dolayısıyla merkezi ve çevresel bilgilerin kodlanma ve hatırlanma olasılığı eşit olacaktır (Easterbrook, 1959). Bu çalışmalar, duygunun çevresel ve merkezi bilgilerin hatırlanmasında (nesne belleği) farklı etkileri olduğuna işaret etmekle birlikte, bir nesneye eşlik eden diğer nesnenin hatırlanmasına (bağlantısal bellek) dair bir bilgi vermemektedir. Dolayısıyla bellek daralması hipotezinin duygusal nesneyle bir arada bulunan diğer nesnelerin hatırlanması üzerinde, duygunun güçlendirici ya da zayıflatıcı etkisine yönelik açıklama sunmakta yetersiz olduğu düşünülmektedir.

Bellek daralması hipotezinden farklı olarak Uyarılmışlığa Dayalı Rekabet Kuramı (Arousal-biased Competition Theory; Mather ve Sutherland, 2011), hem nesne belleği hem de bağlantısal bellek ile ilgili öngörülerde bulunmaktadır. Buna göre, sınırlı kapasitesi olan dikkatimizi pek çok bilgi arasından önceliği olan bilgilere yöneltiriz. Bir bilginin önceliği iki şekilde belirlenebilir. Birincisi, uyarın zıtlık, parlaklık, hareketlilik gibi algısal özelliklerinden dolayı diğerlerinden ayrılıyorsa aşağıdan yukarıya işlemeyle dikkati üzerine çeker. İkinci olarak, o uyarın kişinin amacına veya beklentilerine uygun olduğu durumlarda yukarıdan aşağıya işleme ile algıda öncelik kazanır (Mather ve Sutherland, 2011). Duygunun hem aşağıdan yukarıya (Knight ve ark., 2007; LaBar, Mesulam, Gitelman ve Weintraub, 2000; Nummenmaa, Hyona ve Calvo, 2006; Rösler ve ark., 2005), hem de yukarıdan aşağıya süreçlerde güçlendirici etkisinin olduğu gösterilmiştir (Lee ve ark., 2010). Uyarılmışlığa Dayalı Rekabet Kuramı, uyarının duygusal uyarılmışlık düzeyinin öncelikli hatırlamada belirleyici olduğunu öne sürer. Eğer iki nesne arasındaki ilişkinin hatırlanması gerekiyorsa, yüksek uyarılmışlıkla eşleşen nesne, düşük uyarılmışlıkla eşleşen nesneye kıyasla daha iyi hatırlanacaktır (Mather ve Sutherland, 2011). Guillet ve Arndt (2009), Uyarılmışlığa Dayalı Rekabet Kuramı'nın bağlantısal bellek ile ilgili öngörülerini destekleyen bulgular elde etmiştir. Sunulan kelime çiftlerindeki iki kelimedenden birinin yüksek uyarılmışlıkta olduğu durumda, her iki kelimenin de nötr olduğu duruma göre kelime çiftinin daha iyi hatırlandığı yani bağlantısal bellek performansının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Mather'ın (2007) Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı, bellek daralması hipotezi ve Uyarılmışlığa Dayalı Rekabet Kuramı'nın göz ardı ettiği önemli bir noktaya değinmektedir. Bu kurama göre, duygusal uyarılmışlığın bağlantısal bellek üzerindeki etkisi bağlantının türüne göre değişmektedir. Duygusal uyarılmışlığın yüksek olduğu nesnenin içsel özellikleri birbirleriyle ilişkilendirilerek daha yüksek hatırlamaya neden olmakta-

dır. Ancak duygusal uyarılmışlık ifade eden bir nesne, kendisine eşlik eden diğer dışsal nesnelerin ve bağlamsal bilgilerin hatırlanmasında bir artışa neden olmayacaktır. Ya da bu bilgilerin hatırlanma olasılığını düşürecektir. Bunun nedeni bağlantısal nesnenin daha az dikkat çekmesi ve bu yüzden iki nesne arasında sağlam bir bağın oluşturulmasının engellenmesidir (Mather, 2007). Duygusal uyarılmışlığın bir nesnenin içsel özellikleriyle eşleştirilmesinde güçlendirici rolünün olduğunu gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Örneğin, Doerksen ve Shimamura (2001), katılımcıların duygusal kelimelerin rengini (nesne içi özellik) nötr kelimelerin rengine göre daha iyi hatırladıklarını göstermiştir. Farklı görevlerin kullanıldığı çeşitli araştırmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir (D'Argembeau ve Van der Linden, 2004; Kensinger ve Corkin, 2003; Mackay ve ark., 2004). Bir nesnenin rengi gibi, bir alandaki konumu da o nesnenin içsel bir özelliği olarak değerlendirilmektedir. Duygusal uyarılmışlığın kelime (D'Argembeau ve Van der Linden, 2004) ve fotoğraf (Mather ve Nesmith, 2008) uyaranlarının konumlarının hatırlanmasında olumlu etki yarattığı bilinmektedir. Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı aynı zamanda uyarılmışlığın, uyaranın uzamsal alanı dışında bulunan bir nesneyle eşleştirilmesini zorlaştırdığını ya da bu eşleştirme üzerinde herhangi bir etki yaratmadığını öne sürmektedir (Mather, 2007). Ancak nesnelere arası süreçlere ilişkin bu türden bir öngörünün test edildiği çok az sayıda çalışma vardır ve bu açıklamanın yeni çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Her ne kadar Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı uyarılmışlığın iki farklı nesnelere arası süreçteki etkisini açıklayan kapsamlı bir kuram gibi görünse de, alanda bu kuramın açıklamalarıyla örtüşmeyen bazı bulgular da mevcuttur. Örneğin, Guillet ve Arndt'ın (2009) yürüttüğü kelime çiftlerini hatırlama deneyinde, kelimelerden birinin duygusal olmasının hatırlama performansını artırdığı bulgusu bu kuramla çelişmektedir. Duygusal bir kelime ile eşleşen nötr kelimeler dışsal eşleşmeler olarak değerlendirilirse, Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı'na göre duygunun bellek performansını düşürücü bir etkisinin ortaya çıkması beklenirdi.

Duygusal uyarılmışlığın bellek üzerindeki bozucu etkisinin bir nedeninin ileriye ket vurma olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin, duygu içerikli uyaranlar arasındaki bağlantıların nötr bağlantılara göre daha fazla ileriye ket vurmaya neden olduğu görülmüştür (Mitchell, Mather, Johnson, Raye ve Greene, 2006). Novak ve Mather (2009) bu olguyu test etmek üzere katılımcılara ekranın sekiz farklı yerinde görüntülenen duygusal içerikli (uyarılmışlık düzeyi yüksek) ve nötr fotoğraflar sunmuştur. Katılımcılardan bu fotoğrafları ekrandaki konumları ile birlikte hatırlamaları istenmiştir.

Test aşamasında katılımcılardan daha önce gördükleri bu fotoğrafların ekranın hangi alanında sunulduğunu belirtmeleri istenmiştir. Katılımcıların testte hata yapmaları durumunda, bu öğrenme ve test bloğu tüm fotoğrafların konumları iki kez doğru şekilde hatırlanana kadar tekrarlanmıştır. Sonuç olarak, katılımcıların ilk testteki hatırlama performansları duygusal ve nötr fotoğraflar arasında farklılaşma göstermemiştir. Ancak iki öğrenme aşamasındaki yanlış tanıma oranları incelendiğinde, katılımcılar duygusal fotoğraflarda yaptıkları yanlışları nötr fotoğraflarda yaptıkları yanlışlara göre daha fazla tekrarlamışlardır. Dolayısıyla ilk öğrenmede yanlış bir bağlantı kurulduğunda sonraki aşamalarda doğrusunu öğrenmek, duygusal fotoğraflar için nötr fotoğraflara kıyasla daha zor olmuştur. Araştırmacılar bu sonucun ileriye ket vurmaktan kaynaklandığından emin olabilmek için bir öğrenme ve test bloğu daha uygulamış, ancak bu kez fotoğrafların yarısının konumlarını değiştirmişlerdir. Katılımcılar duygusal fotoğrafların yeni konumlarını öğrenmekte yine daha başarısız olmuşlardır. Araştırmacılar bu bulgulardan bağlantısal bellekteki duygu içerikli anıların nötr anılara göre değiştirilmesinin ve güncellenmesinin daha zor olduğu çıkarımını yapmışlardır (Novak ve Mather, 2009). Ancak bu araştırmanın bulguları uyarının içsel özelliğiyle (fotoğrafın konumuyla) ilişkilidir ve nesnelere arası süreçler hakkında bilgi vermemektedir. İki ayrı uyarının ilişkilendirilmesini (nesnelere arası bağlantıyı) ele alan ileriye ket vurma çalışmalarının bir kısmı uyarılmışlığın ileriye ket vurmaya artırdığını gösterirken (örn., Bisby ve Burgess, 2014; Mather ve Knight, 2008), bir kısmı da uyarılmışlığın bağlantısal bellek performansına bir etkisi olmadığını göstermiştir (örn., Sakaki, Ycaza-Herrera ve Mather, 2014). Sonuç olarak, mevcut alan yazın içsel-dışsal bağlantıların öğrenilmesinde uyarılmışlığın ileriye ket vurmaya neden olup olmadığı konusunda tartışmalıdır. Bu çalışmanın bir amacı duygusal uyarılmışlığın nesne belleği ile bağlantısal bellek arasındaki etkisinin farklılaşmış farklılaşmadığını ileriye ket vurma süreçleri açısından ele almaktır. Öte yandan, alandaki çalışmalar duygunun bağlantısal bellek performansına etkisinde çoğunlukla uyarılmışlık düzeyinin rolüne vurgu yapsa da (Bkz. Bradley ve ark., 1992; Mather, 2007; Mather ve Sutherland, 2009), McKenzie, Powell ve Donaldson (2015) yaptıkları çalışmada Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı ile tutarsız bir sonuç olarak, hem nesne içi hem nesnelere arası eşleşmelerde uyarılmışlıktan ziyade negatif değerliğin belleği zayıflatıcı etkisi olduğunu göstermiştir. Pierce ve Kensinger (2011) ise sadece negatif değerlik boyutundan ya da sadece uyarılmışlıktan değil, bu iki boyutun etkileşiminden ortaya çıkan bir etkiden söz etmektedir. Kapucu, Arıkan İyilikçi, Eroğlu ve Amado (2018), duygunun uyarılmışlık ve değerlik boyutlarının yanında motivasyonel boyutun da bel-

lekte kodlama ve geri getirme süreçleri üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, Kaynak ve Gökçay (2017) duygunun değerlik boyutunun, yaşlılarda doğru tanıma performansı üzerindeki etkisinin pozitif duygusal uyarılara karşı bir tepki yanlılığı oluşturduğunu göstermiştir. Ket vurma araştırmalarına bakıldığında yine uyarılmışlığın ve negatif değerliğin birlikte ket vurmaya artırdığı görülmektedir (Novak ve Mather, 2009). Novak ve Mather (2009), gelecekteki araştırmalarda duygusal uyarının tam olarak hangi özelliklerinin (uyarılmışlık, değerlik boyutu ya da başka faktörler) ket vurmaya artırdığını belirlemenin önemine işaret etmektedir. Dolayısıyla alandaki bir diğer tartışmalı konu, uyarılmışlığın ileriye ket vurmada tek başına bir etkisinin olup olmadığıdır. Bu tartışmalı açıklamalara bağlı olarak bu çalışmanın bir amacı da aynı değeriğe sahip (negatif) yüksek ve düşük uyarılmışlık düzeyleri arasında, ileriye ket vurma açısından bir farklılık olup olmadığını test etmektir.

Alan yazındaki mevcut eksikliklerden yola çıkarak bu çalışma, negatif duygusal uyarılmışlığın tanıma belleğinde ileriye ket vurmaya neden olup olmadığını ve bu olası etkinin nesne içi ve nesnelere arası süreçlerde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek üzere yürütülmüştür. Alanda nesne belleği üzerinde duygusal uyarılmışlığın etkisi çok sayıda çalışmada test edilmiş olsa da, nesnelere arası süreçlere ilişkin çalışmalar yetersizdir ve az sayıdaki mevcut çalışma da çelişkili bulgular ortaya koymuştur. Bu çalışma, ileriye ket vurma paradigması kullanılarak nesne belleğinde ile bağlantısal bellekte uyarılmışlığın belleğin güncellenmesi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda alan yazında tanıma belleği performansı ölçümü için sıklıkla doğruluk puanları ve isabet oranları kullanılmaktadır. Ancak, literatürde tanıma belleğinde daha güvenilir bir ölçüm olarak doğru eşleşmelerin yanlış eşleşmelerden ayırt edilebilme becerisini ifade eden duyarlılık parametresinin kullanılması önerilmektedir (Macmillan ve Creelman, 2005). Bu çalışmada sinyal tespit teorisi temelinde duyarlılık analizi de gerçekleştirilerek tanıma performansına ilişkin daha güvenilir bir ölçüm alınması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, belleğin güncellenmesinin negatif duygusal uyarılmışlık boyutundan ne kadar etkilendiği ve bunun bağlantının türüne (nesne içi ya da nesnelere arası bağlantı) göre değişip değişmediği ele alınmaktadır. Duygusal uyarılmışlık belleğin güncellenmesini engelliyorsa (Mather, 2007), duygusal uyarılmışlığı yüksek nesne, içsel ya da dışsal bir özelliklerle bir kez eşleştikten sonra, aynı duygusal uyarının sonraki başka bir özelliklerle eşleşmesinin öğrenilmesini ve dolayısıyla hatırlanmasını (ileriye ket vurmada dolaylı) zorlaştıracakları öngörülebilir. Ancak, farklı bellek türleri arasında kodlama ve geri getirme

süreçleri açısından farklılık olduğu bilindiğine göre (Johnson ve Raye, 2000; Mather, 2007), duygusal uyarılmışlığın nesne belleği ve bağlantısal bellek üzerinde de bellek bozulması açısından farklı etkiler ortaya çıkartacağı öngörülebilir. Buna göre, Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı'nın öne sürdüğü biçimde uyarılmışlık, nesne içi bilginin hatırlanmasını zorlaştıracakken ilişkili nesnenin hatırlanmasında (nesnelere arası ilişkilerde) bir etkide bulunmayacaktır. Bu öngörülerden hareketle, bu çalışmada ileriye ket vurma paradigmasıyla iki öğrenme aşamasında duygusal uyarılarla eşleşen nötr uyarıların tanıma belleği performansı karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda, negatif yüksek uyarılmışlık ifade eden bir uyarı nötr bir uyarı ile eşleştiğinde, aynı duygusal uyarının sonraki yeni bir nötr uyarı ile eşleşmesi durumunda, bu ikinci öğrenmeye ilişkin belleğin güncellenmesinin daha zor olması ve dolayısıyla tanıma belleği performansının düşmesi beklenmektedir. Ancak bu türden bir bozulmanın nesne içi uyarı eşleşmelerinde ortaya çıkması beklenirken, nesnelere arası eşleşmelerde benzer bir ileriye ket vurma etkisinin ortaya çıkması beklenmemektedir. Buna göre çalışmanın hipotezleri şu şekildedir.

Hipotez 1: Nesne içi koşulda, negatif yüksek uyarılmışlık düzeyindeki yüz ifadesi eşleşmelerinde, düşük uyarılmışlık düzeyindeki eşleşmelere göre daha yüksek tanıma performansı ortaya çıkacaktır.

Hipotez 2: Nesne içi koşuldaki eşleşmelerin her birisinde (öfke, üzüntü, nötr) nesnelere arası koşuldaki aynı duygu eşleşmelerine göre daha yüksek tanıma performansı ortaya çıkacaktır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmaya Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Sosyoloji ve Psikoloji bölümlerinde okuyan, yaş ortalaması 21.7 ($SS = 1.40$) olan toplam 73 kişi (63 kadın, 10 erkek) katılmıştır. Bu katılımcılardan 37 kişi nesnelere arası koşula, 36 kişi ise nesne içi koşula seçkisiz olarak atanmıştır. Pilot çalışmaya ise yaş ortalaması 21.6 ($SS = 1.71$) olan 38 kişi (29 kadın, 9 erkek) katılmış ve katılımcılar iki koşula seçkisiz olarak atanmıştır. Örneklem göz kusuru olmayan ya da deney esnasında lens/gözlük kullanan kişilerden oluşmaktadır. Bütün katılımcılar araştırmaya katılmaya gönüllülük gösteren kişilerden seçilmiştir. Araştırmanın etik kurul onayı Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada uyarıcı olarak öfke, üzüntü ve nötr duygu içeren yüz ifadesi fotoğrafları için FACES (Ebner, Riediger ve Lindenberg, 2010) bataryasında bulunan genç model fotoğrafları kullanılmıştır. 12 kadın ve 12 erkek yüzü olmak üzere 24 modele ait nötr, öfkeli ve üzgün yüz ifadelerini içeren toplam 72 (24 yüz x 3 duygu) fotoğraf seçilmiştir. Tüm fotoğrafların boyutları (2835 × 3543 px) sabit tutularak, gri renkte olan arka zeminleri genişletilmiştir.

Çalışmada Google'da açık kaynak olarak sunulan 24 kadın ve 24 erkek şapka fotoğrafları GIMP 2.8 açık kaynak fotoğraf düzenleme aracı ile işlenerek yüz fotoğraflarına uygun hale getirilip kullanılmıştır. Şapka fotoğraflarının seçiminde karıştırıcı olabileceği düşünülen değişkenleri elemek için fotoğrafların seçiminde, fotoğraf çözünürlüğünün yüksek olması, şapka açısının yüz fotoğrafına uygun olması, kırmızı gibi çarpıcı renkler veya süsler içermemesi, şapkaların birbirine çok fazla benzememesi fakat aynı zamanda bellek performansını artıracak biçimde dikkat çekici olmaması ölçütleri kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların göreve alışması için deneyin başında bir deneme aşaması yürütülmüştür. Deneme aşamasında uyarıcı olarak, yukarıda sözü geçen şapka ve yüz uyarıcılarından farklı iki yüz ifadesi ve iki şapka kullanılmıştır.

İşlem

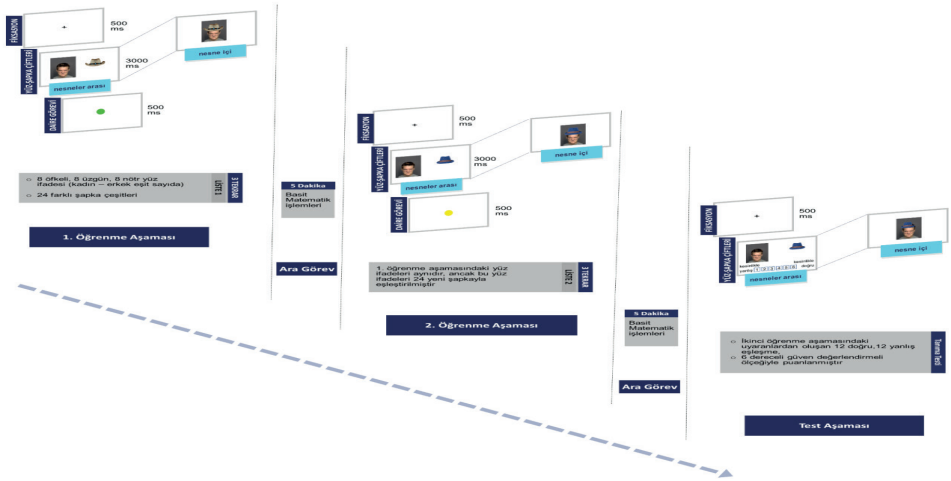
Deney Ege Üniversitesi Psikoloji Bölümü laboratuvarında her bir katılımcı için bireysel olarak yürütülmüştür. Laboratuvara alınan katılımcılar bilgilendirilmiş onam formunu imzaladıktan sonra bilgisayar aracılığıyla ve sözel olarak deneysel görev hakkında bilgilendirilmişlerdir. Deneyde uyarıcıların sunumu ve tepki kaydının alınması OpenSesame 3.1.9 açık kaynak kodlu bilgisayar yazılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada ileriye ket vurmanın etkileri, bu alanda sıklıkla kullanılan klasik bir AB/AC paradigması ile incelenmiştir. Buna göre ilk öğrenme aşamasında duygusal bir yüz ifadesi bir şapka ile eşleştirilmiştir. Ardından ikinci öğrenme aşamasında aynı yüz ifadesi başka (yeni) bir şapka ile eşleştirilmiştir. Böylece test aşamasında ikinci eşleşmenin sunulmasıyla, ilk öğrenmenin ikinci öğrenme üzerindeki ileriye ket vurma etkisi incelenmiştir. Deney, deneme aşaması ile birlikte toplam 6 aşamadan oluşmaktadır: birinci öğrenme, ara görev, ikinci öğrenme, ara görev ve test. Deneyde iki nesne ilişkisi koşulu oluşturulmuştur: nesnelere arası koşulda yüz ve şapka çiftleri yan yana, nesne içi koşulda ise şapka modelin saçını örtecek şekilde (kişinin şapkayı taktığı görünümünde) sunulmuştur. Katılımcılar seçkisiz olarak bu koşullardan birisine atanmıştır.

Deneyin başında bir *deneme aşamasıyla*, katılımcıların deneye aşına olmasını sağlamak ve olası sorularını açıklığa kavuşturmak üzere iki örnek yüz-şapka eşleşmesi sunumu gerçekleştirilmiş ve test aşamasında olacağı gibi iki örnek test sorusu sorulmuştur. Katılımcının görevi anladığından emin olduktan sonra birinci öğrenme aşamasına geçilmiştir. *Birinci öğrenme aşamasında* her bir denemede katılımcıya ekranda 500 ms. süresince bir sabitleme (fixation) noktası gösterildikten sonra bir yüz-şapka eşleşmesi sunulmuştur. Katılımcının hangi koşulda olduğuna bağlı olarak şapka ya bir içsel nesne (nesne içi koşulu) ya da bir dışsal nesne (nesneler arası koşulu) olarak sunulmuştur. Katılımcının hem yüz ifadesine hem de şapkaya odaklanması ve bu yüz-şapka çiftlerini daha sonraki test aşamasında hatırlamak üzere öğrenmesi gerektiği söylenmiştir. Yüz-şapka uyaranları 3000 ms. boyunca ekranda kaldıktan sonra her bir eşleşmeden sonra ekranın ortasında yeşil veya sarı renkte bir daire sunulmuş ve katılımcılardan dairenin hangi renkte olduğuna klavyedeki iki tuştan birine basarak karar vermeleri istenmiştir. Daire görevinin amacı katılımcıların dikkatlerini az önce gördükleri uyarandan uzaklaştırıp bir sonraki eşleşmeye hazırlamak ve böylece önce görülen eşleşmelerin bir sonraki eşleşmenin performansını etkilemesinin önüne geçmektir. Bu işlem döngüsü tüm 24 yüz-şapka çifti için aynı şekilde tekrarlanmıştır. Katılımcılar dört nötr, dört üzgün ve dört öfkeli kadın yüzü ile eşleştirilmiş farklı kadın şapkaları ve dört nötr, dört üzgün, dört öfkeli erkek yüzü ile eşleştirilmiş farklı erkek şapkalarını üç tekrarla görmüştür. Her katılımcı şapka ve yüzlerin önceden eşleştirilmiş dört farklı eşleşme havuzundan seçkisiz olarak birisinde yer almış ve uyaran çiftleri her bir katılımcıya seçkisiz sırada sunulmuştur. Diğer aşamalara geçmeden önce katılımcı gördüğü yüz-şapka çiftlerini tekrar göreceğine dair bir uyarı almıştır. Arkasından katılımcıya ikinci ve üçüncü bloklarda aynı uyaran çiftleri seçkisiz olarak değişen sırada sunulmuştur. Böylece katılımcıların aynı eşleşmeleri (AB) üç kez görerek yeterli öğrenmeyi gerçekleştirmeleri sağlanmıştır¹.

1 Asıl deneyden önce katılımcıların yüz – şapka eşleşmelerini belleğe kodladıklarından emin olmak için bir pilot çalışma yürütülmüştür. Pilot çalışmada, katılımcıların uyaran eşleşmelerini üç tekrarda başarılı bir şekilde öğrenip öğrenemedikleri test edilmiştir. Katılımcıların üç tekrar sonunda toplam eşleşmelerin yaklaşık %80'ini doğru olarak tanıması başarılı öğrenme ölçütü olarak kabul edilmiştir. Pilot çalışma, deney aşamasına benzer işlemler gerçekleştirilmiştir; ancak pilot çalışmada asıl deneyden farklı olarak yalnızca birinci öğrenme aşaması (üç tekrarla) sunulmuş ve arkasından beş dakikalık bir ara görev verilmiştir. Daha sonra, ikinci öğrenme ve ikinci ara görev aşamaları yürütülmeden doğrudan test aşamasına geçilmiştir. Sonuçlarda, nesne içi koşulun doğru tanıma oranı % 79; nesnelar arası koşulun doğru tanıma oranı % 82 olarak bulunmuştur ve koşullar arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmüştür ($p > .05$). Bu sonuçlarla her iki koşulda da üç tekrarın yeterli öğrenmeyi sağladığı sonucuna ulaşılmış ve asıl deneyde hem birinci hem ikinci öğrenme aşamalarında üç tekrar yapılmasına karar verilmiştir.

Test aşamasına geçmeden önce katılımcıların zaman geçirmesini sağlamak ve uyarın eşleşmelerine yönelik aktif sağlamaştırma sürecinden dikkatini uzaklaştırmak için yürütülen ara görevlerde, katılımcı beş dakika boyunca basit matematik problemleri çözmüştür. *İlk ara görevin* sonunda katılımcı “Lütfen deneyciye haber veriniz” yazısı üzerine deneyciyi çağırmıştır. Deneyci katılımcıya az sonra sunulacak olan listede aynı yüzlerin farklı şapkalarla eşleştirildiğini ve bunları daha sonra yapılacak olan tanıma testi için öğrenmesi gerektiğini söylemiştir. *İkinci öğrenme aşamasında* da, ilk öğrenme aşamasındaki sunum sürelerine, akış şemasına ve seçkisizleştirme sürecine benzer bir işlem gerçekleştirilmiş ancak katılımcıların ilk öğrenme aşamasında gördükleri yüz ifadeleri yeni şapkalarla eşleştirilmiştir. Uyarılar yine üç blok halinde sunulmuştur. İkinci öğrenmeden sonra *ikinci ara görevde* de beş dakika boyunca basit matematik problemleri sunulmuştur. Bu aşama tamamlandıktan sonra deneyin öğrenme aşaması sona ermiştir. *Test aşamasına* geçildiğinde katılımcı ikinci öğrenme aşamasında gördüğü eşleşmelerin yarısını doğru eşleşme olarak, diğer yarısını yanlış eşleşme olarak karışık sırada görmüştür. Katılımcı her bir eşleşmeden sonra o eşleşmenin daha önce gördüğü eşleşme (doğru eşleşme) olup olmadığına 1 (“kesinlikle yanlış”) ile 6 (“kesinlikle doğru”) değerleri arasında bir güven değerlendirme ölçeği üzerinden karar vermiştir (Bkz. Şekil 1). Deneyin süresi her bir katılımcı için yaklaşık 25 dakikadır.

Şekil 1. Deneydeki Uyarın Sunum Sürecini Gösteren Örnek Akış Şeması

Araştırma Deseni

Bu çalışmanın araştırma deseni 3 (duygusal uyarılmışlık: öfkeli, üzgün ve nötr yüz ifadesi) X 2 (koşul: nesne içi uyaran, nesnelere arası uyaran) karışık deney desenedir. Denek içi değişken olan duygusal uyarılmışlığı değiştirmek amacıyla döngüsel modeldeki boyutlar temel alınarak (Russell, 1980; Russell ve Barrett, 1999) negatif değerlikteki yüksek uyarılmışlık düzeyi için öfkeli yüz ifadeleri, düşük uyarılmışlık düzeyi için üzgün yüz ifadeleri ve kontrol koşulu için ise nötr yüz ifadeleri kullanılmıştır. Nesne içi ve nesnelere arası süreci karşılaştırabilmek için Mather ve Knight'ın (2008) kullandığı deneysel işleme benzer biçimde duygusal bir yüz ifadesi ile nötr bir nesne olarak şapka eşleştirmeleri kullanılmıştır. Hem öfke hem de üzüntü duyguları negatif değerlikte duygular olduğundan çalışmadan elde edilecek bulguların uyarılmışlık etkisine bağlı olarak ortaya çıkacağı varsayılmıştır. Çalışmada denekler arası değişken olarak, yüz ifadelerinin şapkalarla eşleşme durumu ele alınmıştır. Bu değişkenin düzeyleri şapkanın yüz ifadesine göre bulunduğu konumun türü, nesne içi (yüzün üstünde bir bütün olarak) ve nesnelere arası (yanında ayrık bir nesne olarak) eşleşmelerdir (örnek eşleşmeler için bkz. Ek 1).

Veri Analizi

Deneyde bağımlı değişkenler olarak isabet, yanlış alarm, duyarlılık (d') ve tepki yanlılığı (c) puanları hesaplanmıştır. Deneyden elde edilen verilerin analizi IBM SPSS 20 paket programı kullanılarak karışık desenler için varyans analizi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın hipotezleri temelinde planlı karşılaştırmalar yürütülmüştür.² Analizlerde yapılan bütün planlı karşılaştırmalar için Bonferroni düzeltmesi uygulanmış ve sonuçlar bu düzeltmeler temelinde raporlanmıştır.

Çalışmanın test aşamasında yüz-şapka eşleşmeleri için güven değerlendirmeleri Sinyal Tespit Kuramı çerçevesinde ROC analizlerinin yapılması amacıyla alınmıştır (Macmillan ve Creelman, 2005). Ancak elde edilen veriler incelendiğinde, 6'lı güven değerlendirmesi ölçeğinde her bir güven değerlendirmesi için yeterli veri dağılımı gözlenmemiştir. Bu nedenle, bağımlı değişkenlerin hesaplanabilmesi için güven değerlendirmesi ölçeğinde 1'den 3'e kadar olan yanıtlar "yanlış", 4'ten 6'ya kadar olan yanıtlar "doğru" olarak kabul edilerek dikotomik hale getirilmiştir.

2 Verilerin analizinde planlı karşılaştırma yapılmasının nedeni, hipotezlere hizmet etmeyen (örneğin, nesnelere arası öfke koşulu ile nesne içi üzüntü koşulunun karşılaştırılması gibi) bazı karşılaştırmaların bulunması nedeniyle olası bütün ikili karşılaştırmaları ortaya çıkartmak yerine, araştırmanın amacına uygun olarak hipotezler yönündeki planlı karşılaştırmalar yürütülmüştür.

Çalışmadan elde edilen verilerden her duygu için isabet oranı (katılımcının “doğru” cevabını verdiği doğru eşleşmelerin sayısı) ve yanlış alarm (YA) oranı (katılımcının “doğru” cevabını verdiği yanlış eşleşmelerin sayısı) hesaplanmıştır.

Alan yazında, tanıma belleği performansının güvenilir ölçümü için sadece doğru yanıtların (isabet oranının) değil, hataların da hesaba katıldığı duyarlılık parametresinin kullanılması önerilmektedir (Macmillan ve Creelman, 2005). Bu çalışmada da isabet oranlarının yanında duyarlılık puanları hesaplanmıştır. İsbet oranının 1 veya YA oranının 0 olduğu durumlarda duyarlılık ve tepki yanlılığı parametreleri hesaplanamadığı için bir düzeltme formülü uygulanmıştır (Bkz. Snodgrass ve Corwin, 1988)³.

Tanıma belleğinde tepki yanlılığı, katılımcıların olası tepkilerden birini daha fazla oranda verme eğilimini ifade etmektedir. En sık kullanılan yanlılık ölçümlerinden ‘c’, daha düşük değerlerde katılımcıların daha liberal bir yanlılık gösterdiğine ve “doğru” tepkisi verme eğilimlerinin daha yüksek olduğuna, daha yüksek değerlerde ise muhafazakar (conservative) yanlılığın artarak “yanlış” deme eğiliminin yüksek olduğuna işaret etmektedir (Macmillan ve Creelman, 2005).

BULGULAR

Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi aşamasına geçilmeden önce değişkenlere ait ortalama, standart sapma ve standart hata değerleri değerlendirilmiştir. Bu değerlere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

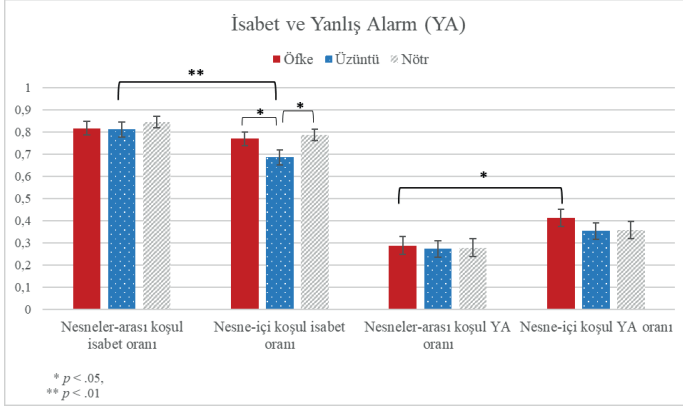
		Nesne içi eşleşme			Nesneler arası eşleşme		
		<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>SH</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>SH</i>
İsbet Puanları	Öfke	.77	.19	.03	.82	.18	.03
	Üzüntü	.69	.23	.04	.81	.16	.03
	Nötr	.79	.16	.03	.85	.16	.03
Yanlış Alarm Oranları	Öfke	.41	.26	.04	.29	.21	.04
	Üzüntü	.35	.25	.04	.27	.20	.03
	Nötr	.36	.24	.04	.28	.24	.04
Duyarlılık Puanları	Öfke	1.10	1.08	.18	1.64	.90	.15
	Üzüntü	1.03	1.11	.19	1.66	.84	.14
	Nötr	1.32	.99	.17	1.79	.83	.14
Yanlılık Puanları	Öfke	-.29	.44	.07	-.17	.42	.07
	Üzüntü	-.06	.50	.08	-.13	.39	.07
	Nötr	-.23	.39	.07	-.19	.49	.08

Notlar: *Ort.*; Ortalama, *SS*; Standart Sapma, *SH*; Standart Hata’yı ifade etmektedir.

3 İsbet oranının 1 olduğu durumlar için $(\text{İsbet oranı} + 0,5) / (\text{doğru eşleşmeler} + 1)$, Yanlış Alarm oranının 0 olduğu durumlar için $(\text{YA} + 0,5) / (\text{Yanlış eşleşmeler} + 1)$ formülüyle yeni değerler hesaplanmıştır.

İsabet ve Yanlış Alarm Oranları

İsabet oranlarının koşula ve duyguya göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik hipotez sınamak üzere yapılan varyans analizi sonuçlarına Şekil 2’de yer verilmiştir.

Şekil 2. İsabet ve Yanlış Alarm Oranlarına Yönelik Olarak Yapılan Varyans Analizi Sonuçları

Analiz sonucunda nesnelere arası koşuldaki üzgün yüz-şapka eşleşmesinin isabet oranı ($Ort. = .81, SS = .16$) nesne içi koşuldaki üzgün yüz-şapka eşleşmesinin isabet oranına ($Ort. = .69, SS = .23$) göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur, $F(1, 71) = 7.29, p < .01, \eta_p^2 = .09$. Bununla birlikte, nesne içi koşuldaki üzgün yüz-şapka eşleşmesinin isabet oranı ($Ort. = .69, SS = .23$) nesne içi öfkeli yüz ($Ort. = .77, SS = .19$) koşulunda göre, $F(1, 35) = 4.66, p < .05, \eta_p^2 = .12$ daha düşüktür. Aynı zamanda, nesne içi koşuldaki üzgün yüz-şapka eşleşmesinin isabet oranı nesne içi nötr yüz eşleşmelerinin isabet oranına ($Ort. = .79, SS = .16$) göre daha düşüktür, $F(1, 35) = 5.87, p < .05, \eta_p^2 = .14$. Ancak, isabet oranının verisi bazı koşullar için normal dağılım göstermemiştir.

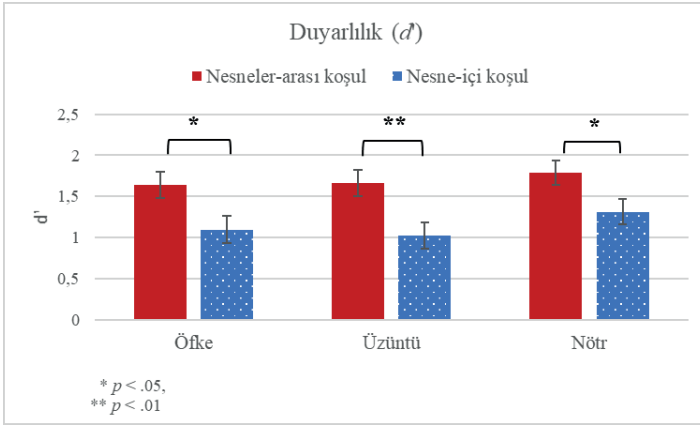
Yanlış alarm oranlarına bakıldığında hipotezler temelinde yapılan planlı karşılaştırma sonuçlarına göre, nesne içi koşuldaki öfkeli yüz-şapka eşleşmesinin YA oranı ($Ort. = .41, SS = .26$) nesnelere arası koşuldaki öfkeli yüz-şapka eşleşmesinin YA oranına ($Ort. = .29, SS = .21$) göre anlamlı olarak daha yüksektir, $F(1, 71) = 5.26, p < .05, \eta_p^2 = .07$.

Duyarlılık (d')

Alanda duyarlılık ölçümü için isabet ve YA oranlarının z değerleri arasındaki fark hesaplanmaktadır (Macmillan ve Creelman (2005)). Bu çalışmada da benzer formül ile duyarlılık puanları hesaplanmıştır.⁴

4 $d' = z_{isabet} - z_{YA}$

Her bir koşulun kendi içindeki duygu koşulları arasında farklılaşma olup olmadığını test etmek üzere yapılan duyarlılık analizi yapılmıştır. Buna göre, yüksek uyarılmışlık (öfke), düşük uyarılmışlık (üzüntü) ve nötr duygu kategorileri arasında hem nesne içi koşuldaki duygu eşleşmeleri ($p > 0.5$) hem de nesnelere arası koşuldaki duygu eşleşmeleri ($p > .05$) açısından bir farklılık olmadığı görülmüştür (Bkz. Şekil 3.).

Şekil 3. Duyarlılık Puanlarına Yönelik Yapılan Varyans Analizi Sonuçları

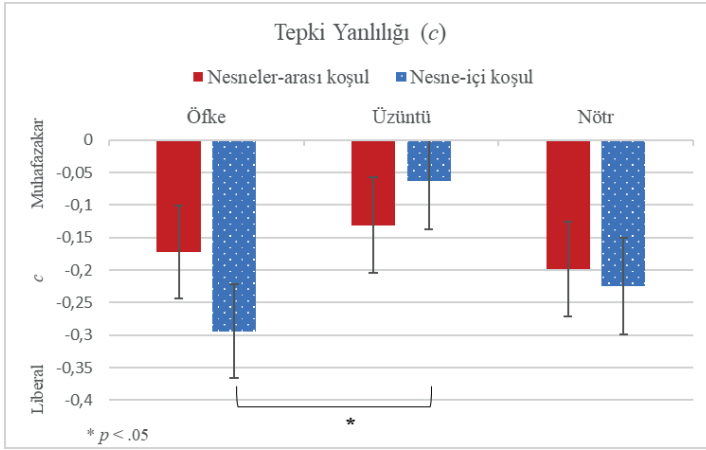
Bu çalışmanın ikinci hipotezi açısından yapılan planlı karşılaştırmalarda her bir duygu kategorisi açısından, duygu kategorilerinin nesne içi ve nesnelere arası farklılaşmasına bakıldığında; nesnelere arası öfke eşleşmeleri ($Ort. = 1.64, SS = 0.90$) nesne içi öfke ($Ort. = 1.10, SS = 1.08$) koşulundaki eşleşmelerden daha iyi ayırt edilmiştir, $F(1, 71) = 5.49, p < .05, \eta_p^2 = .07$. Benzer şekilde nesnelere arası üzüntü eşleşmeleri ($Ort. = 1.66, SS = 0.84$), nesne içi üzüntü eşleşmelerinden ($Ort. = 1.03, SS = 1.11$) daha iyi ayırt edilmiştir, $F(1, 71) = 7.69, p < .01, \eta_p^2 = .10$. Son olarak, nesnelere arası nötr eşleşmeleri ($Ort. = 1.79, SS = 0.83$) nesne içi nötr eşleşmelerden ($Ort. = 1.32, SS = 0.99$) daha iyi ayırt edilebilmiştir, $F(1, 71) = 4.93, p < .05, \eta_p^2 = .07$. Ancak yüksek uyarılmışlık ifade eden duygu kategorisi (öfke) ile düşük uyarılmışlık ifade eden duygu koşulu (üzüntü) arasında hem nesne içi koşulda ($p > .05$), hem de nesnelere arası koşulda ($p > .05$) anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

Tepki Yanlılığı (c)

Katılımcıların herhangi bir koşula ya da duygu kategorisine yönelik tepki yanlılığını test etmek üzere hesaplanan yanlılık puanına (c)⁵ yönelik olarak yapılan planlı karşılaştır-

5 $c = -.5 * (z_{isabet} + z_{YA})$

ma sonuçlarına göre anlamlı olan tek farklılaşma, nesne içi koşuldaki üzgün yüz-şapka eşleşmelerine olan tepki yanlılığının ($Ort. = -.06, SS = .50$) aynı koşuldaki öfkeli yüz-şapka eşleşmelerine olan tepki yanlılığına ($Ort. = -.29, SS = .44$) göre daha yüksek olmasıdır, $F(1, 35) = 8.05, p < .05$ kısmi $\eta^2 = .187$. Analiz sonuçlarına Şekil 4’de yer verilmiştir.

Şekil 4. Tepki Yanlılığı Puanlarına Yönelik Yapılan Varyans Analizi Sonuçları

TARTIŞMA

Bu çalışmada hem negatif hem de uyarılmışlık düzeyi yüksek ve düşük duyguların eşleşme türüne (nesne içi ve nesnelararası bağlantılara) göre belleğin güncellenmesi üzerindeki etkisi ileriye ket vurma yöntemiyle araştırılmıştır. Bunun için öfkeli, üzgün ve nötr yüzler çeşitli şapkalar ile eşleştirilmiştir. Bir koşulda şapka yüzün içsel özelliği olarak sunulmuşken diğer koşulda dışsal özellik olarak sunulmuştur. İleriye ket vurmaya test etmek için klasik bir AB/AC paradigmasıyla katılımcılar önce bir dizi yüz-şapka eşleşmelerini öğrenmişlerdir, ikinci aşamada ise daha önce gördükleri yüzler ile yeni şapka eşleşmelerini öğrenmişlerdir. Test aşamasında katılımcılara AC çiftleri doğru veya yanlış eşleştirilmiş halde sunulmuştur ve katılımcılardan sunulan eşleşmenin doğru mu yanlış mı olduğuna karar vermeleri beklenmiştir.

Deneyde kullanılan öfke, üzüntü ve nötr duygu eşleşmelerinin karşılaştırılmasıyla elde edilen anlamlı etkiler, döngüsel modelde (Posner, Russell ve Peterson, 2005; Russell, 1980) öfke duygusunun yüksek uyarılmışlık, üzüntü duygusunun ise düşük uyarılmışlık boyutunda olmasına dayanarak, duygunun uyarılmışlık boyutundan kaynaklandığı sonucunu ortaya çıkarttığına işaret etmektedir. Ancak her ne kadar duygular

arasındaki uyarılmışlık farkı bu türden kuramsal bir temele dayansa da, çalışmada kullanılan duygusal uyaranların uyarılmışlık düzeyinden emin olmak için uyaranların değerlendirilmesi gerekmiştir. Bu amaçla deney sonrası yapılan bir ek çalışmada, deneyde kullanılan uyaranlar bir grup katılımcı tarafından değerlendirilmiştir. Bu ek çalışmada, asıl deneyde kullandığımız yüz ifadeleri uyaranlarının (72 uyaran) uyarılmışlık düzeylerinin değerlendirmesi 1 (düşük uyarılmışlık) ile 7 (yüksek uyarılmışlık) arasında The Self-Assesment Manikin – SAM (Lang, 1980) kullanılarak online form aracılığıyla alınmıştır. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü’nde öğrenim gören 26 katılımcıdan (21 kadın, 5 erkek) elde edilen veriler tekrarlı ölçümler için varyans analizi yöntemi ile test edilmiştir. Çalışma sonunda öfkeli yüz ifadelerinin üzgün yüz ifadelerinden ($p < .01$) ve nötr yüz ifadelerinden ($p < .001$) daha yüksek uyarılmışlık ifade ettiği görülmüştür. Aynı zamanda üzgün yüz ifadelerinin nötr yüz ifadelerinden, uyarılmışlık düzeyi açısından daha yüksek puanlandığı görülmüştür ($p < .001$). Bu sonuçlar, öfke duygusunun üzüntü duygusundan daha yüksek uyarılmışlık düzeyinde olduğunu göstermiştir ve asıl deneyde ortaya çıkan etkilerin duygusal uyarılmışlıktan kaynaklandığına işaret etmektedir.

Asıl çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında nesne içi koşuldaki öfkeli yüz-şapka eşleşmelerinin YA oranı, nesnelere arası koşulundaki öfkeli yüz-şapka eşleşmelerinin YA oranına göre daha yüksektir. Başka bir ifadeyle katılımcılar, öfkeli yüz-şapka eşleşmelerinde nesne içi koşulda, nesnelere arası koşula kıyasla daha fazla hata yapmışlardır. Bu bulgu, yüksek uyarılmışlık ifade eden duygunun nesne içi eşleşmelerde belleğin güncellenmesini zorlaştırdığı açıklamasıyla ve Nesne Temelli İlişkilendirme Kuramı ile (Mather, 2007) tutarlıdır.

Çalışmanın isabet verisi incelendiğinde verilerin normal dağılım göstermediği görülmüştür. Bunun yanında isabet verisi ile duyarlılık verisinden elde edilen bulgular arasında bir tutarsızlık görülmüştür. Alan yazında tanıma belleğinin güvenilir ölçümü için doğru yanıtlar ve hataların birlikte ele alındığı duyarlılık (d') parametresinin ele alınması gerektiği önerilmektedir (Macmillan ve Creelman, 2005). Buna dayanarak bu çalışmada da, tanıma belleğinin performansının doğru ölçümü için isabet verisi yerine duyarlılık puanları temel alınmıştır. Tanıma belleği duyarlılığı sonuçlarına göre nesnelere arası eşleşme koşulundaki katılımcılar, nesne içi eşleşme koşulundaki katılımcılara göre, her bir duygu kategorisi açısından doğru eşleşmeleri, yanlış eşleşmelerden daha iyi ayırt edebilmişlerdir ve üç duygu kategorisinde de nesnelere arası ilişkiadaki eşleşme-

ler nesne içi eşleşmelere göre daha iyi tanınmıştır. Bu bulgular, bu çalışmanın hipotezleriyle tutarlı olarak göstermiştir ki, bir uyarının içsel özelliğinin hatırlanması gerektiğinde ileriye ket vurma gerçekleşmektedir. Bu içsel özellik belleğe kodlandıktan sonra o uyarana ilişkin yeni öğrenme gerçekleşmesi zorlaşmaktadır. Duyarlılık bulgularına göre her bir koşulun kendi içindeki duygu kategorileri arasında anlamlı farklılık bulunamamıştır ve böylece araştırmanın negatif yüksek uyarılmışlığın düşük uyarılmışlığa göre ayırt etme performansını düşüreceği yönündeki hipotezi desteklenmemiştir. Bunun bir nedeni, uyarılmışlık etkisinin sonraki uyarın çiftine geçmesini engellemek amacıyla kullanılan daire görevinin bu konuda yetersiz kalması olabilir. Gelecekteki araştırmalarda tüm duyguları içeren karışık eşleşme blokları sunmak yerine, her duygunun kendi içinde ayrı bir blokta sunulduğu koşullar yaratarak bunun önüne geçilebilir. İkinci bir olası sebep ise, deneyde anlık tanıma belleği ölçümü alınmış olmasıdır. Alan yazında, duygunun bellek üzerindeki etkisinin duygusal uyarının bellekte amigdala-hipokampus arası etkileşimin sonucu olarak ayrıcalıklı sağlamaştırılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sağlamaştırma sürecinin belli bir zaman alması nedeniyle de duygunun bellek üzerindeki etkisinin ancak öğrenmenin üzerinden belli bir süre geçtikten sonra ortaya çıktığını gösteren araştırmalar mevcuttur (Cahill, Gorski ve Le, 2003; Pierce ve Kensinger, 2011; Sharot ve Yonelinas, 2008). Bu nedenle gelecek çalışmalarda tanıma testinin öğrenme aşamasından hemen sonra yapılması yerine, gecikmeli olarak (örn. 24 saat sonra) yapılmasının duygular arasında bir farklılaşmayı ortaya çıkartabileceği düşünülmektedir.

Tepki yanlılığı sonuçlarına bakıldığında, nesne içi koşuldaki üzgün yüz-şapka eşleşmelerinde katılımcıların konservatif tepki yanlılığı gösterdiği görülmüştür. Başka bir ifadeyle, katılımcılar nesne içi koşuldaki üzgün yüz-şapka eşleşmelerine daha çok ‘yanlış eşleşme’ yanıtını vermişlerdir. Buna göre negatif düşük uyarılmışlık düzeyi, nesne içi eşleşmeler koşulunda katılımcıların kararlarına olan güvenini etkilemiştir. Bu bulgu, alan yazında yüksek uyarılmışlığın katılımcılarda liberal yönde tepki yanlılığı gösterdiğine yönelik bulgular ile tutarlı görünmektedir (Dougal ve Rotello, 2007; Kapucu, Rotello, Ready ve Seidl, 2008).

Bu çalışmadaki sınırlılıklardan birisi standardizasyonu olmayan şapka uyarınlarının kullanılmış olmasıdır. Şapka fotoğrafları belirli ölçütlere göre seçilmiş olsalar da şapkaların bilinmeyen etkiler yaratmış olma ihtimali vardır. Bu olası etkiyi kontrol edebilmek adına her katılımcı için dört farklı eşleştirme listesinden bir tanesi tesadüfi olarak seçil-

miş ve eşleşmelerin her bir katılımcıya sunum sırası seçkisiz olacak şekilde ayarlanmıştır. Ancak sonraki çalışmalarda kullanılacak olan nesne uyaranları için bir standardizasyon çalışmasının yapılması önerilmektedir. Benzer şekilde bu çalışmadaki bir diğer sınırlılık, kişilerin yüz ve şapka nesneleri arasında negatif duygusal uyarılmışlık dışında anlamsal bir bağ kurmuş olmaları olasılığıdır. Kişiler nesne içi ve nesnelere arası koşullarda duygusal etkilerden ziyade anlamsal ilişkilendirme stratejileriyle nesnelere ilişkilendirmiş olabilir. Sonraki çalışmaların bu türden alternatif açıklamaları test etmesi yararlı olacaktır.

Uyaranlara ilişkin tartışılabilir başka bir konu da nesne içi koşuldaki şapkanın nesnenin içsel bir özelliği olarak kabul edilip edilemeyeceğidir. Alandaki çalışmalarda nesnenin rengi ya da bir alandaki konumu gibi özellikleri nesnenin içsel özelliği olarak değerlendirilmiştir (D'Argembeau ve Van der Linden, 2004; Doerksen ve Shimamura, 2001; Mather ve Nesmith, 2008). Ancak mevcut çalışmada içsel veya dışsal bir özellikten ziyade yüz ve şapka arasındaki mesafe farkından söz etmek mümkündür. Örneğin; MacKenzie, Powell ve Donaldson (2015) renk bağlamının içsel ve dışsal bağlantı farkını ele aldıkları çalışmada farklı bir yol izleyerek, sunulan fotoğrafın çerçeve rengini değiştirerek dışsal bağlantı, fotoğrafın üzerine renkli bir filtre uygulayarak ise içsel bağlantı koşullarını oluşturmuştur. Öte yandan, bu çalışmada Özellik Bütünleştirme Kuramı'nın (Kahneman, Treisman ve Gibbs, 1992) önerdiği biçimde, yüz uyaranları ile benzer konumu paylaşmalarından dolayı şapka uyaranları içsel özellik olarak değerlendirilmiştir. Ancak Scholl (2001), aynı konumda olsalar bile iki farklı uyaranın, nesne temelli algılanacağını öne sürer. Dolayısıyla bu çalışmanın bir sınırlılığı olarak Nesne Temelli İşleme Kuramı'nın yaklaşımı doğrudan test edilmemiştir. Bu tartışmayla paralel biçimde, bu çalışmada ortaya çıkan sonucun negatif duygusal uyarılmışlık etkisinden ziyade, iki koşul arasındaki dikkatin yönlendirilmesine bağlı farklılıktan kaynaklandığı da düşünülebilir. Her ne kadar bu çalışma öncesi yapılan pilot çalışmada, koşullar arasında bir öğrenme farklılığı ortaya çıkmasa da, sonraki çalışmaların kişilerin farklı nesnelere arası süreçlerdeki dikkatlerini yönlendirme stratejilerini göz önünde bulundurması önemli görünmektedir. Gelecek çalışmalarda, içsel ve dışsal bağlantıya ilişkin bu türden alternatif yaklaşımların ele alınması ve bu çalışmanın tekrarlanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada alanda sıklıkla kullanılan ileriye ket vurma paradigmalarından AB/AC paradigması tanıma testiyle kullanılmış olsa da, tipik olarak ileriye ket vurma çalışmalarında test aşamasında geri çağırma (recall) performansı ölçülmektedir. Geri çağırma ça-

lışmalarında test aşamasında katılımcıların hem ilk eşleşme (AB) hem de ikinci eşleşme (AC) performansları karşılaştırılarak ileriye ket vurma etkisine yönelik açıklamalar yapılabilmektedir. Ancak bu çalışmada tanıma testinde, ikinci eşleşmenin geri çağırma görevinde olduğu gibi bir ipucuyla alınması bazı teknik ve kuramsal sorunlara yol açabileceğinden (katılımcıların aynı yüz ifadelerini tekrar görmelerine bağlı etkiler, fotoğrafların kelime listelerinde olduğu gibi ipucuyla sunulmasına ilişkin sorunlar vb.), birinci ve ikinci eşleşmeler arasındaki tanıma performansı doğrudan karşılaştırılamamıştır. Bu soruna yönelik olarak, yeterli öğrenme için gerekli deneme sayısını belirlemek üzere deney öncesi yaptığımız pilot çalışma verileri 2 (koşul) x 3 (duygusal uyarılmışlık) varyans analizi ile test edilmiştir. Sonuçlarda koşul (nesnelere arası ve nesne içi) temel etkisi, duygu temel etkisi (öfke, üzüntü, nötr) ve koşul ile duygu etkileşiminin isabet oranı, yanlış alarm, duyarlılık ve yanlışlık puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu sonuçlar, yüz ve şapka eşleşmelerinin öğrenilmesinin koşula ve duyguya bağlı olarak farklılaşmadığını göstermiş, böylece asıl deneyde ortaya çıkan farkın öğrenme aşamasındaki bir farklılıktansa, iki testin öğrenilmesi arasındaki süreçten yani bu çalışmanın konusu açısından ileriye ket vurma etkisinden kaynaklandığına ilişkin bilgi sağladığı düşünülmektedir. Ancak bu açıklama ileriye ket vurmaya ilişkin dolaylı bir bilgi vermesi açısından bu çalışmanın bir sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda ortaya çıkan etkinin ileriye ket vurmada kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorusunun farklı ve yeni yöntemler ile test edilmesi gerekmektedir. Deney aşamasına yeni koşullar eklenerek ya da ileriye ket vurmaya yönelik farklı paradigmler kullanılarak bu çalışmadaki soruların yeniden ele alınması önemlidir.

Son olarak, pek çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da uyarılmışlık düzeyini değişimlemek için yüz ifadesi fotoğrafları kullanılmıştır. Kullanılan uyaranlar her ne kadar standart veri tabanlarından seçilmiş olsa da farklı uyaran türleriyle (video, ses, vb.) ve kişinin hissettiği duygunun değişimlenmesiyle (duygu sevki yöntemleri) yapılacak olan yeni çalışmalar uyarılmışlığın bellek üstündeki ketleyici etkisini aydınlatmaya katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, nesne içi eşleşmelerin nesnelere arası eşleşmelere kıyasla, ileriye ket vurmada daha fazla etkilendiği görülmüştür. Negatif yüksek uyarılmışlık durumunda nesne içi eşleşmelerde daha fazla yanlış alarm ortaya çıkması, nesne içi bilginin bir kez kodlandıktan sonra yeni öğrenmelere karşı daha dirençli olduğuna işaret etmektedir. Bununla paralel olarak katılımcılar nesne içi eşleşmeleri ayırt etmede, nesnelere arası eşleşmelere

göre daha başarısız olmuştur. Böylece, içsel bir özelliğin kodlanmasının yeni öğrenmelerin hatırlanmasını zorlaştırdığı görülmüştür. Bu sonuçlar çalışmanın ilk hipotezi olan nesne içi öğrenmelerin ileriye ket vurmaya yol açacağı beklentisiyle tutarlıdır. Ancak çalışmanın ikinci hipotezi olarak negatif duygusal uyarılmışlığın rolüne ilişkin hipotez desteklenmemiştir. İleriki çalışmalarda duygusal uyarılmışlık ve nesnelere arası ilişkilerin farklı deneysel paradigmalara ve bellek yaklaşımlarıyla ele alınması yararlı olacaktır. Bunun yanında her ne kadar duygu ve bellek ilişkisi son yıllarda Türkiye’deki araştırmaların konusu olsa da (örn., Kapucu ve ark., 2018; Kaynak ve Gökçay, 2017; Sayar, 2013), yeni çalışmalarla kültürler arası etkilerin test edilmesi önemli görünmektedir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynakça

- Bisby, J. A. ve Burgess, N. (2014). Negative affect impairs associative memory but not item memory. *Learning and Memory, 21*, 760–766. doi: 10.1101/lm.032409.113
- Bradley, M. M., Greenwald, M. K., Petry, M. C. ve Lang, P. J. (1992). Remembering pictures: Pleasure and arousal in memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 18*, 379–390. doi: 10.1037/0278-7393.18.2.379
- Cahill, L., Gorski, L. ve Le, K. (2003). Enhanced human memory consolidation with post-learning stress: Interaction with the degree of arousal at encoding. *Learning & Memory, 10*, 270–274. doi: 10.1101/lm.62403
- Cahill, L., Haier, R. J., Fallon, J., Alkire, M. T., Tang, C., Keator, D. ve ... McGaugh, J. L. (1996). Amygdala activity at encoding correlated with long-term, free recall of emotional information. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 93*, 8016–8021. doi: 10.1073/pnas.93.15.8016
- Cahill, L. ve McGaugh, J. L. (1995). A novel demonstration of enhanced memory associated with emotional arousal. *Consciousness and Cognition, 4*, 410–421. doi: 10.1006/ccog.1995.1048
- Contini, L. ve Whissell, C. (1992). Memory disadvantages for CVC associates of emotional words. *Perceptual and Motor Skills, 75*(2), 427–431. doi:10.2466/pms.1992.75.2.427
- D’Argembeau, A. ve Van der Linden, M. (2004). Influence of affective meaning on memory for contextual information. *Emotion, 4*(2), 173–188. doi: 10.1037/1528-3542.4.2.173
- Doerksen, S. ve Shimamura, A. P. (2001). Source memory enhancement for emotional words. *Emotion, 1*(1), 5–11. doi:10.1037/1528-3542.1.1.5
- Dougal, S. ve Rotello, C. M. (2007). “Remembering” emotional words is based on response bias, not recollection. *Psychonomic Bulletin & Review, 14*(3), 423–429. doi: 10.3758/BF03194083
- Easterbrook, J. A. (1959). The effect of emotion on cue utilization and the organization of behavior. *Psychological Review, 66*(3), 183–201. doi: 10.1037/h0047707
- Ebner, N. C., Riediger, M. ve Lindenberger, U. (2010). FACES—A database of facial expressions in young, middle-aged, and older women and men: Development and validation. *Behavior Research Methods, 42*(1), 351–362. doi: 10.3758/BRM.42.1.351
- Guillet, R. ve Arndt, J. (2009). Taboo words: The effect of emotion on memory for peripheral information. *Memory & Cognition, 37*(6), 866–879. doi: 10.3758/MC.37.6.866

- Hamann, S. B., Ely, T. D., Grafton, S. T. ve Kilts, C. D. (1999). Amygdala activity related to enhanced memory for pleasant and aversive stimuli. *Nature Neuroscience*, 2(3), 289. doi: 10.1038/6404.
- Johnson, M. K., ve Raye, C. L. (2000). Cognitive and brain mechanisms of false memories and beliefs. D.L. Schacter ve E. Scarry (Eds.), *Memory, brain, and belief* içinde (ss. 35-86). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kahneman, D., Treisman, A. ve Gibbs, B. J. (1992). The reviewing of object files: Object-specific integration of information. *Cognitive Psychology*, 24(2), 175-219. doi: 10.1016/0010-0285(92)90007-0
- Kapucu, A., Rotello, C. M., Ready, R. E. ve Seidl, K. N. (2008). Response bias in “remembering” emotional stimuli: A new perspective on age differences. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 34(3), 703-711. doi:10.1037/0278-7393.34.3.703
- Kapucu, A., Arıkan İyilikçi, E., Eroğlu, S. ve Amado, S. (2018). Kodlama öncesi veya geri getirme öncesi sevk edilen korku ve kızgınlık duygularının tanıma belleği performansına etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(82), 85-99. doi: 10.31828/tpd.13004433.2018.82.02.06
- Kaynak, H. ve Gökçay, D. (2017). Response bias shift for positive words in older adults in a surprise recognition memory task: An incidental encoding study. *Turkish Journal of Geriatrics*, 20, 331-343.
- Kensinger, E. A., Brierley, B., Medford, N., Growdon, J. H. ve Corkin, S. (2002). Effects of normal aging and Alzheimer’s disease on emotional memory. *Emotion*, 2(2), 118-134. doi: 10.1037/1528-3542.2.2.118
- Kensinger, E. A. ve Corkin, S. (2003). Memory enhancement for emotional words: Are emotional words more vividly remembered than neutral words? *Memory & Cognition*, 31(8), 1169-1180. doi: 10.3758/BF03195800
- Kensinger, E. A. ve Schacter, D. L. (2008). Memory and emotion. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones ve L. Barrett (Ed.), *Handbook of emotions* içinde (3. baskı) (ss. 601–617). New York, NY: Guilford Press.
- Knight, M., Seymour, T. L., Gaunt, J. T., Baker, C., Nesmith, K. ve Mather, M. (2007). Aging and goal-directed emotional attention: Distraction reverses emotional biases. *Emotion*, 7(4), 705-714. doi: 10.1037/1528-3542.7.4.705
- LaBar, K. S., Mesulam, M. M., Gitelman, D. R. ve Weintraub, S. (2000). Emotional curiosity: Modulation of visuospatial attention by arousal is preserved in aging and early-stage Alzheimer’s disease. *Neuropsychologia*, 38(13), 1734-1740. doi: 10.1016/S0028-3932(00)00077-4
- Lang, P. J. (1980). Behavioral treatment and bio-behavioral assessment. J. B. Sidowski, J. H. Johnson ve T. A. Williams (Ed.), *Technology in mental health care delivery systems* içinde (ss. 119-167). Norwood, NY: Ablex.
- Lee, K.Y., Lee, T.-H., Yoon, S.J., Cho, Y. S., Choi, J. S. ve Kim, H. T. (2010). Neural correlates of top-down processing in emotion perception: An ERP study of emotional faces in white noise versus noise-alone stimuli. *Brain Research*, 1337, 56-63. doi: 10.1016/j.brainres.2010.03.094
- MacKay, D. G., Shafto, M., Taylor, J. K., Marian, D. E., Abrams, L. ve Dyer, J. R. (2004). Relations between emotion, memory, and attention: Evidence from taboo Stroop, lexical decision, and immediate memory tasks. *Memory & Cognition*, 32(3), 474-488. doi: 10.3758/BF03195840
- MacKenzie, G., Powell, T. F. ve Donaldson, D. I. (2015). Positive emotion can protect against source memory impairment. *Cognition and Emotion*, 29(2), 236-250. doi: 10.1080/02699931.2014.911145
- Macmillan, N. A. ve Creelman, C. D. (2005). *Detection theory: A user’s guide* (2. baskı). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Mather, M. (2007). Emotional arousal and memory binding: An object-based framework. *Perspectives on Psychological Science*, 2(1), 33-52. doi: 10.1111/j.1745-6916.2007.00028.x

- Mather, M. ve Knight, M. (2008). The emotional harbinger effect: Poor context memory for cues that previously predicted something arousing. *Emotion*, 8(6), 850-860. doi:10.1037/a0014087
- Mather, M. ve Nesmith, K. (2008). Arousal-enhanced location memory for pictures. *Journal of Memory and Language*, 58(2), 449-464. doi: 10.1016/j.jml.2007.01.004
- Mather, M. ve Sutherland, M. (2009). Disentangling the effects of arousal and valence on memory for intrinsic details. *Emotion Review*, 1(2), 118-119. doi: 10.1177/1754073908100435
- Mather, M. ve Sutherland, M. R. (2011). Arousal-Biased Competition in Perception and Memory. *Perspectives on Psychological Science*, 6(2), 114-133. doi: 10.1177/1745691611400234
- Mitchell, K. J., Mather, M., Johnson, M. K., Raye, C. L. ve Greene, E. J. (2006). A functional magnetic resonance imaging investigation of short-term source and item memory for negative pictures. *Neuroreport*, 17(14), 1543-1547. doi:10.1097/01.wnr.0000234743.50442.e5
- Nagai, S. ve Moscovitch, M. (2002). Cerebral hemispheric differences in memory of emotional and nonemotional words in normal individuals. *Neuropsychologia*, 40(9), 1601-1607. doi: 10.1016/S0028-3932(02)00018-0
- Novak, D. L. ve Mather, M. (2009). The tenacious nature of memory binding for arousing negative items. *Memory & Cognition*, 37(7), 945-952. doi: 10.3758/MC.37.7.945
- Nummenmaa, L., Hyönä, J. ve Calvo, M. G. (2006). Eye movement assessment of selective attentional capture by emotional pictures. *Emotion*, 6(2), 257-268. doi:10.1037/1528-3542.6.2.257
- Pierce, B. H. ve Kensinger, E. A. (2011). Effects of emotion on associative recognition: Valence and retention interval matter. *Emotion*, 11(1), 139-144. doi: 10.1037/a0021287
- Posner, J., Russell, J. A. ve Peterson, B. S. (2005). The circumplex model of affect: An integrative approach to affective neuroscience, cognitive development, and psychopathology. *Development and Psychopathology*, 17(3), 715-734. doi: 10.1017/S0954579405050340
- Rösler, A., Ulrich, C., Billino, J., Sterzer, P., Weidauer, S., Bernhardt, T., ... ve Kleinschmidt, A. (2005). Effects of arousing emotional scenes on the distribution of visuospatial attention: Changes with aging and early subcortical vascular dementia. *Journal of the Neurological Sciences*, 229, 109-116. doi: 10.1016/j.jns.2004.11.007
- Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1161-1178. doi: 10.1037/h0077714
- Russell, J. A. ve Barrett, L. F. (1999). Core affect, prototypical emotional episodes, and other things called emotion: Dissecting the elephant. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 805-819. doi: 10.1037/0022-3514.76.5.805
- Sakaki, M., Ycaza-Herrera, A. E. ve Mather, M. (2014). Association learning for emotional harbinger cues: When do previous emotional associations impair and when do they facilitate subsequent learning of new associations? *Emotion*, 14(1), 115-129. doi:10.1037/a0034320
- Sayar, F. (2013). Gençlerin ve yaşlıların otobiyografik bellek özellikleri açısından karşılaştırılması: Betimsel bir çalışma. *Psikoloji Çalışmaları*, 33(1), 1-16.
- Scherer, K. R. (2005). What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*, 44(4), 695- 729. doi: 10.1177/0539018405058216
- Scholl, B. J. (2001). Objects and attention: The state of the art. *Cognition*, 80(1-2), 1-46. doi: 10.1016/S0010-0277(00)00152-9
- Sharot, T. ve Yonelinas, A. P. (2008). Differential time-dependent effects of emotion on recollective experience and memory for contextual information. *Cognition*, 106(1), 538-547. doi: 10.1016/j.cognition.2007.03.002

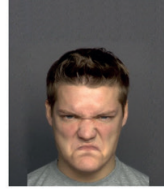
- Snodgrass, J. G. ve Corwin, J. (1988). Pragmatics of measuring recognition memory: Applications to dementia and amnesia. *Journal of Experimental Psychology: General*, 117(1), 34-50. doi: 10.1037/0096-3445.117.1.34
- Tooby, J. ve Cosmides, L. (2008). The evolutionary psychology of the emotions and their relationship to internal regulatory variables. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones ve L. Barrett (Ed.), *Handbook of emotions* içinde (3. baskı) (ss. 114–137). New York, NY: Guilford Press.
- Tyng, C. M., Amin, H. U., Saad, M. N. ve Malik, A. S. (2017). The influences of emotion on learning and memory. *Frontiers in Psychology*, 8. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01454
- White, C. N., Kapucu, A., Bruno, D., Rotello, C. M. ve Ratcliff, R. (2014). Memory bias for negative emotional words in recognition memory is driven by effects of category membership. *Cognition & Emotion*, 28(5), 867-880. doi:10.1080/02699931.2013.858028

Ek 1. Uyarıcı eşleşmelerinin örnek gösterimi

Nesne içi koşuldaki eşleşme örneği

Nesne arası koşuldaki eşleşme örneği

The Cognitive, Emotional and Behavioral Indicators of Dispositional Gratitude in Close Friendship: The Case of Turkey

Yakın Arkadaşlık İlişkisinde Minnettarlık Eğiliminin Bilişsel, Duygusal ve Davranışsal Göstergeleri: Türkiye Örneği

Canan Erdugan¹ , Arzu Araz²

Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Elde edilen bulguların bir bölümü 11-14 Temmuz 2017 tarihleri arasında Amsterdam'da düzenlenen 15. Avrupa Psikoloji Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

¹Araş. Gör, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

²Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: C.E. 0000-0002-9735-1215

A.A. 0000-0002-7510-917X

Corresponding author/Sorumlu yazar:

Canan Erdugan,
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Beşeri Bilimler
Binası, 06800, Ankara, Türkiye
E-mail/E-posta: canane@metu.edu.tr

Submitted/Başvuru: 08.01.2019

Revision Requested/Revizyon Talebi:
21.06.2019

Last Revision Received/Son Revizyon:
20.07.2019

Accepted/Kabul: 23.07.2019

Published Online/Online Yayın: 25.10.2019

Citation/Atıf: Erdugan, C., Araz, A. (2019).

The cognitive, emotional and behavioral indicators of dispositional gratitude in close friendship: The case of Turkey. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2): 321-344.

<https://doi.org/10.26650/SP2019-0001>

ABSTRACT

The aim of the current study is to investigate whether the perception of the value, cost and sincerity of a best friend's helping behaviors, the gratitude felt toward the best friend and general gratitude expression differ according to dispositional gratitude and gender. Moreover, situations in which people felt gratitude toward their best friends and their means of expressing gratitude were investigated. A total of 406 people, 230 female and 176 male, participated in this study. Gratitude, Resentment and Appreciation Test - Revised, Gratitude Expression Scale, Gratitude Cognitive Evaluation Form, Gratitude Adjective Scale and Demographic Information Form were used. In addition, participants were asked open-ended questions to write about an event where they were grateful to their friend and how they expressed their gratitude. The Multivariate Analysis of Covariance (MANCOVA) results indicated that those high in dispositional gratitude were more likely to have stronger (a) perceptions of the value, cost and sincerity of their best friend's helping behaviors, (b) feelings of gratitude toward their best friend, and (c) gratitude expression. Additionally, the levels of gratitude expression for women were higher than those for men. Content analysis showed that the participants felt most grateful after receiving psychological and financial support from their friends and expressed their gratitude using verbal expression, nonverbal expression, or other-oriented expression styles. In parallel with the literature, the results of the study suggested that those high in dispositional gratitude were more aware of the behaviors of their best friends, and felt and expressed gratitude to them.

Keywords: Dispositional gratitude, gratitude, gratitude expression, friendship, close relationships

ÖZ

Bu araştırmanın amacı en yakın arkadaşın yardım davranışları ile ilgili değer, bedel ve içtenlik algısının, en yakın arkadaşta hissedilen minnettarlık duygusunun ve genel olarak minnettarlık dışavurum düzeyinin, cinsiyete ve minnettarlık eğilimine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Bir diğer amaç ise en yakın arkadaşla ilişki bağlamında hangi durumlarda minnettar hissedildiğini ve bu duygu sonrasında verilen tepkileri belirlemektir. Araştırmaya 230'u kadın ve 176'sı erkek olmak üzere toplam 406 kişi katılmıştır. Katılımcılara Yenilenmiş Minnettarlık, Memnuniyet ve Takdir Ölçeği, Minnettarlık Dışavurum Ölçeği, Minnettarlığın Bilişsel Değerlendirmesi Formu, Minnettarlık Sıfat Listesi ve Kişisel Bilgi Formu uygulanmıştır. Ayrıca katılımcılardan en yakın arkadaşlarına minnettar hissettikleri bir olay örneğini ve minnettarlıklarını nasıl dışavurdıklarını yazmaları için açık uçlu birer soru sorulmuştur. Çok Değişkenli Kovaryans Analizi (MANCOVA) bulgularına göre, minnettarlık eğilimi yüksek olanların (a) en yakın arkadaşlarının yardım davranışlarının değeri, bedeli ve içtenliğine yönelik algıları (b) en yakın arkadaşlarına yönelik minnettarlık hisleri ve (c) minnettarlık dışavurum düzeyleri minnettarlık eğilimi düşük olanlara kıyasla daha yüksektir. Ek olarak, kadınların minnettarlık dışavurum düzeyleri erkeklere kıyasla daha yüksektir. İçerik analizi bulgularına göre, katılımcılar kendilerini en çok, arkadaşlarının sağladığı psikolojik destek, maddi destek ve sağlık desteği sonrasında minnettar hissetmekte; minnettarlıklarını ise sözel dışavurum, sözel olmayan dışavurum veya öteki odaklı dışavurum tarzı ile ifade etmektedirler. Literatürle paralel olarak bu çalışma sonucunda minnettarlık eğilimi yüksek olan kişilerin en yakın arkadaşlarının yaptığı davranışların daha çok farkında oldukları ve bunları arkadaşlarının bir katkısı şeklinde algılayarak minnettarlık hissettikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Minnettarlık eğilimi, minnettarlık duygusu, minnettarlık dışavurumu, arkadaşlık ilişkisi, yakın ilişkiler

Gratitude has evolved as a mechanism that promotes responsive behaviors among individuals and is placed at the center of important relationships in our daily lives (Algoe, 2012). Studies on building new relationships (Bartlett, Condon, Cruz, Baumann, & Desteno, 2012), maintaining relationships (Kubacka, Finkenauer, Rusbult, & Keijsers, 2011) or increasing the quality of relationships (Algoe, Fredrickson, & Gable, 2013) support the importance of the functions of gratitude in dyadic relationships.

In psychology literature, gratitude has been evaluated as an emotion or a trait. Both concepts are closely related but have different specifications. As an emotion, gratitude is experienced when “people affirm that something good has happened to them and when they recognize that someone else is largely responsible for this benefit” (Watkins, 2007, p. 383). Gratitude, however, as a trait or disposition, is “the generalized tendency to recognize and respond with grateful emotion to the roles of other people’s benevolence in the positive experiences and outcomes that one obtains” (McCullough, Emmons, & Tsang, 2002, p. 112). People with high dispositional gratitude are described by many theories and findings in the literature (e.g., McCullough et al., 2002; Wood, Froh, & Geraghty, 2010). In addition, some researchers have studied the cognitive appraisals of gratitude, that is, perceptions of helping behaviors (e.g., MacKenzie, Vohs, & Baumeister, 2014; McCullough et al., 2002; Tesser, Gatewood, & Driver, 1968; Tsang, 2006), and some researchers have studied gender differences in gratitude (e.g. Morgan, Gulliford, & Kristjánsson, 2017; Reckart, Huebner, Hills, & Valois, 2017; Froh, Yurkewicz, & Kashdan, 2009). Although the gratitude felt toward close others and toward strangers do not significantly differ from each other after experiencing a helping behavior (Ma, Tunney, & Ferguson, 2017), in the literature, the experience of gratitude is frequently studied at the beginning of friendships (Algoe, Haidt, & Gable, 2008; Williams & Bartlett, 2015) or in ongoing romantic relationships (Algoe et al., 2013; Algoe, Gable, & Maisel, 2010; Lambert & Fincham, 2011). However, to the best of our knowledge, no studies have investigated gratitude in close friendship relationships.

Therefore, in the current study, the relationships between dispositional gratitude, the cognitive, emotional, and behavioral aspects of gratitude (respectively, the perception of one’s best friend’s helping behaviors, feelings of gratitude toward one’s best friend, and gratitude expression in general) and gender are investigated. Unlike most of the research in the literature, the study aims to explore gratitude in the context of a close relationship in Turkey, which is a relatively collectivist culture (Hofstede, 1980). The study is based on the hypothesis

that even in a relatively collectivist culture, the cognitive, emotional and behavioral indicators of gratitude will be determined according to the high or low dispositional gratitude. Therefore, it might be regarded that the current study can provide valuable information to better understand the nature of gratitude and its relationship with friendship. The literature information about the variables used in this study is presented below.

Gratitude as an Emotion and the Expression of Gratitude

Gratitude is an other-oriented emotion that emerges in a social exchange between a helper and a beneficiary (Blau, 1964). Emmons (2007) conceptualizes gratitude as having two cognitive stages. To experience gratitude, one must be aware of the good in life and be aware of the role of others in it. Gratitude is generally sourced from the perceived positive outcome of another person's behavior and these outcomes do not have to be won or deserved (McCullough et al., 2002). Gratitude is experienced consistently and strongly when the behavior has value for the beneficiary and the helper does it purposely at a cost (McCullough, Kilpatrick, Emmons, & Larson, 2001).

Just like gratitude experience, the expression of gratitude is also important in human relationships (Algoe et al., 2013). Emotional expression provides the relationship between the external world and inner experiences. Gratitude expression also serves this purpose and forms communication among people (Trierwiler, Eid, & Lischetzke, 2002). Baumeister and Ilko (1995) note that gratitude is a communicative emotion and may not be expressed even if it is felt. However, beneficiaries often express their gratitude by thanking. The expression of gratitude influences how helpers perceive themselves in the social world (Grant & Gino, 2010). The experience and the expression of gratitude can have a positive effect on relationships because they imply that a person and his or her behaviors have been seen and approved. As with many types of emotional expression, gratitude expression can make a difference in the quality and maintenance of a relationship by influencing interaction and communication. Also, several studies have supported the link between gratitude and gender. Women express (Kashdan et al., 2009; Ventimiglia, 1982; Watkins, Woodward, Stone, & Kolts, 2003) and experience (Froh et al., 2009) slightly more gratitude than men.

Cognitive Appraisals of Gratitude (Perception of Helping Behaviors)

Tesser et al. (1968) argue that gratitude is the result of three cognitive appraisals: (a) the perceived cost of the helping behavior (e.g., time, effort, money, etc), (b) the

perceived sincerity of the helping behavior and (c) the perceived value of the helping behavior. It has been demonstrated that high cognitive appraisals of helping behavior may increase the possibility of gratitude (McCullough et al., 2002; Wood, Maltby, Stewart, Linley, & Joseph, 2008). Similarly, Tsang (2006) supports the proposal of cognitive appraisals; according to his study, if the intent of the helper is sincere, then there is a higher level of the emotion of gratitude. The unselfishness of the helper and the magnitude of the help also predict the emotion of gratitude.

Moreover, in experimental studies, it is reported that participants felt less grateful for the help when free will belief was reduced (MacKenzie et al., 2014). When it is thought that people are not behaving of their free will, their behavior is perceived as less sincere, and therefore, the level of gratitude decreases.

Dispositional Gratitude/Gratitude as a Trait

McCullough et al. (2002) describe gratitude as a trait and specify the characteristics of people with high dispositional gratitude. Their model suggests that those high in dispositional gratitude have four common characteristics: a) They feel more intense gratitude after having benefited than those low in dispositional gratitude, b) They experience gratitude more often, c) They do not limit their gratitude to one area of their lives (e.g., their profession) but also feel gratitude in different aspects of their lives (e.g., friends, family, health, etc.), d) They are grateful toward different sources in the context of a positive outcome.

According to Watkins et al. (2003, p. 436), those high in dispositional gratitude are inclined to have “a sense of abundance”, to “recognize the contributions of others to goodness”, to “appreciate simple pleasures in life” and to “acknowledge the importance of experiencing and expressing gratitude”. There are many good and beautiful things in their lives compared to people low in dispositional gratitude. Those high in dispositional gratitude can appreciate simple pleasures and beauty and do not need great events to feel grateful. In short, they see and appreciate life as a gift.

Similarly, Wood et al. (2010) define this disposition as a life orientation toward realizing and appreciating the positive things in life. They argue that the reason for this orientation is the *gratitude cognitive schema*, which becomes active more easily in those high in dispositional gratitude. It leads to a more gratifying perception of situations (Wood et al., 2008). Furthermore, many studies have demonstrated that dispositional

gratitude and gender are connected. Women, compared with men, have higher dispositional gratitude (Morgan et al., 2017; Reckart, et al., 2017; Sun & Kong, 2013; Yost-Dubrow & Dunham, 2017).

Friendship

Friendship is defined as “a voluntary interdependence between two individuals that includes the experience and satisfaction of various provisions (intimacy, support, self-validation) to varying degrees” (Demir, Özen, & Procsal, 2014, p. 2359). Friendship is a voluntary cooperation between two people and includes various types and degrees of companionship, intimacy, affection and mutual assistance (Hays, 1988). In the literature, friendship is studied in terms of *friendship quality*. A high-quality friendship is defined by high levels of pro-social behavior, intimacy and other positive characteristics (Berndt, 2002).

Research on friendship has mostly focused on children and adolescents. However, studies on adult friendships have been increasing in recent years. Adults evaluate support from friends, especially from their best friend, as unique and important (Blieszner & Roberto, 2004). Even if support from friendship fluctuates during adulthood, the tension in a friendship decreases over time (Birditt, Jackey, & Antonucci, 2009) and positive support remains constant or increases (Newsom, McFarland, Kaplan, Huguet, & Zani, 2005).

The transition from being an acquaintance to being a friend and to being one’s best friend is determined by the increase in relationship characteristics such as intimacy, trust, support and loyalty. The stages of closeness involve interaction with the other, emotional closeness, helping and sharing more intimate knowledge step by step (Blieszner & Adams, 1992). In addition, most best friendships are same-sex friendships (Demir & Özdemir, 2010).

Close relationships, particularly friendships, serve functions of intimacy and social support including help, emotional closeness and validation of values (Monsour, 2002). Wright (1978) has identified five main benefits of friendship based on the concept of self: Utility, ego support, self-affirmation, stimulation and security. Utility means providing financial resources for each other or helping with obligations, while ego support means emphasizing successes without considering failures. Self-affirmation is acting in a way that reinforces a friend’s valued qualities. Stimulation means proposing new ideas and activities to each other, while security means forming an unquestionable sense of trust and safety.

According to Mendelson and Aboud (1999), friendship has six functions: Stimulating companionship (having fun together, doing exciting things), help (giving guidance), intimacy (being sensitive to one's needs, being open to honest expression), reliable alliance (accessibility and loyalty), self-validation (encouraging and reassuring one's self-image as a worthy person), and emotional security (relief and confidence in new or threatening situations). All these dimensions are effective in the formation of a high or low friendship quality perception.

Aims and Hypotheses

Since reciprocal help and support have an important place in friendship (Markiewicz, Doyle, & Brendgen, 2001), dispositional gratitude is thought to be related to friendship. The primary aim of this study is to investigate whether the perception of the value, cost and sincerity of the best friend's helping behaviors, the gratitude felt toward the best friend and general gratitude expression differ according to dispositional gratitude and gender. A secondary aim is to determine the situations in which people feel grateful toward their best friend and their reactions with regard to how they express gratitude.

Based on the opinions of both McCullough et al. (2002) and Watkins et al. (2003) on dispositional gratitude, the cognitive, emotional and behavioral indicators of gratitude in the relationship with the best friend are expected to be higher for those high in dispositional gratitude.

Hypothesis 1: The perception of the value, cost, and sincerity of the best friend's helping behaviors, the emotion of gratitude toward the best friend and gratitude expression will differ according to dispositional gratitude.

The literature indicates that women and men do not differ in terms of many experienced emotions, but women express their feelings more than men (Ciarrochi, Hynes & Crittenden, 2005; Kashdan, Mishra, Breen, & Froh, 2009; Kring & Gordon, 1998). Based on these findings, women are expected to differentiate from men only in terms of behavioral indicator of gratitude and not in terms of cognitive appraisals and emotion of gratitude.

Hypothesis 2: Expression levels of gratitude reported by women will be higher than men.

Based on the first and second hypothesis, it is expected that gratitude and gender have a common effect on the expression of gratitude.

Hypothesis 3: The expression of gratitude will be higher for women with high dispositional gratitude than men with high dispositional gratitude.

METHOD

Participants

The study was conducted with 422 adults volunteering to participate in the research from different cities across Turkey. In this study, the accidental sampling method was used, where all individuals with a best friend and over 18 years of age could participate. The data from two of the participants were missing, and 14 of them were outliers. Therefore, the sample of the study consisted of a total of 406 individuals (230 female and 176 male). The ages of the participants ranged from 18 to 76 years old, with a mean age of 30.98 ($SD = 9.69$). Fifty-six percent of the participants were under 30 years of age, while 43.8% of them were 30 years of age and above. A total of 7.1% of the participants had graduated from primary education, 23.4% from high school, and 50.3% from university, and 19.2% had a graduate educational level. Forty-six percent of the participants were currently studying for undergraduate, graduate or doctoral degrees. A total of 64% of the participants were single, and 36% were married.

In the current study, 22.2% of the data were collected by paper-and-pen, and 77.8% were collected with an online survey.

Measures

The Gratitude, Resentment, and Appreciation Test-Revised (GRAT-R). To measure gratitude as a disposition, the short-form GRAT-R developed by Watkins et al. (2003) and subsequently revised by Thomas and Watkins (2003) was used. This scale consists of three factors using a 5-point Likert-type scale: Sense of abundance, simple appreciation, and appreciation of others. The Cronbach's Alpha value of the scale is .92. There are 5 inverse items. The higher the score is, the higher the dispositional gratitude. The Turkish adaptation study was conducted by Erdugan (2016). The findings of the confirmatory factor analysis showed similarity with the original scale and provided evidence of construct validity. The criterion validity of the scale was demonstrated with the well-established Gratitude Questionnaire (McCullough et al., 2002). The Cronbach's alpha value was .77. The Cronbach's Alpha value is also .77 in this study.

Gratitude Expression Scale (GES). The GES was developed by Araz and Erdugan (2017) to identify the level of gratitude expression. The GES consists of eleven items (e.g. “*I express my gratitude*”) using a 4-point rating scale ($1 = \text{never}$, $4 = \text{always}$). Higher scores mean higher levels of gratitude expression. The scale has been demonstrated to have adequate validity and reliability in the Turkish population. Construct validity and criterion validity was proven with three sub dimensions of Five Factor Personality Inventory (Somer, Korkmaz, & Tatar, 2004), Subjective Happiness (Lyubomirsky & Lepper, 1999) and Optimisim Scale (Scheier & Carver, 1987). The Cronbach’s Alpha value was .84 for the scale. In this study, the Cronbach’s Alpha value is .80.

Cognitive Appraisal Form of Gratitude (CAFG). The CAFG was developed to determine the cognitive aspects of the helping behavior of one’s best friend. It consists of six items concerning the value, cost and sincerity of helping behavior and has been used by many researchers (e.g., MacKenzie et al., 2014; Tesser et al., 1968; Wood et al., 2008). The participants were asked to write the names of their same-sex best friend and were then asked to complete the CAFG with their friends in mind. They were asked to respond considering the helping behavior of the friend in general. The questions were answered using a 5-point rating scale. Value is designed to determine how important and valuable the helping behavior is, and it is measured by two items (Example: “*How valuable do you think that your friend’s help was to you?*”). Cost is how much effort is assessed for the helping behavior and is measured by two items (Example: “*How much did it cost your friend to help you (in terms of time, effort, financial costs, etc.)?*”). Sincerity, on the other hand, determines how much the friend’s behavior was perceived as voluntary, without the expectation of anything in return; it is measured by two items (Example: “*To what extent was your friend motivated by a sincere desire to help you?*”). The perceptions of value, cost and sincerity are calculated separately by taking the mean values of the questions related to these constructs. For the current study, psychometric properties of the scale have been demonstrated in a Turkish sample. Exploratory factor analysis results showed a three-factor structure ($KMO = .73$; Bartlett’s $\chi^2(15) = 925.12$, $p < .001$) explaining 82.93 % of variance and provided evidence for construct validity. The Cronbach’s Alpha value was .83 for perception of value, .67 for perception of cost, and .81 for perception of sincerity. For the perceptions of value, cost and sincerity, higher scores mean higher levels of perception of the best friend’s helping behavior.

Gratitude Adjective List. This instrument consists of three questions focused on gratitude, thankfulness and appreciation that were used by Emmons and McCullough (2003) to determine the level of gratitude. The Cronbach's Alpha value of Gratitude Adjective List ranged from .86 to .92. For the current study, the questions were adapted by the authors with regard to best friendship. The participants were asked to respond according to their friendship in general with the friend they specified before (Example: "*When you consider your friendship, how grateful do you feel toward your friend?*"). The scale involves a 5-point rating scale. For the current study, Gratitude Adjective List demonstrated adequate psychometric properties. The Cronbach Alpha value was .81. Higher scores mean higher levels of feelings of gratitude toward the best friend.

Demographic Information Form. The participants were asked to respond to demographic questions such as gender, age, marital status, and educational level.

In addition, given the secondary purpose of this study, two open-ended questions were asked to determine in what circumstances the person was grateful toward his or her best friend and the reactions given after feeling grateful: (1) *Briefly write and respond by choosing one of your experiences in which you felt grateful toward your best friend. What made you feel grateful?* (2) *What did you do after feeling grateful? How did you react?*

Procedure

After the required permissions were obtained from the Ethics Committee of Dokuz Eylül University, Faculty of Arts, the study was conducted with the participation of volunteers over 18 years of age. The data were obtained both via the paper-and-pen method and via an electronic questionnaire. The participants were asked to sign the informed consent form or to indicate their choice on the form that they were consenting to participate. The scales were balanced for sequence effect. The application lasted approximately 15 minutes.

Data Analysis

The data from the paper-and-pen sample and the online sample were combined. For the data analyses, SPSS 23.0 was used. First, whether or not the scales had appropriate values for analysis was evaluated. Then, the correlations among the variables were analyzed. Multivariate analysis of covariance (MANCOVA) was applied to assess whether the participants differed in terms of the variables according to their level of dispositional gratitude and gender. The mean scores of all measurement instruments were used.

For the two open-ended questions, content analysis was conducted. First, the themes that emerged in the answers were determined for each question. The event examples and gratitude expressions of 335 respondents were independently evaluated by the researchers. The Cohen kappa coefficient was calculated to determine the consistency of the categories determined by the evaluators. For the examples of gratitude, inter-rater reliability scores varied .63 and .79 ($p < .001$). The Cohen kappa values, which were found to be within the adequate range (.61 - .80) according to Landis and Koch (1977), indicated that the inter-rater reliability was sufficient. The Cohen kappa values for the expressions of gratitude for the help of the best friend ranged from .69 to .89 ($p < .001$). The Cohen kappa values, which are satisfactory (.61 - .80) and excellent (.81 - 1.0), demonstrated that the inter-rater reliability was adequate.

RESULTS

Correlation coefficients, means, standard deviations, lowest and highest scores of the variables were calculated (see Table 1).

Table 1. Correlation Coefficients, Means, Standard Deviations, Lowest and Highest Scores of the Variables

	Mean	Standard Deviation	Lowest-Highest	1	2	3	4	5	6
1. GRAT-R	3.54	0.57	1.56-4.75	-	.27*	.16*	.23*	.24*	.18*
2. Value	4.25	0.62	2-5		-	.47*	.48*	.38*	.62*
3. Cost	3.45	0.96	1-5			-	.25*	.23*	.50*
4. Sincerity	4.51	0.59	3-5				-	.23*	.45*
5. Gratitude Expression	3.19	0.47	1.73-4					-	.37*
6. Gratitude Emotion	3.90	0.74	1.33-5						-

* $p < .01$

Note: GRAT-R: The Gratitude, Resentment, and Appreciation Test-Revised

Correlation Analysis Results

Correlation analysis showed that the scores for dispositional gratitude, perceptions of the value, cost and sincerity of the best friend's behaviors, gratitude toward the best friend and gratitude expression were positively correlated ($ps < .01$). The coefficients of the correlations of the scales with each other are presented in Table 1.

MANCOVA Results

In this part of the study, to determine whether the value, cost and sincerity perceptions of the best friend's helping behaviors, the level of gratitude felt toward the best friend

and gratitude expression differed according to gender and dispositional gratitude, a 2×2 MANCOVA was applied, controlling for age and educational level.

Low and high dispositional gratitude groups were formed by using the median score (3.56). A total of 193 participants were in the low dispositional gratitude group, and 213 were in the high dispositional gratitude group. There were 96 females and 97 males in the low dispositional gratitude group. In contrast, there were 134 females and 79 males in the high dispositional gratitude group.

The mean and standard deviation values of the male and female participants for the dependent variables according to dispositional gratitude are presented in Table 2. Statistically,

Table 2. Mean and Standard Deviation Values of Male and Female Participants for Dependent Variables According to Dispositional Gratitude

	Dispositional Gratitude	Gender	Mean	Standard Deviation	N
Value	Low	Female	4.058	.6435	96
		Male	4.000	.7395	97
		Total	4.029	.6915	193
	High	Female	4.492	.5055	134
		Male	4.275	.5902	79
		Total	4.383	.5478	213
Cost	Low	Female	3.252	.9644	96
		Male	3.273	.9382	97
		Total	3.262	.9513	193
	High	Female	3.597	1.0195	134
		Male	3.583	.8194	79
		Total	3.590	.9194	213
Sincerity	Low	Female	4.400	.6747	96
		Male	4.293	.7864	97
		Total	4.346	.7305	193
	High	Female	4.643	.5077	134
		Male	4.525	.6236	79
		Total	4.584	.5656	213
Gratitude Emotion	Low	Female	3.824	.7972	96
		Male	3.632	.7599	97
		Total	3.728	.7785	193
	High	Female	4.047	.6902	134
		Male	3.970	.7369	79
		Total	4.008	.7135	213
Gratitude Expression	Low	Female	3.178	.4888	96
		Male	2.972	.4959	97
		Total	3.075	.4923	193
	High	Female	3.322	.4189	134
		Male	3.219	.3967	79
		Total	3.270	.4078	213

the significance level after Bonferroni correction was set at .025 instead of .05 to be able to reduce the probability of Type 1 errors and to compare groups of different numbers.

Although age as a control variable had a significant effect (Wilks' $\lambda = .96$, $F(5, 394) = 3.17$, $p = .01$, $\eta^2 = .04$), educational level did not have a significant effect (Wilks' $\lambda = .98$, $F(5, 394) = 1.32$, $p = .25$). The results of the analysis showed that gender (Wilks' $\lambda = .97$, $F(5, 394) = 2.85$, $p = .02$, $\eta^2 = .04$) and dispositional gratitude (Wilks' $\lambda = .91$, $F(5, 394) = 7.82$, $p < .001$, $\eta^2 = .09$) had significant main effects on gratitude toward the best friend, the perceived value, cost and sincerity of the best friend's helping behaviors and gratitude expression. However, gender and dispositional gratitude did not have a significant interaction effect.

According to the findings of this study, age as a control variable had a significant effect on gratitude expression ($F(1, 406) = 9.06$, $p = .003$, $\eta^2 = .02$). Accordingly, as age increases, the level of gratitude expression increases. However, perceptions of the value ($F(1, 406) = 0.54$, $p = .81$), cost ($F(1, 406) = 3.74$, $p = .05$), and sincerity ($F(1, 406) = 0.18$, $p = .66$) of the best friend's helping behavior and the level of gratitude toward the best friend did not vary with age ($F(1, 406) = 0.06$, $p = .80$).

The findings showed that gratitude expression differs depending on gender ($F(1, 406) = 11.04$, $p = .001$, $\eta^2 = .03$). The level of gratitude expression of women ($M = 3.26$, $SD = 0.45$) was higher than that of men ($M = 3.08$, $SD = 0.47$). However, according to the perceptions of the value ($F(1, 406) = 4.77$, $p = .03$, $\eta^2 = .01$), cost ($F(1, 406) = 0.01$, $p = .93$) and sincerity ($F(1, 406) = 3.07$, $p = .08$) of the best friend's helping behavior, there was no gender difference. In addition, the level of gratitude felt by women and men toward their best friends did not differ ($F(1, 406) = 2.70$, $p = .10$).

It was found that dispositional gratitude had a significant effect on gratitude expression ($F(1, 406) = 20.55$, $p < .001$, $\eta^2 = .05$) and perceptions of the value ($F(1, 406) = 29.57$, $p < .001$, $\eta^2 = .07$), cost ($F(1, 406) = 8.30$, $p = .004$, $\eta^2 = .02$) and sincerity ($F(1, 406) = 12.58$, $p < .001$, $\eta^2 = .03$) of the best friend's helping behavior. According to this result, those high in dispositional gratitude had higher levels of gratitude expression ($M = 3.30$, $SD = 0.41$) than those low in dispositional gratitude ($M = 3.07$, $SD = 0.49$). Those high in dispositional gratitude ($M = 4.42$, $SD = 0.55$) found their best friend's helping behaviors to be more valuable than those low in dispositional gratitude ($M = 4.05$, $SD = 0.67$). Additionally, those high in dispositional gratitude ($M = 3.58$, SD

= 0.96) perceived their best friend's help as costlier than did those low in dispositional gratitude ($M = 3.30$, $SD = 0.94$). People high in dispositional gratitude ($M = 4.61$, $SD = 0.53$) thought that their best friend's help was generally more sincere (good will) than did people low in dispositional gratitude ($M = 4.35$, $SD = 0.73$).

In addition, the level of gratitude toward one's best friend ($F(1, 406) = 13.27$, $p < .001$, $\eta^2 = .03$) differed according to dispositional gratitude. Those high in dispositional gratitude ($M = 4.02$, $SD = 0.71$) felt more gratitude toward their best friend than did those low in gratitude ($M = 3.74$, $SD = 0.77$).

Content Analysis Results

A content analysis was conducted on two open-ended questions that asked the participants for an example of an event in which they felt grateful toward their best friends and how they expressed this feeling. Content analysis was performed on the data of 335 respondents who answered the open-ended questions. The responses were examined, and six categories of gratitude events and five categories for gratitude expression were determined. An effort was made to determine the gratitude events according to the type of help delivered by the friend. These categories were called *psychological support*, *financial support*, *health support*, *responsibility sharing*, *self-serving* and *other*. Responses were coded into more than one category according to their content.

Psychological support describes the support given when a person is going through a difficult period or experiencing an event that psychologically affects them. For example, "*supported me in my grief process*" and "*even if I did not show when I was depressed, did everything to make me feel better*" expressions are evaluated as belonging to this category. Financial support reflects situations in which a person's financial needs, such as those involving money or shelter, were met. For example, "*shared her money although she needs it*" and "*opened her house to me at a time when I was in a difficult situation in my college years and offered a room for free*" expressions appear in this category. The health support category describes help behaviors exhibited when a person was ill. Explanations such as "*when I got sick, he took me to his house and took care of me*" and "*took me to the emergency room*" are included in this category. The responsibility sharing category is created to describe the fulfillment or sharing of responsibility by the best friend. "*I had a very difficult test. Despite being out of town, to help with this test, she lectured on video from Skype, and I passed that exam with a very*

high score” and “*while I was not there, he did my girlfriend’s and her mother’s chores patiently and carefully*” expressions are evaluated as belonging to this category. Examples of events in which the friend made a positive contribution to the person’s self-perception are included in the self-serving category. For example, “*I am grateful to him because he never judged me, because he accepted me with my faults, and because, no matter what it is, he has always asked and learned the truth from me*” and “*before I get into trouble, she criticized me directly when she saw me doing something wrong*” expressions are evaluated as belonging to this category. In the category of other, expressions of the beautiful qualities that the friend has or the expressions of satisfaction originating from knowing the friend are included. For example, “*I am grateful to her for being good, clear and honest*” and “*for being sincere and friendly*” answers are included in this category.

The responses after the experiences of gratitude were categorized as *verbal expression, nonverbal expression, other-oriented expression, helping* and *others*. The verbal, nonverbal, and other-oriented categories were structured in parallel to the GES. The verbal expression contains expressions that were orally expressed to the person toward whom gratitude is felt. For example, the statement “*I thanked them and indicated that I was very pleased*” is in this category. The nonverbal expression category includes behaviors showing gratitude toward the friend with behaviors such as smiling and hugging. For example, “*hugged and kissed each other*” and “*I smiled*” explanations fall into this category. In the other-oriented expression category, there are expressions that elevate the value of the other person. For example, “*I pray that she will be happier every day*” and “*I said he/she was one of the people I trust most in this life*” statements belong to this category. The helping category includes statements with regard to helping to the friend in return or helping in a similar way. For example, “*I was also with her in her most difficult times*” and “*I did not do anything special for that, but later, I always tried to be with him*” statements are included in this category. In the category of other, considering oneself to be lucky, buying a gift for the friend, and ordering a meal are included. For example, “*I offered to get something to eat together*” and “*I tried to be the person whom she treated me as*” statements belong to this category.

According to the content analysis, 55.0% of the events concerned psychological support, 24.0% financial support, 18.5% health support and 29.0% responsibility sharing. Eighteen percent concerned self-serving, and 5.4% were in the category of

other. Fifty-four percent of the expressions of gratitude were verbal expressions, 12.2% were nonverbal expressions, 9.0% were other-oriented expressions, 20.4% were helping and 20.8% were in the category of other.

DISCUSSION

The current study first examined whether the perceptions of the value, cost and sincerity of the best friend's helping behaviors, the emotion of gratitude toward the best friend and gratitude expression differ according to dispositional gratitude and gender. A second aim was to determine in which situations a person feels grateful toward his or her best friend and the reactions given after that feeling.

When the results are evaluated as a whole, it is understood that while the first and second hypotheses are confirmed, the last hypothesis is not. These findings are discussed below. The MANCOVA results showed that the level of gratitude expression varied according to age and that the feeling of gratitude toward the best friend and the perceptions of the value, cost and sincerity of best friend's helping behaviors did not change. As a control variable, educational level had no effect on any of the variables.

There were diverse results in a small number of studies involving the age variable, which is significantly associated with only gratitude expression. Both the research result showing a positive relationship between age and gratitude expression (Araz & Erdugan, 2017) and the finding that people suppress their emotions less as their age increases (John & Gross, 2004) also support that gratitude, similar to other emotions, is expressed more with age. However, the findings suggest that there is no association between chronological age and dispositional gratitude and that if a person perceives more opportunities and time ahead, then he or she feels more grateful (Allemand & Hill, 2016). Therefore, the relationship between gratitude and age must be examined in more detail. Conducting studies with homogeneous samples such as students can be considered one of the reasons for the contradictory findings, as there is very little chance to compare different age groups. Furthermore, the relationship between gratitude expression and age, supported by the results of this study, might be related to the idea that people become more mature as they age. It may be noted that they begin to see life as more other-oriented and that they suppress their feelings less frequently and express them more often.

Perceptions of the value, cost and sincerity of the best friend's helping behaviors did not vary depending on gender when age and educational level were controlled. Similarly, in terms of feeling gratitude toward the best friend, there was no difference according to gender. In other words, when the subject was the best friend, the perceptions of women and men regarding their best friend's helping behavior and the gratitude that they felt were similar. In contrast though, women had a higher level of gratitude expression than men. Many studies have shown that gratitude expression is different between genders and that women express their gratitude more (Kashdan et al., 2009; Ventimiglia, 1982; Watkins et al., 2003). In this study, there was a gender difference in the expression of gratitude, while there was no difference for feelings of gratitude toward one's best friend. This result is consistent with the finding that women tend to express their emotions more often and more intensely than men and that women and men do not differ in terms of the emotions that they experience (Ciarrochi et al., 2005; Kring & Gordon, 1998). Current studies in the literature are also in line with the finding that women have a higher level of gratitude expression than men. For example, in one study (Sommers & Kosmitzki, 1988), it is claimed that American men prefer to hide their gratitude instead of expressing it, which may also be true for men from Turkey's culture. Traditional gender roles encourage men to express their feelings less often. In particular, gratitude is less accepted in terms of traditional gender roles since it requires recognizing the contribution of someone else and expressing it. It has been demonstrated that males do not express their emotions less than females when they are born and that gender norms influence their experience over time (Brody, 1999). Furthermore, the idea claiming that women express more gratitude than men can be explained by women's placing greater value on gratitude (Kashdan et al., 2009). Rotkirch, Lyons, David-Barrett, and Jokela (2014) argue that women attach more importance to gratitude and that men associate gratitude more with obligation and anxiety and report less benefits from gratitude. Additionally, men associate gratitude with more indebtedness than women (Watkins, Scheer, Ovnicek, & Kolts, 2006). Here, the interpretation is that women can distinguish their gratitude better than indebtedness. Moreover, the difference in the gratitude expression between women and men needs further investigation since it potentially creates different communication patterns among friends. These studies may help to explain some friendship differences between men and women since gratitude expression may play a role in friendship dynamics.

The findings that the emotion of gratitude does not differ between women and men while the expression of gratitude differs may also originate from the measurement of the variables. In this study, the level of gratitude expression in general was measured, while the emotion of gratitude specific to the best friend was measured.

The results of the study revealed that those with higher dispositional gratitude felt more gratitude toward their best friends. McCullough et al. (2002) specified that people with higher dispositional gratitude have lower thresholds for experiencing gratitude in everyday life and feel gratitude toward more people, more often, and more intensely. Similarly, Watkins (2014) suggested that people high in dispositional gratitude are more likely to be positive about other people, see more goodness in others, and be more likely to appreciate them. In the present study, consistent with the literature, people with higher dispositional gratitude felt more gratitude toward their best friends. As in the study by Watkins et al. (2003), who revealed three aspects of gratitude (simple appreciation, appreciation of others, sense of abundance), in this study, those high in dispositional gratitude were more aware of the behaviors of their best friends and evaluated these behaviors as their contribution and felt gratitude toward them. This result suggests that the appreciation of others dimension of gratitude emerges in the relationship with one's best friend.

Cognitive appraisals of gratitude play a mediator role between dispositional gratitude and the emotion of gratitude (Wood et al., 2008). The perception of helping behavior and dispositional gratitude are effective in the emergence of gratitude. In this case, as expected, those high in dispositional gratitude had a higher perception of the value, cost and sincerity of helping behaviors and a higher feeling of gratitude afterward. The transfer of a similar evaluation pattern and similar emotions to the best friendship can be observed in this study. Moreover, those high in dispositional gratitude expressed more gratitude than those low in dispositional gratitude. It is anticipated that the disposition to feel gratitude is likely to change with the tendency to express this emotion.

The content analysis results for the open-ended questions show the diversity of the events in which people felt gratitude toward their best friends and the subsequent gratitude expression. People experience gratitude not only for the psychological, financial and health support provided by their best friends but also after the sharing of responsibilities or a positive behavior boosting their self-worth. In addition to all of

these factors, the personality of the best friend – because of the positive emotion created by having that kind of friend – can also be a contributing factor in situations that create a sense of gratitude. The gratitude of the participants in this study mostly followed receiving psychological support from their best friends, followed by the sharing of responsibilities and financial and health support. These findings support the help, intimacy, reliable alliance, self-validation and emotional security (Mendelson & Aboud, 1999) functions of friendship and show that they have important roles in the feeling of gratitude. Moreover, the content of these gratitude inducing behaviors may help future studies to develop different vignettes or situations to test gratitude in different types of relationships or cultures. Which behaviors arouse a gratitude feeling in which level of closeness might reveal the different functions of gratitude and relationships.

Furthermore, the content analysis findings for gratitude expression showed that gratitude expression can take various forms. The gratitude felt toward a best friend could be expressed by verbal expressions, nonverbal behaviors, praising expressions, trying to respond in a similar way, giving gifts, or ordering meals, among other responses. The verbal expression of gratitude, which has been observed frequently in other studies in the field (Baumgarten-Tramer, 1938; Freitas, Pieta, & Tudge, 2011), was also the most frequently used style in this study. After verbal expressions, the most commonly used forms of gratitude expression were those of the others category, followed by helping and nonverbal expressions. The rarest expression of gratitude toward the best friends was other-oriented expression, including praising and placing them in a higher position. It can be argued that this situation can be concluded because the intimacy of the relationship established with the best friend does not require these praising rituals after each favor.

The present study is significant in the context of being the first known study on the gratitude dynamics of close friendships in Turkey. When factors related to gratitude such as well-being, life satisfaction, low stress level, and contribution to maintaining the relationship are considered, it is crucial to conduct research on the concept of gratitude in Turkish culture. Future studies related to this subject (e.g. investigating the relationship between friendship quality and gratitude) will be valuable in terms of contributing to the field by testing the information available in the field of gratitude and evaluating it in a different culture and from a different perspective. The study revealed the importance of dispositional gratitude in every step of gratitude dynamics in even a

relatively collectivist culture and demonstrated that researchers need to consider it in gratitude studies. Also, since gratitude is linked to positive personal and relational consequences, the inclusion of different components of the gratitude might help to reveal processes leading to these outcomes.

The present study also had some limitations. First, the scales used in the study were self-reports and the participants were likely to give desirable answers. In Turkey, since the literature on gratitude is limited to small number of studies (e.g., Sivis-Cetinkaya, 2013; Oguz-Duran & Tan, 2013) and these instruments were used for the first time, comparison with other research findings is not possible, creating another limitation of this research. Additionally, in this study, the relationship between friends was considered unilaterally, and the factors that could affect the gratitude dynamics were not evaluated from the perspective of the best friend. Given the principle of reciprocity, the fact that this study presents a unilateral and momentary view of friendship is another limitation. In future studies, a more holistic perspective can be obtained by setting a benchmark on the criterion of the best friend. Additionally, the consideration that the participants may have a biased recall triggering their previous experiences (Nutt & Lam, 2011) creates another limitation since the participants' emotions, which could positively or negatively affect the evaluations of their friends, were also not controlled.

Since the study is correlational, it is necessary to avoid making causal inferences about the relationships between the variables. Future experimental studies can lead to inferences regarding causality. Future studies should also consider the partners in a romantic relationship or kinship relationships to test whether the study results are specific to the dynamics of best friend relationships. Future research with variables that consider the influence of socialization and cultural context, such as perceptions of helping behaviors, gratitude and gratitude expression, will make it possible to discover the cultural and universal aspects of gratitude.

Grant Support: The authors received no financial support for this work.

References

- Algoe, S. B. (2012). Find, remind, and bind: The functions of gratitude in everyday relationships. *Social and Personality Psychology Compass*, 6(6), 455–469. doi: 10.1111/j.1751-9004.2012.00439.x
- Algoe, S. B., Fredrickson, B. L., & Gable, S. (2013). The social functions of the emotion of gratitude via expression. *Emotion*, 13(4), 605–609. doi: 10.1037/a0032701

- Algoe, S. B., Gable, S. L., & Maisel, N. C. (2010). It's the little things: Everyday gratitude as a booster shot for romantic relationships. *Personal Relationships, 17*, 217–233. doi: 10.1111/j.1475-6811.2010.01273.x
- Algoe, S. B., Haidt, J., & Gable, S. L. (2008). Beyond reciprocity: Gratitude and relationships. *Emotion, 8*(3), 425–429. doi: 10.1037/1528-3542.8.3.425.
- Allemand, M., & Hill, P. L. (2016). Gratitude from early adulthood to old age. *Journal of Personality, 84*, 21–35. doi: 10.1111/jopy.12134.
- Araz, A., & Erdugan, C. (2017). Minnettarlık dışavurum ölçeği geliştirme çalışması [Developing a scale for measuring the expression of gratitude]. *Nesne, 5*(11), 404-425. doi: 10.7816/nesne-05-11-04.
- Bartlett, M. Y., Condon P., Cruz, J., Baumann, J., & Desteno, D. (2012). Gratitude: Prompting behaviours that build relationships. *Cognition and Emotion, 26*(1), 2-13. doi: 10.1080/02699931.2011.561297.
- Baumeister, R. F., & Ilko, S. A. (1995). Shallow gratitude: Public and private acknowledgement of external help in accounts of success. *Basic and Applied Social Psychology, 16*(1), 191-209. doi: 10.1080/01973533.1995.9646109
- Baumgarten-Tramer, F. (1938). "Gratefulness" in children and young people. *Journal of Genetic Psychology, 53*, 53-66. doi: 10.1080/08856559.1938.10533797.
- Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science, 11*, 7-10. doi: 10.1111/1467-8721.00157.
- Birditt, K. S., Jackey, L. M. H., & Antonucci, T. C. (2009). Longitudinal patterns of negative relationship quality across adulthood. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences, 64B*(1), 55–64. doi: 10.1093/geronb/gbn031.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New Brunswick, USA: Transaction Publishers.
- Blieszner, R., & Adams, R. G. (1992). *Adult friendship*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Blieszner, R., & Roberto, K.A. (2004). Friendship across the life span: Reciprocity in individual and relationship development. In F. R. Lang, & K. L. Fingerman (Eds.), *Growing together: Personal relationships across the lifespan* (pp. 159–182). Cambridge: Cambridge University Press.
- Brody, L. R. (1999). *Gender, emotion, and the family*. Cambridge, MA, US: Harvard University Press.
- Ciarrochi, J., Hynes, K., & Crittenden, N. (2005). Can men do better if they try harder: Sex and motivational effects on emotional awareness. *Cognition and Emotion, 19*(1), 133-141. doi:10.1080/02699930441000102.
- Demir, M., Özen, A., & Proscal, A. D. (2014). Friendship and happiness. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 2359-2364). Dordrecht, Canada: Springer
- Demir, M., & Özdemir, M. (2010). Friendship, need satisfaction and happiness. *Journal of Happiness Studies, 11*(2), 243-259. doi: 10.1007/s10902-009-9138-5
- Emmons, R. A. (2007). *Thanks! How the new science of gratitude can make you happier*. Boston, MA: Houghton-Mifflin.
- Emmons, R. A., & McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*(2), 377-389. doi :10.1037/0022-3514.84.2.377.
- Erdugan, C. (2016). *Yakın arkadaşlık ilişkisinde minnettarlığın bilişsel, duygusal ve davranışsal göstergeleri* (Unpublished Master's Thesis). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Freitas, L. B. L., Pieta, M. A. M., & Tudge, J. R. H. (2011). Beyond politeness: The expression of gratitude in children and adolescents. *Psicologia: Reflexão e Crítica, 24*(4), 757-764. doi: 10.1590/S0102-79722011000400016.

- Froh, J. J., Yurkewicz, C., & Kashdan, T. B. (2009). Gratitude and subjective well-being in early adolescence: Examining gender differences. *Journal of Adolescence*, 32(3), 633–650. doi: 10.1016/j.adolescence.2008.06.006
- Grant, A. M., & Gino, F. (2010). A little thanks goes a long way: Explaining why gratitude expressions motivate prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(6), 946–955. doi: 10.1037/a0017935.
- Hays, R. B. (1988). Friendship. In *Handbook of personal relationships* (pp. 391-408). London: John Wiley & Sons.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications
- John, O. P., & Gross, J. J. (2004). Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development. *Journal of Personality*, 72, 1301–1334. doi: 10.1111/j.1467-6494.2004.00298.x
- Kashdan, T. B., Mishra, A., Breen, W. E., & Froh, J. J. (2009). Gender differences in gratitude: Examining appraisals, narratives, the willingness to express emotions, and changes in psychological needs. *Journal of Personality*, 77(3), 691-730. doi: 10.1111/j.1467-6494.2009.00562.x.
- Kring, A. M., & Gordon, A. H. (1998). Sex differences in emotion: Expression, experience, and physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 686-703. doi: 10.1037/0022-3514.74.3.686.
- Kubacka, K. E., Finkenauer, C., Rusbult, C. E., & Keijsers, L. (2011). Maintaining close relationships: Gratitude as a motivator and a detector of maintenance behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(10), 1362–1374. doi: 10.1177/0146167211412196.
- Lambert, N. M., & Fincham, F. D. (2011). Expressing gratitude to a partner leads to more relationship maintenance behavior. *Emotion*, 11(1), 52–60. doi: 10.1037/a0021557.
- Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). An application of hierarchical kappa-type statistics in the assessment of majority agreement among multiple observers. *Biometrics*, 33(2), 363-374. doi: 10.2307/2529786
- Lyubomirsky, S., & Lepper, H. S. (1999). A Measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation. *Social Indicators Research*, 46, 137-155. doi: 10.1023/A:1006824100041
- MacKenzie, M. J. Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (2014). You didn't have to do that: Belief in free will promotes gratitude. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(11), 1423–1434. doi: 10.1177/0146167214549322.
- Markiewicz, D., Doyle, A. B., & Brendgen, M. (2001). The quality of adolescents' friendships: Associations with mothers' interpersonal relationships, attachments to parents and friends, and prosocial behaviors. *Journal of Adolescence*, 24, 429–445. doi: 10.1006/jado.2001.0374.
- Ma, L. K., Tunney, R. J., & Ferguson, E. (2017). Does gratitude enhance prosociality?: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 143(6), 601-635. doi: 10.1037/bul0000103
- McCullough, M. E., Emmons, R. A., & Tsang, J. A. (2002). The grateful disposition: Conceptual and empirical topography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 112-127. doi: 10.1037//0022-3514.82.1.112
- McCullough, M. E., Kilpatrick, S. D. Emmons, R. A., & Larson, D. A. (2001). Is gratitude a moral affect? *Psychological Bulletin*, 127, 249–266. doi: 10.1037/0033-2909.127.2.249
- Mendelson, M. J., & Aboud, F. (1999). Measuring friendship quality in late adolescents and young adults: McGill friendship questionnaires. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 31, 130-132. doi: 10.1037/h0087080

- Monsour, M. (2002). *Women and men as friends: Relationships across the life span in the 21st century*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Morgan, B., Gulliford, L., & Kristjánsson, K. (2017). A new approach to measuring moral virtues: The Multi-Component Gratitude Measure. *Personality and Individual Differences, 107*, 179-189. doi: 10.1016/j.paid.2016.11.044
- Wright, P. H. (1978). Toward a theory of friendship based on a conception of self. *Human Communication Research, 4*, 196–207. doi: 10.1111/j.1468-2958.1978.tb00609.x.
- Newsom, J. T., McFarland, B. H., Kaplan, M. S., Huguet, N., & Zani, B. (2005). The health consciousness myth. Implications of the near independence of major health behaviors in the North American population. *The Journals of Gerontology, 60*(6), 304-312. doi: 10.1016/j.socscimed.2004.05.015.
- Nutt, R. M., & Lam, D. (2011). A comparison of mood-dependent memory in bipolar disorder and normal controls. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 18*, 379- 386. doi: 10.1002/cpp.778.
- Oguz-Duran, N., & Tan, Ş. (2013). Minnettarlık ve yaşam amaçları yazma çalışmalarının öznel iyi oluşa etkisi [The effects of gratitude and life goals writing tasks on subjective well-being]. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(40), 154-166. doi: 10.17066/pdrd.37862.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1987). Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized expectancies on health. *Journal of Personality, 55*, 169-210.
- Sivis-Cetinkaya, R. (2013). Turkish college students' subjective wellbeing in regard to psychological strengths and demographic variables: Implications for college counseling. *International Journal for the Advancement of Counselling, 35*(4), 317-330. doi:10.1007/s10447-013-9185-9
- Somer, O., Korkmaz, M., & Tatar, A. (2004). *Kuramdan uygulamaya Beş Faktör Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Envanteri (5FKE)*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Sun, P., & Kong, F. (2013). Affective mediators of the influence of gratitude on life satisfaction in late adolescence. *Social Indicators Research, 114*(3), 1361-1369. doi: 10.1007/s11205-013-0333-8
- Reckart, H., Huebner, E., Hills, K. J., & Valois, R. F. (2017). A preliminary study of the origins of early adolescents' gratitude differences. *Personality and Individual Differences, 116*, 44-50. doi: 10.1016/j.paid.2017.04.020.
- Rotkirch, A., Lyons, M., David-Barrett, T., & Jokela, M. (2014). Gratitude for help among adult friends and siblings. *Evolutionary Psychology, 12*(4), 673-686. doi: 10.1177/147470491401200401.
- Sommers, S., & Kosmitzki, C. (1988). Emotion and social context: An American-German comparison. *British Journal of Social Psychology, 27*, 35–49. doi:10.1111/j.2044-8309.1988.tb00803.x.
- Tesser, A., Gatewood, R., & Driver, M. (1968). Some determinants of gratitude. *Journal of Personality and Social Psychology, 9*(3), 233-236. doi: 10.1037/h0025905.
- Thomas, M., & Watkins, P. (2003, May). *Measuring the grateful trait: Development of revised GRAT*. Paper presented at the Annual Convention of the Western Psychological Association, Vancouver, BC.
- Trierweiler, L. I., Eid, M., & Lischetzke, T. (2002). The structure off emotional expressivity: Each emotion counts. *Journal of Personality and Social Psychology, 82*, 1023-1040. doi: 10.1037/0022-3514.82.6.1023.
- Tsang, J. (2006). The effects of helper intention on gratitude and indebtedness. *Motive, 30*, 199–205. doi: 10.1007/s11031-006-9031-z
- Ventimiglia, J. C. (1982). Sex roles and chivalry: Some conditions of gratitude to altruism. *Sex Roles, 8*, 1107-1122. doi:10.1007/BF00290967
- Watkins, P. C. (2007). Gratitude. In R. F. Baumeister, & K. D. Vohs (Eds.), *Encyclopedia of social psychology* (pp. 383-384). Thousand Oaks, California: SAGE.

- Watkins, P. C. (2014). *Gratitude and the good life: Toward a psychology of appreciation*. Dordrecht: Springer.
- Watkins, P. C., Scheer, J., Ovnicek, M., & Kolts, R. (2006). The debt of gratitude: Dissociating gratitude and indebtedness. *Cognition and Emotion, 20*(2), 217-241. doi: 10.1080/02699930500172291
- Watkins, P. C., Woodward, K., Stone, T., & Kolts, R. L. (2003). Gratitude and happiness: Development of a measure of gratitude, and relationships with subjective well-being. *Social Behavior and Personality, 31*(5), 431-451. doi: 10.2224/sbp.2003.31.5.431
- Williams, L. A., & Bartlett, M. Y. (2015). Warm thanks: Gratitude expression facilitates social affiliation in new relationships via perceived warmth. *Emotion, 15*(1), 1-5. doi: 10.1037/emo0000017.
- Wood, A. M., Froh, J., & Geraghty, A. W. A. (2010). Gratitude and well-being: A review and theoretical integration. *Clinical Psychology Review, 30*(7), 890-905. doi: 10.1016/j.cpr.2010.03.005.
- Wood, A. M., Maltby, J., Stewart, N., Linley, P. A., & Joseph, S. (2008). Social-cognitive model of trait and state levels of gratitude. *Emotion, 8*(2), 281-290. doi: 10.1037/1528-3542.8.2.281.
- Yost-Dubrow, R., & Dunham, Y. (2017). Evidence for a relationship between trait gratitude and prosocial behaviour. *Cognition & Emotion, 32*(2), 397-403. doi: 10.1080/02699931.2017.1289153

Stresli Durumlarda Bilişsel Kontrol ve Bilişsel Esneklik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması

Cognitive Control and Cognitive Flexibility in the Context of Stress: A Scale Adaptation

Ayşe Sibel Demirtaş¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye

ORCID: A.S.D. 0000-0001-7793-9583

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşe Sibel Demirtaş,
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik
Danışmanlık Anabilim Dalı, Antalya, Türkiye
E-posta/E-mail: sibel.demirtas@alanya.edu.tr

Başvuru/Submitted: 22.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.03.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.07.2019

Kabul/Accepted: 02.08.2019

Online Yayın/Published Online: 05.12.2019

Atıf/Citation: Demirtaş, A. S. (2019). Stresli durumlarda bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2): 345-368.
<https://doi.org/10.26650/SP2019-0028>

ÖZ

Bu çalışmada, stresli durumlarda bireylerin duygular üzerinde bilişsel kontrol ile değerlendirme ve başa çıkma esnekliğini ölçme amacı taşıyan Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği'nin (The Cognitive Control and Flexibility Questionnaire; Gabrys, Tabri, Anisman ve Matheson, 2018) Türkçe'ye uyarlanması amaçlanmıştır. Ölçeğin psikometrik özellikleri, katılımcılarının üniversite öğrencileri olduğu üç farklı aşama ile sınanmıştır. Araştırma, ölçüm aracının dilsel eş değerliğini sınamayı amaçlayan birinci aşamada 47 (%66 kadın, %34 erkek), ölçüm aracının yapı geçerliğini ve güvenilirliğini sınamayı amaçlayan ikinci aşamada 241 (%65 kadın, %35 erkek), ölçüm aracının diğer yapılarla ilişkilerinin, iç tutarlılığının, madde geçerliğinin ve güvenilirlik değerlerinin incelenmesini amaçlayan üçüncü aşamada 352 (%45 kadın, %55 erkek) olmak üzere toplam 640 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Ölçüm aracının özellikleri dilsel eşdeğerlik, madde analizi, yapı geçerliği ve Cronbach Alpha güvenilirlik sına yöntemleriyle incelenmiştir. Ölçeğin geçerlik sınamaları için katılımcılara Bilişsel Esneklik Envanteri, Sürekli Umud Ölçeği ve Algılanan Stres Ölçeği uygulanmıştır. Yapı geçerliği için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi bulguları ölçeğin *Duygular Üzerinde Bilişsel Kontrol* ile *Değerlendirme ve Başa Çıkma Esnekliği* olmak üzere iki faktörlü yapısının yeterli uyum değerlerine sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca beklenildiği gibi, Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği, bilişsel esneklik ve sürekli umut ile pozitif, algılanan stres ile ise negatif yönde anlamlı ilişkiler göstermektedir. İkinci ve üçüncü aşama kapsamında alt faktörler ve ölçeğin tümü için hesaplanan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları .85 ile .91 arasında değişmektedir. Sonuç olarak araştırma bulguları ölçeğin Türk üniversite öğrencilerinin stresli durumlarda duygular üzerinde bilişsel kontrol ile değerlendirme ve başa çıkma esnekliği düzeylerini değerlendirmede kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğuna ilişkin destek sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel kontrol, bilişsel esneklik, ölçek uyarlama, geçerlik, güvenilirlik

ABSTRACT

The purpose of the current research study is to adapt The Cognitive Control and Flexibility Questionnaire (CCFQ; Gabrys, Tabri, Anisman, & Matheson, 2018), which aims to measure the levels of cognitive control over emotions, appraisal and coping flexibility of individuals, into Turkish. The psychometric properties of the scale were tested in three stages in which the participants were university students. The first stage of the research, aimed to test the linguistic equivalence of the instrument, was conducted with 47 participants (66% female, 34% male), the second stage, aimed to test the construct validity and reliability of the measuring instrument, was conducted with 241 participants (65% female, 35% male), the third stage, aimed at examining the relationship of the measuring instrument with other structures, internal consistency, substance validity and reliability values, was conducted with 352 participants (45% female, 55% male). The psychometric properties of the scale were investigated by linguistic equivalence, item analysis, construct validity and Cronbach's alpha reliability. The Cognitive Flexibility Inventory, The Dispositional Hope Scale and The Perceived Stress Scale were used to test the validity. The results of the confirmatory factor analysis showed that the two-factor structure of the scale, *Cognitive Control over Emotion* and *Appraisal and Coping Flexibility*, has adequate fit values. As expected, it was found that the scale has positive and significant relationships with cognitive flexibility and dispositional hope, and negative and significant relationship with perceived stress. In the second and the third phases of the study, Cronbach's Alpha reliability coefficients were found to range from .85 to .91. In conclusion, the research findings indicate that the Turkish Form of CCFQ is a valid and reliable tool for the measurement of cognitive control over emotion and appraisal, and the coping flexibility of the Turkish university students in the context of stress.

Keywords: Cognitive control, cognitive flexibility, scale adaptation, validity, reliability

EXTENDED ABSTRACT

Cognitive control and cognitive flexibility is an essential feature in the ability of an individual to adjust to changing environments and to play a role in goal-oriented behavior (Gabrys, Tabri, Anisman, & Matheson 2018). Cognitive flexibility is associated with the individuals' capability to adjust the problem solving plan, in compliance with the requirements of the task (Al Jabari, 2012). Cognitive flexibility is linked with multiple thinking strategies and the use of mental frameworks. Cognitively flexible people have capabilities to explore the environment to define emerging changes and generate multiple strategies to be ready (Gurvis & Calarco, 2007). Although there is no consensus within the literature about the definition and measurement of this construct, the core component of cognitive flexibility is "the ability to switch cognitive sets to adapt to the changing environmental stimuli" in most operational definitions (Dennis & Vander Wal, 2010, p. 242). Cognitive control refers to the ability to block non-relevant information while focusing on information that is currently inappropriate for a particular purpose (Gabrys et al., 2018). The cognitive control defines the ability to define, manage, and process the information in an effective and adaptive manner, in order to direct the behavior to the individual's internal goals (Badre, 2011), and depends on the multiple executive functions, including working memory, blocking, conflict monitoring, and setting change (Gläscher et al., 2012; Mackie, Van Dam, & Fan, 2013). Studies reported on the context of stressful experiences examined

cognitive control and flexibility, emotional regulation, and processes related to depressive symptoms. However, it is not fully understood how these capabilities can be expressed in stressful situations (Gabrys et al., 2018). In this respect, Gabrys et al. (2018) have suggested that cognitive control and flexibility can be demonstrated through a variety of key processes such as attention, assessment / reassessment and approval of specific coping strategies, and have developed the Cognitive Control and Flexibility Questionnaire (CCFQ). The purpose of the current research study is to adapt the Cognitive Control and Flexibility Questionnaire, which was designed to measure cognitive flexibility and control levels of individuals in stressful situations, into Turkish.

Method

The validity and reliability testing study of the scale was conducted with three different study phases. The research was conducted on 47 participants (% 66 female, %34 male) for the first phase of the study, 241 participants (% 65 female, %35 male) for the second phase of the study and 352 participants (%45 female, %55 male) for the third phase of the study, for a total of 640 participants. The psychometric properties of the scale were investigated by linguistic equivalence, item analysis, construct validity (convergent validity, relationships with other constructs, internal consistency) and Cronbach's alpha reliability testing methods. The Cognitive Flexibility Inventory (Dennis & Vander Wal, 2010), Dispositional Hope Scale (Snyder et al., 1991) and the Perceived Stress Scale (Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983) were also used for testing the validity.

Results

In the first phase of the study, the test-retest correlation over two weeks for the linguistic equivalence of the scale was found to be high (appraisal and coping flexibility: $r(45) = .88$, $p < .01$; cognitive control over emotion: $r(45) = .96$, $p < .01$; total scale: $r(45) = .95$, $p < .01$). The results of the confirmatory factor analysis for the construct validity demonstrated that all t values were significant, and the two-factor model, as in its original form, had acceptable fit indexes ($\chi^2/df = 2.63$, NFI = .94, CFI = .96, GFI = .86, AGFI = .82, IFI = .96, SRMR = .07 ve RMSEA = .08). The findings of the Pearson correlation analysis showed that the Turkish form of CCFQ was positively correlated with the Cognitive Flexibility Inventory and Dispositional Hope Scale, and negatively correlated with the Perceived Stress Scale. Cronbach's alpha internal consistency coefficient was found as .88 for Cognitive Control over Emotion factor, .88 for the Appraisal and Coping Flexibility factor, and .90 for total scale on the second study and as .85, .91 and .91, respectively, on the third phase of the study.

Discussion

In conclusion, the research findings present evidence that the Turkish form of CCFQ is a valid and reliable measurement tool that can be used to measure the cognitive flexibility of Turkish university students in the context of stress. The measurement tool can be applied in experimental and correlational studies in different fields of psychology by researchers, as well as in determining the cognitive flexibility levels of individuals by the practitioners. As the sample group of this study is composed of university students, it would be useful to test the scale with the other groups to determine the validity of the scale. As the scale is short and easy to implement, it is thought that it will support further research to be done about cognitive control and flexibility.

Yaşamları boyunca bireyler öngörülemez, kontrol edilemez veya aşırı yüklenme olarak değerlendirdikleri yaşam olayları karşısında stres algılarıyla (Cohen, Kamarck ve Mermelstein, 1983). Bireylerin zihinsel, duygusal, fiziksel, ruhsal ve sosyal ortamları değiştikçe, yaşam değişiminin getirdiği stresle başa çıkabilmeyi gerektirir (Coleman, 1993). Bireyler uyum ya da değişim talepleriyle karşı karşıya kaldıklarında, sahip oldukları kaynaklarını, başa çıkma becerilerini ve çevrenin taleplerine cevap verebilme becerilerini bilişsel olarak değerlendirirler (Lazarus ve Folkman, 1984).

Bilişsel kontrol ve bilişsel esneklik, bireyin sürekli değişen ortamlara uyum sağlama becerisinde ve hedefe yönelik davranışlarında rol oynayan önemli bir özelliktir (Gabrys, Tabri, Anisman ve Matheson, 2018). Alan yazında bilişsel esnekliğin tanımı konusunda bir fikir birliği olmamasına rağmen, pek çok tanımda bilişsel esnekliğin temel bileşeni değişen çevresel uyaranlara uyum sağlamak için bilişsel yapıları değiştirme becerisi şeklindedir (Dennis ve Vander Wal, 2010). Martin ve Rubin (1995) bilişsel esnekliği, bireyin herhangi bir durumda seçenekler ve alternatiflerin mevcut olduğuna ilişkin farkındalığını, esnek olma ve duruma uyum sağlama istekliliğini ve esnek olma konusunda öz-yetkinliğini kapsayan bir kavram olarak tanımlamışlardır. Bir başka tanıma göre bilişsel esneklik, değişen çevresel taleplere yanıt olarak hedefe yönelik davranışı uyarlayabilmektir (Garcia-Garcia, Barceló, Clemente ve Escera 2010).

Yurt içindeki ve yurt dışındaki ilgili alan yazın incelendiğinde, bilişsel esnekliğin nörobilişsel alanda (örn., Crowe, 1998; Tharp ve Pickering, 2011), eğitimde (örn., Alper ve Deryakulu, 2008; Cartwright, 2008) ve psikolojide (örn., Cousins, Tomlinson, Cohen ve McMurtry, 2016; Doğan-Laçın ve Yalçın, 2018) çalışıldığı görülmektedir. Gabrys ve arkadaşlarına göre (2018) önceki çalışmalar bilişsel kontrol ve esneklik, duygu düzenleme ve depresif belirtilerle ilgili süreçleri incelemelerine rağmen bilişsel kontrol ve esneklik becerilerinin stresli durumlarda nasıl kullanılabileceği tam olarak anlaşılamamıştır. Bu bakımdan araştırmacılar bilişsel kontrol ve esnekliğin, dikkat, değerlendirme/yeniden değerlendirme ve belirli başa çıkma stratejilerinin onaylanması gibi çeşitli temel süreçlerle ortaya konabileceğini önermişler ve Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği'ni (BKEÖ) geliştirmişlerdir. Bu çalışmada, stresli durumlarda bireylerin bilişsel esneklik ve kontrol düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen ölçüm aracının Türkçe'ye uyarlanarak yurt içi alan yazına kazandırılması amaçlanmıştır. Bu çalışma sayesinde ruh sağlığı alanında, bilişsel kontrol ve esneklik kavramlarına dikkat çekileceği düşünülmektedir. Bunun yanında Türkçe'ye uyarlanması amaçlanan ölçüm aracı, yalnızca stres-

li durum bağlamında bilişsel esneklik ile ilgili yapılan araştırmalarda değil, aynı zamanda bireysel ve grupla psikolojik danışma uygulamalarında da kullanılabilir.

Bilişsel Kontrol ve Bilişsel Esneklik

Bilişsel bilim perspektifinden bilişsel esneklik, bilişsel kontrolün bir yönü veya sıralı olarak ya da paralel olarak çalışan çoklu bilişsel kontrol işlemleri olarak görülmüştür (Zaehring, Falquez, Schubert, Nees ve Barnow, 2018). Bilişsel kontrol, konuyla ilgisi olmayan bilgiyi engellerken, durumla (veya amaçla) ilgili bilgilere dikkatin yönlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Gabrys ve ark., 2018). Diğer bir ifade ile bilişsel kontrol, şu anda belirli bir amaç için uygun olan bilgilere odaklanırken konuyla ilgili olmayan bilgileri engelleme yeteneğini ifade eder (Morton, Ezekiel ve Wilk, 2011). Davranışı kişinin içsel hedeflerine yönlendirmek için ilgili bilgiyi etkin ve uyarlamalı olarak tanımlama, yönetme ve işleme yeteneğini tanımlayan bilişsel kontrol (Badre, 2011), çalışma belleği, engelleme, çatışma izleme ve ayar değiştirme dahil olmak üzere çoklu yürütme işlevlerine bağlıdır (Gläscher ve ark., 2012; Mackie, Van Dam ve Fan, 2013). Diğer araştırmacılar bilişsel esnekliği, bireylerin farklı görüşleri esnek yollarla düşünme ve ele alma derecesi olarak kavramsallaştırmışlardır (De Dreu, Baas ve Nijstad, 2008). Bilişsel esneklik bireyin problem çözme planını, görev değişikliğinin talepleri olarak ayarlayabilme becerisiyle ilgilidir (Al Jabari, 2012) ve değişen durumsal gerekliliklerin karmaşıklığına ve zorluk seviyesine bağlı olarak, bilginin birden fazla yolla yeniden yapılandırılması olarak ifade edilebilir (Jacobson ve Spiro, 1995). Bilişsel esneklik, farklı düşünme stratejileri ve zihinsel çerçeveler kullanma ile ilişkilidir. Bilişsel esnekliğe sahip bireyler, ortaya çıkan değişiklikleri tanımlama, durumlara yönelik kolektif bir anlayış geliştirme ve gelişebilecek her şeye hazırlıklı olma amacıyla çoklu stratejiler oluşturmak için çevreyi araştırma yeteneğine sahiptirler (Gurvis ve Calarco, 2007).

Önceki araştırmalar bilişsel esnekliğin, depresyon ve kaygı ile negatif yönde, psikolojik iyi oluş ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir (Cardom, 2016; Fu ve Chow, 2017; Kato, 2012). Bilişsel esnekliğin benlik saygısı ve fiziksel sağlık da dahil olmak üzere bireylerin iyi oluşu üzerinde olumlu etkiye, ruhsal sorunlar üzerinde ise olumsuz etkiye sahip olduğu gösterilmiştir (Koesten, Schrod, ve Ford, 2009). Bilişsel kontrol ve esneklik, hedefe yönelik davranışları kolaylaştırmanın yanı sıra duygunun düzenlenmesinde yer almakta, bu becerilerin yoksunluğu ise ruh sağlığı ve kaygı bozukluklarında önemli rol oynamaktadır (Gabrys ve ark., 2018; Liao ve ark., 2019). Koster, Lissnyder, Derakshan ve De Raedt (2011) bozulmuş dikkat kontrolünün sürekli geniş getirme olarak tanımlanan

ruminasyonla ilişkili olduğunu ve olumsuz etkiye yol açtığını saptamışlardır. Yapılan araştırmalar daha fazla bilişsel kontrolün, bireylerin endişe ve ruminasyonla başa çıkmalarına yardımcı olabileceğini göstermektedir (Robinson, Schmeichel ve Inzlicht, 2010).

Bu araştırmanın konusunu oluşturan Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği (The Cognitive Control and Flexibility Questionnaire; Gabrys ve ark., 2018) bireylerin stresli durumlarda sahip olduğu bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek, bireyin araya giren, istenmeyen olumsuz içerikli düşünce ve duygular üzerindeki kontrol sağlama becerisini ve stresli bir durumla esnek bir şekilde başa çıkma becerisini ölçmektedir. Araştırmacılar ölçüm aracının geliştirilmesinde 3 farklı çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar ilk çalışma sonucunda ölçüm aracının *duygular üzerinde bilişsel kontrol ile değerlendirme ve başa çıkma esnekliği* olmak üzere istikrarlı ve güvenilir iki faktörlü yapı önerdiğini bildirmişlerdir. Ayrıca ölçekten alınan puanların depresif semptomlarla güçlü bir biçimde ilişkili bulunduğu ortaya koyulmuştur. İkinci çalışmada, ölçekteki düşük puanlar ile birey için anlamlı stresli bir olaya ilişkin olumsuz stres değerlendirmeleri (daha fazla algılanan tehdit ve kontrol edilemezlik) arasında ilişki bulunmuştur. Üçüncü çalışmada, ölçeğin duygu bileşeni üzerindeki bilişsel kontrolden alınan düşük puanlar, akut psikososyal stres etkeninden sonra artan negatif etki ve kötüleşmiş kortizol yanıtını öngörmüştür. Ayrıca ölçeğin yapı geçerliği için gerçekleştirilen faktör analizi, ölçeğin iki faktörlü yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Ölçüm aracının faktör analizi, Temel Bileşenler Analizi (PCA) Promax döndürme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin iki faktörlü yapısının alternatif tek ve üç faktörlü modellere göre daha iyi uyum değerleri gösterdiği rapor edilmiştir (Gabrys ve ark., 2018).

Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği, birbirinden farklı ancak birbiriyle örtüşen iki faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü bireyin, stresli bir durumda aniden ortaya çıkan ve tekrarlayıcı olumsuz düşünce ve duygularını kontrol edebilme düzeyini değerlendirmektedir. Duyguları üzerinde daha fazla bilişsel kontrol sahibi olduğunu algılayan bireyler, dikkatlerini olumsuz bilişsel ve duygusal durumlardan daha kolay uzaklaştırarak çabalarını doğrudan stresli bir durumu çözmeye odaklayabilmektedirler. Buna karşılık, duyguları üzerinde düşük bilişsel kontrol algılayan bireylerin tekrarlayan olumsuz düşüncelere ve olumsuz duygulara sahip olması daha muhtemeldir (Gabrys ve ark., 2018). Gabrys ve arkadaşları (2018) duygular üzerindeki düşük bilişsel kontrolün yüksek düzeyde tekrarlayan düşünce ve ruminasyonla, stresli bir durumun ardından artan olumsuz duygularla ve sonuç olarak yüksek depresyon belirtileri

ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ölçeğin değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü ise, bireyin stresli bir durumun detaylı ve uygun değerlendirmesini ve ayrıca çeşitli başa çıkma stratejilerinin seçimini kolaylaştırabilen bir dizi çaba içeren davranışlarda bulunma becerisini değerlendirmektedir. Değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktöründeki yüksek puanlar, tepki vermeden önce stresli durumlara birden fazla bakış açısıyla yaklaşma, stresli durumları yeniden değerlendirerek olumsuz düşünce ve duyguları yönetme ve uygun olanı seçmeden önce birden fazla alternatif başa çıkma stratejisi oluşturma eğilimini gösterir. Düşük düzeyde değerlendirme ve başa çıkma esnekliği ise daha kolay ya da otomatik olarak yanıt verme eğilimini yansıtmaktadır. Ayrıca, daha ani bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerle sonuçlanmaktadır (Gabrys ve ark., 2018).

Yurt içindeki ilgili araştırmalar incelendiğinde, bilişsel esnekliğin ölçümüne ilişkin ölçek uyarlama çalışmaları göze çarpmaktadır. Örneğin, Martin ve Rubin (1995) tarafından geliştirilen Bilişsel Esneklik Ölçeği, Çelikkaleli (2014) tarafından; Dennis ve Vander Wal (2010) tarafından geliştirilen Bilişsel Esneklik Envanteri, Gülüm ve Dağ (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Bunun yanında ergenlerin bilişsel esneklik düzeylerini belirleyebilmek amacıyla Bilgin (2009) tarafından Bilişsel Esneklik Ölçeği geliştirilmiştir. Bu araştırmada ise stresli durumlarda bireylerin bilişsel kontrol ve esneklik düzeylerini ölçme özelliği ile diğer ölçüm araçlarından farklılaşan Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği'nin (Gabrys ve ark., 2018) yurt içi alan yazına kazandırılması amaçlanmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin daha fazla destek sağlamak amacıyla araştırma üç aşamada yürütülmüştür.

YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışmanın veri toplama süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamaya Akdeniz Bölgesi'ndeki bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi'ne bağlı İngilizce Öğretmenliği Programı'nda öğrenim gören 31 kadın (%66) ve 16 erkek (%34), toplam 47 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların yaş ranjı 18 - 22 olup yaş ortalaması 19.97'dir ($SS = 0.82$). İkinci aşamaya ise, 2019 yılı bahar döneminde Akdeniz, Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri'nde yer alan farklı üniversitelerin, Eğitim Fakülteleri'nde lisans ve yüksek lisans eğitimi alan 157 kadın (%65), 84 (%35) erkek, toplam 241 öğrenci katılım göstermiştir. Bu aşamada araştırmaya katılanların yaş ranjı 18-34 arasında olup, yaş ortalaması 22.72'dir ($SS = 4.54$). Üçüncü ve son aşamaya 2018-2019 güz döneminde Akdeniz Böl-

gesi'ndeki bir devlet üniversitesinin Eğitim Fakültesi ve Dış Hekimliği Fakültesi'nde öğrenim gören 157 kadın (%45) ve 195 erkek (%55) olmak üzere toplam 352 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların 96'sı (%27) Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, 29'u (%8) Dış Hekimliği Programı öğrencileri olup, geriye kalan 227 öğrenci (%65) Eğitim Fakültesi'nde pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı 18-38 olup yaş ortalaması 22.69'dur ($SS = 4.24$).

Veri Toplama Araçları

Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği (BKEÖ). Gabrys ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen ölçek bireyin araya giren, istenmeyen (olumsuz) düşünce ve duyguları üzerindeki kontrol sağlama ve stresli bir durumla esnek bir şekilde başa çıkma becerisini ölçmektedir. Değerlendirme ve başa çıkma esnekliği ve duygular üzerinde bilişsel kontrol olmak üzere iki faktöre sahip olan ölçüm aracı, her iki faktörde 9 madde olmak üzere toplam 18 maddeden oluşmaktadır. Araştırmacılar ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayılarını değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü için .89 ve .93 olarak, duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü için .90 olarak rapor etmişlerdir. Öz bildirim dayalı ölçüm aracında, katılımcılardan stresli durumlar olumsuz düşüncelerini ve duygularını tetiklediğinde genel olarak ne düşündüklerini, ne hissettiklerini ve ne yaptıklarını 7'li Likert derecelendirme ölçeği (1 = *Hiç katılmıyorum*, 7 = *Tamamen katılıyorum*) arasında bildirmeleri istenmektedir. Ölçekte yer alan bazı örnek maddeler “*Nasıl bir adım atacağıma karar vermeden önce elimdeki seçenekleri tartarım*” ve “*Hoş olmayan düşüncelerden ve duygulardan kurtulmak benim için kolaydır*” şeklindedir.

Araştırmaya başlamadan önce ölçüm aracını geliştiren araştırmacılardan birinci yazar ile e-posta aracılığıyla iletişime geçilmiş ve araştırma hakkında bilgi verilerek ölçeğin uyarlanması hususunda onayı alınmıştır. Ölçüm aracı İngiliz Dili Eğitimi'nde lisans derecesine sahip araştırmacı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Maddelerin Türkçe çevirisinden sonra Mütercim Tercümanlık Bölümü'nde lisans, Eğitimde Program Geliştirme Bölümü'nde doktora derecesine sahip bir uzman tarafından ölçek maddelerinin geri çevirisi yapılmış, çevirilerin tutarlı olup olmadığı incelenmiştir. Daha sonra birisi İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı'ndan, ikisi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı'ndan üç öğretim üyesinin görüşleri alınarak ölçeğin Türkçe formuna son hali verilmiştir. Uygulamaya geçmeden önce Eğitim Fakültesi öğrencilerinden 10 kişilik küçük bir gruba ön uygulama yapılmış ve maddelerin anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir. Uyarlanan ölçüm aracı Ek 1'de sunulmuştur.

Bilişsel Esneklik Envanteri (BEE). Orijinal adı Cognitive Flexibility Inventory olan ölçüm aracı, bireylerin uyumsuz düşüncelerini sorgulamaları ve uyumsuz düşüncelerini uyumlu düşünceler ile başarılı bir şekilde değiştirmeleri için gerekli olan bilişsel esnekliği ölçmek amacıyla geliştirilmiştir (Dennis ve Vander Wal, 2010). Alternatifler ve kontrol olmak üzere iki faktöre sahip olan ölçüm aracı her iki faktörde 10 madde olmak üzere toplam 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması Gülüm ve Dağ (2012) tarafından yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi bulgularına dayalı olarak ölçüm aracının iki faktörlü yapısının Türk örneklem üzerinde geçerli olduğu rapor edilmiştir. Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları, alternatifler için .90, kontrol için .89, ölçeğin tümü için .85 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada, Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla .91, .83 ve .90 olarak hesaplanmıştır.

Sürekli Umut Ölçeği (SUÖ). Orijinal adı Dispositional Hope Scale olan ölçüm aracı, bireylerin sürekli umut düzeylerini belirleyebilmek amacıyla geliştirilmiştir (Snyder ve ark., 1991). Alternatif yollar düşüncesi (pathways) ve amaca güdülenme (agency) olarak iki faktöre sahip ölçek, toplam 12 maddeden oluşmaktadır. Faktörlerde dörder madde yer almaktadır ve kalan dört madde umutla ilişkili olmayan dolgu maddelerdir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Tarhan ve Bacanlı (2015) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre iki faktörlü modelin Türk örnekleminde iyi uyum değerlerine sahip olduğu rapor edilmiştir (GFI = .96, AGFI = .92, RMR = .08, NNFI = .94, RFI = .90, CFI = .96, RMSEA = .077). Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .84 olarak bulunurken test tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .86 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları alternatif yollar faktörü için .76, amaca güdülenme faktörü için .74, ölçeğin tümü için .84 olarak hesaplanmıştır.

Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ). Ölçek bireylerin algılanan stres seviyelerini belirlemek için Cohen ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilmiştir. 10 maddeden oluşmakta olan ölçüm aracından alınan yüksek puan, birey tarafından algılanan stres seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçüm aracının Türkçe'ye uyarlama çalışmasında yapı geçerliğini test etmek amacıyla Beck Depresyon Envanteri (Beck, Ward, Mendelson, Mock ve Erbaugh, 1961) ve Spielberger'in Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri (Spielberger, Gorsuch ve Luschene, 1970) ile ilişkileri incelenmiş ve diğer yapılarla aralarında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Yerlikaya ve İnanç, 2007). Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .84 olarak rapor edil-

miştir. Ölçeğin bu araştırma için hesaplanan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı da .84'dür.

İşlem

Araştırmanın birinci aşamasında, ölçüm aracının dilsel eş değerliğini sınamak amaçlanmıştır. Bu amaçla her iki dile hakim olan katılımcılara, ölçeğin orijinal formu ile Türkçe formu iki hafta ara ile uygulanarak iki form arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu amaçla 47 öğrenciye, ölçeğin önce İngilizce formu uygulanmış, iki hafta sonra da ölçeğin Türkçe formu uygulanmıştır. Veriler sınıf ortamında toplanmış olup gönüllülük esas alınmıştır.

İkinci aşamada, ölçüm aracının yapı geçerliğini ve güvenilirliğini sınamak amaçlanmıştır. Bu amaçla ölçüm aracının iki faktörlü yapısının Türk üniversite öğrencileri üzerinde bir model olarak doğrulanıp doğrulanmadığı sınanmış, ayrıca madde-toplam puan korelasyonu ve Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. İkinci aşamada veri toplama aracı için internet üzerinden çevrimiçi ortamda form oluşturulmuştur. Araştırmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Cohen, Manion ve Morrison (2007), uygun örnekleme yöntemi katılımcı olarak en yakın bireylerin seçilmesi ve gerekli örneklem büyüklüğü elde edilene veya erişilebilir olana kadar bu sürece devam edilmesi olarak açıklamaktadır. Bu yöntemde dayalı olarak sosyal medya ağları aracılığıyla ulaşılabilen katılımcılar araştırmaya davet edilmiş ve yeterli sayıya ulaşılan kadar çevrimiçi ortamda veri toplamaya devam edilmiştir. Verilerin toplanması yaklaşık bir hafta sürmüştür.

Son aşamada ölçüm aracının diğer yapılarla ilişkilerinin incelenmesi kapsamında ASÖ (Cohen ve ark., 1983) ve SUÖ (Snyder ve ark., 1991) kullanılmıştır. Düşük bilişsel esneklik seviyesine sahip kişiler duygusal stresin azaltılmasında bilişsel yeniden yapılandırmayı, bilişsel olarak esnek bireyler gibi kullanamazlar. Gabrys ve arkadaşları (2018) ölçeğin geliştirilmesinde BKEÖ'den alınan puanlar ile depresif semptomlar ve negatif stres değerlendirmeleri (örn., daha fazla algılanan tehdit ve kontrol edilemezlik) arasında yüksek düzeyde ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu nedenle iki ölçüm aracı arasında negatif yönde korelasyon beklenmektedir. Diğer taraftan orijinal ölçeğin geliştirme çalışmasından farklı olarak ölçüm aracının pozitif bir değişken olarak SUÖ ile arasındaki ilişkilerin ortaya konması amaçlanmıştır. Umud, bireylerin yaşamdaki hedeflerini ortaya koymasını, bu hedeflere ulaşmak için alternatif yollar geliştirmesini ve bu alternatifleri kullanmaya yönelik motivasyonunu devam ettirebilmesi ile ilişkili algılarını kapsamaktadır (Snyder, Lopez, Shorey, Rand ve Feldman, 2003). İki yapıya iliş-

kin kavramsal açıklamalara dayalı olarak bilişsel esneklik ve umut arasında pozitif yönde ilişki beklenmektedir. Ölçüm araçları bilgilendirilmiş onam eşliğinde, katılımcılara sınıf ortamında araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Uygulamalar 2018-2019 Eğitim Öğretim Güz Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir.

Veri Analizi

İlk aşamada, ölçek formları arasındaki korelasyon değerlerine yönelik yapılacak analizi belirlemek amacıyla veriler normallik varsayımları açısından incelenmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğunu belirlemek için merkezi eğilim ölçüleri ile basıklık ve çarpıklık değerleri dikkate alınmıştır. Merkezi eğilim ölçüleri bakımından ortalama, ortanca ve tepe değerler birbirine yakın değerler alması ve çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.5 değerleri arasında olmasından dolayı (Bkz. Tablo 1) verilerin normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği sonucuna varılmıştır (Can, 2015; Tabachnick ve Fidell, 2013). Ölçeğin orijinal formu ile Türkçe formu arasındaki ilişkiler Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi ile incelenmiştir (Bkz. Tablo 1). Analizler, orijinal ölçekteki faktörler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 24.0 paket programından yararlanılmıştır.

İkinci aşamada BKEÖ'nün yapı geçerliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Analiz gerçekleştirilmeden önce verilerin DFA için uygunluğu test edilmiştir. Uç değerlerin belirlenmesi amacıyla Mahalanobis uzaklık değerleri oluşturulmuş, analizleri olumsuz etkileyecek uç değere rastlanmamıştır. Ayrıca test maddelerinin birbirleriyle ilişkileri incelenmiş, .80 üzerinde bir değer olmadığı için (en yüksek .64) çoklu doğrusal bağlantı problemine rastlanmamıştır (Büyüköztürk, 2011). Ölçeğin madde geçerliğini sınamak amacıyla madde-toplam puan ve madde-faktör toplam puan korelasyon katsayıları kullanılmıştır. Güvenirliğini sınamak içinse Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları hesaplanmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesinde, SPSS 24.0 ve LISREL 8.8 paket programları kullanılmıştır.

Üçüncü aşamada, ölçeğin geçerliğine ilişkin analizler gerçekleştirilmeden önce veriler kayıp değerler, uç değerler, çoklu doğrusal bağlantılılık ve çok değişkenli normallik varsayımları kapsamında incelenmiştir. Veri setinde kayıp değere rastlanmamıştır. Uç değerlerin belirlenmesi için Mahalanobis uzaklık değerleri hesaplanmış, analizleri olumsuz etkileyecek uç değer olmadığı sonucuna varılmıştır. BKEÖ'den (Gabrys ve ark., 2018) elde edilen veriler üzerinde ölçek maddelerinin birbirleriyle korelasyon değerleri ince-

lenmiş, çoklu bağlantı problemine yol açabilecek bir değer olmadığı görülmüştür (en yüksek .68). Ölçekler ve faktörler arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek amacıyla ölçek toplam puanları ve faktör toplam puanları ile elde edilen puanların ortalamaları çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.5 değerleri arasında olması normal dağılım için destek olarak değerlendirilmiş (Tabachnick ve Fidel, 2013) ve parametrik testlerden Pearson momentler çarpımı korelasyon analizinin kullanılabilmesine karar verilmiştir. Ölçüm aracının madde geçerliği kapsamında, madde-toplam korelasyonu değerleri ile ölçekten alınan toplam puana göre belirlenen alt %27 ve üst %27'lik grupların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlar arasındaki farklılıklar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar bağımsız örneklemeler için *t*-testi aracılığıyla incelenmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı kullanılmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesinde SPSS 24.0 paket programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Birinci Aşamaya İlişkin Bulgular

Bu aşamada, ölçeğin dil geçerliğini sınamak amacıyla aynı çalışma grubuna iki hafta arayla ölçüm aracı uygulanmıştır. Ölçeklerden alınan puanlara ilişkin betimsel istatistikler ve Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Dilsel Eşdeğerliğe İlişkin Betimsel İstatistikler ve Pearson Korelasyon Katsayıları.

Değişkenler		\bar{x}	Ort.	Tepe d.	Çar.	Bas.	<i>r.</i>
Değerlendirme ve Başa Çıkma	İngilizce Form	47.85	49.00	49.00	.09	.49	.88*
Esnekliği Faktörü	Türkçe Form	47.23	49.00	50.00	-.29	-.46	
Duygular Üzerinde Bilişsel	İngilizce Form	33.87	33.00	33.00	.31	.23	.96*
Kontrol Faktörü	Türkçe Form	33.57	32.00	31.00	.40	-.10	
Bilişsel Kontrol ve Esneklik	İngilizce Form	77.72	78.00	80.00	.32	-.22	.95*
Ölçeği Toplam	Türkçe Form	80.80	80.00	80.00	.08	.33	

N = 47, **p* < .01

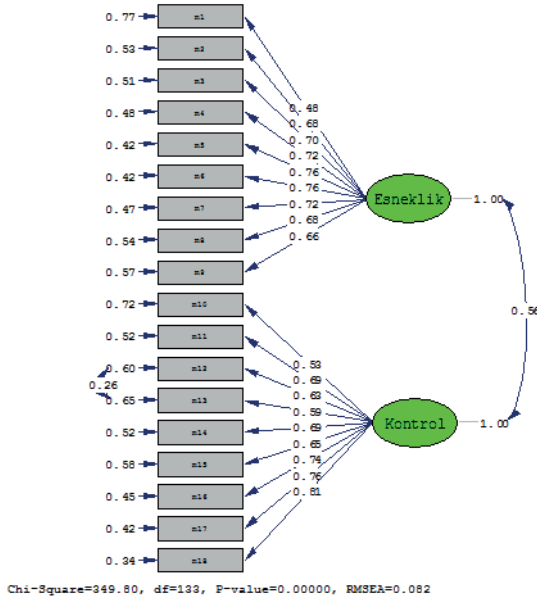
Tablo 1'de görüldüğü üzere, iki ölçüm arasındaki Pearson korelasyon katsayıları değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü için .88 (*p* < .01), duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü için .96 (*p* < .01) ve ölçeğin tümü için .95 (*p* < .01) olarak hesaplanmıştır.

İkinci Aşamaya İlişkin Bulgular

İlk analizde model uyum değerleri $\chi^2/sd = 2.96$, NFI = .93, CFI = .95 ve RMSEA = .09 olarak hesaplanmıştır. Buna rağmen, analiz sonuçlarının model uyum değerlerini artırabilecek modifikasyon önerileri sunduğu gözlenmiştir. İkinci analizde modifikas-

yon önerileri doğrultusunda 12. ve 13. maddeler arasında modifikasyon yapılmış ve RMSEA değerinin .08'e düştüğü, dolayısıyla modelin iyileştiği ortaya çıkmıştır.

Modifikasyon sonrası uyum değerleri incelendiğinde $\chi^2/sd = 2.63$, NFI = .94, CFI = .96, GFI = .86, AGFI = .82, IFI = .96, SRMR = .07 ve RMSEA = .08 olduğu görülmüştür. Ölçek maddelerinin faktör yüklerine ve *t* değerlerine ilişkin DFA bulguları Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği'ne İlişkin Path Diagramı ve Faktör Yükleri

Şekil 1'deki değerler incelendiğinde, tüm *t* değerlerinin 7.54 ile 14.58 arasında değiştiği ve $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Ölçek maddelerinin faktör yük değerleri .48 ve .81 arasında değişmektedir.

Madde-toplam puan korelasyonu bulguları, ölçüm aracıdaki maddeler ile ölçüm aracından alınan toplam puan arasındaki ilişkilerin .50 ile .73 arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Ayrıca madde-faktör toplam puanı korelasyonları hesaplanmış ve ölçüm aracıdaki maddeler ile faktör toplam puanları arasındaki ilişkilerin duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü için .31 ile .71 arasında, değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü için .30 ile .83 arasında değiştiği görülmüştür.

Ölçeğin güvenirliği için hesaplanan Cronbach Alpha katsayıları duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü için .88, değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü için .88, ölçeğin tümü için .90 düzeyinde olduğu belirlenmiştir.

Üçüncü Aşamaya İlişkin Bulgular

Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği'nin yaklaşan (convergent) geçerliğini test etmek için BEE (Dennis ve Vander Wal, 2010), diğer yapılarla ilişkilerini incelemek amacıyla ASÖ (Cohen ve ark., 1983) ve SUÖ (Snyder ve ark., 1991) kullanılmıştır. Ölçekler arası korelasyon katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçekler Arası Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği- Değerlendirme ve Başa Çıkma Esnekliği	47.12	9.51	-.79	1.08	<i>(.91)</i>									
2. Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği- Duygular Üzerinde Bilişsel Kontrol	36.49	10.66	.18	-.21	.53*	<i>(.85)</i>								
3. Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği	83.61	17.63	-.18	.38	.86*	.89*	<i>(.91)</i>							
4. Bilişsel Esneklik Envanteri- Alternatifler	62.67	9.45	-.46	.26	.66*	.41*	.61*	<i>(.91)</i>						
5. Bilişsel Esneklik Envanteri- Kontrol	28.46	6.93	.09	-.63	.45*	.63*	.62*	.51*	<i>(.83)</i>					
6. Bilişsel Esneklik Envanteri	91.14	14.29	.06	-.37	.66*	.58*	.70*	.91*	.82*	<i>(.90)</i>				
7. Sürekli Umut Ölçeği - Alternatif Yollar	25.66	4.50	-.67	.52	.63*	.39*	.58*	.67*	.49*	.68*	<i>(.76)</i>			
8. Sürekli Umut Ölçeği - Amaca Güdülenme	24.30	4.73	-.42	.00	.50*	.37*	.49*	.56*	.48*	.60*	.68*	<i>(.74)</i>		
9. Sürekli Umut Ölçeği	49.97	8.46	-.52	.14	.62*	.41*	.58*	.67*	.53*	.70*	.91*	.92*	<i>(.84)</i>	
10. Algılanan Stres Ölçeği	30.32	6.84	-.15	.20	-.37*	-.53*	-.53*	-.36*	-.59*	-.52*	-.32*	-.39*	-.40*	<i>(.84)</i>

N = 352, **p* < .01

Not: Ort. = Ortalama, SS= Standart Sapma. Parantez içinde italic olarak sunulan değerler Cronbach Alpha değerleridir.

Tablo 2'deki korelasyon değerleri incelendiğinde, duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü, değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü ve ölçeğin tümünün, BEE (Dennis ve Vander Wall, 2010) ve faktörleri ile (alternatifler ve kontrol) pozitif yönde orta ve yüksek düzeylerde anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında, SUÖ (Snyder ve ark., 1991) ve faktörleri (alternatifler ve amaca yönelik güdülenme) ile pozitif yönde orta düzeyde ilişkilere sahiptir. Ayrıca ASÖ (Cohen ve ark., 1983) ile negatif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ölçeğin iç tutarlılığına destek olarak, BKEÖ'den alınan toplam puan ile değerlendirme ve başa çıkma esnekliği ($r(350) = .86$, $p < .01$) ve duygular üzerinde bilişsel kontrol ($r(350) = .89$, $p < .01$) faktörleri arasında

yüksek düzeyde anlamlı ilişkilere ve iki faktörün birbirleri ile orta düzeyde ilişkiye ($r(350) = .53, p < .01$) sahip olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 2).

Madde-toplam puan korelasyonu bulguları ölçüm aracındaki maddelerin .46 ve .69 arasında değer aldığını göstermiştir. Ölçekten alınan toplam puana göre belirlenen alt %27 ve üst %27'lik grupların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlar arasındaki farklılıklara ilişkin gerçekleştirilen bağımsız örneklem için *t*-testi sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Maddelerin Alt-Üst Grup Ortalamalarına Yönelik *t*-Testi Bulguları

Madde No	Grup	<i>N</i>	<i>Ort</i>	<i>SS</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>																																																																																																																																																																																																								
Madde 1	Alt Grup	95	4.46	1.58	188	-11.115	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.44	0.69				Madde 2	Alt Grup	95	3.16	1.38	188	-10.486	< .001	Üst Grup	95	5.41	1.55	Madde 3	Alt Grup	95	4.52	1.49	188	-9.884	< .001	Üst Grup	95	6.24	0.79	Madde 4	Alt Grup	95	2.68	1.49	188	-12.563	< .001	Üst Grup	95	5.40	1.48	Madde 5	Alt Grup	95	3.51	1.44	188	-14.002	< .001	Üst Grup	95	5.98	0.93	Madde 6	Alt Grup	95	4.14	1.39	188	-13.444	< .001	Üst Grup	95	6.30	0.71	Madde 7	Alt Grup	95	2.65	1.56	188	-15.261	< .001	Üst Grup	95	5.70	1.15	Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001	Üst Grup	95	5.11	1.71	Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001
Madde 2	Alt Grup	95	3.16	1.38	188	-10.486	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.41	1.55				Madde 3	Alt Grup	95	4.52	1.49	188	-9.884	< .001	Üst Grup	95	6.24	0.79	Madde 4	Alt Grup	95	2.68	1.49	188	-12.563	< .001	Üst Grup	95	5.40	1.48	Madde 5	Alt Grup	95	3.51	1.44	188	-14.002	< .001	Üst Grup	95	5.98	0.93	Madde 6	Alt Grup	95	4.14	1.39	188	-13.444	< .001	Üst Grup	95	6.30	0.71	Madde 7	Alt Grup	95	2.65	1.56	188	-15.261	< .001	Üst Grup	95	5.70	1.15	Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001	Üst Grup	95	5.11	1.71	Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56								
Madde 3	Alt Grup	95	4.52	1.49	188	-9.884	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.24	0.79				Madde 4	Alt Grup	95	2.68	1.49	188	-12.563	< .001	Üst Grup	95	5.40	1.48	Madde 5	Alt Grup	95	3.51	1.44	188	-14.002	< .001	Üst Grup	95	5.98	0.93	Madde 6	Alt Grup	95	4.14	1.39	188	-13.444	< .001	Üst Grup	95	6.30	0.71	Madde 7	Alt Grup	95	2.65	1.56	188	-15.261	< .001	Üst Grup	95	5.70	1.15	Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001	Üst Grup	95	5.11	1.71	Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																				
Madde 4	Alt Grup	95	2.68	1.49	188	-12.563	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.40	1.48				Madde 5	Alt Grup	95	3.51	1.44	188	-14.002	< .001	Üst Grup	95	5.98	0.93	Madde 6	Alt Grup	95	4.14	1.39	188	-13.444	< .001	Üst Grup	95	6.30	0.71	Madde 7	Alt Grup	95	2.65	1.56	188	-15.261	< .001	Üst Grup	95	5.70	1.15	Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001	Üst Grup	95	5.11	1.71	Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																
Madde 5	Alt Grup	95	3.51	1.44	188	-14.002	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.98	0.93				Madde 6	Alt Grup	95	4.14	1.39	188	-13.444	< .001	Üst Grup	95	6.30	0.71	Madde 7	Alt Grup	95	2.65	1.56	188	-15.261	< .001	Üst Grup	95	5.70	1.15	Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001	Üst Grup	95	5.11	1.71	Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																												
Madde 6	Alt Grup	95	4.14	1.39	188	-13.444	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.30	0.71				Madde 7	Alt Grup	95	2.65	1.56	188	-15.261	< .001	Üst Grup	95	5.70	1.15	Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001	Üst Grup	95	5.11	1.71	Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																								
Madde 7	Alt Grup	95	2.65	1.56	188	-15.261	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.70	1.15				Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001	Üst Grup	95	5.11	1.71	Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																				
Madde 8	Alt Grup	95	2.46	1.43	188	-11.571	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.11	1.71				Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001	Üst Grup	95	6.06	0.97	Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																
Madde 9	Alt Grup	95	3.56	1.45	188	-13.869	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.06	0.97				Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001	Üst Grup	95	6.18	0.81	Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																												
Madde 10	Alt Grup	95	3.93	1.39	188	-13.622	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.18	0.81				Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001	Üst Grup	95	4.68	1.65	Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																								
Madde 11	Alt Grup	95	2.41	1.60	188	-9.613	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	4.68	1.65				Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001	Üst Grup	95	6.27	0.73	Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																				
Madde 12	Alt Grup	95	4.38	1.44	188	-11.319	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.27	0.73				Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001	Üst Grup	95	6.14	0.96	Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																																
Madde 13	Alt Grup	95	4.09	1.30	188	-12.315	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.14	0.96				Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001	Üst Grup	95	6.15	0.91	Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																																												
Madde 14	Alt Grup	95	3.78	1.36	188	-14.032	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	6.15	0.91				Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001	Üst Grup	95	5.83	1.39	Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																																																								
Madde 15	Alt Grup	95	3.44	1.50	188	-11.336	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.83	1.39				Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001	Üst Grup	95	5.46	1.57	Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																																																																				
Madde 16	Alt Grup	95	2.77	1.43	188	-12.290	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.46	1.57				Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001	Üst Grup	95	5.93	1.01	Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																																																																																
Madde 17	Alt Grup	95	3.95	1.27	188	-11.793	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.93	1.01				Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																																																																																												
Madde 18	Alt Grup	95	2.43	1.16	188	-15.709	< .001																																																																																																																																																																																																								
	Üst Grup	95	5.57	1.56																																																																																																																																																																																																											

Tablo 3’deki değerler incelendiğinde, alt %27 ve üst %27’lik grupların ölçek maddelerine verdikleri yanıtlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur ($p < .001$).

Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü için .85, değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü için .91’dir. Ölçeğin tümü için hesaplanan değer ise .91’dir (Bkz. Tablo 2).

TARTIŞMA

Bu araştırmada, Gabrys ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen BKEÖ’nün Türk üniversite öğrencileri üzerinde psikometrik özellikleri incelenerek yurt içi alan yazına kazandırılması amaçlanmıştır. Dilsel eşdeğerlik çalışması kapsamında iki hafta ara ile gerçekleştirilen uygulamalar arasındaki yüksek düzeyde korelasyon değerleri, ölçeğin orijinal formu ile Türkçe formunun birbirine eş değer olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir. Model uyumuna yönelik olarak, χ^2/sd değerinin 3’ün altında olması mükemmel uyuma, RMSEA ve SRMR değerlerinin .08 ve altında olması iyi uyuma, NFI, CFI ve NNFI değerlerinin .90 ve üzerinde olması iyi uyuma ve .95 ve üzerinde olması mükemmel uyuma, IFI değerinin .90 ve üzerinde olması iyi uyuma, GFI değerinin .90 ve üzerinde olması iyi uyuma, AGFI değerinin .85 ve üzerinde olması kabul edilebilir uyuma işaret olarak gösterilmektedir (Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Jöreskog ve Sörbom, 1993; Kline, 2005; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003; Marsh ve Hau, 1996; Schumacker ve Lomax, 1996; Tabachnick ve Fidell, 2013). Yapı geçerliğini sınamak amacıyla gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi uyum istatistikleri incelendiğinde GFI ve AGFI değerleri kabul edilen sınırların altında görülmektedir. GFI ve AGFI değerleri sıklıkla kullanılmasına rağmen bazı araştırmacılar simülasyon çalışmalarındaki düşük performansları nedeniyle bu değerlerin kullanılmasını önermemektedir (Hu ve Bentler, 1998; Marsh, Balla ve McDonald, 1988). Bunun yanında, doğrulayıcı faktör analizinde birden fazla uyum indeksi elde edilmektedir ve modelin doğruluğu tek bir uyum indeksi ile değil tüm indeksler bir aradayken değerlendirilmektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1993). Bu bakımdan model uyum değerleri ve ölçek maddelerinin faktör yük değerleri bir arada değerlendirildiğinde BKEÖ’nün iki faktörlü 18 maddelik yapısının doğrulandığı ve modelin yeterli uyum değerlerine sahip olduğu söylenebilir. Madde analizi bulguları, ölçüm aracındaki maddelerin bireyleri, değerlendirme ve başa çıkma esnekliği ile duygular üzerinde bilişsel kontrol bakımından iyi derecede ayırt edici özelliğe sahip olduğunu göstermektedir. Alan yazında bir

maddenin faktör yük değerinin en düşük .30 veya .40 olması beklenmektedir (Şencan, 2005). Bunun yanında, ölçeğin tümü ile faktörleri arasındaki yüksek düzeyde korelasyon değerleri ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçeğin BEE (Dennis ve Vander Wal, 2010) ile yüksek düzeyde pozitif ilişkilere sahip olması ise geçerliğine ilişkin bir diğer desteği oluşturmaktadır. Ayrıca Cronbach Alpha değerleri ölçeğin yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Orijinal ölçek çalışmasında (Gabrys ve ark., 2018) ortaya çıkan sonuçlarla bu araştırmada ortaya çıkan sonuçlar karşılaştırıldığında her iki çalışmada da ölçeğin yüksek güvenilirlik değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Benzer olarak her iki çalışma da madde-faktör yüklerinin birbirine yakın değerler aldığı ve ölçeğin iki faktörü arasında pozitif yönde orta düzeyde ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Buna karşın, orijinal ölçek çalışmasında açımlayıcı yapısal eşitlik modeli bulguları, bu çalışmanın ikinci aşamasında yapılan doğrulayıcı faktör analizinden farklı olarak daha yüksek model uyum değerleri göstermektedir. Model uyum değerleri açısından ortaya çıkan bu farklılık iki çalışmada kullanılan farklı analiz yöntemlerinden kaynaklanıyor olabilir. Gabrys ve arkadaşları (2018) ölçeğin geliştirilmesinde açımlayıcı faktör analizi, ortaya çıkan iki faktörlü modelin doğrulanması için ise açımlayıcı yapısal eşitlik modeli kullanmışlardır. Bu çalışmada ise önceden kurulan bir modelin bazı parametreler açısından doğruluğunun test edildiği (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010) doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Bunun yanında iki çalışma bulguları arasında ortaya çıkan farklılıklar kültürel ve dilsel farklılıklar (Hambleton, 2005) açısından da açıklanabilir.

Bu çalışmada, orijinal ölçek çalışmasında olduğu gibi yaklaşan geçerlik kapsamında ölçüm aracı ile BEE (Dennis ve Vander Wal, 2010) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. BKEÖ ve faktörleri ile BEE ve faktörleri arasındaki ilişkilere yönelik elde edilen korelasyon değerlerinin bu çalışmada daha yüksek olduğu görülmüştür. Kavramsal açıklamalar ışığında beklenildiği gibi BKEÖ'nün değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü ile BEE'nin alternatifler faktörü arasında yüksek düzeye yakın ilişkiler bulunmuştur. Bununla birlikte, bu iki faktör arasında önemli bir fark vardır. BEE'nin alternatifler faktörü zor durumlar için çoklu açıklamalar oluşturma eğilimini daha doğrudan ölçerken, BKEÖ'nün değerlendirme ve başa çıkma esnekliği faktörü olumsuz düşünce ve duyguları düzenlemeyi amaçlayan yeniden değerlendirmenin kullanımını ve bunu yaparken bireyin algıladığı zorlukları değerlendirme amacı taşır. Ayrıca BKEÖ'nün duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü ile BEE'nin kontrol faktörü arasında yüksek düzeye yakın

ilişki olduğu varsayımı da karşılanmıştır. İki faktör arasında güçlü ilişkiler olmasına rağmen önemli farklılıklar da vardır. Özellikle BEE'nin kontrol faktörü zor durumlarda algılanan kontrol edilebilirliği değerlendirirken BKEÖ'nün duygular üzerinde bilişsel kontrol faktörü, bireyin olumsuz düşünce ve duyguların kontrolünü ne ölçüde sağlayabildiğini ölçmektedir (Gabrys ve ark., 2018). Bu farklılıklar nedeniyle BKEÖ'nün alan yazında ihtiyaç duyulan bir ölçüm aracı olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmada, ölçüm aracının diğer yapılarla ilişkilerinin incelenmesi kapsamında BKEÖ ve ASÖ (Cohen ve ark., 1983) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Beklenildiği gibi iki ölçek arasında negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Araştırma bulgularının orijinal ölçek çalışmasında ortaya konan bulgularla (Gabrys ve ark., 2018) tutarlı olduğu söylenebilir. Yüksek düzeyde bilişsel esneklik, bilişsel yeniden değerlendirme ve yapılandırma kullanılarak içinde bulunulan duygusal stresin önemli ölçüde azalmasıyla ilişkilendirilmiştir (Johnco, Wuthrich ve Rapee, 2014). Ayrıca araştırmacılar, düşük bilişsel kontrol ve esneklik puanları ile problem odaklı başa çıkma arasında pozitif yönde, duygu odaklı başa çıkma ve kaçınmacı başa çıkma puanları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulmuşlardır (Gabrys ve ark., 2018). Ülkemizde üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, bilişsel esneklik düzeyi arttıkça algılanan stres seviyesi azalmaktadır (Altunkol, 2011). Bu bulgu, araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Olumsuz, istenmeyen, aniden gelen duygular üzerinde kontrol becerisine sahip ve stresli veya zor durumlarda farklı alternatifler yaratabilen bireyler, bu beceriye sahip olmayan bireylere göre daha az stres yaşamaktadırlar.

SUÖ'nün (Snyder ve ark., 1991) alternatifler ve amaca yönelik güdülenme faktörleri ile bu çalışmada uyarlanan ölçüm aracının faktörleri arasında beklenildiği gibi anlamlı düzeyde pozitif ilişkiler bulunmuştur. Snyder ve arkadaşları (1991) umudu, karşılıklı iki bileşenden (amaca güdülenme ve alternatif yollar) oluşan bilişsel bir yapı olarak kavramsallaştırmaktadırlar. Umutlu bireyler, olumlu duygular yaşamakta ve başarı önündeki engelleri stres yaratan faktörler olarak değil, aşılması gereken güçlükler olarak görme eğilimi göstermektedirler (Oettingen ve Gollwitzer, 2002). Kavramsal açıklamalar ve bu araştırmada ortaya çıkan korelasyon sonuçları iki değişkenin birbiri ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan, bu araştırma bazı sınırlılıklara da sahiptir. Araştırmanın uygun örnekleme yöntemiyle seçilen katılımcılardan oluşması bulguların genellenebilirliği açısından

bir sınırlılıktır. Bu bakımdan farklı bölgelerden seçilecek katılımcılarla yapılacak çalışmalar ölçüm aracının geçerliği ve güvenilirliğine dair daha güçlü destek sunabilir. Ayrıca, araştırmanın katılımcıları sadece üniversite öğrencilerinden oluştuğu için, uyarlaması gerçekleştirilen ölçeğin başka gruplarla da test edilmesi ölçeğin geçerliğinin ortaya konulması açısından faydalı olacaktır.

Ölçek puanlarının umut ve algılanan stres ile ilişkilerine yönelik sonuçlardan yola çıkarak araştırmacılara bazı önerilerde bulunulabilir. Ölçüm aracı kullanılarak bilişsel kontrol ve esnekliğin, iyimserlik, şükran duyma, azim, affedicilik, yapılandırmacı düşünme, psikolojik sağlamlık ve mutluluk gibi pozitif değişkenlerle ilişkisi araştırılabileceği gibi, umutsuzluk, kaygı, ruminasyon, öfke, saldırganlık gibi olumsuz değişkenlerle ilişkisi de incelenebilir. Sonuç olarak, bu araştırmanın stresli durumlarda bilişsel kontrol ve esneklik konusunda yapılacak araştırmalar için yol gösterici olarak alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça

- Al Jabari, R. M. (2012). *Relationships among self-esteem, cognitive and psychological flexibility, and psychological symptomatology*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University of North Texas, USA.
- Alper, A. ve Deryakulu, D. (2008). Web ortamı problemlere dayalı öğrenmede bilişsel esneklik düzeyinin öğrenci başarısı ve tutumları üzerindeki etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 33(148), 49-63.
- Altunkol, F. (2011). *Üniversite öğrencilerinin bilişsel esneklikleri ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Badre, D. (2011). Defining an ontology of cognitive control requires attention to component interactions. *Topics in Cognitive Science*, 3(2), 217-221. <https://10.1111/j.1756-8765.2011.01141.x>.
- Beck, A. T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J. ve Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4(6), 561-571. <https://dx.doi.org/10.1001/archpsyc.1961.01710120031004>
- Bilgin, M. (2009). Developing a Cognitive Flexibility Scale: Validity and reliability studies. *Social Behavior and Personality*, 37(3), 343-353.
- Büyükoztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (14. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Can, A. (2015). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (5. baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cardom, R. D. (2016). *The mediating role of cognitive flexibility on the relationship between cross-race interactions and psychological well-being* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Kentucky, USA.
- Cartwright, K. B. (Ed.). (2008). *Literacy processes: Cognitive flexibility in learning and teaching*. New York: Guilford.

- Cohen, S., Kamarck, T. ve Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385-396.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. London: Routledge.
- Coleman, D. (1993). Leisure based social support, leisure dispositions and health. *Journal of Leisure Research*, 25(4), 35-43. <https://doi.org/10.1080/00222216.1993.11969933>
- Cousins, L. A., Tomlinson, R. M., Cohen, L. L. ve McMurtry, C. M. (2016). The power of optimism: Applying a positive psychology framework to pediatric pain. *Pediatric Pain Letter*, 18(1), 1-5.
- Crowe, S. (1998). The differential contribution of mental tracking, cognitive flexibility, visual search, and motor speed to performance on Parts A and B of the Trail Making Test. *Journal of Clinical Psychology*, 54(5), 585-591.
- Çelikkaleli, Ö. (2014). Bilişsel Esneklik Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliği. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 339-346. <https://doi.org/10.15390/EB.2014.3466>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- De Dreu, C. K. W., Baas, M. ve Nijstad, B. A. (2008). Hedonic tone and activation in the mood-creativity link: Towards a dual pathway to creativity model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(5), 739-756.
- Dennis, J. P. ve Vander Wal, J. S. V. (2010). The Cognitive Flexibility Inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive Therapy and Research*, 34(3), 241-253. <http://dx.doi.org/10.1007/s10608-009-9276-4>.
- Doğan-Laçın, B. G. ve Yalçın, İ. (2018). Predictive roles of self-efficacy and coping strategies in cognitive flexibility among university students. *Hacettepe University Journal of Education*, 34(2), 358-371. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2018037424>.
- Fu, F. ve Chow, A. (2017). Traumatic exposure and psychological well-being: The moderating role of cognitive flexibility. *Journal of Loss and Trauma*, 22(1), 24-35. <http://dx.doi.org/10.1080/15325024.2016.1161428>
- Gabrys, R. L., Tabri, N., Anisman, H. ve Matheson, K. (2018). Cognitive control and flexibility in the context of stress and depressive symptoms: The Cognitive Control and Flexibility Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-19. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02219>
- Garcia-Garcia, M., Barceló, F., Clemente, I. ve Escera, C. (2010). The role of the dopamine transporter DAT1 genotype on the neural correlates of cognitive flexibility. *The European Journal of Neuroscience*, 31(4), 754-60. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1460-9568.2010.07102.x>
- Gläscher, J., Adolphs, R., Damasio, H., Bechara, A., Rudrauf, D., Calamia, M., Paul, L. K. ve Tranel, D. (2012). Lesion mapping of cognitive control and value-based decision making in the prefrontal cortex. *Proceeding of the National Academy of Sciences*, 109(36), 14681-14686. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.1206608109>
- Gurvis, J. ve Calarco, A. (2007). *Adaptability: Responding effectively to change*. USA: Center for Creative Leadership.
- Gülüm, İ. V. ve Dağ, İ. (2012). The Turkish adaptation, validity and reliability study of The Repetitive Thinking Questionnaire and The Cognitive Flexibility Inventory. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 13(3), 216-223.
- Hambleton, R. K. (2005). Issues, designs, and technical guidelines for adapting tests into multiple languages and cultures. R. K. Hambleton, P. F. Merenda ve C. D. Spielberger (Ed.), *Adapting educational and psychological tests for cross-cultural assessment* içinde (s. 3-38). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453.
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55. <http://dx.doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Jacobson, M. J. ve Spiro, R. J. (1995) Hypertext learning environment, cognitive flexibility, and the transfer of knowledge: An empirical investigation. *Journal of Educational Computing Research*, 12(4), 301-333.
- Johnco, C., Wuthrich, V. ve Rapee, R. M. (2014). The influence of cognitive flexibility on treatment outcome and cognitive restructuring skill acquisition during cognitive behavioural treatment for anxiety and depression in older adults: Results of a pilot study. *Behaviour Research and Therapy*, 57, 55-64. <http://dx.doi.org/10.1016/j.brat.2014.04.005>
- Jöreskog, K. G. ve Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Chicago: Scientific Software International.
- Kato, T. (2012). Development of the Coping Flexibility Scale: Evidence for the coping flexibility hypothesis. *Journal of Counseling Psychology*, 14(4), 353–363. <http://dx.doi.org/0.1037/a0027770>
- Kline, R. B. (2005). *Methodology in the social sciences. Principles and practice of structural equation modeling* (2. Baskı). New York: Guilford Press.
- Koesten, J., Schrodt, P. ve Ford, D. J. (2009) Cognitive flexibility as a mediator of family communication environments and young adults' well-being. *Health Communication*, 24(1), 82-94. <http://dx.doi.org/10.1080/10410230802607024>
- Koster, E. H., De Lissnyder, E., Derakshan, N., and De Raedt, R. (2011). Understanding depressive rumination from a cognitive science perspective: the impaired disengagement hypothesis. *Clinical Psychology Review*, 31, 138–145. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cpr.2010.08.005>
- Lazarus, R. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Liao, A., Walker, R., Carmody, T. J., Cooper, C., Shaw, M. A., Grannemann, B. D., ... ve Trivedi, M. H. (2019). Anxiety and anhedonia in depression: Associations with neuroticism and cognitive control. *Journal of Affective Disorders*, 245, 1070-1078. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.11.072>.
- Mackie, M. A., Van Dam, N. T. ve Fan, J. (2013). Cognitive control and attentional functions. *Brain and Cognition*, 82(3), 301-312 <http://dx.doi.org/10.1016/j.bandc.2013.05.004>
- Marsh, H. W., Balla, J. R. ve McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103(3), 391-410.
- Marsh, H. W. ve Hau, K. T. (1996). Assessing goodness of fit: Is parsimony always desirable? *The Journal of Experimental Education*, 64(4), 364-390.
- Martin, M. M. ve Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76(2), 623-626.
- Morton, J. B., Ezekiel, F. ve Wilk, H. A. (2011). Cognitive control: easy to identify but hard to define. *Topics in Cognitive Science*, 3(2), 212-216. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1756-8765.2011.01139.x>
- Oettingen G. ve Gollwitzer P. M. (2002) Turning hope thoughts into goal-directed behavior. *Psychological Inquiry*, 13, 304-7.
- Robinson, M. J., Schmeichel, B. ve Inzlicht, M. (2010). A cognitive control perspective of self-control strength and its depletion. *Social and Personality Psychology Compass*, 4, 189-200 <http://dx.doi.org/10.1111/j.1751-9004.2009.00244.x>

- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schumacker, E. R. ve Lomax, G. R. (1996). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... ve Harney, P. (1991). The will and ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 570-585.
- Snyder, C. R., Lopez, S. J., Shorey, H. S., Rand, K. L. ve Feldman, D. B. (2003). Hope theory, measurements, and applications to school psychology. *Psychology Quarterly*, 18, 122-139.
- Spielberger, C.D., Gorsuch, R.C. ve Luschene, R. E. (1970). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. California: Consulting Psychologists Press.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. Baskı). USA: Pearson Education Limited.
- Tarhan, S. ve Bacanlı, H. (2015). Sürekli Umut Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness and Well-being*, 3(1), 1-14.
- Tharp, J. ve Pickering, A. D. (2011). Individual differences in cognitive-flexibility: the influence of spontaneous eyeblink rate, trait psychoticism and working memory on attentional set-shifting. *Brain and Cognition*, 75, 119-125. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bandc.2010.10.010>
- Yerlikaya, E. E. ve İnanç, B. (2007, Ekim). *Algılanan Stres Ölçeği'nin Türkçe çevirisinin psikometrik özellikleri (Psychometric properties of the Turkish translation of the Perceived Stress Scale)*. IX. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sunulan bildiri, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Zaehring, J., Falquez, R., Schubert, A. L., Nees, F. ve Barnow, S. (2018). Neural correlates of reappraisal considering working memory capacity and cognitive flexibility. *Brain Imaging and Behavior*, 12(6), 1529-1543. <http://dx.doi.org/10.1007/s11682-017-9788-6>

Ek 1. Bilişsel Kontrol ve Esneklik Ölçeği

1	2	3	4	5	6	7
Hiç katılmıyorum	Çoğunlukla katılmıyorum	Biraz katılmıyorum	Ne katılıyorum Ne katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Çoğunlukla katılıyorum	Tamamen katılıyorum

Bu ölçeğin amacı, stresli durumlar olumsuz düşünceleri ve duyguları tetiklediğinde genel olarak ne düşündüğünüzü / ne hissettiğinizi / ne yaptığınızı belirlemektir. Elbette, duruma bağlı olarak farklı davranabilirsiniz, ancak stresli ya da üzgün olduğunuzda genellikle ne düşündüğünüzü / hissettiğinizi / ne yaptığınızı düşünmeye çalışın. Aşağıda yer alan ölçeği kullanarak, belirtilen ifadelere ne ölçüde katılıp katılmadığınızı belirtin.

Genellikle, stresli durumlarda...

1. Nasıl bir adım atacağıma karar vermeden önce elimdeki seçenekleri tartarım.	1	2	3	4	5	6	7
2. Düşüncelerim ve duygularım üzerindeki kontrolümü kaybediyormuşum gibi hissedirim.	1	2	3	4	5	6	7
3. Duruma farklı bakış açılarından yaklaşıyorum.	1	2	3	4	5	6	7
4. Aniden ortaya çıkan düşüncelerden ve duygulardan kurtulmak benim için zordur.	1	2	3	4	5	6	7
5. Tepki vermeden önce çok yönlü bakış açısı ile durumu değerlendiririm.	1	2	3	4	5	6	7
6. Durumla en iyi şekilde başa çıkabilmek için harekete geçmeden önce farklı çözüm yolları düşünmeye çalışırım.	1	2	3	4	5	6	7
7. Hoş olmayan düşüncelerden veya duygulardan kurtulmak benim için kolaydır.	1	2	3	4	5	6	7
8. Rahatsız edici düşünceleri görmezden gelmek benim için kolaydır.	1	2	3	4	5	6	7
9. Nasıl bir tepki göstereceğime karar vermeden önce, kolaylıkla farklı başa çıkma stratejileri düşünebilirim.	1	2	3	4	5	6	7
10. Tepki vermeden önce olaylara farklı açılardan bakmaya çalışırım.	1	2	3	4	5	6	7
11. Can sıkıcı düşünceler veya duygular yüzünden dikkatim kolaylıkla dağılır.	1	2	3	4	5	6	7
12. Soruna birden fazla çözüm yolu bulmak için uğraşırım.	1	2	3	4	5	6	7
13. Düşüncelerimi ve duygularımı, durumu içinde bulunduğu şartlara göre değerlendirerek kontrol ederim.	1	2	3	4	5	6	7
14. Düşüncelerimi ve duygularımı kontrol altında tutabilirim.	1	2	3	4	5	6	7
15. Duygularımı yönetmede zorlanırım.	1	2	3	4	5	6	7
16. Düşüncelerim ve duygularım bir işe odaklanabilmemi engeller.	1	2	3	4	5	6	7
17. Düşüncelerimi veya duygularımı, durumu yeniden değerlendirerek yönetirim.	1	2	3	4	5	6	7
18. Dikkatimi olumsuz düşüncelerden veya duygulardan başka yöne çevirmekte zorlanırım.	1	2	3	4	5	6	7

Duygular Üzerinde Bilişsel Kontrol: 2, 4, 7, 8, 11, 14, 15, 16, 18

Değerlendirme ve Başa Çıkma Esnekliği: 1, 3, 5, 6, 9, 10, 12, 13, 17

Ters Maddeler: 2, 4, 11, 15, 16, 18

İkinci Dil Ediniminin Okul Öncesi ve Okul Çağı Çocuklarında Anlatı Becerilerinin Kurgusal ve Dilbilgisel Süreçlerine Olan Etkisi

Effects of Second Language Acquisition on Narrative Structure and Linguistic Processes in Preschool and School-Aged Children

Aslı Aktan-Erciyes¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kadir Has Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.A.E. 0000-0002-6531-6140

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Aslı Aktan-Erciyes,
Kadir Has Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: asli.erciyes@khas.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
20.05.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
02.08.2019

Kabul/Accepted: 06.08.2019

Online Yayın/Published Online: 08.11.2019

Atıf/Citation: Aktan-Erciyes, A. (2019). İkinci dil ediniminin okul öncesi ve okul çağı çocuklarında anlatı becerilerinin kurgusal ve dilbilgisel süreçlerine olan etkisi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2): 369-399.
<https://doi.org/10.26650/SP2019-0023>

ÖZ

Bu araştırma erken çocuklukta ikinci dil öğrenmenin anadildeki anlatı becerilerinin kurgusal ve dil bilgisel yapılarının üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu soruları araştırmak için tek dilli ve iki dilli çocuklara anlatı becerileri görevi (kurbağa hikayesi), sözcük dağılımı testleri uygulanmıştır. Beş ve yedi yaşındaki 112 tek dilli (Dil 1 [D1]: Anadil, Türkçe) ($N=61$) ve iki dilli (D1, Türkçe, Dil 2 [D2]: İkinci dil, İngilizce) ($N=51$) çocuk araştırmaya katılmıştır. Anlatı becerileri tek dilli çocuklar için sadece Türkçe oturumla değerlendirilmiş, iki dilli çocuklar Türkçe dışında farklı bir oturum gününde ve farklı bir araştırmacıyla İngilizce olarak da değerlendirilmiştir. Anlatı söylemlerinin kurgusal açıdan değerlendirilmesi için alan yazında iki dilli çocukların anlatı becerilerini değerlendirmek için kullanılan ve dört temel alanı kapsayan bir şema kullanılmıştır. Buna göre hikayeler kurbağa hikayesi unsurları, akış, perspektif/duygu ve son olarak anlatımda canlılık alanlarında değerlendirilmiştir. Dil bilgisel karmaşıklık değerlendirilmesi için basit ve karmaşık cümlecikler kodlanmıştır. Karmaşık cümleciklerin yüzdesel oranı dil bilgisel karmaşıklık düzeyinin göstergesi olarak alınmıştır. Bulgular, anadilde anlatı becerilerinin iki dilli çocuklarda tek dilli çocuklara göre farklılık gösterdiğini, anlatı kurgusu unsurlarında (kurbağa hikayesi unsurları, akış, perspektif/duygu ve canlılık) ve dil bilgisel karmaşıklık alanlarında tek dilli çocukların iki dilli çocuklardan daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymuştur. Yaşla ilgili farklılıklar beş yaşta perspektif/duygu ve canlılık unsurlarında tek ve iki dilli çocuklar arasında fark olmadığını, bu becerilerin bu yaş grubu için zor olduğunu ortaya koymuştur. İki dilli çocukların D1 sözcük dağılımı becerilerinde tek dilli çocuklardan farklı olmadığı bulunmuştur. Sonuçlar erken dönemde başlayan yoğun ikinci dil pratiklerinin anadildeki anlatı becerileri açısından olumsuz etkiler ortaya koyabileceğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci dil edinimi, iki dillilik, anlatı becerileri, dil bilgisel karmaşıklık, anlatı yapısı

ABSTRACT

This research examines the effects of second language acquisition in early childhood on the structural and linguistic properties of narrative skills in the child's native language. To investigate these questions, narrative and vocabulary skills in monolingual and bilingual children (Frog story) were evaluated. One hundred and twelve five- and seven-year-old monolingual (Language 1 [L1]: Mother tongue, Turkish) ($N = 61$) and bilingual (L1, Turkish; Language 2 [L2]: Second language, English) ($N = 51$) children participated in the study. Narrative skills were evaluated only for Turkish for monolingual children, whereas bilingual children were tested in English as well, the latter test taking place on a separate day. For the structural evaluation of narrative discourse, a schema is used to evaluate the narrative skills of bilingual children. The elements in the schema are: Frog story elements, sequence, perspective / emotion and affect, and finally engagement. In order to evaluate the linguistic complexity simple and complex clauses were coded. The percentage of complex clauses with respect to total clauses was used as an indication of linguistic complexity. There were two age groups in the monolingual and bilingual groups. The findings revealed that in L1: Turkish, bilingual and monolingual children differed for narrative structure components regardless of age group. Monolinguals outperformed their bilingual peers for frog story elements, sequence, perspective affect, and engagement. Age differences indicated that for five-year-olds there were no differences between monolinguals and bilinguals for perspective affect and engagement which were difficult skills to display at that age. Monolingual children were better at incorporating more complex structures into their narratives compared to bilinguals. It was found that bilingual and monolingual children did not differ in L1 vocabulary skills. The results showed that early exposure to L2 might result in negative outcomes for L1 narrative development.

Keywords: Second language acquisition, bilingualism, narrative skills, linguistic complexity, narrative structure

EXTENDED ABSTRACT

Narrative competence plays a crucial role in the development of children's linguistic and cognitive skills in many respects. Therefore, investigating children's narrative skills provides enriched information in both domains. Narrative competence involves an integration of multiple systems of language as it requires the simultaneous planning of a meaningful content in terms of a coherent structure, a cohesive language use and a concern for the listeners' informational needs (Johnston, 2008).

Producing narratives requires a coherent organization of the events making up the story around a goal in a way that renders them meaningful in terms of the intentional states of the characters and to express them by use of complex syntactic structures and appropriate lexical items. (Berman & Slobin, 1994; Johnston, 2008). Research on bilingual children's narrative development is often limited to specific language-pairings (i.e. Spanish/English) and minority contexts where low-socioeconomic status (SES) is another variable playing a key role (Miller et al., 2006).

The present study aimed to investigate the effects of L2 (L2: Second language, English) on L1 (L1: Mother tongue, Turkish) and language competence reflected in narratives, both in structural and linguistic aspects. To investigate these questions, narrative skills task was performed with monolingual and bilingual children utilizing the wordless *Frog, Where are you?* (Mayer, 1969).

Method

One hundred and twelve five- and seven-year-old monolingual ($N = 61$) and bilingual ($N = 51$) children participated in the study. Narrative skills were evaluated only for Turkish for monolingual children, whereas bilingual children were tested in English as well, the latter test taking place on a separate day. In order to assess vocabulary competence for L1 and L2 Türkçe İfade Edici ve Alıcı Dil Testi (TIFALDI, Kazak-Berument & Güven, 2013) and Peabody Picture Vocabulary Test-4 (PPVT-4, Dunn & Dunn, 2012) were administered. In order to assess executive functioning – working memory, the backward digit span task of the Wechsler Intelligence Scale for Children- R (WISC-R, Wechsler, 1974) was used.

Results

Narratives were transcribed and narrative quality was evaluated using Pearson (2002) coding scheme. Narratives were coded on four dimensions: Frog story elements, which refers to the episodic components of the story, sequence, which refers to overall plotline of the story, perspective-and-affect, which refers to referencing and internal states, and engagement, which corresponds to effort for listener engagement (Pearson, 2002). For each dimension 2 (Age: 5- and 7-year-olds) x 2 (Language group: monolingual and bilingual) factorial ANOVAs were conducted. For frog story elements, monolinguals ($M = 6.13, SD = 2.81$) performed better than bilinguals ($M = 4.25, SD = 2.91$) for both age groups, $F(1, 107) = 12.18, p < .001, \eta_p^2 = .10$. For sequence, monolinguals ($M = 7.73, SD = 2.59$) again performed better than bilinguals ($M = 5.35, SD = 2.36$), $F(1, 107) = 27.39, p < .001, \eta_p^2 = .20$. For perspective and affect, monolinguals was a main effect of language group ($F(1, 107) = 23.87, p < .001, \eta_p^2 = .18$) as well as language and age interaction ($F(1, 107) = 30.08, p < .001, \eta_p^2 = .02$). Post-hoc t -test showed that five-year-old monolinguals and bilinguals did not differ in their performance, ($t(51) = 0.36, p = .72$), whereas seven-year-old monolinguals ($M = 7.36, SD = 1.45$) were better than bilinguals ($M = 2.60, SD = 2.63$), $t(56) = 8.79, p < .001$. Finally, for engagement, monolinguals was a main effect of language group ($F(1, 107) = 40.48, p < .001, \eta_p^2 = .27$) as well as language and age interaction ($F(1, 107) = 15.04, p < .001, \eta_p^2 = .12$). Post-hoc t -tests indicate that there was no difference between five-year-old bilinguals and monolinguals, $t(51) = 1.78, p = .08$. Seven-year-old monolinguals ($M = 5.85, SD = 0.91$) were better than bilinguals ($M = 3.00, SD = 2.04$), $t(56) = 7.16, p < .001$. Monolingual children ($M = .50, SD = .15$) were better at incorporating more complex linguistic structures into their narratives compared to bilinguals ($M = .36, SD = .19$), $F(1, 107) = 16.99, p < .001, \eta_p^2 = .14$.

Discussion

Overall, the present study made it possible to see the effects of early and intense L2 exposure on L1 by utilizing narratives elicited in both L1 and L2. Narratives of bilingual

children have been studied more often in societies where L1 is not the dominant language (e.g., Akinci, Jisa, & Kern, 2001; Kaufman, 2001; Kupersmitt & Berman, 2001; Viberg, 2001), with a focus on the development of L2 and often with no data for L1 monolinguals that match the minority's L1, with some exceptions (e.g., Verhoeven & Boeschoten, 1986). In this respect the results of the current study are important as they provide information on bilingual narrative development in an L1 dominant, high-SES context. Findings raise questions regarding how early immersion schooling should start and how it should be designed to enhance both L1 and L2.

Anadil-ikinci dil etkileşimine yoğunlaşan ikinci dil edinimi araştırmaları, çoğunlukla anadilin azınlık dili, ikinci dilin ise çoğunluk dili olduğu bağlamlarda yapılmıştır (Bennett-Kastor, 2002; Minami, 2008; Muñoz, Gillam, Peña ve Gulley-Faehnle, 2003; Pearson, 2002). Bu ilişkinin anadilin çoğunluk dili, ikinci dilin azınlık dili olduğu ortamlarda da araştırılması önem taşımaktadır. Son yıllarda Türkiye’de okulöncesi eğitim veren özel kurumlarda ikinci dil eğitim saati artmış ve kimi zaman bu uygulama tam zamanlı ikinci dil eğitimine dönüşmüştür (Milli Eğitim Bakanlığı, 2015; Özdemir, Bacanlı ve Sözer, 2012). Bu durum, anadil-ikinci dil ilişkisini anadilin çoğunluk, ikinci dilin azınlık dili olduğu bir ortamda araştırılması imkanını doğurmuştur. İkinci dil ediniminin, anadil yapıları ediniminin henüz tamamlanmadığı üç yaş kadar erken bir yaşta başlaması da konunun araştırılmasındaki önemi artırmaktadır. Çalışmanın amacı erken dönemde yoğun İngilizce eğitiminin Türkçe üzerindeki etkilerini anlatı becerilerinin kurgusal, dilbilimsel ve algısal süreçleri üzerinden kesitsel olarak incelemektir. Aktan-Erciyes ve Aksu-Koç (2016) beş yaş okul öncesi tek dilli ve iki dilli çocukların anlatı becerilerini karşılaştırdıkları çalışmada anlatı kurgusu ve dil bilgisel karmaşıklık açısından tek dillilerin iki dillilerden daha yetkin olduklarını gözlemiştir. Ancak bu çalışmadaki sınırlı katılımcı sayısı ($N = 30$) ve tek yaş grubu bulunması, konunun daha geniş yaş grubu ve katılımcı sayısı ile tekrarını gerektirmiştir. Ayrıca anadil (Dil 1 [D1]: Anadil, Türkçe) ağırlıklı eğitimin başladığı ilköğretim sonrası bu dezavantajın devam edip etmeyeceği de araştırılması gereken bir husus olarak düşünülmüştür. Bu etkilerin araştırılmasında en uygun yöntemin standart dil testleri yerine anlatı becerilerinin gelişimini incelemek olduğu düşünülmektedir. Zira anlatı becerileri pek çok beceriyi gerektiren karmaşık bir yapıyı görme imkanı sunmaktadır.

Anlatı bir tema etrafından düzenlenen ve aktörlerin bilişsel ve duygusal durumlarının yansıdığı, zamansal ve nedensel olarak bağlantılı gerçek veya kurgusal olaylar dizisinin sunumudur (Aksu-Koç ve Aktan-Erciyes, 2018). İyi bir anlatı, olayın kimin tarafından, nerede ve ne zaman gerçekleştiğini bildiren göndergesellik (referentiality) işlevine hizmet ettiği gibi olayların ardındaki niyet ve amaçları ifade eden değerlendirme işlevini de içermektedir (Labov ve Waletzky, 1967). İyi bir anlatı yukarıda bahsedilen işlevlerin yanı sıra, bütünsel ve tutarlı bir aktarım oluşturmak amacıyla dilbilimsel yapıların ustaca kullanımını da gerektirmektedir (Halliday ve Hasan, 1976). Çocukların iyi bir anlatı oluşturmak için en az üç temel bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Birincisi, senaryo ve hikaye taslaklarından oluşan kavramsal bilgidir. Senaryolar belirli bağ-

lamlarda meydana gelen olay türleri hakkında bilgi içeren genellenmiş temsillerdir (Nelson, 1996). Hikaye taslakları ise olayların zamansal–nedensel ilişkileriyle olayın ortaya çıkışına hizmet eden durumların bilişsel temsilleridir. Hikaye taslakları hikayenin makro yapısının (macrostructure) temelini oluşturmaktadır (Mandler, 1987; Stein ve Glenn, 1979, 1982). Senaryolar ise aslında günlük hayat rutininden beslenip anlatılara malzeme oluşturmaktadır (Hudson ve Shapiro, 1991; Nelson, 1996). En temel yapısıyla giriş, gelişme ve sonuçtan oluşan hikaye taslaklarının çocuklukta temel yetiştirilme–çocuk etkileşimlerinde yer alan geçmişe dair yapılan diyaloglar, hikaye anlatımı ve kitap okuma gibi pratiklere dayanmaktadır (Schick ve Melzi, 2010). Anlatı becerileri için gerekli olan ikinci unsur ise dilbilimsel yapılarıdır. Dilbilimsel yapılar anlatıya bütünlük sağlamak ve hikaye akışındaki bütünselliği korumak için gerekli olan dil bilgisi becerilerini içermektedir (Bamberg, 1997; Berman ve Slobin, 1994; Hickmann, 2003). Çocuklar üç yaşa kadar anadildeki temel dil bilgisi yapılarını öğrenmiş olurlar. Daha sonraki aşamalarda dilbilimsel yapılarında biçim–işlev ilişkilerini öğrenip olayları birbirine bağlayarak anlatıyı sözdizimsel bir bütünlük içinde sunabilmektedirler. Çocukların iyi bir anlatı oluşturmak için ihtiyaç duydukları üçüncü temel bilgi ise sosyal-edinimsel bilgidir. Sağlıklı bir iletişim sağlanması için çocukların dinleyicinin kim olduğuna bağlı olarak neye odaklanılıp neyin söylenmesi gerektiğine karar vermeleri gereklidir. Bu şekilde bilgileri aktarmaya yönelik varsayımlar ve beklentileri dikkate alır ve doğru referans için uygun dilbilimsel biçimleri seçerler (Hickmann, 2003). Bu nedenle, çocuklarda yapılan dil gelişimi araştırmalarında yalnızca sözcük bilgisini ölçen araçlara nazaran anlatı becerilerini esas alan ölçümler dilin gelişimiyle ilgili çok daha zengin bilgiler içermektedir.

Bu araştırma, anadili Türkçe olan ve üç yaştan itibaren tam gün İngilizce eğitim veren yuvaya veya aynı kurumların ilköğretim bölümlerine devam eden iki dilli çocuklarla üç yaşta Türkçe eğitim veren yuvaya veya aynı kurumların ilköğretim bölümlerine devam eden beş ve yedi yaş çocukların anlatı becerileri açısından karşılaştırılmasını amaçlamıştır.

İkinci dil ediniminin zorunluluktan ziyade tercih sebebi olduğu örneğin sosyoekonomik statüsü (SES) yüksek olan ‘elit iki dilliler’ bağlamında topluluklarda anlatı becerileri gelişimine odaklanan çalışmalar sayıca fazla değildir (Severing ve Verhoeven, 2001; Verhoeven, 1993, 1994; Verhoeven ve Strömqvist, 2001). Anadil (D1) baskın topluluklarda ikinci dilin (D2) edinilmesi, yüksek sosyoekonomik kökenli topluluklarda daha az

çalışılmaktadır (Verhoeven ve Boeschoten, 1986). Bu çalışmada D2 ediniminin bağlamı, D1'in çoğunluk dili olduğu ve D2'ye başlama yaşının üç yaş kadar erken başladığı bir bağlamdır. D2'nin D1 üzerindeki etkileri genellikle dezavantajlı kökenlerden gelen çocuklarda araştırılmıştır ve bu durumlarda çoğunlukla D1 baskın ve toplumca değerli bir dil olmamaktadır. Bu araştırma değinilen çalışmalardan da farklı olması yönünden değerlidir. Son olarak, Türkçe dili üzerinde ikinci dilin etkilerini araştıran çalışmalar toplum dilinin Türkçe olduğu bağlamlarda pek sık araştırılmamakta, daha çok göçmen ve azınlık bağlamında araştırılmaktadır (Örn., Akinci, Jisa ve Kern, 2001). Bu nedenle bu çalışmanın Türkçe özelinde de alan yazına önemli katkıları olacaktır.

Anlatı Becerilerinin Dil ve Bilişsel Gelişimdeki Rolü

Anlatı becerileri, çocukların dil bilgisel ve bilişsel becerilerinin gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu nedenle, çocukların anlatı becerilerini araştırmak her iki alan hakkında da zenginleştirilmiş bilgi sağlar. Anlatı becerileri, dinleyicilerin bilgi ihtiyaçlarını göz önünde tutarak tutarlı bir yapı ve dil kullanımını gerektirmektedir. İyi bir hikaye oluşumu için de anlamlı bir içeriğin eşzamanlı olarak planlanmasını şarttır, bu nedenle anlatılar pek çok dil becerisini içinde barındırmaktadır (Johnston, 2008). İyi bir anlatı oluşturabilmek için dinleyicinin karakterleri, zihinsel durumlarını ve içerdikleri olayların zamansal sıralamasını takip etmesi ve bu bilgilerin hikaye ortaya çıktıkça güncellemesi gerekir (Arnold ve Griffin, 2007; Johnston, 2008; Montgomery, Polunenko ve Marinellie, 2009; Wong ve Johnston, 2004). Anlatı oluşturmak öte yandan hikayeyi oluşturan olayları, karakterlerin niyetleri ve amaçlarını uygun sözdizimsel yapılar ve sözcükler kullanarak ifade etmek ve bütünsel olarak anlamı koruyacak şekilde tutarlı bir akışı ortaya koymaktır (Berman ve Slobin, 1994; Johnston, 2008). Ayrıca, kavramsal içeriğin aktarılmasında anlatıcının dinleyiciyi izlemesi ve değişen bilgi ihtiyaçlarına göre aktaracaklarını güncellemesi gerekir (Arnold ve Griffin, 2007; Wong ve Johnston, 2004).

Stein ve Glenn (1979), hikayenin önemli unsurlarını tanımlamak amacıyla anlatı metinlerinin 'hikaye dilbilgisi' bağlamında incelenmesini önermiştir. Bu unsurlar arasında 'hikayenin geçtiği yer', 'başlangıç olay', 'tepki', 'plan', 'harekete geçme girişimi', 'sonuç' ve 'çözümleme ve son' bulunmaktadır. Çocukların yukarıda belirtilen alanlar için sahip oldukları bilgi şemaları (içerik, yapı, tutarlı dil ve dinleyicilerin ihtiyaçları) anlatı söyleminin ortaya konmasında önemli bir rol oynamaktadır (Pearson, 2002). Bu alanlardan herhangi birinde yer alan şemalar iyi gelişmemişse, hikayenin niteliği zarar görecektir.

Anlatı becerilerinin dil ve bilişsel gelişim açısından bir diğer önemi de bağlamsızlaştırılmış dil becerilerinin kullanımına imkan tanınmasıdır. Bu beceri aynı zamanda okuma-yazma becerilerinin gelişiminde de rol oynamaktadır (Cummins, 1991; Cumenton ve Justice, 2004; Dickinson ve Snow, 1987; Peterson, Jesso ve McCabe, 1999). Bağlamsızlaştırılmış dil, yakın çevrede bulunan bağlamsal ipuçlarına dayanan bağlamsallaştırılmış dilin aksine, yalnızca dil bilgisel yapılarla verilmek istenen mesajı iletir (Cummins, 1991; Cumenton ve Justice, 2004; Watson ve Shapiro, 1988). Çocuklar bağlamsızlaştırılmış dil kullanımıyla ilgili hem kendilerine yönlendirilen anlatıları dinleyerek hem de kitap okuma pratikleri sayesinde dil ve bilişsel gelişimlerini destekleme imkanı bulurlar. Anlatı söylemlerinin bağlamsızlaştırılmış olması hikaye anlatımını çocuklar için bilişsel açıdan oldukça karmaşık hale getirir. Bu nedenle çocuklar anlatı söylemi oluştururken öyküde betimlenen durumu, bağlamın ötesindeki yönleriyle temsil etmek ve yeniden yaratmak durumunda kalırlar (Terry, Mills, Bingham, Mansour ve Marencin, 2013). Bu sayede dikkat, işleme hızı, uzun süreli bellek ve işler bellek gibi pek çok bilişsel süreci de kullanmak durumda olurlar (Gerrig ve O'Brien, 2005; Montgomery ve ark., 2009; Singer, Graesser ve Trabasso, 1994; Zwaan ve Radvansky, 1998). Özetle, çalışan bellek ve dikkat becerileri gibi bilişsel süreçler anlatı becerilerinde hem dil bilgisel hem de yapısal düzeyde rol oynamaktadır. Bu faktörler tek dilli ve iki dilli çocukların anlatı becerilerini değerlendirirken göz önünde bulundurulmalıdır.

Anlatı Becerilerinin İki Dillilik Bağlamında Gelişimi

Anlatı becerilerinin hem okuma-yazma gelişimi hem de tek dilli ve iki dilli çocukların akademik başarısında önemli bir rol oynadığı öne sürülmüştür (Feagans ve Applebaum, 1986; Hemphill ve Snow, 1996; Pearson, 2002; Snow, 1983; Snow ve Dickinson, 1991). Alan yazındaki çalışmalarda anadil-ikinci dil etkileşimini inceleyen araştırmalar çocuklukta anadilin azınlık dili ikinci dilin ise çoğunluk dili olduğu bağlamlarda yapılmıştır (Severing ve Verhoeven, 2001; Shrubshall, 1997; Silvén ve Rubinov, 2010). İki dilli çocukların anlatı gelişimi üzerine araştırmalar, genellikle belirli dil eşleşmeleriyle (Örn., İspanyolca/İngilizce), azınlık bağlamlarıyla veya düşük SES'nin rol oynayan önemli bir değişken olduğu durumlarla sınırlı olmuştur. Alan yazında ikinci dil edinimine bağlı anlatı becerilerinin gelişimini odak alan çalışmalar çoğunlukla anadilin azınlık dil olduğu toplum dilinin evdeki dilden farklı ikinci dil olduğu durumları kapsamaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın şartlarına benzer şartları yansıtan çalışma tam olarak alan yazında yer almadığından var olan çalışmaların bulgularından örnek verilmiştir.

Anlatı becerilerinin gelişimini incelemek dil gelişimi açısından çok daha zengin bilgiler içermektedir. *Kurbağa, Neredesin?* (Mayer, 1969) resimli hikaye kitabı anadilin azınlık dil olduğu ortamlarda hem anadil hem de ikinci dilin gelişimini ölçme aracı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Bu bağlamda D1: İspanyolca olduğu, toplum dilinin D2: İngilizce olduğu durumlarda çocukların dil gelişimlerini değerlendiren araştırmalar iki dilin gelişiminin paralel bir şekilde ilerlediğini göstermektedir (Miller ve ark. 2006; Muñoz ve ark., 2003; Pearson, 2002). Miller ve ark. (2006) yaşları beş ile dokuz arasında değişen D1: İspanyolca D2: İngilizce olan çocukların sözel dil becerilerini anlatı söylemi, anlatı kavrama ve okuma yeterliği açısından karşılaştırmıştır. Sonuçlar D1: İspanyolca sözel dil becerileri D1: İspanyolca okuma becerileriyle anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunu, D2: İngilizce sözel dil becerilerinin ise aynı dildeki okuma becerileriyle ilgili olduğunu göstermiştir. Diller arası ilişki de bulunmuş, yaş kontrol edildikten sonra D2: İngilizce sözel dil becerileri D1: İspanyolca okuma ve sözel dil becerilerini, D1: İspanyolca sözel dil becerileri ise D2: İngilizce okuma becerilerini anlamlı olarak yordamıştır. Benzer bir şekilde Pearson (2002), ilköğretim 2. ve 5. Sınıflara devam eden D1: İspanyolca – D2: İngilizce ikidilli ve İngilizce tek dilli çocuklarda anlatı becerilerini *Kurbağa, Neredesin?* (Mayer, 1969) hikayesinin anlatımlarıyla karşılaştırmıştır. Anlatı kalitesi iki temel düzlemde incelenmiştir: (1) Dil düzeyi (lokal düzey): Sözcüksel ve dil bilgisel unsurlar, (2) Hikaye düzeyi (bütünsel düzey): Hikayenin düzeni, sıralaması, anlatıcının bakış açısı gibi unsurlar ele alınmıştır. Sonuçlara bakıldığında yüksek SES, büyük yaş ve tek dilli olmanın avantaj yarattığı ortaya çıkmıştır. Tek dilli çocuklar hikaye düzeyinde ikidilli yaşlılarına nazaran daha iyi performans sergilerken, dil bilgisel alandaki farkın daha büyük olduğu ortaya konmuştur. Muñoz ve ark. (2003) dört ve beş yaş İngilizce konuşan düşük SES Latin kökenli çocukların *Kurbağa, Neredesin?* (Mayer, 1969) hikayesinin anlatımlarını incelemiştir. Beş yaş çocukların dört yaş çocuklarına nazaran daha gelişmiş hikayeler ürettikleri ve birden fazla tamamlanmış olay anlattıkları ortaya konulmuştur. Hikayelerde göze çarpan bir önemli unsur başlangıç olayının ve sonuç ifadelerinin çoğunlukla atlanması olmuştur. Toplam sözcük sayısı ve toplam farklı kelime sayısı açısından yaş gruplarında fark bulunmazken, beş yaş çocukların sözdizimsel açılarından daha az hata yaptıkları ve dört yaş çocuklara nazaran daha fazla tamamlanmış hikaye bölümü anlattıkları görülmüştür. Toplam sözcük ve farklı kelime sayısında fark bulunmaması tek dilli çocukların anlatı becerilerinin değerlendirilmesinde kullanılan bazı ölçümlerin düşük SES ikidilli çocuklar için yeterince hassas olmadığını düşündürmüştür (Muñoz ve ark., 2003).

İki dilli çocukların anlatı becerilerini araştırırken bir önemli unsur da D1 ve D2 arasındaki farklılıklar ve gelişim evreleridir. Gutiérrez-Clellen (2002), yedi-sekiz yaş arasındaki iki dilli çocukların hem D1: İspanyolca hem de D2: İngilizce'deki anlatı becerilerini hikaye hatırlama, hikaye kavrama ve hikaye anlatma görevi kullanarak araştırmıştır. Çocuklar, hikaye anlatımı ve hikaye kavrama performansları karşılaştırıldığında, bağlamsallaştırılmış resimlerin ipucu sağladığı hikaye anlatma görevinde hikaye kavrama görevine nazaran önemli ölçüde daha iyi performans göstermişlerdir. D1: İspanyolca ve D2: İngilizce'deki performans karşılaştırıldığında, çocukların büyük bir bölümü D2: İngilizce oturumlarında hikaye kavrama ve hikaye hatırlama unsurlarında iyi performans göstermiş, öte yandan hikaye anlatımında çocukların çoğunluğu D1: İspanyolca'da daha iyi performans göstermiştir. Sonuç olarak, D1 ve D2'deki anlatı becerileri iki dilli birey için her iki dil için farklı zorluklar taşıyor olabilir.

Anlatı becerileri, dil ediniminde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir. Anlatı söylemi çocuklarda dilbilimsel karmaşıklık açısından dil üretiminin tepe noktası olarak görülmektedir (Küntay, 2002). Bu nedenle anlatı becerileri, ikinci dil ediniminin anadil üzerindeki etkilerini incelemek için çok elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Anlatı becerilerini ölçüm aracı olarak kullanmak, D1 ve D2'deki dil bilgisel yetkinliği ölçmek için de standardize ölçüm araçlarından daha gerçekçi bir tablo sunmaktadır. Yukarıda ele alınan çalışmalarda toplum dilinin iki dilli çocuğun anadili olmadığı dolayısıyla sonuçları itibariyle bu çalışmaya ışık tutmakta eksik kaldığı bir gerçektir ancak alan yazında anadilin toplum hakim dili olup erken yaşta bu denli ikinci dile maruz kalmanın yoğun olduğu örnekler yok denecek kadar azdır.

Araştırma okul öncesi dönemde D2: İngilizce'ye yoğun bir şekilde maruz kalmanın D1: Türkçe anlatı becerileri açısından nasıl sonuçlar doğurduğunu beş ve yedi yaş tek dilli ve iki dilli çocukların hem D1 hem de D2 deki performanslarını karşılaştırmayı hedeflemektedir. Araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Hipotez 1: Üç yaş civarından başlanarak alınan D2 eğitimi dolayısıyla beş yaş çocuklarının D1 anlatı becerileri, iki dilli çocuklarda tek dilli çocuklara göre daha düşük olacaktır.

Hipotez 2: İlköğretimde altı yaştan başlayarak D2 eğitiminin azalmasından ötürü yedi yaş grubundaki çocuklar iki okul yılı D1 ağırlıklı eğitim almış olacaklarından, yedi yaş çocuklarda iki dilli ve tek dilli çocuklar arasındaki fark anlatı kurgusunda ve dil bilgisel karmaşıklıkta bulunmayacaktır.

Hipotez 3: Yaşla gelen gelişime bağlı olarak yedi yaş çocukları beş yaş çocuklardan kelime dağarcığı, anlatı becerileri kurgusu ve dil bilgisel karmaşıklık açısından daha yetkin olacaktır.

Hipotez 4: İki dilli çocukların D1 ve D2'deki anlatılarının anlatı becerileri kurgusu ve dil bilgisel karmaşıklık açısından farklılık göstermeyecektir.

Hipotez 5: D1 kelime dağarcığı açısından iki dilli çocuklar tek dilli çocuklardan daha düşük performans gösterecek, buna karşın iki dilli çocuklar yönetici işlev görevlerinde tek dilli çocuklardan daha yetkin olacaklardır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Araştırmaya 51 iki dilli, 61 tek dilli toplam 112 çocuk katılım göstermiştir. Yaş gruplarına dair detaylara Tablo 1'de yer verilmiştir. Tüm katılımcılar Türk ailelere mensup, anne ve babası Türk olan çocuklardan oluşmaktadır. İki dilli çocuklar yoğun D2: İngilizce'ye üç yaş gibi erken bir yaşta başlamışlardır. Tüm çocukların iki buçuk-üç yaşta okula başladıkları okuldan teyit edilmiş dolayısıyla iki dilli çocukların iki buçuk-üç yaştan itibaren ikinci dilde eğitim aldıklarından emin olunmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların dil grubuna ve cinsiyetine göre ortalama yaş (ay) ve standart sapma bilgileri

	Tek dilliler				İki dilliler			
	Kız		Erkek		Kız		Erkek	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
5 yaş grubu	70.11	3.42	68.36	3.38	68.63	3.35	69.27	4.69
7 yaş grubu	88.76	4.46	91.19	4.77	92.00	3.15	92.73	3.85
N	34		27		25		26	

Veri Toplama Araçları

Dil becerileri görevleri. Çocukların Türkçe dil becerileri Türkçe İfade Edici ve Alıcı Dil Testi (TİFALDİ)- Alıcı dil alt testiyle ölçümlenmiştir (Kazak-Berument ve Güven, 2013). Test 2 -12 yaş arası çocukların Türkçe kelime dil bilgilerini ölçümlemek için oluşturulmuş standardize bir ölçüm aracıdır. TİFALDİ Alıcı dil alt testi (Kazak-Berument ve Kazak, 2013) 159 maddeden oluşmaktadır. Her bir madde dört farklı resimden oluşmakta ve çocuğun ona yöneltilen kelimeyi bu dört seçenek içinden işaret etmesi beklenmektedir. Testin standardizasyonu için Türkiye çapında 61 ilde 3,755 çocuktan veri toplanmıştır. Güvenilirlik çalışması sonunda test-tekrar test (.99) ve iç tutarlılık kat-

sayılarının hem bütün örneklem (.99) hem de her yaş grubu için ayrı ayrı (.88 - .99) hesaplandığında yüksek oldukları bulunmuştur. Bu test hem tek dilli hem de iki dilli çocuklara uygulanmıştır. İki dilli çocukların İngilizce kelime bilgisini ölçmek amacıyla farklı günde ve farklı araştırmacıyla gerçekleştirilen İngilizce oturumda Peabody Picture Vocabulary Test-4 (Dunn ve Dunn, 2007) uygulanmıştır. Test, 228 test maddesinden oluşmakta ve TİFALDİ (Kazak-Berument ve Güven, 2013) gibi her bir sayfadaki dört resim arasından verilen kelimeye karşılık gelen resmin seçilmesi istenmektedir. PPVT-4 testinin (Dunn ve Dunn, 2007) standardizasyon çalışması yaşları iki yaş altı ay ve 81 arasında değişen 3,540 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. PPVT-4'ün (Dunn ve Dunn, 2007) test-tekrar test katsayısı A formu için .92, B formu için ise .94 olarak hesaplanmış olup iç tutarlılık katsayısı her iki form için de .95'dir. TİFALDİ (Kazak-Berument ve Güven, 2013) ve PPVT (Dunn ve Dunn, 2007) ölçümleri için yaş grupları arasındaki farklılıklara bakabilmek adına ham puanlar dikkate alınmıştır.

Anlatı becerileri görevi. Resimli ve yazısız bir kitap olan *Kurbağa, Neredesin?* (Mayer, 1969) uyaran olarak kullanılmıştır. Araştırmacı kitabı daha önce görmediği izlenimi vermek için içlerinde aynı kitap bulunan üç zarf arasından katılımcı çocuğun seçim yapmasını ister. Bu sayede zarfın içinden *Kurbağa, Neredesin?* kitabı çıkınca kitabı ilk kez görmüş gibi davranır. Bu anlatının olabildiğince detaylı olmasını sağlamaktadır. Katılımcı çocuk hikayeyi daha önce duymamış birine daha detaylı anlatacaktır. Katılımcı çocuktan önce tüm kitaba sonuna kadar bakması ve hikayeyi anlaması, daha sonra istediğinde tekrar kitaba bakarak hikayeyi araştırmacıya anlatması istenir. Araştırmacı katılımcı çocuğun karşısına oturur ve bu sayede çocuk kitaba bakarken ortak bağlam durumunu önlemiş olur. Tüm anlatılar video kamerayla daha sonra deşifre edilmek ve kodlanmak üzere kaydedilmiştir. Hem tek dilli hem de iki dilli çocuklar bu görevi tamamlamışlardır. Anlatı beceri görevi, iki dilli çocuklar için farklı bir araştırmacı tarafından farklı bir günde yapılan İngilizce oturumda İngilizce olarak da uygulanmıştır.

Yönetici işlevler görevi. Katılımcı çocukların yönetici işlevlerini değerlendirmek amacıyla işler belleğin ölçümlendiği Wechsler Intelligence Scale for Children-R (WISC-R, Wechsler, 1974) ters sayı dizisi görevi uygulanmıştır. Buna göre katılımcı çocuklardan ardı ardına kendilerine söylenen sayıları ters sırayla tekrar etmeleri istenmiştir. Öncelikle iki sayıyla başlanmış katılımcı ardı ardına iki kere yanlış yapana kadar zihinde tutulması istenen sayı miktarı birer birer artırılmış ve en fazla yedi sayıya kadar devam edilmiştir.

Demografik Bilgi Formu. Katılımcı çocukların aileleri gelir, eğitim düzeyi ve evdeki dil uygulamalarını içeren bir demografik bilgi formu çevrimiçi olarak tamamlamışlardır.

İşlem

Tüm çocuklar okulların bitimine yakın değerlendirmeye alınmıştır. Bu sayede D2'ye maruz kalma süresi beş yaş iki dilli çocuklar için üç okul yılı olarak maksimum düzeydeyken ele alınmıştır. Benzer bir şekilde yedi yaş iki dilli çocuklar da iki okul yılı boyunca D1 açısından yoğun bir eğitim almış olacaktadırlar. Katılımcılar kendi okullarında sessiz bir odada tek tek test edilmişlerdir. Tüm çocuklar önce Türkçe oturumu almışlardır. İngilizce oturumlar iki dilli çocuklar için Türkçe oturumdan sonra en çok iki hafta içinde tamamlanmıştır. Türkçe oturumlarda sırasıyla anlatı becerileri görevi ve TİFAL-Dİ (Kazak-Berument ve Güven, 2013) uygulanmıştır. İki dilli çocuklara farklı bir günde gerçekleştirilen İngilizce oturumlarda ise sırasıyla anlatı becerileri görevi ve PPVT-4 (Dunn ve Dunn, 2007) İngilizce olarak uygulanmıştır.

Araştırma Deseni

2x2 (Yaş grubu x dil grubu) betimsel desen uygulanmıştır. Yaş grubu beş ve yedi yaş çocuklardan oluşmaktadır. Dil grupları ise tek dilli ve iki dilli çocuklar olarak tanımlanmıştır. Tek dilli ve iki dilli çocuklar devam etmekte oldukları okul türlerine göre aşağıdaki biçimde tanımlanmışlardır.

1) D1 yuvalara veya aynı yuvaların ilköğretim okullarına devam eden tek dilli çocuklar: Tek dilli çocukların devam ettikleri yuvalarda eğitim dili tamamen Türkçe olup haftada iki-üç saat İngilizce eğitim uygulanmaktadır. İlköğretim sınıflarında ise haftada altı saat İngilizce eğitim uygulanmaktadır.

2) D2 yuvalara veya aynı yuvaların ilköğretim okullarına devam eden iki dilli çocuklar: Tam zamanlı D2 yuvalar günde sekiz saat İngilizce eğitim vermektedir. Araştırmaya katılan beş yaş iki dilli çocuklar bu yuvalara devam etmekte, yedi yaş iki dilli çocuklar yuvaların devamı olan ilköğretim okullarına devam etmektedir. Bu ilköğretim okullarında eğitim Türkçe olup haftada 10 saat İngilizce eğitim programı uygulanmaktadır. Tüm iki dilli çocukların ikinci dile başlama yaşı üç veya daha erkendir.

Kodlama

Anlatı söyleminin kurgusal ve dil bilgisel değerlendirilmesi için planlanan üç farklı kodlama şeması aşağıda sunulmuştur. Kodlama öncesinde tüm hikayelerin videoları iz-

lenerek transkripsiyonları tamamlanmıştır. Transkripsiyonlar iki ayrı kodlayıcı tarafından yapılmış ve %100 uyum bulunmuştur.

Tablo 2. Hikayenin Kurgusal Kodlama Şeması*

Kurbağa Hikayesi Unsurları	Akış	Perspektif / Duygu	Canlılık
+2 Kaybolan kurbağadan bahseder	0 Resim tanımlama	-2 'burada' 'orada' 'şimdi' ifadelerinin kullanımı (kendine dair perspektif, hikayeye değil) - kaybedilen puan	
+1 'Aramak' ifadesini kullanır			
+2 Aramaya başlamasını ifade eder	3 Bağımsız olaylar anlatma	Karakter tanımında yetersizlik (hemen zamir kullanımına geçme) -1 ana karakter -1 diğer karakterler	-2 yer yer anlaşılmaz veya düzensiz ifadeler- kaybedilen puan
+1 Kurbağasını bulur	4 Birbirini takip eden olaylar (bazıları, hepsi değil)	Referans kullanımında aksaklık (okuyucu 'kim' sorusu sormak durumunda kalır) -1 bir hatalı referans kullanımı -2 iki hatalı referans kullanımı -4 beş ya da daha fazla hata	Akışta bozulma -2 dinleyicinin hikayeyi takibini zorlaştıran anlatımlar/ donukluk
+1 Kurbağayı götürür	-1 resim tanımlama için kaybedilen puan -1 gereksiz detay için kaybedilen puan		
(6) Ortalama	(6) Fiili Olaylar	(6) Tarafsız Gözlemci	(6) Gerçekçi form
+1 Amaçtan bahseder	7 Ayrıntılı olaylar	+1 Niyet atfetme	Canlı veya merak uyandıran anlatım +1 nakarat kullanımı
+1 Başarısızlıktan bahseder (bulamama)		+1 İç durumla ilgili bilgi verme (duygu ifadeleri, 1 ya da 2)	+1 uygun haykırış kullanımı
	8 Sıradüzeli Yapı (başlangıç/genişleme/bitiş) (Olayların vurgulanması)	+1 üç ya da daha fazla iç durum bilgileri	+1 dolaysız anlatım kullanımı
+4 Ana karakterin geyik boynuzlarını dal zannetmesinden bahseder	12 Geçmişe yönelik veya geleceğe yönelik özet +2 özet ifadeleri +3 ikiden fazla özet ifadesi	+3 İronik perspektif kullanımı (ör. cansız varlıklara duygu atfetme)	Mecaz kullanımı +1 her biri 1 puan en fazla 3 puan
/12	/12	/12	/12
			Toplam /48

*Pearson, 2002.

Hikayenin kurgusal kodlaması. Bu kodlama için Pearson'ın (2002) çalışmasındaki şema esas alınmıştır. Bu şemanın seçilmesindeki ana etken bu kodlamanın iki dilli çocukların ürettikleri *Kurbağa* hikayelerinde kullanılmış olması ve pek çok alt bileşeni içermesidir (Bkz. Tablo 2). Kodlama şeması dört ana maddeden oluşmaktadır: (1) Hikayenin genel kurgusunu yansıtan *kurbağa hikayesi unsurları*, (2) Hikayenin hiyerarşik organizasyonunu yansıtan *akış*, (3) Göndergesellik kullanımı, niyet ve duygu aktarımı içeren *perspektif/duygu* ve (4) dinleyicinin ilgisini canlı tutma araçlarını yansıtan *canlılık*.

Hikayenin dilbilgisel kodlaması. Bu kodlama için Berman ve Slobin'in (1994) araalarında Türkçe de bulunan farklı dillerde *Kurbağa* hikayelerinin yapılarını karşılaştırmak için oluşturdukları şema esas alınmıştır. Buna göre cümlecik "içinde yüklem barındıran ve tek bir durumu (iş, oluş, hal) ifade eden birim"dir (Berman ve Slobin, 1994, s.660). Buna göre kodlama öncesinde tüm yan ve temel cümlecikler alt alta sıralanacak şekilde ayrılmış ve cümlecikler dilbilimsel karmaşıklık açısından kodlanmıştır. Bu şemaya göre basit cümleler, eylemlilik cümleleri, bağlaçlı yan cümleler, zarf cümleleri, bağ-fiil cümleleri belirlenmiştir. Basit cümle dışındaki yapılar karmaşık olarak kategorilendirilmiştir. Kodlamalar hem Türkçe hem de İngilizce anlatılar için yapılmıştır (Bkz. Tablo 3 ve 4).

Tablo 3. Dilbilgisel Karmaşıklık Kodlama Şeması – Türkçe

Dilbilgisel Karmaşıklık Unsurları	Tanım	Örnek
Basit cümlecik	Tek yüklemli cümlecik	- <i>Bir çocuk vardı</i>
Eylemlilik cümlecikleri	-mak ekiyle oluşturulmuş iki yüklemli cümlecik	- <i>Kurbağayı bulmak istedi</i> - <i>Koşmaya başladı</i>
Bağlaçlı yan cümlecik	'Ve', 'ama', 'sonra' gibi bağlaçlarla bağlanan iki cümlecik	- <i>evden çıktı ve aradı kurbağasını</i>
Zarf cümlecikleri	Yantümce bağlaçlı ile bir araya getirilen iki cümlecik -dığı zaman -dığı için -dıktan sonra	- <i>Köpek düşüktken sonra kızdı ona</i>
Beğ-fiil cümlecikleri	Bağlı cümlecikler: <i>Fiil+ken (koşarken)</i> <i>Fiil+ince (koşunca)</i> <i>Fiil+ip (koşup)</i> <i>Fiil+erek (koşarak)</i> <i>Fiil+a Fiil+a (koşa koşa)</i>	- <i>Köpek yere düşünce sinirlendi çocuk</i>

Tablo 4. Dilbilgisel Karmaşıklık Kodlaması- İngilizce

Dilbilgisel Karmaşıklık Unsurları	Tanım	Örnek
Basit cümlecik	Tek yüklemlili cümlecik	- <i>the boy shouted</i>
Eylemlilik cümlecikleri	-‘to’ ekiyle oluşturulmuş iki yüklemlili cümlecik	- <i>the boy wanted to run</i>
Bağlaçlı yan cümlecik	‘and’, ‘but’, gibi bağlaçlarla bağlanan iki cümlecik	- <i>the child shouted and ran</i>
Zarf cümlecikleri	Yantümce bağlacı ile bir araya getirilen iki cümlecik, ‘because’, ‘after’, ‘when’, ‘while’, ‘so’ kullanılarak oluşturulan yapılar	- <i>the boy was so sad because he lost his frog</i>

Kodlayıcılar arasındaki uyum uzlaşma sağlanan kodlama ölçütlerinin toplam kodlama ölçümlerine oranıyla hesaplanmıştır. Buna göre kodlayıcılar arasındaki uyum anlatının kurgusal kodlama için .93 ($\kappa = .91$, %95 Güven Aralığı: .89 - .94) ve dilbilgisel kodlama için .94 ($\kappa = .92$, %95 Güven Aralığı: .91 - .96, $p < .01$) olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Ön Analizler

İki dilli çocukların devam etmekte oldukları eğitim kurumları üst gelir düzeyi ailelere hitap etmekte olup tek dilli çocukların devam ettikleri kurumlar da benzer özellikte olanların arasından seçilmiştir. Katılımcı ailelerden gelir ve eğitim düzeylerini bildiren bir demografik form doldurmaları istenmiştir. Sonuçlara göre tüm aileler yüksek SES’ye sahip olup gelir düzeyi açısından iki dilli çocukların aileleri tek dilli çocukların ailelerinden sınırda düzeyde daha yüksek gelire sahip olarak bulunmuş ($t(105) = -1.98$, $p = .05$) ancak anne eğitim düzeyi açısından farklılaşma görülmemiştir ($t(110) = -1.64$, $p = .10$). Buna istinaden gruplar arası farklılıkların SES’den kaynaklanma ihtimali dışlanmıştır.

Yalnızca iki dilli çocuklara uygulanan PPVT-4 (Dunn ve Dunn, 2007) sonuçlarına göre yedi yaş iki dilli çocukların ($Ort. = 99.56$, $SS = 22.66$) ortalama olarak anadili İngilizce olan çocuklarla kıyaslandıklarında 28. yüzdellik dilimde, beş yaş iki dilli çocukların ise ($Ort. = 72.54$, $SS = 20.12$) 16. yüzdellik dilimde yer aldıkları görülmüştür. Bu sonuçlara bakıldığında hem yedi yaş hem de beş yaş iki dilli çocukların anadili İngilizce olan çocuklarla benzer İngilizce dil bilgisine sahip oldukları ve dolayısıyla iki dilli olarak adlandırılabilirler ortaya konulmuştur.

Bulguların sunumu hipotezlerle olan eşleşmelerine göre sıralanıp gerçekleştirilmiştir.

Hipotez 1, Hipotez 2 ve Hipotez 3

Hipotez 1, 2 ve 3'ün sınanması amacıyla Türkçe hikaye kurgusu ve dil bilgisel karmaşıklık düzeylerinin karşılaştırması 2 (Yaş: beş ve yedi yaşlar) x 2 (Dil grubu: tek dilli ve iki dilli) faktöryel ANOVA testleriyle gerçekleştirilmiştir.

Türkçe hikaye kurgusu. Hikaye kurgusu ölçümlerinin tek dilli ve iki dilli çocukların yaşlarına göre ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5'te görülebilir.

Tablo 5. Hikaye Kurgusu: Tek Dilli ve İki Dilli Çocukların Türkçe ve İngilizce Ortalama Puan ve Standart Sapmaları

	Tek dilli -Türkçe				İki dilli- Türkçe				İki dilli- İngilizce			
	5 yaşlar		7 yaşlar		5 yaşlar		7 yaşlar		5 yaşlar		7 yaşlar	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
Kurbağa hikâyesi unsurları	5.26	2.8	6.85	2.65	2.92	2.71	5.64	2.46	4.46	2.76	3.45	2.19
Akış	6.30	2.64	8.91	1.89	4.46	2.60	6.28	1.70	4.46	2.33	6.09	2.56
Perspektif/Duygu	2.15	2.94	7.36	1.45	2.42	2.53	2.60	2.63	4.34	2.33	6.95	3.71
Canlılık	3.04	1.63	5.85	0.91	2.35	1.13	3.00	2.04	5.00	2.40	4.13	2.21
Toplam puan	16.74	8.43	28.97	5.29	12.15	7.02	17.52	7.06	18.26	8.29	20.5	7.78
N	27		33		26		25		26		22	

Kurbağa hikayesi unsurları için dil grubunun ana etkisi bulunmuştur. Buna göre tek dilli çocuklar ($Ort. = 6.13, SS = 2.81$) iki dilli çocuklara ($Ort. = 4.25, SS = 2.91$) nazaran daha iyi performans göstermişlerdir, $F(1, 107) = 12.18, p < .001, \eta^2_p = .10$. Yaşın da ana etkisi bulunmuş, 7 yaş çocukların ($Ort. = 6.33, SS = 2.62$) 5 yaş çocuklardan ($Ort. = 4.11, SS = 2.97$) daha yüksek puan aldıkları gözlenmiştir, $F(1, 107) = 17.97, p < .001, \eta^2_p = .02$. Yaş ve dil grubunun etkileşim etkisine rastlanmamıştır, $F(1, 107) = 1.23, p = .27$.

Akış puanlaması için yine dil grubunun ve yaşın ana etkisi bulunmuş, tek dilli çocuklar ($Ort. = 7.73, SS = 2.59$) iki dilli çocuklara ($Ort. = 5.35, SS = 2.36$) nazaran daha iyi performans göstermişlerdir, $F(1, 107) = 27.39, p < .001, \eta^2_p = .20$. Yedi yaşlar ($Ort. = 7.59, SS = 2.22$) beş yaşlara ($Ort. = 5.39, SS = 2.75$) kıyasla daha iyi performans göstermişlerdir, $F(1, 107) = 26.99, p < .001, \eta^2_p = .20$. Yaş ve dil grubunun etkileşim etkisi bulunmamıştır, $F(1, 107) = 0.87, p = .35$.

Perspektif ve duygu açısından incelendiğinde yine yaş ve dil grubunun ana etkisi bulunmuş, yedi yaşlar ($Ort. = 5.31, SS = 3.12$) beş yaşlardan ($Ort. = 2.28, SS = 2.72$) daha iyi perspektif ve duygu aktarımı yapabilmişlerdir, $F(1, 107) = 34.45, p < .001, \eta^2_p = .24$. Tek dilliler ise ($Ort. = 5.01, SS = 3.44$) iki dillilerden ($Ort. = 2.51, SS = 2.55$) daha

iyi perspektif ve duygu aktarımı yapabilmişlerdir, $F(1, 107) = 23.87, p < .001, \eta^2_p = .18$. Yaş ve dil grubunun etkileşim etkisi de bulunmuştur, $(F(1, 107) = 30.08, p < .001, \eta^2_p = .02)$. *Post-hoc t*-testi sonucuna göre beş yaş grubu için tek dilli ($Ort. = 2.15, SS = 2.94$) ve iki dilli ($Ort. = 2.42, SS = 2.53$) çocuklar arasında farkın bulunmadığı ($t(51) = 0.36, p = .72$) ancak yedi yaş grubu için tek dilli ($Ort. = 7.36, SS = 1.45$) çocukların iki dilli ($Ort. = 2.60, SS = 2.63$) çocuklardan daha iyi performans gösterdikleri ($t(56) = 8.79, p < .001$) bulunmuştur.

Dinleyicinin ilgisini canlı tutmaya yönelik canlılık puanlamasında yaş ($F(1, 105) = 38.81, p < .001, \eta^2_p = .27$) ve dil grubunun ($F(1, 107) = 40.48, p < .001, \eta^2_p = .27$) ana etkisi, ayrıca yaş ve dil grubunun etkileşim etkisi $F(1, 107) = 15.04, p < .001, \eta^2_p = .12$ görülmüştür. Yine yedi yaş grubu çocuklar ($Ort. = 4.62, SS = 2.05$) beş yaş grubu çocuklardan ($Ort. = 2.69, SS = 1.44$), tek dilliler ($Ort. = 4.58, SS = 1.89$) de iki dillilerden ($Ort. = 2.66, SS = 1.66$) daha iyi performans göstermişlerdir. Etkileşim etkisi incelendiğinde yedi yaş tek dilli çocukların ($Ort. = 5.85, SS = 0.91$) iki dilli yaşlılarından ($Ort. = 3.00, SS = 2.04$) daha iyi performans sergiledikleri ($t(56) = 7.16, p < .001$) ancak bu farkın beş yaş iki ($Ort. = 2.35, SS = 1.13$) ve tek ($Ort. = 3.04, SS = 1.63$) dilli çocuklarda bulunmadığı ($t(51) = 1.78, p = .08$) ortaya çıkmıştır.

Anlatıdaki dil bilgisel karmaşıklık. Anlatılar öncelikle toplam sözcük sayısı ve toplam cümlecik sayısı açısından karşılaştırılmıştır. Tek dilli ve iki dilli çocukların karşılaştırılması için 2 (Yaş: beş ve yedi yaş) x 2 (Dil grubu: tek dilli ve iki dilli) faktöryel ANOVA uygulanmıştır. Toplam sözcük sayısı açısından sonuçlara bakıldığında dil grubunun anlamlı bir ana etkisi bulunmuş ($F(1, 107) = 10.98, p < .001, \eta^2_p = .09$), tek dilli çocukların ($Ort. = 182.13, SS = 63.92$) yaştan bağımsız olarak iki dilli çocuklardan ($Ort. = 137.59, SS = 76.42$) daha fazla sözcük kullandıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Yaşın sınırlı ana etkisi bulunmuştur, $F(1, 107) = 3.79, p = .05, \eta^2_p = .03$. Buna göre yedi yaş grubu ($Ort. = 174.42, SS = 47.61$) beş yaş grubundan ($Ort. = 147.51, SS = 91.93$) daha fazla sözcük kullanmıştır. Yaş ve dil grubunun etkileşim etkisi bulunmamıştır ($F(1, 107) = 2.39, p = .13$).

Toplam cümlecik sayısına göre karşılaştırma yapıldığında yine dil grubunun etkisi bulunmuş, tek dilli çocuklar ($Ort. = 47.13, SS = 14.07$) iki dilli yaşlılarına ($Ort. = 34.96, SS = 15.46$) nazaran daha fazla sayıda cümlecik kullanmıştır ($F(1, 107) = 19.17, p < .001, \eta^2_p = .15$). Yaşın ana etkisi bulunmuştur, $F(1, 107) = 7.83, p < .01, \eta^2_p = .07$. Buna göre yedi yaş grubu çocuklar ($Ort. = 45.34, SS = 10.98$) beş yaş grubundan ($Ort. =$

37.38, $SS = 19.16$) daha fazla sözcük kullanmıştır. Ancak yaş ve dil grubunun etkileşim etkisi bulunmamıştır, $F(1, 107) = 2.62, p = .11$.

Kullanılan tüm cümlecikler basit ve karmaşık yapılar olarak kodlanmış (Bkz. Tablo 7) ve karmaşık cümlecik sayısının tüm cümlecik sayısına oranlanmasıyla dil bilgisel karmaşıklık düzeyi yüzdesine ulaşılmıştır. Karmaşık cümlecik yüzdesi bağımlı değişken olarak alınıp tek dilli ve iki dilli çocukların karşılaştırılması için 2 (Yaş: beş ve yedi yaş) x 2 (Dil grubu: tek dilli ve iki dilli) faktöryel ANOVA uygulanmıştır.

Tablo 6. Toplam Sözcük Sayısı, Cümlecik Sayısı, Basit ve Karmaşık Cümlecik Yüzde Ortalamaları ve Standart Sapmaları

	Tek dilliler				İki dilliler-D1*				İki dilliler-D2*			
	5 yaşlar		7 yaşlar		5 yaşlar		7 yaşlar		5 yaşlar		7 yaşlar	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SD	Ort.	SS	Ort.	SS
Toplam sözcük sayısı	177.5	80.1	185.7	47.9	116.4	94.3	159.6	43.6	195.5	91.2	207.2	71.2
Toplam cümlecik sayısı	45.4	16.8	48.5	11.5	29.1	18.2	41.1	8.8	28.4	8.3	31.8	8.9
Basit cümlecikler	0.48	0.15	0.49	0.15	0.71	0.22	0.57	0.12	0.87	0.11	0.73	0.18
Karmaşık cümlecikler	0.52	0.15	0.51	0.15	0.29	0.22	0.43	0.12	0.13	0.11	0.27	0.18

*D1: Türkçe, D2: İngilizce

Sonuçlar hem yaşın ($F(1, 107) = 7.61, p < .01, \eta_p^2 = .07$) hem de dil grubunun ($F(1, 107) = 16.99, p < .001, \eta_p^2 = .14$) karmaşık cümlecik kullanımı üzerinde anlamlı etkisi olduğunu göstermektedir. Yedi yaş çocukları ($Ort. = .48, SS = .14$) beş yaş çocuklarına ($Ort. = .39, SS = .21$) nazaran daha fazla oranla karmaşık cümlecik kullanmıştır. Buna ek olarak tek dilli çocuklar ($Ort. = .36, SS = .19$) yaştan bağımsız olarak iki dilli çocuklardan ($Ort. = .50, SS = .15$) daha fazla oranda karmaşık cümlecik kullanmışlardır. Yaş ve dil grubunun etkileşim etkisi bulunmamıştır, $F(1, 107) = 2.39, p = .13$).

Hipotez 4

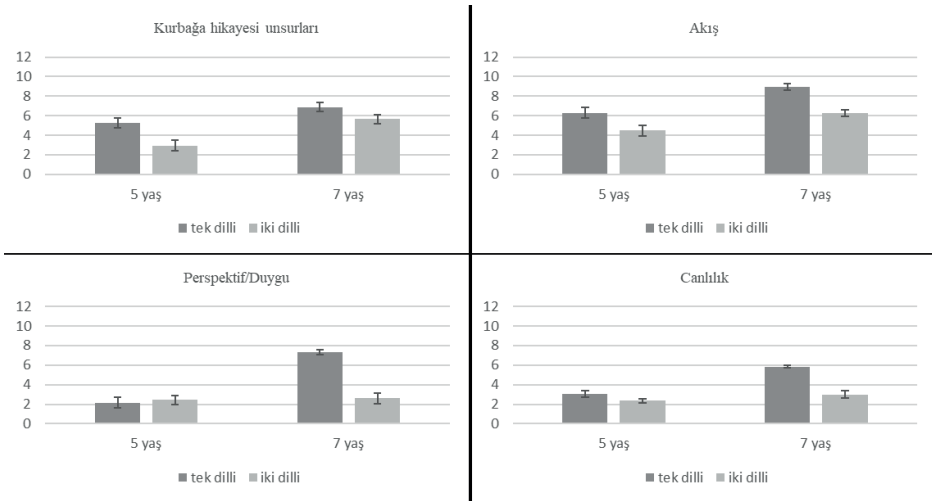
Hipotez 4'ün sınanması amacıyla iki dilli çocukların D1 ve D2 deki hikayeleri 2 (Dil: D1 ve D2) x 2 (Yaş: beş ve yedi yaş) karma desen ANOVA kullanılarak karşılaştırılmıştır.

Türkçe ve İngilizce hikaye kurgusu. Kurbağa anlatısı unsurları için yaşın ($F(1, 46) = 1.45, p = .24$) ve dilin ($F(1, 46) = 0.16, p = .69$) ana etkisi bulunmazken, anlamlı bir yaş ve dil etkileşim etkisi görülmüştür, $F(1, 46) = 17.79, p < .001, \eta_p^2 = .28$. Beş yaş iki dilli çocuklar D2'de ($Ort. = 4.46, SS = 2.76$) D1'den ($Ort. = 2.92, SS = 2.72$) daha iyi performans göstermişlerdir, $t(25) = -2.38, p < .01$. Buna karşılık yedi yaş çocuklar D1'de ($Ort. = 5.50, SS = 2.42$) D2'den ($Ort. = 3.45, SS = 2.19$) daha yüksek puan almışlardır, $t(21) = 3.01, p < .01$.

Akış için dilin ana etkisine ($F(1, 46) = 0.06, p = .81$) ve yaşla etkileşim $F(1, 46) = 0.02, p = .89$) etkisine rastlanmamıştır. Yaşın ana etkisi bulunmuş, yedi yaş iki dilli çocuklar ($Ort. = 6.11.41, SS = 1.80$) beş yaş iki dilli çocuklardan ($Ort. = 4.45, SS = 2.13$) daha iyi performans sergilemişlerdir, $F(1, 46) = 11.61, p < .001, \eta^2_p = .28$.

Perspektif ve duygu açısından incelendiğinde dilin ana etkisi bulunmuştur, $F(1, 46) = 38.30, p < .001, \eta^2_p = .45$. İki dilli çocuklar D2’de ($Ort. = 5.41, SS = 1.90$) D1’e ($Ort. = 2.43, SS = 2.57$) nazaran daha yüksek puanlar almışlardır. Yaşın ana etkisi $F(1, 46) = 3.144, p = .08$ ile yaş ve dilin etkileşim etkisi ($F(1, 46) = 2.48, p = .12$) bulunmamıştır.

Canlılık ile ilgili karşılaştırmalar yapıldığında dilin ana etkisi bulunmuştur, $F(1, 46) = 44.60, p < .001, \eta^2_p = .49$. Buna göre iki dilli çocukların D2’deki ($Ort. = 4.83, SS = 2.14$) performansları D1’den ($Ort. = 2.48, SS = 1.50$) daha yüksektir. Yaşın ana etkisi ($F(1, 46) = 0.66, p = .42$) ile yaş ve dilin etkileşim etkisi ($F(1, 46) = 3.24, p = .08$) bulunmamıştır. Tek dilli ve iki dilli çocukların yaş gruplarına ve her bir alt hikaye kurgusu ölçümüne göre grafik gösterimleri Şekil 1’de temsil edilmiştir.

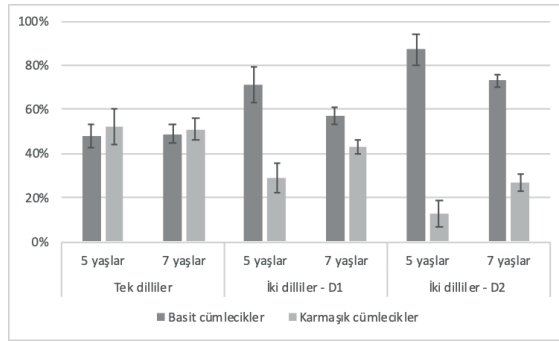
Şekil 1. Tek Dilli ve iki Dillilerde Türkçe Kurbağa Hikayelerinin Kurgusal Karşılaştırılması

Anlatıdaki dil bilgisel karmaşıklık. İki dilli çocukların D1 ve D2’deki anlatılarında-ki dil bilgisel karmaşıklık düzeylerini karşılaştırmak amacıyla 2 (Dil: D1 ve D2) x 2 (Yaş: beş ve yedi yaş) karma desen ANOVA uygulanmıştır. Sonuçlar iki dilli çocukların toplam sözcük sayısına bakıldığında D2’de ($Ort. = 199.61, SS = 71.27$) D1’e ($Ort. = 132.61, SS = 43.61$) nazaran daha fazla sayıda sözcük kullandığını ($F(1, 44) = 38.28, p <$

.01, $\eta^2_p = .47$) göstermiştir. Yaşın ana etkisinin olduğu ($F(1, 44) = 1.24, p = .03, \eta^2_p = .07$) ancak yaş ve dilin etkileşim etkisinin olmadığı ($F(1, 44) = 1.48, p = .23$) bulunmuştur.

Toplam cümlecik sayısına bakıldığında dilin ($F(1, 44) = 7.94, p < .01, \eta^2_p = .15$) ve yaşın ($F(1, 44) = 4.83, p < .05, \eta^2_p = .19$) anlamlı bir ana etkisi bulunmuştur. Buna göre iki dilli çocuklar D1’de ($Ort. = 36.15, SS = 15.41$) D2’ye ($Ort. = 30.17, SS = 9.85$) kıyasla daha fazla cümlecik kullanmışlardır. Yedi yaş iki dilli çocuklar ($Ort. = 36.37, SS = 11.21$) da beş yaş iki dilli çocuklardan ($Ort. = 29.66, SS = 9.15$) daha fazla cümlecik oluşturmuşlardır.

İki dilli çocukların D1 ve D2’de oluşturdukları anlatılarda kullandıkları dilin yapısına yakından bakmak için toplam karmaşık cümle yüzdeleri karşılaştırılmıştır. Karmaşık cümle yüzdeleri karşılaştırıldığında D1’deki anlatılarda ($Ort. = .79, SS = .17$) D2’deki anlatılara ($Ort. = .62, SS = .19$) nazaran daha fazla karmaşık cümle kullanıldığı ($F(1, 44) = 10.77, p < .01, \eta^2_p = .19$) ancak yaş ve dilin etkileşim etkisinin olmadığı ($F(1, 44) = .16, p = .69$) görülmüştür. Yaşın ana etkisi bulunmuştur ($F(1, 44) = 28.03, p < .001, \eta^2_p = .39$). Yedi yaş çocuklarının ($Ort. = .35, SS = .27$) beş yaş çocuklarına ($Ort. = .22, SS = .32$) kıyasla daha yüksek oranda karmaşık cümle yapısı kullandıkları görülmüştür. Tek dilli ve iki dilli çocukların anlatılarda kullandıkları dil bilgisel karmaşıklık düzeylerinin ve iki dilli çocukların hem D1 hem de D2 için karmaşıklık düzeylerinin yaşlara göre grafik gösterimi Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2. Basit ve Karmaşık Cümle Yüzdelerinin Dil Grubu ve Yaşa Göre D1: Türkçe ve D2: İngilizce için Ortalama Değerleri

Hipotez 5

Hipotez 5’in sınanması amacıyla tek dilli ve iki dilli çocukların TİFALDİ testi (Kazak-Berument ve Güven, 2013) ve ters sayı dizisi görevindeki (Wechsler, 1974) puanları dikkate alınmış ve 2 (Yaş: beş ve yedi yaşlar) x 2 (Dil grubu: tek dilli ve iki dilli) faktöryel ANOVA testleri uygulanmıştır.

Dil becerileri görevleri. Tek dilli ve iki dilli çocukların 2 (Yaş: beş ve yedi yaş) x 2 (Dil grubu: Tek ve iki dilli) faktöryel varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre D1 kelime dağarcığı için uygulanan TİFALDİ (Kazak-Berument ve Güven, 2013) puanlarının farklılaşmadığı görülmüş, dil grubu ana etkisi ($F(1, 108) = .41, p = .53$) ve dil grubu ve yaş etkileşim etkisi ($F(1, 108) = 0.10, p = .75$) bulunmamıştır. Yaşın ana etkisi bulunmuştur ($F(1, 108) = 91.10, p < .001, \eta^2_p = .46$). Buna göre yedi yaş çocukların ($Ort. = 88.41, SS = 5.01$) beş yaş çocuklardan ($Ort. = 72.70, SS = 11.25$) daha iyi performans sergilediği görülmüştür.

Dil becerileri görevlerine ait ortalama değerler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Dil Değerlendirme Araçları: Tek Dilli ve İki Dilli Çocukların Türkçe ve İngilizce Ortalama Puan ve Standart Sapmaları

	Tek dilliler				İki dilliler			
	5 yaş		7 yaş		5 yaş		7 yaş	
	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS	Ort.	SS
TİFALDİ	73.46	11.78	88.64	5.54	71.88	10.81	88.12	4.29
PPVT-4	-	-	-	-	72.54	20.12	99.56	22.66

Yönetici işlev görevi. İşler belleğin ölçülmesi için kullanılan Ters Sayı Dizisi (WISC-R, Wechsler, 1974) görevindeki performansın tek dilli ve iki dilli çocuklar açısından karşılaştırılması için 2 (Yaş: beş ve yedi yaş) x 2 (Dil grubu: Tek dilli ve iki dilli) faktöryel ANOVA uygulanmıştır. Sonuçlar iki dilli çocukların ($Ort. = 3.92, SS = 1.61$) tek dilli yaşlılarından ($Ort. = 3.20, SS = 1.21$) daha iyi performans gösterdiklerini ortaya koymuştur, $F(1, 101) = 9.18, p < .001, \eta^2_p = .08$.

TARTIŞMA

Araştırmada erken çocuklukta ikinci bir dil öğrenmenin anadildeki anlatı becerilerindeki kurgusal ve dil bilgisel yapıların üzerindeki etkileri incelemiştir. Bu amaçla Türkçe anadilli olup ikinci dil olarak İngilizce’yi öğrenen iki dilli çocuklarla Türkçe anadilli tek dilli çocuklara anlatı becerileri görevi (*Kurbağa hikayesi*, Mayer, 1969) sözcük dağarcığı testleri ve yönetici işlevler görevleri uygulanmıştır.

Tek dilli ve İki Dilli Çocuklarda D1 Anlatı Becerileri

Hipotez 1’de belirtildiği üzere anlatı becerileri görevinde beş yaş tek dilli çocukların beş yaş iki dilli çocuklardan daha iyi performans sergileyecekleri beklenmiştir. Yanı sıra *Hipotez 2*’de yedi yaşta tek dillilik avantajının kalmayacağı yedi yaş tek dilli ve iki dilli çocukların benzer performans sergileyecekleri öngörülmüştür. Bulgular, kurbağa hika-

yeni unsurları ve akış için beş yaş tek dilli çocukların iki dilli yaşlılarından daha iyi olduklarını ancak perspektif/duygu ve canlılık açısından benzer performans sergilediklerini göstermiştir. *Hipotez 2*'nin aksine tüm unsurlar için yedi yaş grubunda tek dillilik avantajı gözlenmiştir. *Hipotez 3* ile öngörülen yaş arttıkça performansın artması yönündeki varsayımlar karşılanmış, anlatı becerilerinde dil grubundan bağımsız olarak yedi yaş çocukları beş yaş çocuklarından daha iyi performans sergilemişlerdir.

Kurbağa hikayesi unsurları, hikayenin önemli noktalarının dile getirilmesini içermektedir (Pearson, 2002). Bunlar kaybolan kurbağadan bahsetme, kurbağayı arama, bulma ve eve götürme gibi unsurları içerdiği gibi amaçlar ve bu amaç doğrultusunda karşılaşılan başarı ve başarısızlıkları da içermektedir. Sonuçlara bakıldığında, kurbağa hikayesi unsurları için tek dillilik avantajı her iki yaş grubunda da gözlenmiştir. Yedi yaş grubu için gözlenen tek dillilik avantajı beklentilerin tersine gerçekleşmiştir. Bu bulgular Pearson'ın (2002) çalışmasında bulunduğu yedi yaş grubu tek dilli ve iki dilli çocuklar arasında tek dillilerden yana olan avantajla örtüşmektedir. Ne var ki Pearson'ın (2002) çalışmasındaki iki dillilerin ana dili D1: İspanyolca olup büyümekte oldukları toplumun dili D2: Türkçe'dir. Halbuki bu araştırmadaki çocukların yaşadığı toplumun dili Türkçe'dir. Bu açılarından büyük yaş grubunun performansındaki görece düşüklük şaşırtıcıdır. Bu bulgu iki dilli çocuklarda anlatı becerilerindeki hikaye kurgusunda tek dilli yaşlılarına nazaran daha yavaş bir hızla geliştiklerine işaret edebilir. Uccelli ve Páez (2007), iki dilli ve tek dilli okul öncesi çocuklarını, Pearson (2002) şemasını kullanarak boylamsal olarak incelemiştir. Sonuçlar tek dilli çocukların D1: İspanyolca anlatı kalitesinin D2: İngilizce'deki anlatı becerilerini pozitif yönde yordadığını göstermiştir. Sonuçlar temel hikaye unsurlarını kullanmak açısından iki dillilerin tek dillilerle benzer yetkinlikte olduğunu ancak bu unsurların belli bir akış içinde hiyerarşik olarak temaya bağlı dizilimi gibi yönlerden geri kalabileceğini göstermiştir.

Akış unsurları incelendiğinde beklenildiği gibi beş yaş tek dilli çocukların iki dilli yaşlılarından daha iyi performans gösterdikleri bulunmuştur. Bu fark beklenilenin aksine yedi yaş tek dilli çocuklarla iki dilli yaşlıları arasında da gözlenmiştir. Her iki yaş grubu için de tek dilliler hiyerarşik yapıda ve bütünsel temaya uygun hikaye oluşturmada iki dillilere nazaran daha başarılı bulunmuşlardır. Alan yazındaki anlatı becerilerinde tek dilliliğin hiyerarşik ve epizodik yapı açısından avantaj sağladığına ilişkin bulgular bulunmaktadır (Gutiérrez-Clellen 2002; Kupersmitt, Yifat ve Blum-Kulka, 2014; Shrubshall, 1997).

Perspektif ve duygu aktarımı açısından bakıldığında beş yaş iki dilli ve tek dilli çocuklar arasında fark bulunmamıştır. Yedi yaş grubunda fark olmayacağına ilişkin hipotez doğrulanmamıştır. Hem tek dilli hem de iki dilli çocuklar bu yönden düşük performans göstermişlerdir. Bunun bir nedeni göndergesellik gelişimi açısından henüz yeterince olgunlaşmamış olmaları, anlatı içinde iç duruma gönderge yapmak konusunda henüz gelişmekte oldukları olabilir (Bamberg ve Damrad-Frye, 1991; Berman, 2009; Karmiloff-Smith, 1981). Başka bir açıdan bakıldığında çocukların yedi-dokuz yaştan önce paylaşılan ve paylaşılmayan bilgi içeriğinin sistematik olarak göz önüne alıp buna göre perspektif belirlemeyi başaramamaları bu sonuçlarda rol oynamış olabilir (Kail ve Hickmann, 1992; Küntay, 2002; Serratrice, 2008). Benzer bir şekilde çocuklar beş-yedi yaş aralığında duygu ve perspektifi değerlendirme boyutu konusunda yetkin olmaya başlarlar (Bamberg ve Damrad-Frye, 1991; Berman, 2009; Küntay ve Nakamura, 2004).

Canlılık ile ilgili performansa bakıldığında D1'deki anlatılarda yine tek dilli olma avantajı görülmüş ve her iki yaşta da tek dilliler yaşlılarından daha yetkin bulunmuşlardır. Canlılık dinleyicinin dikkatini ve ilgisini aktif tutma, doğru tonlama kullanma, benzetmeler yapabilme ve akışı bozan takılmaları önlemeyi içerir. Tek dilli çocukların yaşadıkları avantaj, D1'de buna benzer aktiviteleri okul ortamında yapmış olmaları ancak iki dilli çocukların bu tarz aktiviteleri D2'de yapmış olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Yedi yaşta bulunan tek dillilik avantajının iki okul yılı sonrası bile görülüyor olması, tek ve iki dilliler arasındaki açığın bu kadar sürede kapanmadığına da işaret etmektedir. Bu bulgulara ek olarak dil bilgisel alanda da bulunan farklılıklar anlatı becerilerindeki farklılıkları bir ölçüde açıklayabilir durumdadır. Dil bilgisel bulgular her iki yaş grubunda da karmaşık cümle yapılarının tek dillilerde çok daha fazla kullanıldığını, dolayısıyla daha gelişkin bir dil düzeyinden söz edilebileceğini göstermektedir. D1'de oluşturulan anlatılar aynı zamanda her iki yaş grubunda da daha fazla sayıda sözce ve cümlecik içermektedir. Bulgular bu yönüyle İngilizce-Fransızca iki dilli yetişen Türk göçmen çocuklarıyla yürütülen araştırmalarla paralel sonuçlar göstermektedir. Bu çalışmalarda da D1 ve D2'deki karmaşık cümle yapısı iki dillilerde tek dillilerden daha düşük düzeyde bulunmuştur (Akinci ve ark., 2001; Kupersmitt ve Berman, 2001). İşler bellek açısından her ne kadar iki dilliler tek dilli yaşlılarından daha avantajlı bulunsalar da bunun anlatı becerilerine yansımaları olmamıştır. Bunda da en önemli etkenin iki dillilerde dil bilgisel alandaki zayıflık olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bu bulgular okul öncesinde başlayan yoğun D2 eğitiminin D1 anlatı becerilerinin gelişimine olumsuz yönde yansıdığını göstermektedir. Bu olumsuzluk iki okul yılı boyunca D1’le yoğun ilköğretim eğitimi alınmasına rağmen devam etmektedir.

İki dillilerin Türkçe ve İngilizce Hikayelerinin Karşılaştırılması

Hipotez 4’te iki dilli çocukların D1 ve D2 karşılaştırmalarına bakıldığında beş ve yedi yaş çocukların D1 ve D2 anlatı kurgusu ve dil bilgisel karmaşıklık açılarından benzer performans sergileyecekleri beklenmiştir. Ancak bu hipotez doğrulanmamıştır. Yedi yaş iki dilli çocuklar kurbağa hikayesi unsurları açısından D1’de daha iyi performans gösterirken beş yaş iki dilli çocuklar D2’de daha iyi performans göstermişlerdir. Bu bulgu D1 bakımından yoğun ilköğretim eğitiminin yedi yaş grupları üzerindeki olumlu etkileri olarak da yorumlanabilir. Öte yandan, beş yaş iki dilli çocukların D2’de D1’den daha iyi performans sergilemeleri D2’de anlatı faaliyetlerini okul öncesi ortamda daha sık yapmalarından kaynaklanıyor olabilir. Bir başka neden ise, D2 oturumlarının D1 oturumlarından hep daha sonra yapılmış olması olabilir. Bu açıdan bakıldığında hikayeyi ikinci kez anlatıyor olmanın avantajı yaşanmış olabilir.

Perspektif/duygu ve canlılık açısından bakıldığında da hem yedi hem beş yaş iki dilli çocuklar D2’de D1’den daha iyi performans göstermişlerdir. Bunun yine D2 anlatıların sıra etkisinden kaynaklanabilmiş olacağı düşünülmektedir. Çocuklar anlatıyı ikinci kez oluşturmanın avantajını yaşamaktadırlar (Pavlenko, 2009; Pearson, 2002). Bir diğer açıklama da D1 ve D2’nin tipolojik olarak farklı olması ve D2’de zamir kullanımı zorunlu iken D1 için bu zorunluluğun olmamasının perspektif açısından kodlanan göndergesellik kullanımına etki etmesi olabilir. Aksu-Koç ve Nicolopoulou (2015) göndergesellik açısından İngilizce konuşan çocukların zamir kullanımına vurgu yaptıkları, Türkçe konuşan çocukların ise zamirsiz (null-pronoun) kullanıma yöneldiklerini ifade etmiştir. İngilizce için cinsiyet belirten zamirlerin kullanım zorunluluğu avantaj sağlarken zamirsiz kullanım olanağı göndergesellik açısından bir dezavantaj oluşturmuştur. Bu nedenle bu çalışmada da D2’de üretilen anlattardaki perspektifin D1’de üretilenlerden daha başarılı olduğu düşünülebilir.

Beş ve yedi yaş iki dillilerin D1’de dil bilgisel karmaşıklık açısından D2’den daha gelişmiş bir dil kullanacakları beklenmiştir. Sonuçlara göre her iki yaş grubunda D1’de daha karmaşık bir dil yapısı kullanılmıştır. Anlatı kurgusu ve dil bilgisel yapılar açısından sonuçlar bütün olarak değerlendirildiğinde şu sonuca varmak mümkün olabilir: İki dilli çocukların anlatı oluştururken dil bilgisel düzeye (Örn., doğru dilbilgisel yapıları

kullanma) tek dilli yaşlılarına nazaran daha fazla bilişsel kapasite kullanmak zorunda kalmış olabilirler ve anlatı kurgusundaki eksiklikleri bu zorlanmanın sonucu olarak ortaya çıkmış olabilir. Bu olasılığı test etmek için dil bilgisel karmaşıklık düzeyleri istatistiksel olarak kontrol edilerek anlatı kurgusundaki farklılıklar yeniden değerlendirilmiştir. Kurbağa hikayesi unsurlarına bakıldığında, dil bilgisel karmaşıklık kontrol değişkeni olarak alındığında iki dilli ve tek dilli çocuklar arasındaki fark kaybolmuştur. Akış, perspektif/duygu ve canlılık için benzer bir analiz yapıldığında hem kontrol değişkeni olarak dil bilgisel karmaşıklığın hem de dil grubunun etkisi anlamlı olmaya devam etmiştir. Bunlar göz önüne alındığında dil bilgisel karmaşıklıkta iki dillilerin tek dillilere nazaran daha kötü performans göstermelerinin anlatı becerilerinin kurgusuna da yansımış olabileceği düşünülmektedir.

Kelime Dağarcığı ve Yönetici İşlevler

Araştırmanın son hipotezinde tek dilli çocukların iki dilli yaşlılarına nazaran daha fazla kelime dağarcığına sahip olacağı yanı sıra iki dilli çocukların yönetici işlevler görevlerinde daha yetkin bulunacağı öngörülmüştür. Bu hipotez kısmen doğrulanmıştır. İki dilli ve tek dilli çocuklar Türkçe kelime dağarcığı açısından fark göstermezken, iki dilli çocuklar tek dilli yaşlılarına nazaran yönetici işlevler görevlerinde daha yetkin bulunmuştur.

Çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki çalışmada yalnızca iki okuldan veri toplanmış olmasıdır. Erken dönemde yabancı dilde eğitim yapan kurumların arasından veri toplanabileceği düşünülen bir kurum ile anlaşılması ve iki dilli çocukların verileri bu okuldan toplanmıştır. Bu kurumla benzer sosyoekonomik düzeye hitap eden ve anadilde eğitim yapan kurumla da anlaşılması ve tek dilli katılımcıların verileri de bu ikinci kurumdan toplanmıştır. Dolayısıyla okul çeşitliliği açısından bir kısıtlılık oluşmuştur. İki dilli çocuklar aynı hikayeyi iki kere anlatmışlar ve ilk anlatımlar hep Türkçe olarak belirlenmiştir. Bu aslında sıra etkisi yaratıyor gibi gözükse de ikinci dildeki anlatımın daha güç olacağı varsayıldığı ve daha zengin hikayeler oluşturmalarına imkan tanımak amacıyla Türkçe anlatımlar hep birinci sırada tutulmuştur.

Araştırma bulguları anlatı becerilerinin çocukların dil, bilişsel ve pragmatik becerilerini araştırmak için en uygun yöntem olduğunu göstermiştir. Kelime bilgisi yetkinliği ni ölçen TİFALDİ testinde (Kazak-Berument ve Güven, 2013) iki dilli ve tek dilli çocuklar arasında fark bulunmazken anlatı becerilerinde kayda değer farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu araştırma yoğun D2'ye maruz kalmanın D1 üzerindeki etkilerini anlamaya

da imkan tanımıştır. Araştırmacının daha önceki bulgularının yeniden sınanması ve doğrulanmasını sağlamıştır (Aktan-Erciyes ve Aksu-Koç, 2016). Anlatı becerilerinin iki dillilik bağlamında araştırılması çoğu zaman D1'in toplumdaki baskın dil olmadığı bağlamlarda görülmekte ve çoğu zaman asıl odak noktada D2'deki gelişim olmaktadır (Örn., Akinci ve ark., 2001; Kaufman, 2001; Kupersmitt ve Berman, 2001; Viberg, 2001). Bu açılardan bakıldığında D1'in baskın toplum dili ve SES'in yüksek olduğu bağlamda bilgi vermesi açısından bu araştırmanın sonuçları önem taşımaktadır. Anlatı becerilerinde bulunan iki dillilik dezavantajları farklı soruları da ortaya atmaktadır. Örneğin D2'nin yoğun öğretimi ne kadar erken başlamalı ve hem D1 hem de D2'yi desteklemek için nasıl kurgulanmalıdır? Schwartz ve Shaul (2013) D1: Rusça - D2: İbranice çocukların anlatı becerilerini araştırdığı çalışmada iki okul türünde araştırmayı yürütmüştür: İki dilli anaokulu (D1: Rusça - D2: İbranice eğitim) ve tek dilli anaokulu (D2: İbranice yoğun eğitim). Boylamsal sonuçlara bakıldığında iki dilli anaokullarına devam eden çocukların hem D1 hem de D2 anlatılarında tek dilli ana okullara devam eden akranlarının gelişim hızına oldukça benzer durumda oldukları görülmüştür. Bununla birlikte, D2 yoğun anaokullarına devam eden çocuklar için, D1'deki performans çok daha düşük bulunmuştur. Schwartz ve Shaul'ın (2013) sonuçları D1 ve D2 arasında birbirini destekleyen süreçler açısından yorumlanmıştır. Benzer bir şekilde, Viberg (2001) anlatı becerilerinin her iki dil için de var olan genel bir kavramsal beceri olduğunu ileri sürmüş ve özellikle dil bilgisel becerilerin iki dil için dengeli olmayan bir gelişim içinde olduklarında anlatı becerilerinin olumsuz etkilendiğini tartışmıştır. Iluz-Cohen ve Walters (2012) anlatı becerilerindeki hikaye kurgusu alanının tüm diller için geçerli olan temel bir beceri olduğunu ve özellikle iki dilli bireylerin bu beceriyi her iki dili için de kullandıklarını ileri sürmüştür. İki dil arasında sözdizimsel ve sözcüksel geçişler sınırlı olsa da anlatı becerileri diller üstü bir beceri olarak tartışılmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma gelecek çalışmalara yön vermesi açısından büyük önem taşımaktadır. İki dil bilmenin oldukça yaygın avantajları bulunmaktadır ancak dengeli olmayan D1 ve D2 gelişimine dikkat ederek önlemleri almak özellikle D2'ye başlangıcın erken olduğu durumlar için önem taşımaktadır. İkinci dil eğitiminin tercihe bağlı olarak erken dönemde başladığı durumlarda her ne kadar sosyoekonomik koşullar olumlu da olsa, anadilin üzerinde olumsuz sonuçlar oluşturduğu görülmüştür. Bu nedenle erken yaşta başlanan ikinci dil ile birlikte anadilin ne şekilde desteklenmesi gerektiği ve bu desteğin eğitim

politikalarına ne şekilde yansıtılması gerektiği ayrıca derinlemesine araştırılmalıdır. Benzer çalışmalar aynı çocukların takibiyle boylamsal olarak yapılmalı ve daha büyük yaş grupları araştırmaya dahil edilerek aradaki farkın ne zaman kapanacağı sorgulanmalıdır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça

- Akinci, M. A., Jisa, H. ve Kern, S. (2001). Influence of L1 Turkish on L2 French narratives. L. Verhoeven ve S. Strömqvist (Ed.), *Narrative development in a multilingual context* içinde (ss. 189–208). Amsterdam: John Benjamins.
- Aktan-Erciyes, A. ve Aksu-Koç, A. (2016). Second language exposure in the preschool. N. Ketrez ve B. Haznedar (Ed.), *The acquisition of Turkish in childhood* içinde (ss. 389–412). Amsterdam: John Benjamins.
- Aksu-Koç, A. ve Aktan-Erciyes (2018). Narrative discourse: Developmental perspectives. A. Bar-On ve D. Ravid (Ed.), *Handbook of communications disorders: Theoretical, empirical, and applied linguistic perspectives* içinde (ss. 329-356). Amsterdam: De Gruyter Mouton.
- Aksu-Koç, A. ve Nicolopoulou, A. (2015). Character reference in young children's narratives: A crosslinguistic comparison of English, Greek, and Turkish. *Lingua*, 155, 62-84. doi:10.1016/j.lingua.2014.04.006.
- Arnold, J. E. ve Griffin, Z. M. (2007). The effect of additional characters on choice of referring expression: Everyone counts. *Journal of Memory and Language*, 56(4), 521-536. doi:10.1016/j.jml.2006.09.007
- Bamberg, M. (Ed.). (1997). *Narrative development: Six approaches*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Bamberg, M. ve Damrad-Frye, R. (1991). On the ability to provide evaluative comments: Further explorations of children's narrative competencies. *Journal of Child Language*, 18(3), 689-710. doi: 10.1017/S0305000900011314
- Bennett-Kastor, T. (2002). The "frog story" narratives of Irish-English bilinguals. *Bilingualism: Language and Cognition*, 5(2), 131-146. doi:10.1017/S1366728902000238
- Berman, L. ve Slobin, D. I. (1994). *Relating events in narrative: Across linguistic developmental study*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc., Publishers.
- Berman, R. A. (2009). Language development in narrative contexts. *The Cambridge handbook of child language* içinde (ss. 355-375). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Cummins, J. (1991). Interdependence of first-and second-language proficiency in bilingual children. E. Bialystok (Ed.), *Language processing in bilingual children* içinde (ss. 70-89). Cambridge: Cambridge University Press.
- Curenton, S. M. ve Justice, L. M. (2004). African American and Caucasian preschoolers' use of decontextualized language. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 2(1), 1-25. doi:10.1044/0161-1461(2004/023)
- Dickinson, D. K. ve Snow, C. E. (1987). Interrelationships among prereading and oral language skills in kindergartners from two social classes. *Early Childhood Research Quarterly*, 2(1), 1-25. doi:10.1016/0885-2006(87)90010-X
- Dunn L. M. ve Dunn D. M. (2007). *Peabody Picture Vocabulary Test* (4. Baskı). Minneapolis, USA: Pearson Assessment.

- Feagans, L. ve Appelbaum, M. I. (1986). Validation of language subtypes in learning disabled children. *Journal of Educational Psychology*, 78(5), 358-372. doi: 0022-0616/86/\$00.75
- Gerrig, R. J. ve O'Brien, E. J. (2005). The scope of memory-based processing. *Discourse Processes*, 39(2-3), 225-242. doi: 10.1080/0163853X.2005.9651681
- Gutiérrez-Clellen, V. F. (2002). Narratives in two languages: Assessing performance of bilingual children. *Linguistics and Education*, 13(2), 175-197. doi: 10.1016/S0898-5898(01)00061-4
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman: London.
- Hemphill, L. ve Snow, C. E. (1996). Language and literacy development: Discontinuities and differences. D. R. Olson ve N. Torrance (Ed.), *Handbook of education and human development* içinde (ss.173–201). Cambridge, MA: Blackwell.
- Hickman, M. (2003). *Children's discourse: Person, space and time across languages*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Hudson, J. A. ve Shapiro, L. R. (1991). From knowing to telling: The development of children's scripts, stories, and personal narratives. A. McCabe ve C. Peterson (Ed.), *Developing narrative structure* içinde (ss. 89-136). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Iluz-Cohen, P. ve Walters, J. (2012). Telling stories in two languages: Narratives of bilingual preschool children with typical and impaired language. *Bilingualism: Language and Cognition*, 15(1), 58-74. doi:10.1017/S1366728911000538
- Johnston, J. R. (2008). Narratives: Twenty-five years later. *Topics in Language Disorders*, 28(2), 93-98. doi: 10.1097/01.TLD.0000318931.08807.01
- Kail, M., ve Hickmann, M. (1992). French children's ability to introduce referents in narratives as a function of mutual knowledge. *First language*, 12(34), 73-94. doi:10.1177/014272379201203405
- Karmiloff-Smith, A. (1981). *A functional approach to child language: A study of determiners and reference* (Vol. 24). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaufman, D. (2001). Narrative development in Hebrew and English. L. Verhoeven ve S. Stromqvist (Ed.), *Narrative development in a multilingual context* içinde (ss. 319–340). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Kazak-Berument, S. ve Güven, A. G. (2013). Türkçe İfade Edici ve Alıcı Dil (TİFALDİ) Testi: I. Alıcı Dil Kelime Alt Testi standardizasyon ve güvenilirlik geçerlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 24(3), 192-201.
- Kuppersmit, J. ve Berman, R. (2001). Linguistic features of Spanish-Hebrew children's narratives. L. Verhoeven ve S. Stromqvist (Ed.), *Narrative development in a multilingual context* içinde (ss. 277–318). Amsterdam: John Benjamins
- Kupersmitt, J., Yifat, R. ve Blum-Kulka, S. (2014). The development of coherence and cohesion in monolingual and sequential bilingual children's narratives: Same or different?. *Narrative Inquiry*, 24(1), 40-76. doi: https://doi.org/10.1075/ni.24.1.03kup
- Küntay, A. C. (2002). Development of the expression of indefiniteness: Presenting new referents in Turkish picture-series stories. *Discourse Processes*, 33(1), 77-101. doi:https://doi.org/10.1207/S15326950DP3301_04
- Küntay, A. ve Nakamura, K. (2004). Linguistic strategiesserving evaluative functions: A comparison between Japanese and Turkish narratives. In S. Strömqvist ve L.Verhoeven (Ed.), *Relating events in narrative (Vol. 2):Typological and contextual perspectives* içinde (ss. 329–358). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Labov, W. ve Waletzky, J. (1967). Narrative analysis. T. J. Hjelm (Ed.), *Essays on the verbal and visual arts* içinde (ss. 12-44). Seattle: University of Washington Press.

- Mayer, M. (1969). *Frog, Where are you?* New York: Dial Press.
- Miller, J. F., Heilmann, J., Nockerts, A., Iglesias, A., Fabiano, L. ve Francis, D. J. (2006). Oral language and reading in bilingual children. *Learning Disabilities Research and Practice*, 21(1), 30-43. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5826.2006.00205.x>
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2015). *Milli Eğitim istatistikleri, örgün eğitim 2014-2015*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Minami, M. (2008). Telling good stories in different languages: Bilingual children's styles of story construction and their linguistic and educational implications. *Narrative Inquiry*, 18(1), 83-110. doi: <https://doi.org/10.1075/ni.18.1.05min>
- Montgomery, J. W., Polunenko, A. ve Marinellie, S. A. (2009). Role of working memory in children's understanding spoken narrative: A preliminary investigation. *Applied Psycholinguistics*, 30(3), 485-509. doi: <https://doi.org/10.1017/S0142716409090249>
- Muñoz, M. L., Gillam, R. B., Peña, E. B. ve Gulley-Faehnle, A. (2003). Measures of language development in fictional narratives of Latino children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 34, 332-342.
- Mandler, J. M. (1987). On the psychological reality of story structure. *Discourse Processes*, 10(1), 1-29. doi: [https://doi.org/10.1044/0161-1461\(2003\)027](https://doi.org/10.1044/0161-1461(2003)027)
- Nelson, K. (1996). *Language in cognitive development: The emergence of the mediated mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özdemir, S., Bacanlı, H. ve Sözer, M. (2007). *Türkiye'de okul öncesi eğitim ve ilköğretim sistemi: Temel sorunlar ve çözüm önerileri*. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Pavlenko, A. (2009). Narrative analysis in the study of bi- and multilingualism. M. Moyerand ve L. Wei (Ed.), *The Blackwell guide to research methods in bilingualism* içinde (ss.125-181). Oxford: Blackwell.
- Pearson B. Z. (2002). Narrative competence among monolingual and bilingual school children in Miami. D. K. Oller ve R. E. Eilers (Ed.), *Language and literacy in bilingual children* içinde (ss. 135-174). Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Peterson, C., Jesso, B. ve McCabe, A. (1999). Encouraging narratives in preschoolers: An intervention study. *Journal of Child Language*, 26(1), 49-67. doi:<https://doi.org/10.1017/S0305000998003651>
- Schick, A. ve Melzi, G. (2010). The development of children's oral narratives across contexts. *Early Education and Development*, 21(3), 293-317. doi:<https://doi.org/10.1080/10409281003680578>
- Schwartz, M. ve Shaul, Y. (2013). Narrative development among language-minority children: The role of bilingual versus monolingual preschool education. *Language, Culture and Curriculum*, 26(1), 36-51. doi: <https://doi.org/10.1080/07908318.2012.760568>
- Serratrice, L. (2008). The role of discourse and perceptual cues in the choice of referential expressions in English preschoolers, school-age children, and adults. *Language Learning and Development*, 4(4), 309-332. doi: <https://doi.org/10.1080/15475440802333619>
- Severing, R. ve Verhoeven, L. (2001). Bilingual development in Papiamentu and Dutch. Verhoeven ve Strömqvist (Ed.), *Narrative development in a multilingual context* içinde (ss. 255-276). Amsterdam: John Benjamins.
- Shrubshall, P. (1997) Narrative, argument and literacy: A comparative study of the narrative discourse development of monolingual and bilingual 5 – 10-year-old learners. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 18, 402 – 421. doi: <https://doi.org/10.1080/01434639708666328>
- Silvén, M. ve Rubinov, E. (2010). Language and preliteracy skills in bilinguals and monolinguals at preschool age: Effects of expo-sure to richly inflected speech from birth. *Reading and Writing*, 23(3-4), 385-414. doi: 10.1007/s11145-009-9206-6

- Singer, M., Graesser, A. C. ve Trabasso, T. (1994). Minimal or global inference during reading. *Journal of Memory and Language*, 33(4), 421-441. doi: <https://doi.org/10.1006/jmla.1994.1020>
- Snow, C. (1983). Literacy and language: Relationships during the preschool years. *Harvard Educational Review*, 53(2), 165-189.
- Snow, C. E. ve Dickinson, D. K. (1991). Skills that aren't basic in a new conception of literacy. E. M. Jennings ve A. C. Purves (Ed.), *Literate systems and individual lives: Perspectives on literacy and schooling* içinde (ss. 179-191). Albany: State University of New York Press.
- Stein, N. L. ve Glenn, C. G. (1979). An analysis of story comprehension in elementary children, Vol. 2. R. O. Freedle (Ed.), *New directions in discourse processing* içinde (ss. 53-120). Norwood, NJ: Ablex.
- Stein, N. L. ve Glenn, C. G. (1982). Children's concept of time: The development of a story schema. W. J. Friedman (Ed.), *The developmental psychology of time* içinde (ss. 255-282). New York: Academic Press.
- Terry, N. P., Mills, M. T., Bingham, G. E., Mansour, S. ve Marencin, N. (2013). Oral narrative performance of African American prekindergartners who speak non-mainstream American English. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 44, 291-305. doi: [https://doi.org/10.1044/0161-1461\(2013/12-0037\)](https://doi.org/10.1044/0161-1461(2013/12-0037))
- Uccelli, P. ve Páez, M. (2007). Narrative and vocabulary development of bilingual children from kindergarten to first grade: Developmental changes and associations among English and Spanish skills. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 38, 225-236. doi: [https://doi.org/10.1044/0161-1461\(2007/024\)](https://doi.org/10.1044/0161-1461(2007/024))
- Verhoeven, L. (1993). Acquisition of narrative skills in a bilingual context. B. Ketteman ve W. Wieden (Ed.), *Current issues in European second language acquisition research* içinde (ss. 307-323). Tubingen, Germany: Gunter Narr.
- Verhoeven, L. T. (1994). Transfer in bilingual development: The linguistic interdependence hypothesis revisited. *Language Learning*, 44(3), 381-415. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1994.tb01112.x>
- Verhoeven, L. T. ve Boeschoten, H. E. (1986). First language acquisition in a second language submersion environment. *Applied Psycholinguistics*, 7(3), 241-255. doi: <https://doi.org/10.1017/S0142716400007554>
- Verhoeven, L. ve Strömquist, S. (2001) Development of narrative production in a multilingual context. L. Verhoeven ve S. Stromqvist (Ed.), *Narrative development in a multilingual context* içinde (ss. 1-13). Amsterdam: John Benjamins.
- Viberg, A. (2001). Age-related and L2-related features in bilingual narrative development in Sweden. L. Verhoeven ve S. Stromqvist (Ed.), *Narrative development in a multilingual context* içinde (ss. 87-128). Amsterdam: John Benjamins.
- Watson, R. ve Shapiro, J. (1988). Discourse from home to school. *Applied Psychology*, 37(4), 395-409. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1988.tb01151.x>
- Wechsler D. (1974). *Wechsler Intelligence Scale for Children Revised*. New York: Psychological Corporation.
- Wong, A. M. Y. ve Johnston, J. R. (2004). The development of discourse referencing in Cantonese-speaking children. *Journal of Child Language*, 31(3), 633-660. doi: <https://doi.org/10.1017/S030500090400604X>
- Zwaan, R. A. ve Radvansky, G. A. (1998). Situation models in language comprehension and memory. *Psychological Bulletin*, 123(2), 162-176. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.123.2.162>

Hemodiyaliz Hastalarına Bakım Verenlerde Bakıcı Stres Modelinin Test Edilmesi

Testing the Caregiver Stress Model with the Caregivers of Hemodialysis Patients

Ayşenur Aktaş¹ , H. Özlem Sertel-Berk²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Kerem Aydınlar Kampüsü, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
²Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.K. 0000-0003-0020-1411;
H.Ö.S.B. 0000-0002-3045-3903

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşenur Aktaş,
Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi,
Kerem Aydınlar Kampüsü, Psikoloji Bölümü,
Kayışdağı Cad. No: 32, 34752 Ataşehir/
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: aysenur.aktas@acibadem.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.08.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested:
15.08.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
19.08.2019

Kabul/Accepted: 20.08.2019

Online Yayın/Published Online: 09.12.2019

Atıf/Citation: Aktas, A., Sertel-Berk, H. O. (2019). Hemodiyaliz hastalarına bakım verenlerde bakıcı stres modelinin test edilmesi. *Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2): 401-427.
<https://doi.org/10.26650/SP2018-0012>

ÖZ

Kronik Böbrek Yetmezliği (KBY), uzun süren, ilerleyici ve bakım almayı gerekli kılan, kronik bir hastalıktır. Sıklıkla hemodiyaliz tedavisi ile izlenen KBY hastalığına ve tedavisine ait süreçte hastalar kadar onlara bakım veren yakınları (informal bakım veren) ve sağlık ekibi de (formal bakım veren) hastalık ve tedavi sürecinin zorluğunu yaşamaktadırlar. Bu çalışma kapsamında hemodiyaliz hastalarının informal ve formal bakım verenlerinin bakım verme süreçlerinin 'Bakıcı Stres Modeli' çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. İstanbul'daki çeşitli diyaliz birimlerinden 50 informal (yaş Ort. = 48.5, %92 kadın) ve 63 formal (yaş Ort. = 33.4, %84 kadın) bakım verenin katıldığı araştırmada Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Bakıcı İyilik Ölçeği, Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Sonuçlara bakıldığında Bakıcı İyilik Ölçeği'nin faktörlerinden yaşamsal faaliyetler ile Maslach Tükenmişlik Ölçeği kişisel başarı faktörü arasında Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği kendine güvensiz faktörünün biçimlendirici; psikolojik dayanıklılık, Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği kendine güvenli ve kendine güvensiz faktörlerinin ise tam aracı etkiye sahip oldukları görülmektedir. Bu çalışma ile Bakıcı Stres Modeli ilk defa hemodiyaliz hastalarının hem informal hem de formal bakım verenleri üzerinde test edilmiştir. Ayrıca, alan yazında sıklıkla biçimlendirici etkileri ele alınan psikolojik dayanıklılık, baş etme ve sosyal destek değişkenlerinin modeli kısmen destekleyen aracı etkilerine katkı sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bakım verme, hemodiyaliz, bakıcı stres modeli, kronik böbrek yetmezliği

ABSTRACT

Chronic renal failure (CRF) is a long, progressive, and chronic condition that requires care. In hemodialysis treatment, which is the most preferred treatment method in CRF, caregivers (informal caregivers) and health teams (formal caregivers) have difficulties as much as patients during the period of illness, and treatment. The aim of this study is to investigate the caregiving process of hemodialysis patients' informal and formal caregivers within the frame of the "Caregiver Stress Model". Informal ($N = 50$, mean of age: 48.5, 92% of which were woman), and formal ($N = 63$, mean of age: 33.4, 84% of which were woman) caregivers from various dialysis units in Istanbul participated in the study. The Resilience Scale for Adults, The Caregiver Well-Being Scale, The Multidimensional Scale of Perceived Social Support, The Ways of Coping Inventory, and the Maslach Burnout Inventory were used. The results showed that the unconfident coping factor of The Ways of Coping Inventory was a moderator of the relationship between the vital activities and personal success which is sub-dimension of Maslach Burnout Inventory was revealed. Also, the findings suggested that resilience, self-confident and unconfident coping factors were significant mediators of the relationships between the vital activities and personal success. The importance of this study is that the caregiver stress model being tested on caregivers of hemodialysis patients has never appeared in the literature before. In the literature, psychological resilience, coping and social support variables, whose formative effects are frequently discussed, contributed to the mediator effects that partially supported the model. Our findings are discussed in light of other published studies in the field.

Keywords: Caregiving, hemodialysis, caregiver stress model, chronic renal failure

EXTENDED ABSTRACT

In the literature, the concept of caregiving is explained as the provision of support for physical, social, economic, and emotional dimensions, which are handled across a wide spectrum of time frames (Toseland, Smith, & McCallion, 2001).

The literature on caregiving consists of various models which try to define the concept of caregiving within the frame of the biopsychosocial perspective (Pearlin, Mullan, Semple, & Skaff, 1990). Lazarus and Folkman's (1984) transactional stress and coping paradigm constitutes the theoretical basis of these models. The Caregiver Stress Model (Pearlin et al., 1990) which is handled in this study addresses the positive and negative concepts affecting caregivers of patients with a chronic illness as an interaction rather than a situation.

The aim of this study is to examine the outcomes of the caregiving process on informal and formal caregivers of hemodialysis patients within the frame of the Caregiver Stress Model. Although social support and coping variables were frequently examined as a moderator variable in the literature, they were suggested as mediator variables within this model. Additionally, while it is not covered in the model, resilience - which is another variable considered to be important in the context of the caregiver literature - was also discussed in this study.

In the first hypothesis, the mediator effects of resilience, coping, social support in the relationship between basic needs, vital activities, and burnout were examined within the

caregiver stress model. In addition, in the second research question - moderator effects of resilience - coping, social support in the relationship between basic needs, vital activities, and burnout were investigated within the Caregiver Stress Model.

Method

Fifty informal and sixty three formal caregivers from various dialysis units in Istanbul participated in the study. The Resilience Scale for Adults (Friborg et al. 2003; Basım & Çetin, 2011), The Caregiver Well-Being Scale (Berg-Weger, Rubio, & Tebb, 2000; Demirtepe & Bozo, 2009), The Multidimensional Scale of Perceived Social Support (Zimet et al. 1988; Eker & Arkar, 1995), The Ways of Coping Inventory (Folkman & Lazarus, 1984; Şahin & Durak, 1994), and The Maslach Burnout Inventory (Maslach & Jackson, 1981; Ergin, 1992) were used.

Results

In the first hypothesis of the study, resilience, self-confident, and optimistic coping styles were found to have full mediator effects on the relationship between basic needs and the personal success sub-dimension of the Maslach Burnout Inventory. The results of this analysis were similar to other studies in the literature using the Caregiver Stress Model (Demirtepe-Saygılı & Bozo, 2011). Within the scope of the second research question, the results showed that only the moderator effect of the unconfident coping style was significant between the relationship of the vital activities and personal success ($F(1, 109) = 6.330, p < .05$).

Discussion

When we examined the results of this research, some differences were observed with the Caregiver Stress Model - the theoretical basis of this study. Accordingly, the social support that the model suggested as being a mediator variable was not significant in both the mediator and the moderator effects in this study. When the relevant literature was examined, it was seen that social support - which was not compatible with similar studies in the field - was generally considered as a moderator (Cohen & Wills, 1985) and occasionally both a moderator and a mediator variable (Brand, Barry, & Gallagher, 2014).

The mediating effect of the coping style variable, as suggested by the model, was found to be significant, as well as the significant moderator effects of this variable. In addition, the mediating effect of the resilience which was introduced in to the model within this study attracted attention in this study.

The difficulties of reaching informal and formal caregivers is restrictive because they have limited time due to the workload of caregivers. At the same time, the scales used in the

study are completely structured and highly directional. It is thought that the results of the analysis can be affected by these limitations.

Nevertheless this study introduces important contributions to the field despite these limitations. In other countries, the caregiver stress model was studied on caregivers of cancer, Alzheimer's, and AIDS patients (Matthews, Baker, & Spillers, 2003; Pearlin & Mullan, 1994; Stetz & Brown, 2004). In Turkey, only caregivers of children with leukemia have been studied within the frame of this model (Demirtepe-Saygılı & Bozo, 2011). This is the first time that this model has been studied on hemodialysis patients' relatives and health care providers.

Although the Caregiver Stress Model is partially supported by our results, the importance of this study is that this is the first time that this model has been tested on hemodialysis patients' caregivers, in the literature.

Biyopsikosozyal sağlık perspektifinde bir hasta fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal aıllardan ailesi, sosyal çevresi ve sağlık ekibi gibi hastayı çevreleyen sistem içinde bir bütün olarak görülüp ele alınır (Engel, 1977). Hastayı çevreleyen bu çemberin en önemli iki halkası ise hastaya bakım veren aile yakınları ve sağlık ekibidir. Alan yazında bakım verme kavramı hasta veya yaşı bir bireye fiziksel, sosyal, ekonomik ve duygusal aıllardan destek sağlayan, sürekli ve uzun dönem bir yardım sürecini kapsayan bir kavram olarak ele alınmaktadır (Toseland, Smith ve McCallion, 2001). Bakım veren rolünü zorluk ve güçlüklerin eşılik ettiği ve bireylerin iyilik haline olumsuz etkisi olan bir durum olarak belirlenlerin yanı sıra memnuniyetin eşılik ettiği ve bakım verene olumlu etkisi olan bir durum olarak ifade eden tanımlamalar da mevcuttur (Aneshensel, Pearlin, Mullan, Zarit ve Whitlatch, 1995; Kramer, 1997).

Alan yazın, bakım verme kavramının içine aile üyelerinden profesyonel ekibe yayılan genişı bir yelpazeyi sığdırmaktadır. ‘İnformal bakım verenler’ genellikle aile içinden olan ve bakıma ihtiyaç duyan yakınlarına banyo yaptırma, besleme, ilaçlarını takip etme, tedavi sırasında refakat etme gibi işıleri ücretsiz yapan kişılerdir. Belli bir ücret karşıılığında evde veya bir kurumda tıbbi ve bakım desteği sağlayan profesyonel kişıler ise ‘formal bakım veren’ olarak tanımlanmaktadır (İnci ve Erdem, 2008; Karahan ve Güven, 2002).

Hasta birey üzerinde derin bir etki yaratan kronik hastalık tanısı bireyin ailesinden başılayarak etrafındaki diğer insanlara da dalga dalga yayılmaktadır. Bu dalga ailedeki bireylerin rollerini, duygu durumlarını, sosyal hayatlarını, kendilerine ait istek ve hedeflerini, hayata bakışı açılarını değiştiren sonuçlar yaratır (Ovayolu, Pehlivan, Uçan ve uhadar, 2007). Söz konusu hastalık Kronik Böbrek Yetmezliği (KBY) olduğunda ise yoğun ilaç tedavisi, diyaliz makinasına ve bir kliniğe bağımlı olma, işı kaybı, cinsel işılev bozuklukları, aile içindeki çözülmeler ve hatta boşıanma gibi psikososyal sorunlar hem psikolojik hem de sosyoekonomik açıdan hastalar kadar ailelerini de olumsuz yönde etkilemektedir (Akpolat ve Utaşı, 2001).

KBY’nin en yaygın tedavi şekli olan hemodiyaliz, hastalığın tanısının kendisi kadar hastaları ve aileleri düşündüren zorlu bir süreçtir. Hemodiyaliz tedavisi ile birlikte bakım veren de haftanın 3-4 günü diyaliz merkezine gitmek ve günün büyük bir kısmını orada geçirmek zorunda kalmaktadır. Bu zorunlulukların zincirleme bir şekilde bakım verenin tüm hayatını etkilediği ve bu durumun bakım verenlerde anksiyete, depresyon,

yorgunluk, aile ilişkilerinin bozulması ve maddi problemler gibi sorunlara neden olduğu saptanmıştır (Cukor, Cohen, Peterson ve Kimmel, 2007; White ve Grenyer, 1999).

Bakım veren kavramı alan yazında genellikle hasta yakınları için kullanılıyor olsa da artık çalışmalarda hasta yakını kadar sürece dahil olan sağlık ekibinin de bu kavram içine yerleştirildiği görülmektedir (Klersy ve ark., 2007; Yeşil, Aker ve Sezgin, 2008). Sağlık çalışanlarına yönelik çalışmalar sınırlı olduğu ve var olanların ise çalışanların daha çok fiziksel sağlıkları ve tükenmişlikleri üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür (Argentero, Dell’Olivo ve Ferretti, 2008; Klersy ve ark., 2007). Oysa hemodiyaliz merkezinde çalışan sağlık personeli birebir bu hastaların yaşadıkları acılara ve geçirdikleri olumsuz değişimlere tanık olmaktadır. Haftanın üç-dört günü iletişim halinde olan sağlık çalışanı ve hasta arasında diyaliz sürecinde yakın bir bağ kurulmaktadır. Bu bağın getirdiği duygusal yoğunluğun üstüne zaman zaman uygulanan tedavinin iyileşmeye katkıda bulunmaması hatta hastalık sürecinin ölüm ile sonuçlanması sağlık çalışanlarının ruhsal olarak zorlanmalarına neden olmaktadır (Yeşil, Aker ve Sezgin, 2008).

Öte yandan bakım verme alan yazını, kavramı biyopsikososyal çerçevede açıklamaya çalışan çeşitli modellerden oluşmaktadır (Aranda ve Knight, 1997; King, King, Rosenbaum ve Goffin, 1999; Pearlin, Mullan, Semple ve Skaff, 1990). Bu modellerin teorik zeminini genellikle Lazarus ve Folkman’ın (1984) transaksyonel stres ve başa çıkma paradigması oluşturmaktadır. Transaksyonel model, stresi bir uyarıcı veya tepki olarak değil de birey ve çevresi arasındaki etkileşimden doğan bir süreç olarak ele alır ve kişilerin bu stres ile baş etme süreçlerine odaklanır (Lazarus, 1991). Bu çalışma kapsamında ele alınan ve transaksyonel modeli temel alan Bakıcı Stres Modeli de (Pearlin ve ark., 1990) kronik bir hastalığı olan bireye bakım verenleri etkileyen pozitif ve negatif kavramları birer durum olarak değil etkileşim olarak ele almaktadır. Modelin ‘stresin bağlamı ve arka planı’, ‘(birincil ve ikincil) stresörler’, ‘aracı değişkenler’ ve ‘sonuçlar’ olmak üzere dört ana başlığı bulunmaktadır. Modelde stresin bağlamı ve arka planı yaş, eğitim seviyesi, sosyoekonomik seviye, bakım veren ile hasta arasındaki ilişki ve bakım verme süresi gibi bakım verme öyküsü ile ilgili özelliklerden oluşmaktadır. Modelde yer alan birincil stresörler bakım verme görevleri, hastanın işlevselliği, hastanın problematik davranışları ve günlük ihtiyaçlardan oluşmakta iken, rol çatışmaları ve ruhsal çatışmalar ise ikincil stresörleri ifade etmektedir. Baş etme ve sosyal destek modelin aracı değişkenleri iken fizyolojik ve psikolojik sonuçlar ise modelin sonuç değişkenleridir.

Bakıcı Stres Modeli'nin kullanıldığı ilk çalışmalardan biri Quittner ve arkadaşları (1998) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada 'ikincil stresörler' kavramı içinde yer alan faktörlerden rol çatışmasının evlilik memnuniyeti ve psikolojik stres ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Bakıcı Stres Modeli'ni destekleyen çalışma sonuçlarına göre rol çatışmasının (eş olma ve bakım veren olma rollerinin iç içe girmesi, birbirlerini engellemeleri) evlilik memnuniyeti ve depresyon üzerinde yordayıcı etkisi olduğu görülmüştür (Quittner ve ark., 1998). Ancak bu çalışma stresörlerle sonuçlar arasındaki doğrudan ilişkilere odaklanmıştır. Modelin önerdiği aracı değişkenlerden sosyal destek ve baş etmeyi de ele alan çalışmalar mevcuttur. Bununla birlikte, genel olarak alan yazında baş etme ve sosyal desteğin stres ve sağlık sonuçları arasındaki ilişkide tampon (yani biçimlendirici) etkilerine değinen çalışmalar da vardır (Ergh, Rapport, Coleman ve Hanks, 2002; Kamarck, Annunziato ve Amateau, 1995; Lepore, Allen ve Evans, 1993; Lewis ve Kliewer, 1996; Morano, 2003; Ownsworth, Henderson ve Chambers, 2010; Sandler, Tein ve West, 1994). Buna rağmen Bakıcı Stres Modeli'nde bu değişkenlerin aracı değişkenler olarak ele alınması önerilmektedir (Pearlin, 1989). Bir başka deyişle model, stres faktörlerinin nasıl değerlendirildiğini, hangi baş etme yöntemlerinin kullanılacağını veya ne tür bir sosyal desteğe başvurulacağını belirlemektedir. Kullanılan baş etme yöntemleri veya başvuru sosyal destek türü ise sağlık sonuçlarını etkilemektedir (Pearlin ve ark., 1990). Bu modelin ön görülerini destekleyen çalışmalardan biri lösemili çocukların ebeveynleriyle gerçekleştirilmiş olup hem algılanan sosyal destek hem de duygu odaklı baş etmenin temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler ile depresif semptomlar arasındaki ilişkide tam aracı etki gösterdiğini bulmuştur (Demirtepe-Saygılı ve Bozo, 2011).

Bakıcı Stres Modeli'ni inceleyen çalışmalar genellikle bakım verme sürecine dair faktörler üzerinde yoğunlaşırken kişilik gibi temel bir boyut üzerinde durmamıştır (Demirtepe-Saygılı ve Bozo, 2011; Matthews, Baker ve Spillers, 2003; Mausbach ve ark., 2012; Pearlin ve Mullan, 1994; Raina ve ark., 2004; Stetz ve Brown, 2004; Whitlatch, Schur, Noelker, Ejaz ve Looman, 2001). Oysaki bakım verenler ile yapılan çalışmalarda kişilik özelliklerinin de bakım verme süreci üzerinde etkili olduğu görülmüştür (Anderson, Cunningham, Devitt, Preece ve Cass, 2012; Limpawattana, Theeranut, Chindaprasirt, Sawanyawisuth ve Pimporm, 2013). Bakım verme sürecinde kişilik özelinde önemli kavramlardan birisi ise psikolojik dayanıklılıktır (Ma ve ark., 2013; Ross, Holliman ve Dixon, 2003). Psikolojik dayanıklılık, araştırmacıların bir kısmı tarafından stresin

olumsuz etkisini azaltan ve uyum sağlamayı destekleyen bir kişilik özelliği olarak ele alınırken (Jacelon, 1997), bu kavramı zorlu veya travmatik olaylar karşısında uyum sağlayabilme becerisi ya da benzer şekilde yaşam zorlukları ve stresörler karşısında gösterilen bir tepki olarak ele alan daha güncel yaklaşımlar da bulunmaktadır (Gitterman, 2001; Greene, 2002). Psikolojik dayanıklılığa yönelik bu yaklaşım biçimi tıpkı Bakıcı Stres Modeli'nde tanımlanan sosyal destek ve baş etme kavramlarının model içindeki aracı etki rolüne benzer görünmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kişilik boyutu olarak modele psikolojik dayanıklılık değişkeninin eklenerek modelin genişletilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Tüm bu alan yazın bilgisi ışığında bu çalışmada temel olarak Bakıcı Stres Modeli çerçevesinde hemodiyaliz hastalarının informal ve formal bakım verenlerinin bakım verme süreçlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda bu araştırmanın iki temel amacı bulunmaktadır. İlk olarak alan yazında ele alınmış olduğu üzere temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler olarak kavramsallaştırılmış olan stres faktörleri (birincil ve ikincil stresörler) ile sağlık sonuçları arasındaki ilişkide sosyal destek, baş etme ve modele bu çalışmada eklenen psikolojik dayanıklılığın aracı etkilerini öngören Bakıcı Stres Modeli'nin informal ve formal olmak üzere hemodiyaliz hastalarına bakım veren bir grupta sınanması amaçlanmaktadır. Söz konusu model daha önce kanser (Matthews, Baker ve Spillers, 2003), Alzheimer (Pearlin ve Mullan, 1994), AIDS hastası (Stetz ve Brown, 2004) bakım verenlerinde incelenmiş olup bu çalışma ile ilk defa bakım verme süreçlerinin çok önemli bir rol oynadığı hemodiyaliz hastalarının bakım verenlerinde ele alınmış olacaktır. Bakıcı Stres Modeli kullanarak yapılmış daha önceki çalışmalarda katılımcı olarak yalnızca informal bakım verenler ele alınmıştır. Ancak bu çalışmada bakım veren grubuna formal bakım verenler de dahil edilmek sureti ile modelin geçerliği de değerlendirilmiş olacaktır. Son olarak modelde aracı değişkenler olarak yalnızca sosyal destek ve baş etme değişkenleri tanımlanacaktır. Güncel alan yazında stresle olan ilişkilerine dair pek çok çalışma yürütülen psikolojik dayanıklılık değişkeninin de modele eklenmesiyle genişletilmiş modelin uygunluğu gözden geçirilecektir. Bu bağlamda araştırmanın ilk amacı doğrultusunda hipotezler şu şekildedir:

Hipotez 1. Hemodiyaliz hastalarına bakım verenlerde temel ihtiyaçlar ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide

a. baş etme, b. sosyal destek ve c. psikolojik dayanıklılığın tam aracı etkisi olacaktır.

Hipotez 2. Hemodiyaliz hastalarına bakım verenlerde yaşamsal faaliyetler ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide

a. baş etme, b. sosyal destek ve c. psikolojik dayanıklılığın tam aracı etkisi olacaktır.

Bakıcı Stres Modeli'nde baş etme ve sosyal destek aracı değişken olarak ele alınmaktadır. Ancak, alan yazınında sosyal desteğin biçimlendirici (Cobb, 1976; Cohen ve Wills, 1985), psikolojik dayanıklılığın kimi zaman durumsal (Çam ve Büyükbayram, 2017) kimi zaman ise bir kişilik özelliği olarak ele alındığı (Lin, Rong ve Lee, 2013), baş etmenin ise transaksyonel modele göre aracı ama zaman zaman da biçimlendirici etkisi olduğundan bahsedilmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984; Morano, 2003). Dolayısıyla Bakıcı Stres Modeli'nde aracı değişkenler olarak öne sürülen sosyal desteğin, baş etmenin ve psikolojik dayanıklılığın genişletilen modelde öngörüldüğü gibi aracı rollerinin mi yoksa alan yazında belirtildiği üzere biçimlendirici rollerinin mi destekleneceği sorusuna cevap aranması önemli görünmektedir. Bakıcı Stres Modeli kullanılarak yapılan çalışmalarda bu değişkenlerin yalnızca aracı etkileri ele alınmış biçimlendirici etkilerine bakılmamıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın ikinci amacı bu modelde aracı etkileri olacağı öngörülen söz konusu değişkenlerin alan yazındaki bulgular da göz önüne alınarak biçimlendirici rollerinin olup olmadığı araştırma soruları bağlamında incelenmiştir. Bu sayede Bakıcı Stres Modeli'nin geçerliğine dair bir değerlendirme söz konusu olacaktır. Bununla birlikte, modeldeki değişkenlerin biçimlendirici etkilerine dair bulgular elde edildiği takdirde bu modelin yeniden gözden geçirilmesi ve gerektiği takdirde modelin öngörülerinin revize edilerek modelin yenilenmesi söz konusu olacaktır. İkinci amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları incelenecektir:

Soru 1. Hemodiyaliz hastalarına bakım verenlerde temel ihtiyaçlar ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide

a. baş etme, b. sosyal destek ve c. psikolojik dayanıklılığın biçimlendirici etkisi var mıdır?

Soru 2. Hemodiyaliz hastalarına bakım verenlerde yaşamsal faaliyetler ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide

a. baş etme, b. sosyal destek ve c. psikolojik dayanıklılığın biçimlendirici etkisi var mıdır?

Bu araştırma sayesinde Bakıcı Stres Modeli farklı bir tanı almış kişilerin informal ve formal bakım verenlerinde sınanmış olacaktır. Aynı zamanda modelin içinde yer alan değişkenlerin modeldeki rollerine dair daha kapsamlı bilgi sağlanacaktır. Bu sayede ileride bakım verenlere yönelik çalışmalarda hangi değişkenlerin ne şekilde ele alınması gerektiği bilgisiy-le oluşturulacak sağlık müdahalelerine ve ilgili alan yazına katkı sunulması umulmaktadır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Araştırmanın örnekleme Ekim 2015-Haziran 2016 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan devlet hastanelerine bağlı ve özel olarak çalışan diyaliz birimlerinde ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında araştırmacı tarafından oluşturulan işleme kriterlerine uyan ve kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş hemodiyaliz hastalarının informal ($N = 50$, yaş $Ort. = 48.5$, $SS = 11.84$, %92 kadın) ve formal bakım verenleri ($N = 63$, yaş $Ort. = 33.4$, $SS = 8.87$, %84) ile görüşülmüştür.

Çalışmaya hemodiyaliz tedavisi gören hasta bir yakınına birincil derecede bakım verenler (informal bakım verenler) ile diyaliz birimlerinde sağlık çalışanı (hekim, hemşire, diyaliz teknikeri) olarak görev yapanlar arasından (formal bakım verenler) çalışmaya katılmaya gönüllü olanlar dahil edilmiştir. Diğer yandan maaş karşılığı bakım veren informal bakım verenler ve hemodiyaliz dışında (periton diyaliz ve transplantasyon) KBY tedavisi gören hastalara bakım veren formal bakım verenler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Veri Toplama Araçları

Psikososyodemografik Bilgi Formu. Katılımcıların psikososyodemografik bilgilerini edinmek için araştırmacı tarafından informal ve formal bakım verenler için hazırlanan formda bakım verenlerin cinsiyet, yaşadıkları yer, eğitim ve medeni durumları, sosyal güvenceleri, meslekleri ve çalışma durumları, sosyoekonomik seviyeleri, ne kadar süredir bakım verdiklerine dair sorulara yer verilmiştir.

Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (YPDÖ). Çalışma kapsamında katılımcıların psikolojik dayanıklılık düzeylerini ölçümlemek amacıyla kullanılan ölçek, Friberg ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin uyarlaması Basım ve Çetin (2011) tarafından yapılan ölçek altı faktörden (yapısal stil, gelecek algısı, aile uyumu, kendilik algısı, sosyal yeterlilik, sosyal kaynaklar) oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .86 iken doğrulayıcı faktör analizi sonucunda karşılaştırmalı uyum indeks (CFI) değeri ise .84 olarak bulunmuştur. Ölçeğin bu çalışmadaki Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .87 olarak saptanmıştır.

Bakıcı İyilik Ölçeği (BİÖ). Berg-Weger, Rubio ve Tebb (2000) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Demirtepe ve Bozo (2009) tarafından yapılmıştır. Temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler olmak üzere iki faktörden oluşmaktadır. Temel

ihtiyaçlar faktörünün Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .89 ile yaşamsal faaliyetler faktörünün ise .93 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerliği kapsamında depresyon ile negatif, genel iyilik hali ile ise pozitif yönde anlamlı ilişkileri olduğu bulunmuştur (Demirtepe ve Bozo, 2009). Bu çalışma kapsamında temel ihtiyaçlar faktörü için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .88 iken, yaşamsal faaliyetler faktörü için .88 olarak elde edilmiştir.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ASDÖ). Ölçek, Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley tarafından 1988 yılında geliştirilmiş ve ölçeğin uyarlaması Eker ve Arkar tarafından 1995'te yapılmıştır. Eker ve Arkar (2001) çalışmalarında ölçeğin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği incelenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için .89 olarak tespit edilirken, yapı geçerliliği için Beck Depresyon Envanteri (Beck, Ward, Mendelson, Mock ve Erbaugh, 1961) ve Durumluk Sürekli Kaygı Ölçeği (Speilberg, Gorsuch ve Lushene, 1964) ile ilişkisinin anlamlılığı değerlendirilmiştir. Böylece iki ölçek arasındaki korelasyonun anlamlı olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada ise tüm ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .90 iken faktörlerinin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları .83 ile .93 arasındadır.

Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği (SBTÖ). Folkman ve Lazarus (1984) tarafından geliştirilen ölçeğin uyarlaması Şahin ve Durak (1994) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin kendine güvenli, iyimser, sosyal desteğe başvurma, kendine güvensiz, boyun eğici/çaresiz olmak üzere beş faktörü vardır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .47 ile .80 arasında değişmekte olduğu bulunmuştur. Geçerlik analizleri için psikolojik sorun belirtileriyle ilişkilerine bakılmış ve sosyal desteğe başvurma dışındaki tüm faktörlerin üç çalışmada da psikolojik sorun belirtileri ölçümleri ile beklenen yönde ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmüştür (Şahin ve Durak, 1994). Bu çalışma kapsamında tüm ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .63 iken faktörlerinin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları .51 ile .75 arasındadır.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ). Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Ergin (1992) tarafından yapılmıştır. Ölçek, duyarsızlaşma, duygusal tükenmişlik ve kişisel başarı olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır. Pelsma, Richard, Harrington ve Burry (1989) küçük çocuğa sahip anneler üzerinde ebeveyn tükenmişliğini incelemek üzere MTÖ'yü kullanmıştır. Bu çalışmayı göz önünde bulunduran Duygun (2001), ölçeğin Türkçe'ye uyarlanan özgün formunda yer alan "iş"

ifadesi yerine uyarılmanın amaçları doğrultusunda gerekli görülen yerlerde “*çocuğum*”, “*çocuğumun bakımı*” şeklindeki ifadeleri kullanmıştır. Bu çalışmada da Duygun’un (2001) önerileri doğrultusunda oluşturulmuş olan formdaki “*çocuğum*” ifadesi “*has-tam*” olarak revize edilmiş ve kullanılmıştır. Duygun’un (2001) çalışmasında Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .65 ile .83 arasında değişmektedir. Ölçeğin yapı geçerliliğine bakıldığında ise her iki faktörün toplam varyansa birlikte yaptıkları katkının %35.6 olduğu tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda ise tüm ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .77 olarak, ölçek faktörlerinin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları ise .55 ile .75 arasında bulunmuştur.

İstatistiksel Analiz

Çalışmada SPSS 16 programı kullanılarak verilerin sıklık yüzde dağılımları, standart sapma, medyan, varyans, ölçek puan ortalamaları hesaplanmıştır. Değişkenlerin normal dağılıma uygunluğu Tek Örneklem Kolmogorov-Smirnov normal dağılım testi ile incelenmiştir. Çalışmanın soruları için hiyerarşik doğrusal biçimlendirici (moderatör) ve hiyerarşik doğrusal aracı (medyatör) regresyon analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Ön Analizler

Çalışmadaki katılımcıların psikososyodemografik bilgileri aşağıdaki tabloda sunulmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. İnfomal ve Formal Bakım Verenlerin Ortak Demografik Özellikleri ve Test İstatistikleri

	İnfomal BV**		Formal BV**		Test İstatistiği		
	Ort	SS	Ort	SS			
Yaş	48.5	11.8	33.4	8.87	$z = -6.19^*$		
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%			
Cinsiyet	Kadın	46	92	Kadın	53	84	$\chi^2 = 1.59$
	Erkek	4	8	Erkek	10	16	
Medeni Durum	Evli	39	78	Evli	41	65	$\chi^2 = 3.74$
	Bekar	9	18	Bekar	21	33	
	Boşanmış	2	4	Boşanmış	1	2	
Eğitim Durumu***	Okur-Yazar Değil	2	4	Lise	22	35	
	İlköğretim	31	62	Ön Lisans	14	22	
	Lise	13	26	Lisans	16	25	
	Lisans	4	8	Lisansüstü	11	17	

* $p < .05$

**Bakım veren

***İnfomal ve formal bakım verenlerin eğitim durumlarındaki farklılaşma nedeniyle bu özellik bağlamında gruplar karşılaştırılamamıştır.

Bakım verenlerin yaş, cinsiyet, eğitim ve medeni durum gibi temel demografik özelliklerine bakıldığında iki grubun yaş ortalamaları arasında farklılık saptanırken ($U = 470.50, p < .001$), cinsiyet ($\chi^2 = 1.592, p > .05$) ve medeni durumlarının ($\chi^2 = 1.592, p > .05$) dağılımı arasında farklılık görülmemiştir (Bkz. Tablo 1).

Temel Hipotezlerin Analizi

Çalışmanın temel hipotezleri incelemeye önce değişkenler arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Değişkenlerin birbirleriyle ilişkisine Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

	Ortalama±SS	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Temel İhtiyaçlar (1)	74.16±14.18	.75***	.59***	.47***	-.31**	.37***	.48***	-.15	-.02	.24**
Yaşamsal Faaliyetler (2)	69.91±15.17	1	.65***	.38***	-.37***	.37***	.47***	-.10	.00	.25**
Psikolojik Dayanıklılık (3)	125.59±19.60		1	.38***	-.43***	.34***	.61***	-.03	-.03	.33***
Kendine Güvenli Baş Etme (4)	14.93±3.48			1	-.21*	.60***	.32***	-.22*	-.15	.41***
Kendine Güvensiz Baş Etme (5)	9.68±4.20				1	-.28**	-.26**	.19*	.26**	-.10
İyimser Baş Etme (6)	9.42±2.90					1	.21*	-.01	-.00	.39***
Sosyal Destek (7)	60.68±16.35						1	-.00	.05	.15
Duygusal Tükenme (8)	15.62±7.09							1	.49***	-.03
Duyarsızlaşma (9)	4.19±3.29								1	-.21*
Kişisel Başarı (10)	23.99±4.10									1

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Not: Bakıcı İyilik Ölçeği: temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler boyutları; Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: psikolojik dayanıklılık boyutu; Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği: kendine güvenli baş etme, kendine güvensiz baş etme, iyimser baş etme boyutları; Algılanan Sosyal Destek Ölçeği: sosyal destek boyutu; Maslach Tükenmişlik Ölçeği: duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarı boyutları.

Çalışmanın temel hipotezleri kapsamında baş etme, sosyal destek ve psikolojik dayanıklılığın aracı etkilerini sınamak amacıyla Baron ve Kenny’nin (1986) önerdiği yöntemler doğrultusunda Hiyerarşik Doğrusal Aracı Regresyon Analizi uygulanmıştır. Bu doğrultuda Tablo 2’de de yer aldığı üzere yordayıcı değişken olarak ele alınan Temel İhtiyaçlar ve Yaşamsal Faaliyetler ile yordanan değişken olarak yalnızca kişisel başarı faktörünün ilişkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte yordanan (kişisel başarı) ve yordayıcı değişkenler (temel ihtiyaçlar, yaşamsal faaliyetler) ile yalnızca psikolojik dayanıklılık, kendine güvenli ve kendine güvensiz baş etme tarzlarının korelasyonları anlamlı olarak saptanmıştır (Bkz. Tablo 2). Bu sebeple ana hipotezlerin ilkinde temel ihti-

yaçlar ile kişisel başarı arasında psikolojik dayanıklılık, kendine güvenli ve güvensiz baş etme tarzlarının aracı etkilerini incelemek üzere üç ayrı aracı etki analizi yapılmıştır.

İkinci hipotezde ise yaşamsal faaliyetler ile kişisel başarı arasında psikolojik dayanıklılık, kendine güvenli ve güvensiz baş etme tarzlarının aracı etkileri üç ayrı aracı etki analizi ile incelenmiştir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Temel İhtiyaçların Kişisel Başarı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde Psikolojik Dayanıklılık, Kendine Güvenli ve İyimser Baş Etme Tarzlarının Aracı Rolüne İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model Numarası	Analiz Aşaması	Değişkenler	B	β	Standart Hata	t	R ²	Düzeltilmiş R ²	p
1	1	Temel İhtiyaçlar	.07	.24	.02	2.69	.06	.05	< .001
	2	Temel İhtiyaçlar	.02	.07	.03	.64	.11	.10	.52
		Psikolojik Dayanıklılık	.06	.29	.02	2.66			< .001
2	1	Temel İhtiyaçlar	.07	.24	.02	2.69	.06	.05	.00
	2	Temel İhtiyaçlar	.02	.06	.02	.69	.17	.15	.48
		Kendine Güvenli Baş Etme	.44	.38	.11	3.86			< .001
3	1	Temel İhtiyaçlar	.07	.24	.02	2.69	.06	.05	< .001
	2	Temel İhtiyaçlar	.03	.11	.02	1.26	.16	.15	.20
		İyimser Baş Etme	.49	.34	.13	3.72			< .001

Nor: Bakıcı İyilik Ölçeği: temel ihtiyaçlar boyutu; Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği: psikolojik dayanıklılık boyutu; Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği: kendine güvenli baş etme ve iyimser baş etme boyutları.

Tablo 3'te de gösterildiği üzere temel ihtiyaçlar ve kişisel başarı değişkenleri arasında psikolojik dayanıklılık, kendine güvenli ve iyimser baş etme tarzı değişkenlerinin aracı etkilerinin incelendiği her üç aracılık etki sınavında da temel ihtiyaçların kişisel başarı değişkeni üzerindeki anlamlı yordayıcı etkisinin ($F(1, 111) = 7.281, p < .01$) aracı değişkenler olan psikolojik dayanıklılık, kendine güvenli ve iyimser baş etme tarzı değişkenleri regresyon denkleminde dahil edildikten sonra anlamsız h5

le geldiği görülmüştür. Öte yandan bu üç aracı değişkenin kişisel başarı üzerindeki yordayıcı etkileri de anlamlı olduğu için temel ihtiyaçlar ve kişisel başarı arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın, kendine güvenli ve iyimser baş etme tarzlarının tam aracı etkiye sahip oldukları görülmüştür.

Bir diğer yordayıcı değişken olan yaşamsal faaliyetlerin kişisel başarıyı yordamasında aracı etkisi sorgulanmıştır. Analiz sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Yaşamsal Faaliyetlerin Kişisel Başarıyı Yordamasında Psikolojik Dayanıklılık, Kendine Güvenli ve İyimser Baş Etme Tarzlarının Aracı Rollerine İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model Numarası	Analiz Aşaması	Değişkenler	B	β	Standart Hata	t	R ²	Düzeltilmiş R ²	p
1	1	Yaşamsal Faaliyetler	.07	.25	.02	2.80	.06	.05	< .001
	2	Yaşamsal Faaliyetler	.01	.06	.03	.52	.11	.10	.59
		Psikolojik Dayanıklılık	.06	.29	.02	2.52			.01
2	1	Yaşamsal Faaliyetler	.07	.25	.02	2.80	.06	.05	< .001
	2	Yaşamsal Faaliyetler	.03	.11	.02	1.24	.18	.16	.21
		Kendine Güvenli Baş Etme	.43	.36	.11	3.93			< .001
3	1	Yaşamsal Faaliyetler	.07	.25	.02	2.80	.06	.05	< .001
	2	Yaşamsal Faaliyetler	.03	.12	.02	1.37	.16	.15	.17
		İyimser Baş Etme	.48	.34	.13	3.68			< .001

Not: Yaşamsal Faaliyetler: Bakıcı İyilik Ölçeği; Psikolojik Dayanıklılık: Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği; Kendine Güvenli Baş Etme, İyimser Baş Etme: Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği

Yapılan analizlerin tümünde yaşamsal faaliyetlerin tek başına anlamlı olan yordayıcı etkisi ($F(1, 111) = 7.874, p < .01$) aynı üç aracı değişken modele girildiğinde yine anlamsız hale gelmiştir. Tüm bu sonuçlar yaşamsal faaliyetler ile kişisel başarı arasındaki ilişkide de psikolojik dayanıklılık, kendine güvenli ve iyimser baş etme tarzının tam aracı etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 4).

Çalışmanın araştırma sorularını incelemek için ise yine Baron ve Kenny'nin önerileri doğrultusunda (1986) hiyerarşik doğrusal biçimlendirici regresyon analizi kullanılmış olup regresyon analizine yordanan değişkenle anlamlı ilişkiler gösteren yordayıcı değişkenlerin yanı sıra tüm biçimlendirici değişkenler dahil edilmiştir. Bu doğrultuda temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler ile yalnızca kişisel başarı arasındaki korelasyon anlamlı olduğundan bu ilişkilerde baş etme, sosyal destek ve psikolojik dayanıklılığın biçimlendirici etkileri sınanmıştır (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Katılımcıların Temel İhtiyaçlar Puanlarının Kişisel Başarı Puanları Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde Baş Etme, Sosyal Destek ve Psikolojik Dayanıklılığın Biçimlendirici Rolüne Dair Hiyerarşik Doğrusal Biçimlendirici Regresyon Analizi Sonuçları

Model Numarası	Değişkenler	B	Düzeltilmiş R ²	R ²
1	Temel İhtiyaçlar (a)	.69	.05**	.06**
	Kendine Güvenli Baş Etme (b)	.38***	.16***	.17***
	axb	.00	.15	.17
2	Temel İhtiyaçlar (a)	.26**	.05**	.06**
	Kendine Güvensiz Baş Etme (b)	-.01	.05	.06
	axb	-.14	.06	.08
3	Temel İhtiyaçlar (a)	.12	.05**	.06**
	İyimser Baş Etme (b)	.35***	.15***	.17***
	axb	-.03	.14	.17
4	Temel İhtiyaçlar (a)	.08	.05**	.06**
	Psikolojik Dayanıklılık (b)	.30**	.10**	.12**
	axb	-.12	.11	.13
5	Temel İhtiyaçlar (a)	.24*	.05**	.06**
	Sosyal Destek (b)	.03	.05	.06
	axb	-.09	.05	.07

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Not 1: Tüm ölçek puanları analiz öncesinde standart skorlara dönüştürülmüştür. Tablodaki standardize β kat sayıları 3. Adımda elde edilmiş katsayılardır.

Not 2: Temel İhtiyaçlar: Bakıcı İyilik Ölçeği; Psikolojik Dayanıklılık: Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği; Kendine Güvenli Baş Etme, Kendine Güvensiz Baş Etme, İyimser Baş Etme: Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği; Sosyal Destek: Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Analizlere geçmeden önce yordayıcı değişkenler ile biçimlendirici değişkenler arasında çoklu doğrusal ilişki sınaması için varyans enflasyon faktörü (VIF) ve tolerans istatistikleri de hesaplanmıştır. Buna göre temel ihtiyaçlar değişkeni için VIF değerleri 1.12 ile 1.55, tolerans değerleri ise 0.65 ile 0.90 arasında iken, bu değerlerin yaşamsal faaliyetler değişkeni için sırasıyla 1.16 ile 1.74 ve 0.57 ile 0.86 arasında olduğu bulunmuştur. Bu değerler yordayıcı ve biçimlendirici değişkenler arasında çoklu doğrusal ilişkinin olmadığına işaret etmiştir. Biçimlendirici regresyon analizine dahil edilecek olan tüm ölçek puanları standart (z) skorlara dönüştürüldükten sonra yapılan analizler sonucunda temel ihtiyaçların yordayıcı değişken olduğu durumda hiçbir değişkenin biçimlendirici etkisi anlamlı bulunmamıştır. Her bir modelde açıklanan varyans ve tüm regresyon katsayılarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Yaşamsal faaliyetler ile kişisel başarı arasında baş etme, sosyal destek ve psikolojik dayanıklılığın biçimlendirici rolüne dair hiyerarşik doğrusal biçimlendirici regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analizin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Katılımcıların Yaşamsal Faaliyet Puanlarının Kişisel Başarı Puanları Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde Baş Etme, Sosyal Destek ve Psikolojik Dayanıklılığın Biçimlendirici Rolüne Dair Hiyerarşik Doğrusal Biçimlendirici Regresyon Analizi Sonuçları

Model Numarası	Değişkenler	B	Düzeltilmiş R ²	R ²
1	Yaşamsal Faaliyetler (a)	.11	.05**	.06**
	Kendine Güvenli Baş Etme (b)	.36***	.16***	.18***
	axb	.00	.15	.18
2	Yaşamsal Faaliyetler (a)	.26**	.05**	.06**
	Kendine Güvensiz Baş Etme (b)	-.02	.04	.06
	axb	-.22*	.09*	.11*
3	Yaşamsal Faaliyetler (a)	.13	.05**	.06**
	İyimser Baş Etme (b)	.34***	.15***	.16***
	axb	-.01	.14	.16
4	Yaşamsal Faaliyetler (a)	.07	.05**	.06**
	Psikolojik Dayanıklılık (b)	.28*	.10*	.11*
	axb	-.03	.09	.11
5	Yaşamsal Faaliyetler (a)	.26*	.05**	.06**
	Sosyal Destek (b)	.02	.05	.06
	axb	-.11	.05	.07

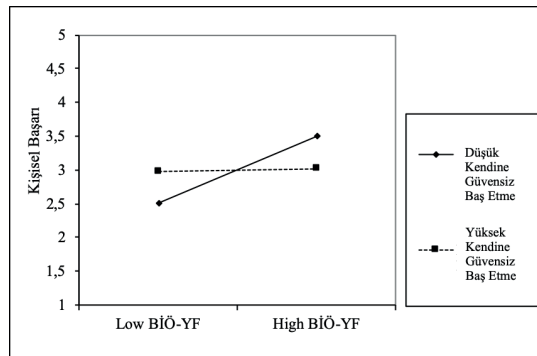
* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Not 1: Tüm ölçek puanları analiz öncesinde standart skorlara dönüştürülmüştür. Tablodaki standardize β kat sayıları 3. Adımda elde edilmiş katsayılardır.

Not 2: Yaşamsal Faaliyetler: Bakıcı İyilik Ölçeği; Psikolojik Dayanıklılık: Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği; Kendine Güvenli Baş Etme, Kendine Güvensiz Baş Etme, İyimser Baş Etme: Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği; Sosyal Destek: Algılanan Sosyal Destek Ölçeği.

Tablo 6'da yer alan analiz sonuçlarına göre yalnızca kendine güvensiz baş etme tarzının yaşamsal faaliyetler ve kişisel başarı değişkenleri arasında biçimlendirici bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($F(1, 109) = 6.330, p < .05$).

Şekil 1'de ise yaşamsal faaliyetler ile kişisel başarı arasındaki ilişkide kendine güvensiz baş etme tarzının biçimlendirici etkisi gösterilmiştir.

Şekil 1. Yaşamsal Faaliyetler ile Kişisel Başarı Arasındaki İlişkide Kendine Güvensiz Baş Etme Tarzının Biçimlendirici Etkisi

Not: Kişisel Başarı: Maslach Tükenmişlik Ölçeği; Yaşamsal Faaliyetler: Bakıcı İyilik Ölçeği; Kendine Güvensiz Baş Etme: Stresle Baş Etme Tarzları Ölçeği

Basit eğitim testine göre kendine güvensiz baş etmenin düşük olduğu durumda yaşamsal faaliyetler ile kişisel başarı arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmüştür ($\beta = 0.26, t = 2.78, p < .01$). Bir başka deyişle yaşamsal faaliyetler değişkeninin puanları arttıkça kişisel başarı puanları da artmaktadır. Öte yandan bu ilişkinin kendine güvensiz baş etmenin yüksek olduğu durumda anlamsız hale geldiği gözlenmiştir ($\beta = -0.025, t = 0.186, p > .05$) (Bkz. Şekil 1).

TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı informal ve formal olmak üzere hemodiyaliz tedavisi gören hastaların bakım verenlerinde bakım verme sürecinde rol oynayan değişkenler arasındaki ilişkilerin ‘Bakıcı Stres Modeli’ çerçevesinde incelenmesidir. Sosyal destek ve baş etme değişkenlerinin alan yazında sıklıkla biçimlendirici değişken olarak incelenmelerine karşın Bakıcı Stres Modeli kapsamında aracı değişken olarak ele alındıkları görülmüştür. Dolayısıyla alan yazın ve modelin öne sürdüğü iki etkinin karşılaştırılarak incelenmesi ve bu sayede Bakıcı Stres Modeli’nin sınanması ve hemodiyaliz hastalarının bakımverenlerine uyarlamasının gerçekleştirilmesi bu araştırmanın diğer bir hedefi haline gelmiştir. Öte yandan model kapsamında yer almamakla birlikte yine bakım verme sürecinde alan yazın bağlamında önemli olduğu görülen psikolojik dayanıklılık da ele alınmıştır. Sosyal destek ve baş etme kavramlarına benzer bir ikilem psikolojik dayanıklılık kavramı için de geçerli olup bakım verme süreci içinde aracı mı yoksa biçimlendirici bir role mi sahip olduğunun aydınlatılmasının önem taşıdığı düşünülmüştür. Tüm bu ikilemlerden yola çıkılarak çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Çalışmanın ilk amacı bağlamında önerilen iki temel hipotezde Bakıcı Stres Modeli dahilinde temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler ile tükenmişlik faktörleri arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılık, baş etme ve sosyal destek değişkenlerinin aracı etkisi araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci amacı doğrultusunda oluşturulmuş olan araştırma soruları kapsamında ise temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler ile tükenmişlik ölçeğinin faktörleri arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılık, baş etme ve sosyal destek değişkenlerinin biçimlendirici etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın betimsel bulguları incelendiğinde informal ve formal bakım verenlerin medeni durum ve cinsiyet açısından farklılık göstermedikleri görülmüştür. Tüm katılımcılar bir arada ele alındığında formal bakım verenlerin yaş ortalamalarının informal bakım verenlerinkine oranla daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan formal bakım

verenlerin de informal bakım verenlerde olduğu gibi büyük kısmının kadınlardan oluştuğu bulgulanmıştır. Bunun yanında informal bakım verenler büyük oranda ilköğretim mezunu iken formal bakım verenlerin daha çok lisans ve lisansüstü eğitime sahip oldukları tespit edilmiştir. Sağlık profesyoneli olan formal bakım verenler açısından eğitim düzeylerindeki bu fark şaşırtıcı olmamakla birlikte informal bakım verenlerin için bu bulgunun alan yazındaki çalışmalar ile uyumluluğu dikkat çekmiştir (Bahadır Yılmaz ve Ata, 2017; Gülpak ve Kocaöz, 2014; Şahin, Polat ve Ergüney, 2009).

Çalışmanın temel hipotezleri kapsamında ise hemodiyaliz hastalarına bakım verenlerde sosyal destek, baş etme ve psikolojik dayanıklılığın temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler ile tükenmişlik arasındaki ilişkide aracı etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Buna göre temel ihtiyaçlar ile tükenmişliğin bileşenlerinden olan kişisel başarı arasında psikolojik dayanıklılığın, kendine güvenli ve iyimser baş etme tarzlarının tam aracı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Benzer şekilde yaşamsal faaliyetler ile kişisel başarı arasındaki ilişkide de psikolojik dayanıklılık, kendine güvenli ve iyimser baş etme tarzlarının aracı rolleri bulunmuştur. Bu analiz sonuçları H1a ve H2a'nın kısmen, H1c ve H2c'nin tamamen karşılarken H1b ve H2b'yi ise desteklememiştir. Dolayısıyla çalışmanın temel hipotezleri kısmen desteklenmiş olmakla birlikte Bakıcı Stres Modeli'ni kullanan alan yazındaki diğer araştırmalar ile de benzerlik göstermektedir (Demirtepe-Saygılı ve Bozo, 2011; Pearlin ve Mullan, 1994; Raina ve ark., 2004).

Baş etme, özellikle Bakıcı Stres Modeli'nin de zeminini oluşturan transaksiyonel stres modeli kapsamında aracı değişken olarak ele alınmıştır (Folkman ve Lazarus, 1984). Bu modeli kullanan pek çok çalışma tarafından baş etmenin aracı etkisi incelenmiştir (Haley ve ark., 1996; Mausbach ve ark., 2012; Parveen, Morrison ve Robinson, 2014). Bununla birlikte Bakıcı Stres Modeli'ni temel almayan bazı araştırmalarda da bu çalışmada olduğu gibi baş etmenin biçimlendirici ve aracı etkileri bir arada sınanmıştır (Connor-Smith ve Compas, 2002; Lewis ve Kliever, 1996). Bu sınama çalışmalarında baş etmenin bu çalışmanın sonuçlarında olduğu gibi daha çok aracı etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür.

Psikolojik dayanıklılığın ise durumsal bir faktör mü yoksa bir kişilik özelliği mi olduğu tartışmasının alan yazında sürmesi sebebi ile çalışmada bu değişken hem aracı hem de biçimlendirici olarak analizlere dahil edilmiştir. Sonuçlar tüm analizlerde psikolojik dayanıklılığın aracı etkisinin anlamlı çıktığını göstermiştir. Dolayısıyla hemodiyali-

liz hastalarının bakım verenlerinin bakım verme sürecini etkileyen faktörler ile bakım verme sonuçları arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın alan yazında bazı çalışmalarda da öne sürüldüğü üzere (Davidson ve ark., 2005; Lavretsky, Siddarth ve Irwin, 2011; Rosenberg, Baker, Syrjala, Back ve Wolfe, 2013) durumsal bir faktör olarak görüldüğü söylenebilir.

Çalışmanın ele aldığı araştırma hipotezler ise hemodiyaliz hastalarının bakım verenlerinde sosyal destek, baş etme ve psikolojik dayanıklılığın temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler ile tükenmişlik arasındaki ilişkide biçimlendirici etkisinin olup olmadığıdır. Bu kapsamda temel ihtiyaçlar ve yaşamsal faaliyetler ile bakım vermenin sonuçlarından biri olan tükenmişlik ölçeği faktörleri arasında psikolojik dayanıklılık, baş etme ve sosyal desteğin biçimlendirici etkisine bakılmıştır. Sonuçlar, yalnızca yaşamsal faaliyetler ve tükenmişliğin kişisel başarı faktörü arasındaki ilişkide kendine güvensiz baş etme tarzının biçimlendirici etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu daha yakından incelendiğinde yaşamsal faaliyetler ile kişisel başarı arasındaki ilişkide kendine güvensiz baş etmenin az kullanılıyor olmasının olumlu bir etki yarattığı görülmektedir. Öte yandan kendine güvensiz baş etme tarzının yüksek düzeyde kullanımı yaşamsal faaliyetler yüksek olsa dahi başarı algısında değişiklik yaratmamak sureti ile olumsuz bir etki doğuruyor gibi görünmektedir.

Araştırma sonuçlarını gözden geçirdiğimizde bu çalışmanın kuramsal zeminini oluşturan Bakıcı Stres Modeli ile birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Buna göre modelin aracı değişken olarak öne sürdüğü sosyal desteğin bu çalışmadaki hem aracı ve hem de biçimlendirici etkileri anlamlı çıkmamıştır. İlgili alan yazın incelendiğinde bu bulgunun alandaki benzer çalışmalar ile uyummadığı, sosyal desteğin genel olarak biçimlendirici (Cobb, 1976; Cohen ve Wills, 1985) zaman zaman ise hem biçimlendirici hem de aracı değişken (Brand, Barry ve Gallagher, 2014; Feng, Ji ve Xu, 2014) olarak ele alındığı görülmüştür. Bu sonuç, örneklem büyüklüğünün yeterli olmayışı ve sosyal destek ölçümünün geniş kapsamlı olmayışı gibi araştırmanın doğası ile ilişkili olabileceği gibi örneklem grubunun farklılığının da bu bulgu üzerinde etkisi olabileceği düşünülmektedir. Söz gelimi bu çalışmada sosyal destek, algılanan sosyal destek tanımına göre kavramsallaştırılan bir ölçüm aracı ile değerlendirilmiştir. Ayrıca bu ölçüm aracı yalnızca sosyal destek kaynaklarını ve hatta bu kaynakların yalnızca informal olanlarını değerlendirmektedir. Oysaki sosyal destek çok boyutlu bir kavram olup duygusal, araçsal veya bilgisel gibi farklı türleri barındırmaktadır (Wills, 1991). Aynı zamanda alan yazın-

da sadece algılanan değil ihtiyaç duyulduğunda beklenen kaynaktan istenen türde desteğin ne denli elde edilebildiğini ele alan sosyal destek karşılıklığının da değerlendirilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Aktaş ve Sertel-Berk, 2015). Bu doğrultuda sosyal desteği daha geniş bir perspektif ile ele alan ölçümler ile bu modelin tekrar test edilmesinin daha sağlıklı olabileceği düşünülmektedir.

Baş etme ise modelin öne sürdüğü gibi aracılık etkisi göstermiştir. Bu çalışma kapsamında yalnızca kendine güvensiz baş etmenin anlamlı biçimlendirici etkileri görülmüştür. Bunun yanında Bakıcı Stres Modeli'nden farklı olarak modele bu çalışmada eklenen psikolojik dayanıklılığın ilişkilerde aracılık etkisine sahip olduğu dikkati çekmiştir. Dolayısıyla, baş etme ve psikolojik dayanıklılık değişkenlerinin çalışma kapsamında ağır basan anlamlı aracı etkileri Bakıcı Stres Modeli'ni desteklemektedir. Bununla birlikte bu aracı etkiler bakım verme sürecinde söz konusu iki değişkenin değişmez yapılar olmaktan ziyade durumsal özelliklerine, bir başka ifadeyle değişebilir dinamiklerine dair ipuçları sunmaktadır. Bu doğrultuda bakım verme sürecine dair planlanacak destek ve müdahale çalışmalarından daha iyi sonuçlar elde edilmesi adına bu değişebilir yapıların hedef alınabileceği düşünülmüştür.

Bu çalışma alana katkısının yanı sıra bir takım sınırlılıkları da içermektedir. Öncelikle hem informal hem de formal bakım verenlerde klinik örnekleme ulaşma zorlukları, bakım verenlerin iş yükü sebebiyle sınırlı vakte sahip olmaları ve bu vakti öncelikle temel ihtiyaçlarına ayırmak istemeleri sebebiyle sınırlı sayıda vaka ile çalışılabilmektedir. Bununla birlikte çalışma toplam yedi adet ölçekten oluştuğundan uygulaması bir saat veya zaman zaman bir buçuk saat sürmüştür. Bu sürenin uzunluğu katılımcıların bir kısmının çalışmaya dahil olmamasına, bir kısmının ise çalışmadan sıkılmasına neden olmuştur. Tüm bu sebeplerden ötürü çalışmada yer alan informal ve formal bakım veren sayısı araştırmanın hipotezlerinin her iki grupta ayrı ayrı sınanmasını olanaklı kılamamıştır. Model daha büyük örneklemlerde formal ve informal bakım verenlerde ayrı olarak sınanıldığı takdirde her iki gruba has ilişki örüntüleri daha iyi ortaya konabilir. Bu bağlamda, söz konusu çalışmalar iki bakım veren grubuna özgü müdahalelerde yol gösterici olabilir. Aynı zamanda çalışmada kullanılan ölçeklerin tamamıyla yapılandırılmış ve oldukça yönlendirici olması ve öz bildirimine dayanması araştırmada kısıtlılık olarak değerlendirilebilecek bir başka konudur. Dolayısıyla analiz sonuçlarının bu sınırlılıklardan etkilenebileceği düşünülmekte, bu sebeple çalışma sonuçlarının bu hususlar göz önünde tutularak ele alınması önerilmektedir.

Araştırmanın bir diğer kısıtlılığı daha önce de değinildiği üzere sosyal destek kavramının bu araştırmadaki ölçümüne ilişkindir. Sosyal desteğin model içindeki rolünün gözlemlenmemesinde ölçümdeki kısıtlılığın önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. İleriki çalışmalarda sosyal desteğin farklı bileşenleri ile birlikte çok boyutlu ölçülmesi sureti ile modeldeki rolünün sınanması uygun olacaktır. Benzer şekilde baş etmenin bu çalışmada nasıl ölçüldüğünü de ele almak önemli olabilir. Bu çalışmada baş etmeyi ölçmek için geleneksel bir kavramsallaştırmaya dayalı bir ölçüm aracı kullanılmıştır. Oysa ki baş etme kavramının yaklaşma ya da uzaklaşma stratejileri gibi (Moos ve Holahan, 2003) veya stres kaynağına uygun yöntemlerin tercih edilebilme becerisi olarak tanımlanabilecek başa çıkma esnekliği (Cheng, 2001) gibi çok boyutlu özellikleri ile de ele alınabileceği unutulmamalıdır. Son olarak, araştırmada biçimlendirici etki analizleri Baron ve Kenny'nin (1986) kriterleri doğrultusunda yürütülmüştür. Söz konusu araştırmacılar biçimlendirici etki sınaması için biçimlendirici değişkenin yordanan değişkenle anlamlı ilişki göstermesi gerektiğini, hatta bulguların yorumlanabilmesi açısından ne yordanan ne de yordayıcı değişkenle korelasyonlarının anlamlı olmamasını önermişlerdir (Baron ve Kenny, 1986). Bu çalışmada ise biçimlendirici değişkenin analizlere dahil edilen değişkenlerle ilişkilerinin düşük ve orta düzeyde de olsa anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak araştırmada yer alan biçimlendirici değişkenlerin doğası itibari ile anlamlı ilişki göstermeme beklentisini karşılama olasılıkları pek mümkün gözükmemektedir. Yine de çalışmada yordayıcı ve biçimlendirici değişkenler arasında çoklu doğrusal ilişkilerin olmadığı gözlenmiş olması söz konusu araştırmacıların bu öngörüsünü nispeten telafi edici bir unsur olarak kabul edilebilir. Öte yandan yine Baron ve Kenny (1986), biçimlendirici etki sınamalarında yordayıcı ve yordanan değişken ilişkilerinin de anlamlılığının bir gereklilik olmadığını dile getirmişlerdir. Bu çalışmada ise daha geleneksel bir yaklaşım benimsenmiş olup biçimlendirici regresyon analizlerine yalnızca yordanan değişkenle anlamlı korelasyonu olan yordayıcılar dahil edilmiştir. Bu tercih biçimlendirici ve aracı etki karşılaştırmalarında aynı değişkenlerin kullanılmış olması bakımından bir avantaj sağlıyor gibi görünse de daha güncel istatistiksel yaklaşımlar yordayıcı ve yordanan arasında anlamlı ilişki olmasa dahi bu biçimlendirici sınamaların yapılabileceğini öne sürmektedir. Bu hususların söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilere dair farklı model olasılıklarını da beraberinde getiriyor olabileceğini akılda tutmak gerekir.

Sonuç olarak, Bakıcı Stres Modeli yurt dışında kanser, Alzheimer, AIDS hastası bakım verenleri üzerinde çalışılmış (Matthews, Baker ve Spillers, 2003; Pearlin ve Mullan,

1994; Stetz ve Brown, 2004), ülkemizde ise yalnızca lösemili çocukların bakım verenleri bu model çerçevesinde ele alınmıştır (Demirtepe-Saygılı ve Bozo, 2011). Bu sebeple, bu çalışma ile Bakıcı Stres Modeli hem hemodiyaliz hastalarının yakınları yani informal bakım verenler, hem de sağlık çalışanları yani formal bakım verenler üzerinde ilk defa test edilmiştir. Formal bakım verenlerin model çerçevesinde ele alınmasının yanı sıra model bağlamında yalnızca aracı etkisi sınanan baş etme, sosyal destek ve modele bu araştırma kapsamında eklenen psikolojik dayanıklılık değişkenlerinin alan yazına dayanılarak biçimlendirici etkileri de sınanmıştır. Böylelikle modelin geçerliği tekrar gözden geçirilmiştir. Ayrıca modele bu çalışma ile eklenen psikolojik dayanıklılığın rolünün modelin öngörülerini desteklediği de gözlenmiştir. Bu bulgu modelin genişletilebilmesine dair bir öneri olarak değerlendirilebilir ve bakım verenlere yönelik müdahalelerde psikolojik dayanıklılığın da dikkate alınması açısından ileriki çalışmalara ışık tutabilir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almamışlardır.

Kaynakça

- Akpolat, T. ve Utaş, C. (2001). *Renal transplantasyon ve hasta seçimi*. Hemodiyaliz Hekimi El Kitabı, Anadolu Yayıncılık, (Ed. Akpolat T, Utaş C.), Kayseri, 263-265.
- Aktaş, A. ve Sertel-Berk, H. O. (2015). Social support reciprocity in terms of psychosocial variables in care taking and caregiving processes of spinal cord injury patients and their care givers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 205, 564-568. Doi: 10.1016/j.sbspro.2015.09.076
- Anderson, K., Cunningham, J., Devitt, J., Preece, C. ve Cass, A. (2012). Looking back to my family indigenous Australian patients experience of hemodialysis. *BMC Nephrology*, 13, 114. Doi: 10.1186/1471-2369-13-114
- Aneshensel, C. S., Pearlin, L. I., Mullan, J. T., Zarit, S. H. ve Whitlatch, C. J. (1995). *Profiles in Caregiving: The unexpected career*. Academic Press: San Diego, CA.
- Aranda, M. P. ve Knight, B. G. (1997). The influence of ethnicity and culture on the caregiver stress and coping process: A sociocultural review and analysis. *The Gerontologist*, 37, 342-354. Doi: 10.1093/geront/37.3.342.
- Argentero, P., Dell'olivo, B. ve Ferretti, M.S. (2008). Staff burnout and patient satisfaction with the quality of dialysis care. *American Journal of Kidney Diseases*, 51(1), 80-92. Doi: 10.1053/ajkd.2007.09.011.
- Bahadır Yılmaz, E. ve Ata, E. E. (2017). Nörolojik hastalığı olan bireylerin bakım vericilerinin bakım veren yükü ile stresle başa çıkma biçimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 8(3), 145-149. Doi: 10.14744/phd.2017.77699
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. Doi: 10.1037//0022-3514.51.6.1173
- Basım, H. N. ve Çetin, F. (2011). Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22 (2), 104-114.

- Beck, A. T., Ward, C., Mendelson, M., Mock, J., ve Erbaugh, J. (1961). Beck depression inventory (BDI). *Archives Of General Psychiatry*, 4(6), 561-571.
- Berg-Weger, M., Rubio, D. M., & Tebb, S. S. (2000). The caregiver well-being scale revisited. *Health & Social Work*, 25(4), 255-263. DOI: 10.1093/hsw/25.4.255
- Brand, C., Barry, L. ve Gallagher, S. (2014). Social support mediates the association between benefit finding and quality of life in caregivers. *Journal of Health Psychology*, 21(6), 1126-1136. Doi: 10.1177/1359105314547244
- Cheng, C. (2001). Assessing coping flexibility in real-life and laboratory settings: A multimethod approach. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 80(5), 814-833. Doi: 10.1037//0022-3514.80.5.814
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38, 300-314. Doi: 10.1097/00006842-197609000-00003
- Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357.
- Connor-Smith, J. K. ve Compas, B. E. (2002). Vulnerability to social stress: Coping as a mediator or moderator of sociotropy and symptoms of anxiety and depression. *Cognitive Therapy and Research*, 26(1), 39-55. Doi: 0147-5916/02/0200-0039/0
- Cukor, D. ve Cohen, S. D., Peterson, R. A., Kimmel, P. L. (2007). Psychosocial aspects of chronic disease: Esrd as a paradigmatic illness., *Journal of the American Society of Nephrology*, 18(12), 3042-3055. Doi: 10.1681/ASN.2007030345
- Çam, O. ve Büyükbayram, A. (2017). Nurses' resilience and effective factors. *Journal of Psychiatric Nursing*, 8(2), 118-126. Doi: 10.14744/phd.2017.75436
- Davidson, J. R. T, Payne, V. M., Connor, K. M., Foa, E. B., Rothbaum, B. O., Hertzberg, M. A. ve Weisler, R. H. (2005). Trauma, resilience and saliostasis: effects of treatment in post-traumatic stress disorder. *International Clinical Psychopharmacology*, 20(1), 43-48. Doi: 10.1097/00004850-200501000-00009
- Demirtepe, D. ve Bozo, Ö. (2009). Bakıcı İyilik Ölçeği'nin uyarılama, güvenilirlik ve geçerlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(23), 28-37.
- Demirtepe-Saygılı, D. ve Bozo, Ö. (2011). Predicting depressive symptoms among the mothers of children with leukaemia: A Caregiver Stress Model perspective. *Psychology and Health*, 26(5), 585-599. Doi: 10.1080/08870441003611577
- Duygun, T. (2001). *Zihinsel Engelli ve Sağlıklı Çocuk Annelerinde Stres Belirtileri Stresle Basa Çıkma Tarzları ve Algılanan Sosyal Desteğin Tükenmişlik Düzeyine Olan Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eker, D. ve Arkar, H. (1995). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin faktör yapısı, geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikologlar Dergisi*, 10 (34), 45-55.
- Eker, D., Arkar, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12 (1), 17-25.
- Engel, G. L. (1977). From biomedical to biopsychosocial being scientific in the human domain. *Psychosomatics*, 38, 521-528. Doi: 10.1016/S0033-3182(97)71396-3
- Ergh, T. C., Rapport, L. J., Coleman, R. D. ve Hanks, R. A. (2002). Predictors of caregiver and family functioning following traumatic brain injury: Social support moderates caregiver distress. *The Journal Of Head Trauma Rehabilitation*, 17 (2), 155-174. Doi: 10.1097/00001199-200204000-00006
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlanması. VII. Ulusal psikoloji kongresi bilimsel çalışmaları, 22, 25.

- Feng, D. J. L. ve Xu, L. (2014). Mediating effect of social support on the association between functional disability and psychological distress in older adults in rural China: Does age make a difference?. *Plos One*, 9(6). Doi: 10.1371/journal.pone.0100945
- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1984). *Coping and adaptation*. The Handbook Of Behavioral Medicine, içinde (s. 282-325). New York: Guilford.
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J. H., Martinussen, M., Aslaksen, P. M. ve Flaten, M. A. (2003). Resilience as a moderator of pain and stress. *Journal of Psychosomatic Research*, 61, 213– 219. Doi: 10.1016/j.jpsychores.2005.12.007
- Gitterman, A. (2001). *Handbook of social work practice with vulnerable and resilient populations*. 2. Basım, New York: Columbia University Press.
- Gülpak, M. ve Kocaöz, S. (2014). Hemodiyaliz tedavisi alanlara bakım veren bireylerin bakım yükü ve etkileyen faktörler. *Taf Preventive Medicine Bulletin*, 13 (2), 99-108. Doi: 10.5455/pmb1-1359391140
- Greene, R. (2002). *Resiliency*. NASW Press, Washington, D.C.
- Haley, W. E., Roth, D. L., Coleton, M. I., Ford, G. R., West, C. A. C., Collins, R. P. ve Isobe, T. L. (1996). Appraisal, coping, and social support as mediators of well-being in black and white family caregivers of patients with Alzheimer's disease. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64 (1), 121-129.
- Hisli, N. (1988). Beck Depresyon Ölçeği'nin bir Türk örnekleminde geçerlilik ve güvenilirliği. *Psikoloji Dergisi*, 6, 118-122.
- Jacelon, C. S. (1997). The trait and process of resilience. *Journal Of Advanced Nursing*, 25 (1), 123-129. Doi: 10.1046/j.1365-2648.1997.1997025123.x
- İnci, F. H. ve Erdem, M. (2008). Bakım Verme Yükü Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması geçerlilik ve güvenilirliği. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11 (4), 85-95.
- Kamarck, T. W., Annunziato, B. ve Amateau, L. M. (1995). Affiliation moderates the effects of social threat on stress-related cardiovascular responses: Boundary conditions for a laboratory model of social support. *Psychosomatic Medicine*, 57 (2), 183-194. Doi: 10.1097/00006842-199503000-00011
- Karahan, A. ve Güven, S. (2002). Yaşlılıkta evde bakım. *Turkish Journal of Geriatrics*, 5 (4), 155-159.
- King, G., King, S., Rosenbaum, P. ve Goffin, R. (1999). Family-centered caregiving and well-being of parents of children with disabilities: Linking process with outcome. *Journal Of Pediatric Psychology*, 24, 41-53.
- Klersy, C., Callegari, A., Martinelli, V., Vizzardi, V., Navino, C. ve Malberti, F. (2007). Burnout in health care providers of dialysis in northern Italy-a multicentre study. *Nephrology dialysis transplantation*, 22, 2283-2290. Doi: 10.1093/ndt/gfm111
- Kramer, B. J. (1997). Gain in the caregiving experience: Where are we? What next? *The Gerontologist*, 37 (2), 218-232. Doi: 10.1093/geront/37.2.218
- Lavretsky, H., Siddarth, P. ve Irwin, M. R. (2011). Improving depression and enhancing resilience in family dementia caregivers: A pilot randomized placebo-controlled trial of escitalopram. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 18 (2), 154. Doi: 10.1097/JGP.0b013e3181beable
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Lazarus, R.S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford University Pres., New York.
- Lepore, S. J., Allen, K. A. ve Evans, G. W. (1993). Social support lowers cardiovascular reactivity to an acute stressor. *Psychosomatic Medicine*, 55 (6), 518-524. Doi: 10.1097/00006842-199311000-00007

- Lewis, H. A. ve Kliewer, W. (1996). Hope, coping, and adjustment among children with sickle cell disease: tests of mediator and moderator models. *Journal of Pediatric Psychology*, 21 (1), 25-41. Doi: 10.1093/jpepsy/21.1.25
- Lin, F., Rong, J. ve Lee, T. (2013). Resilience among caregivers of children with chronic conditions: a concept analysis. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 6, 323–333. Doi: 10.2147/JMDH.S46830
- Limpawattana, P., Theeranut, A., Chindaprasirt, J., Sawanyawisuth, K. ve Pimporm, J. (2013). Caregivers burden of older adults with chronic illnesses in the community: A cross-sectional study. *Journal Of Community Health*, 38 (1), 40- 45. Doi: 10.1007/s10900-012-9576-6
- Ma, L., Chang, H., Liu, Y., Hsieh, H., Lo, L., Lin, M. ve Lu, K. (2013). The relationship between health-promoting behaviors and resilience in patients with chronic kidney disease. *The Scientific World Journal*, 2013, 1-7. Doi: 10.1155/2013/124973
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99–113. Doi: 10.1002/job.4030020205
- Matthews, B. A., Baker, F. ve Spillers, R. L. (2003). Family caregivers and indicators of cancer-related distress. *Psychology, Health & Medicine*, 8 (1), 45-56. Doi: 10.1080/1354850021000059250
- Mausbach, B. T., Roepke, S. K., Chattillion, E. A., Harmell, A. L., Moore, R., Romero-Moreno, R., Bowie, C. R. ve Grant, I. (2012). Multiple mediators of the relations between caregiving stress and depressive symptoms. *Aging & Mental Health*, 16 (1), 27-38. Doi: 10.1080/13607863.2011.615738
- Moos, R. H., & Holahan, C. J. (2003). Dispositional and contextual perspectives on coping: Toward an integrative framework. *Journal Of Clinical Psychology*, 59(12), 1387-1403. Doi: 10.1002/jclp.10229
- Morano, C. L. (2003). Appraisal and coping: moderators or mediators of stress in alzheimer's disease caregivers? *Social Work Research*, 27 (2), 116-128. Doi: 10.1093/swr/27.2.116
- Ovayolu, N., Pehlivan, S., Uçan, Ö. ve Çuhadar, D. (2007). Hemodiyaliz hastalarının yalnızlık ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8, 293-296.
- Owensworth, T., Henderson, L. ve Chambers, S. K. (2010). Social support buffers the impact of functional impairments on caregiver psychological well being in the context of brain tumor and other cancers. *PsychoOncology*, 19 (10), 1116-1122. Doi: 10.1002/pon.1663
- Parveen, S., Morrison, V. ve Robinson, C. A. (2014). Does coping mediate the relationship between familism and caregiver outcomes? *Aging&Mental Health*, 18 (2), 255-259. Doi: 10.1080/13607863.2013.827626
- Pearlin, L. I. (1989). The sociological study of stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 30 (3), 241-256.
- Pearlin, L. I., Mullan, J. T., Semple, S. J. ve Skaff, M. M. (1990). Caregiving and the stres process: an overview of concepts and their measures. *The Gerontologist*, 30 (5), 583–594. Doi: 10.1093/geront/30.5.583
- Pearlin, L. I. ve Mullan, J. T. (1994). The structure and functions of aids caregiving relationship. *Psychosocial Rehabilitation Journal*, 17 (4), 51–68. Doi: 10.1037/h0095556
- Pelsma, D. M., Richard, G. V., Harrington, R. G. ve Burry, J. M. (1989). The quality of teacher work life survey: A measure of teacher stress and job satisfaction. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 21 (4), 165-176. Doi: 10.1080/07481756.1989.12022902
- Quittner, A. L., Espelage, D. L., Opiari, L. C., Carter, B., Eid, N. ve Eigen, H. (1998). Role strain in couples with and without a child with a chronic illness: associations with marital satisfaction, intimacy, and daily mood. *Health Psychology*, 17 (2), 112. Doi: 10.1037//0278-6133.17.2.112

- Raina, P., O'donnell, M., Schwellnus, H., Rosenbaum, P., King, G. ve Brehaut, J. (2004). Caregiving process and caregiver burden: conceptual models to guide research and practice. *BMC Pediatrics*, 4 (1). Doi: 10.1186/1471-2431-4-1
- Rosenberg, A. R., Baker, K. S., Syrjala, K. L., Back, A. L. ve Wolfe, J. (2013). Promoting resilience among parents and caregivers of children with cancer. *Journal Of Palliative Medicine*, 16 (6), 645-652. Doi: 10.1089/jpm.2012.0494
- Ross, L., Holliman, D. ve Dixon, D. (2003). Resiliency in family caregivers: Implications for social work practice. *Journal of Gerontological Social Work*, 40 (3), 81-96. Doi: 10.1300/J083v40n03_07
- Sandler, I. N., Tein, J. Y. ve West, S. G. (1994). Coping, stress, and the psychological symptoms of children of divorce: A cross sectional and longitudinal study. *Child Development*, 65 (6), 1744-1763. Doi: 10.1111/j.1467-8624.1994.tb00846.x
- Stetz, K. M. ve Brown, M. A. (2004). Physical and psychosocial health in family caregiving: A comparison of AIDS and cancer caregivers. *Public Health Nursing*, 21 (6), 533-540. Doi: 10.1111/j.0737-1209.2004.21605.x
- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., ve Lushene, R. E. (1970). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Şahin, N. H. ve Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri: Türk gençleri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9 (31), 44-56.
- Şahin, Z. A., Polat, H. ve Ergüney, S. (2009). Kemoterapi alan hastalara bakım verenlerin bakım verme yüklerinin belirlenmesi. *Journal Of Anatolia Nursing And Health Sciences*, 12 (2), 1-9.
- Toseland, R. W., Smith, G., & McCallion, P. (2001). Handbook of social work practice with vulnerable and resilient populations. *Family caregivers of the frail elderly*, Columbia University Pres, US.
- Wills, T. A. (1991). *Social support and interpersonal relationships*. Prosocial Behavior içinde (s. 265-289), Newbury Park, (Ed. M.S. Clark), CA: Sage.
- White, Y. ve Grenyer, B. F. S. (1999). The Biopsychosocial Impact Of End-Stage Renal Disease: The Experience Of Dialysis Patients And Their Partners. *Journal Of Advanced Nursing*, 30 (6), 1313-1320. Doi: 10.1046/j.1365-2648.1999.01236.x
- Whitlatch, C. J., Schur, D., Noelker, L. S., Ejaz, F. K. ve Looman, W. J. (2001). The stress process of family caregiving in institutional settings. *The Gerontologist*, 41 (4), 462-473. Doi: 10.1093/geront/41.4.462
- Yeşil, A., Aker, A. T. ve Sezgin, U. (2008). Hemodiyaliz tedavisi gören hastalara bakım veren ekipte ruhsal belirtiler. *Düşünen Adam*, 22 (1-4), 9-17.
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G. ve Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support, *Journal of Personality Assessment*, 52, 30-41. Doi: 10.1207/s15327752jpa5201_2

Çocuk ve Ergenlere Yönelik Affetme Müdahaleleri: Sistematik Gözden Geçirme

Forgiveness Interventions for Children and Adolescents: Systematic Review

Esra Asıcı¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi,
Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, Eğitim
Bilimleri Bölümü, Kilis, Türkiye

ORCID: E.A. 0000-0003-0872-9042

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Esra Asıcı,
Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
Kilis, Türkiye

E-posta/E-mail: esraasici@kilis.edu.tr

Başvuru/Submitted: 10.12.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.03.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
20.07.2019

Kabul/Accepted: 24.07.2019

Online Yayın/Published Online: 10.10.2019

Atıf/Citation: Asıcı, E. (2019). Çocuk ve
ergenlere yönelik affetme müdahaleleri:
Sistematik gözden geçirme. *Psikoloji
Çalışmaları - Studies in Psychology*, 39(2):
429-457.
<https://doi.org/10.26650/SP2018-0041>

ÖZ

Pozitif ruh sağlığı anlayışının popülerlik kazanmasıyla birlikte; affetme kavramı, psikoloji ve ruh sağlığı alanında çalışan pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş ve affetmeyle ilişkisi olan değişkenleri belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar oldukça artış göstermiştir. Affetmenin psikolojik sağlığın göstergesi olan değişkenlerle ilişkisinin ortaya konulmasıyla birlikte, bireylerin affetme konusundaki bilgi, beceri ve olumlu tutumlarını arttırmaya yönelik çalışmalar da önem kazanmıştır. Bu araştırmada, affetmeyi temel alan grup müdahalelerinin etkililiğinin sistematik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Wiley Online Library, Taylor and Francis, Springer Link, Scopus, Science Direct, Sage Journals, EBSCOhost ve TR Dizin veri tabanlarında, “affetme müdahalesi”, “affetme grubu”, “affetme terapisi”, “affetme eğitimi” ve “affetme programı” terimleri aracılığıyla, 2010-2019 yılları arasında yayımlanan Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri taranmıştır. Yapılan tarama sonucunda ulaşılan 529 makale PRISMA rehberi ve bu araştırma için belirlenen seçim kriterleri doğrultusunda değerlendirilerek, kriterleri karşılayan 6 makale araştırma kapsamına alınmıştır. Seçilen makaleler araştırma grubu, araştırmanın deseni, uygulanan grup müdahalesinin özellikleri, kullanılan ölçme araçları ve müdahalenin etkililiği açısından incelenmiştir. Bulgulara göre, incelenen tüm affetme müdahaleleri katılımcıların affetme konusunda bilgi ve becerilerinin artmasında ve affetmeye ilişkin olumlu bir tutum geliştirmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca, seçilen çalışmalarda uygulanan affetme müdahalelerinin öfke, depresyon ve anksiyetenin azalmasına; empati, umut ve yaşam doyumunun da artmasına katkı sağladığı görülmüştür. Özellikle de affetmenin süreç modelini temel alan grup müdahalelerinin olumlu sonuçlar ürettiği belirlenmiştir. Sonuç olarak, çocuk ve ergenlere yönelik olarak gerçekleştirilen affetme müdahalelerinin, affetmeyi arttırdığı ve psikolojik sağlığı olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Elde edilen sonuçlar ışığında, önleyici ve müdahale edici psikolojik danışma hizmetlerinin bir bölümü olarak çocuk ve ergenlere yönelik affetme müdahalelerinin okullarda kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Affetme, affetme müdahalesi, sistematik gözden geçirme, çocuk, ergen

ABSTRACT

Along with the increasing popularity of positive mental health understanding, the concept of forgiveness has attracted the attention of many researchers working within the field of psychology and mental health. Studies aiming to identify variables related to forgiveness have also increased. After determining that forgiveness is associated with psychological health, studies for enhancing positive attitudes toward forgiveness has gained importance. In the current study, the aim was to systematically review the studies examining the effectiveness of forgiveness group interventions for children and adolescents. In line with this aim, the keywords of “forgiveness intervention”, “forgiveness group”, “forgiveness therapy”, “forgiveness education” and “forgiveness program” were searched in the databases of the Wiley Online Library, Taylor and Francis, Springer Link, Scopus, Science Direct, Sage Journals, EBSCOhost and TR Index in Turkish and English for 2010-2019. The resulting 529 articles from the literature search were evaluated according to the PRISMA guide and the selection criteria determined for this research. Among all the articles, the six that met the required criteria have been included in the research. The selected articles have been examined in terms of research method, research group, features of applied program, instrument used, and effectiveness of the applied program. According to results, all investigated interventions have been found effective to produce forgiveness. Besides this, the selected studies contributed to decreasing of anger, depression and anxiety; increasing of empathy, hope and life satisfaction. It was determined that the group interventions based on the forgiveness process model produced positive results. Consequently, the selected studies showed that forgiveness intervention for children and adolescents enhanced forgiveness and positively affected psychological health. In the light of the obtained results, it is suggested that, forgiveness group interventions for children and adolescents should be used in schools as a part of preventive and interventional psychological counseling services.

Keywords: Forgiveness, forgiveness intervention, systematic review, child, adolescent

EXTENDED ABSTRACT

In current study, it was aimed to systematically review studies examining the effectiveness of forgiveness interventions for children and adolescents.

Method

This study was a systematic review. The literature review was conducted for 2010-2019 years, in the databases of Wiley Online Library, Taylor and Francis, Springer Link, Scopus, Science Direct, Sage Journals, EBSCOhost and TR Index, between November 2018 and March 2019. The terms of “forgiveness intervention”, “forgiveness group”, “forgiveness therapy”, “forgiveness education” and “forgiveness program” were used for the search. The following selection criteria were identified: (a) studies involving forgiveness group intervention for children and adolescents, (b) studies involving information about the content of intervention programs, (c) studies showing the effects of applied programs by using statistical data. The exclusion criteria were as follows: (a) studies not writing in Turkish or English, (b) studies with only an abstract, (c) studies not using group intervention, (d) review studies, and (e) descriptive studies. A total of 529 research articles were reached and 6 articles have been selected for inclusion within the scope of the study.

Results

In terms of research group and study design, obtained results are following: Park, et al. (2013) conducted the study with female adolescents ($N = 48$, $M_{age} = 15.79$). This study was based on 3 (pre-test, post-test, follow up test) x 3 (experimental, control, and placebo group) mixed design. Enright, et al. (2014) conducted the study with 8th grade students ($N = 132$, $M_{age} = 13.48$). This study was based on 3 (experimental group) x 2 (pre-test, post-test) mixed design. Taysi and Vural (2016) carried out their study with 4th grade students ($N = 122$, $M_{age} = 10.00$). Their study was based on 3 (pre-test, post-test, follow up test) x 2 (experimental and control group) mixed design. In the study of Vassilopoulos, et.al (2018), the participants were 6th grade students ($N = 42$, $M_{age} = 11.14$). This study was based on mixed design including qualitative and quantitative methods. Quantitative dimension was based on 2 (pre-test and post-test) x 2 (experimental and control group) mixed design. Freedman (2018) conducted the study with high school students ($N = 21$, $M_{age} = 17.3$). Research design was mixed design including qualitative and quantitative methods. Quantitative dimension was based on 2 (pre- and post-test) x 2 (experimental and control group) mixed design. Finally, Rahman, et al. (2018) conducted the study with female early adolescents ($N = 8$, age range: 11-12). Research design was 3 (pre-test, post-test, follow up test) x 2 (experimental and control group) mixed design.

When the studies examined in terms of features of applied programs, following results were obtained. Park et al. (2013) applied "Forgiveness Program for Aggressive Victims". Enright et al. (2014) applied a class guidance program based on process model. Program focuses importance of forgiveness, aims to gain forgiveness understanding and decrease anger. Taysi and Vural (2016) applied a class guidance program based on process model. Program is "Joyful Forgiveness" for 9-11 age children. Vassilopoulos et al. (2018) applied a class guidance program. Program includes recognition and expression of emotions, relations among emotions, thoughts and behaviors, value of love, forgiveness, developing an act plan for applying forgiveness. Freedman (2018) applied a small group guidance program based on process model. Program includes offence, anger, commitment to forgive, reframing, empathy, compassion and absorption of pain. Rahman et al. (2018) applied forgiveness therapy based on process model. The first 16 sessions were applied as individual therapy; the latter 16 sessions were applied as group therapy.

When the studies examined in terms of results, following results were obtained. In the study of Park et al. (2013), after intervention forgiveness, empathy and grades increased, anger, hostile attribution, aggression and delinquency decreased in experimental group. In the study of Enright et al. (2014); after intervention, forgiveness, and willingness to forgive

increased, and prejudice decreased in all groups. In the study of Taysi and Vural (2016), forgiveness and hope scores of experimental group increased at post-test. Anger scores of experimental group increased at follow up test. In the study of Vassilopoulos et al. (2018), at post-test, forgiveness and life satisfaction increased, anger decreased in favor of experimental group. In the study of Freedman (2018), a significant difference in favor of experimental group was found in terms of forgiveness, anxiety, depression and hope; however, there wasn't significant difference between groups in terms of self-esteem. In the study of Rahman et al. (2018), after intervention, forgiveness increased and anger decreased in experimental group.

Discussion

According to obtained results, forgiveness group interventions for children and adolescents are effective on enhancing of information and skills about forgiveness and development of positive attitudes towards forgiveness. Besides, forgiveness interventions help children and adolescents to cope anger, to decrease depression and to increase hope, and so positively affect mental health.

Her yaştan bireyin bir bütün olarak gelişmesine ve kendini gerçekleştirmesine yardımcı olmayı amaçlayan psikolojik danışma ve rehberlik, özellikle çocukluk ve ergenlik döneminde kritik bir öneme sahiptir. Psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışan uzmanlardan çocuk ve ergenlerin benlik gelişimini desteklemeye ve ruh sağlığını korumaya yönelik çalışmalar yapmaları beklenmektedir. Çocuk ve ergenlerin benlik gelişimini destekleyen ve iyi oluşunu arttıran bilgi, beceri ve tutumları kazanmalarında gruplarla gerçekleştirilen psikolojik danışma ve rehberlik müdahaleleri etkili sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma kapsamında da ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileriyle son yıllarda yurt içi ve yurt dışı çalışmalarda popülerlik kazanan affetme kavramı ele alınmakta ve 2010-2019 yılları arasında çocuk ve ergenlerle gerçekleştirilen affetme temelli grup müdahalelerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Son on yılda çocuk ve ergenlere yönelik olarak gerçekleştirilen affetme müdahalelerinin sistematik olarak gözden geçirilmesinin; affetme müdahalelerinin etkililiğine ilişkin genel bir fotoğraf sunacağı, bu konudaki ihtiyaçları ortaya çıkaracağı ve gelecekte daha etkili çalışmalar yapılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Affetme Kavramı

Yaklaşık 40 yıllık bilimsel bir geçmişe sahip olan (McCullough, Pargament ve Thoresen, 2000) affetme; psikolojik bir kavram olarak, bireyin kendisini inciten kişiyle mücadeleden vazgeçerek, onu koşulsuz olarak kabul etmesidir (Enright, Gassin ve Wu, 1992). Affetme, bir incinme ya da haksızlık durumunda meydana gelen (Hortwitz, 2005); öfke, kızgınlık, nefret, kin ve intikam gibi duyguları terk etmeyi (Eaton, Struthers ve Santelli, 2006; Enright ve ark., 1992; North, 1987; Roberts, 1995) ve suçluyla ilgili merhamet (Rye ve ark., 2000), yardımseverlik (North, 1987; Roberts, 1995), empati, umut ve şefkat gibi olumlu duyguların ortaya çıkmasını içeren (Harris ve ark., 2006), prososyal bir değişim sürecidir (McCullough, Hoyt ve Rachal, 2000).

Mazur görme, haklı çıkarma (Murphy ve Hampton, 1990), göz yumma (Enright ve ark., 1992; Scobie ve Scobie, 1998), inkar etme (Murray, 2002), unutmama (Fincham, Hall ve Beach, 2005) ve uzlaşma (Enright ve ark., 1992; Fincham ve ark., 2005) kavramlarıyla aynı anlama gelmediği vurgulanan affetme; bir kişilik özelliği (Roberts, 1995), stresle başa çıkma stratejisi (Worthington ve Scherer, 2004) ya da kişiler arası ilişkileri sürdürme yeterliliği (Entezar, Othman, Kosnin ve Panah, 2011; Hodgson ve Wertheim, 2007) olarak ele alınabilmektedir. Ayrıca affetmenin çok boyutlu bir yapı olduğu; kişinin kendisini, başkasını ya da kontrol edilemeyen durumları affedebileceği ileri sürülmektedir (Thompson ve ark., 2005).

Affetmeyi açıklayan çeşitli kuramsal modeller vardır. Affetmenin sosyal psikolojik belirleyicileri modelinde (McCullough Rachal, Sandage, Worthington, Brown ve Hight, 1998), affetme güdüsöl bir sistem olarak ele alınmaktadır. Model, güdüsöl sisteme karşılık gelen incinme ve öfke duygularını içermektedir. Bireyin saldırıyı algılaması ve kaçınma davranışı sergilemesini ifade eden incinme duygusu; suçlu ile yeniden temas kurmaktan kaçınma güdüsüne karşılık gelirken; bireyin suçludan intikam alma ya da ona zarar gelmesi yönündeki isteğini içeren öfke duygusu *intikam alma* güdüsüne karşılık gelmektedir. Kaçınma ve intikam alma güdüleri bireyin affetme olasılığını düşürmektedir.

Hargrave'nin affetme modeli (Hargrave ve Sells, 1997; Sells ve Hargrave, 1998), aile içi ilişkilerde affetmeye odaklanmaktadır. Bu modele göre, aile içinde zarar gören kişi, zarar veren kişiye karşı kontrolsüz öfke ve kin duyguları beslemekte ve güvenilir bir ilişkiyi hak etmediği düşüncesiyle suçluluk duymakta ya da utanç hissetmektedir. Gelecekte benzer şekilde bir zarar görme riskini en aza indirebilmek için de aşırı kontrollü davranabilmekte ya da ilişkilerde incinmenin kaçınılmaz olduğu inancıyla birlikte kaos yaşamaktadır. Model, *aklama* ve *affetme* olmak üzere iki temel faktörden oluşmaktadır. Aklama, kurban rolündeki aile üyesinin zarar veren diğer aile üyesine karşı empati geliştirmesini ve meydana gelen olumsuz durumla ilgili iç görü kazanmasını; affetme ise, aile içinde sevgi ve güvenin yeniden kurulabilmesi için kurban ve suçlunun birbiriyle etkileşime geçmesini içermektedir (Hargrave ve Sells, 1997; Sells ve Hargrave, 1998).

Worthington'un (1998) aile ilişkileri içinde empati, alçakgönüllülük ve bağışlamanın ifadelendirilmesi modelinin çekirdeğini empati oluşturmakta, empati olmadan affetmenin gerçekleşmeyeceği vurgulanmaktadır. Alçakgönüllülük kişinin kendisinin de incittiği kişilerin olduğunu anlamasını; affetmenin ifadelendirilmesi ise bireyin affettiğini açık davranışlarla göstermesini anlatmaktadır (Worthington, 1998; Worthington ve Wade, 1999).

Enright'ın süreç modelinde (Enright ve The Human Development Study Group, 1996) affetme; *açığa çıkma*, *karar verme*, *çalışma* ve *sonuç* olmak üzere dört evreden oluşan bir süreç olarak ele alınmaktadır. Modele göre, affetme sürecinde gerçekleşmesi beklenen 20 basamak vardır. Açığa çıkma evresinde (Basamak 1-8); kişi incinme ve adaletsizlik yaşantısını keşfetmekte, duyduğu öfkenin boyutunu değerlendirmekte ve öfkeyi barındırmanın yollarını aramaktadır. Karar verme evresinde (Basamak 9-11); incinen birey duygularını yeniden düzenlemek ve problemi çözmek için denemeler yapmakta ve suçluyu affetmeye karar vermektedir. Çalışma evresinde (Basamak 12-15);

incinen birey olumsuz durumu yeniden düzenleyerek farklı bir biçimde algılamaya başlamakta ve suçlu kişinin insani yönüne odaklanmaktadır. Bu evrede suçluya karşı empati ve şefkat duyguları ortaya çıkmaktadır. Sonuç evresinde (Basamak 16-20) ise incinen birey yaşadığı olumsuz olay ve affetme süreciyle ilgili yeni anlamlar keşfetmekte, geçmişte kendisinin de affedilmeye ihtiyaç duyduğunu hatırlamakta, affetme sürecinde yalnız olmadığını fark etmekte ve böylece psikolojik iyileşme gerçekleşmektedir (Baskin ve Enright, 2004; Enright ve The Human Development Study Group, 1996).

Affetmenin piramit modeli olarak bilinen (Worthington, 1998), psikoeğitimsel ve bilişsel teknikleri içeren bir affetme müdahalesi olan REACH affetme modeli beş adımdan oluşmaktadır. Bu adımlar; incinmenin hatırlanması, suçlu kişi ile empati kurma, suçlu kişiye özgeci bir armağan sunma, suçluyu affetmek için söz verme ve affetmeyi sürdürmedir (Goldman ve Wade, 2012; Wade ve Meyer, 2009; Worthington, 2001).

Affetmenin yakın ilişkilerde olumsuz duygular ortaya çıkararak ve ilişkileri bozabilen zarar verici olaylarla sağlıklı biçimde başa çıkmaya yardımcı olarak kısa ve uzun vadeli olumlu sonuçlar ürettiği (Allemand, Amberg, Zimprich ve Fincham, 2007) ve kişiler arası ilişkilerin devam etmesine olanak sağladığı (Scobie ve Scobie, 1998) ileri sürülmektedir. Başkalarını affetmede yetersizlik yaşayan bireyler öfke duygularının ve intikam arayışlarının önüne geçememekte (Akhtar, 2002), başkalarıyla ilgili duygulardan yoksun olmaları nedeniyle, yalnızlık ve hatta depresyon yaşamakta, sadece suçlu kişilerle olan ilişkilerinde değil, aynı zamanda başkalarıyla olan ilişkilerinde de pozitif etkileşimlerden uzaklaşmaktadırlar (Karremans, Van Lange ve Holland, 2005). Affetmede başarısızlık, depresyon ve anksiyete ile ilişkiliyken (Avery, 2008; Maltby, Macaskill ve Day, 2001; Ross, Kendall, Matters, Rye ve Wrobel, 2004; Tse ve Cheng, 2006); yüksek affetme düzeyi, depresyon (Lawler-Row ve Piferi, 2006) ve strese (Asıcı ve Uygur, 2017; Lawler-Row ve Piferi, 2006; Orcutt, 2006) karşı koruyucu olmakta ve bireyin öznel, psikolojik ve fizyolojik iyi oluşuna katkı sağlamaktadır (Avery, 2008; Bono, McCullough ve Root, 2007; Koç, İskender, Çolak ve Düşünceli, 2016; Lawler-Row ve Piferi, 2006). Nörotizm düzeyi yüksek olan bireyler affetmede zorluk yaşamakta (Berry, Worthington, Parrot, O'Connor ve Wade, 2001; Berry, Worthington, O'Connor, Parrot ve Wade, 2005; Brose, Rye, Lutz-Zois ve Ross, 2005; Brown, 2003; Ross ve ark., 2004; Walker ve Gorsuch, 2002) ve paranoid kişilik bozukluğu olan bireylerde de intikam alma isteği ve affetmede isteksizliğin yoğun olduğu görülmektedir (Sastre, Vinsonneau, Chabrol ve Mullet, 2005).

Araştırmanın Amacı

Affetmenin psikolojik sağlığı destekleyici yönünün ortaya çıkmasıyla birlikte; bireylerin belli bir kişiyi/durumu affetmesine ya da genel olarak affetme eğilimini arttırmaya yönelik çalışmalar da önem kazanmış ve son yıllarda affetme müdahalelerin etkililiğini test eden çalışmaların sayısı artmıştır. Ruh sağlığının desteklenmesi açısından çocukluk ve ergenlik çağlarında gerçekleştirilen psikolojik danışma ve rehberlik müdahalelerinin önemi dikkate alınarak; bu çalışmada 2010-2019 yılları arasında çocuklara ve ergenlere yönelik olarak gerçekleştirilen affetme temelli grup müdahalelerinin etkililiğini inceleyen çalışmaların sistematik şekilde gözden geçirilmesi amaçlanmıştır. Gözden geçirilmek üzere 2010-2019 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmaların seçilmesinin nedeni, son 10 yılda yurt içinde ve yurt dışında çocuk ve ergenlere yönelik affetme müdahalelerine ne kadar yer verildiğinin belirlenmesi ve gerçekleştirilen müdahalelerin etkililiğine ilişkin güncel bulguların ortaya konmasıdır. Böylece, çocuk ve ergenlere yönelik affetme müdahalelerinin geliştirilip uygulanmasına ne kadar ihtiyaç duyulduğu ve etkili affetme müdahalelerinin nasıl olması gerektiği konularında araştırmacılara ışık tutulacağı düşünülmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 1) Çocuk ve ergenlere yönelik affetme grup müdahalelerinin etkililiğini inceleyen çalışmalarda araştırma modelleri nasıldır ve araştırma grupları nasıl belirlenmiştir?
- 2) Çocuk ve ergenlere yönelik affetme grup müdahalelerinin kuramsal yönelimi, oturum sayıları, süreleri nedir, oturumlar kim tarafından uygulanmıştır ve oturumların içeriğinde hangi konular yer almaktadır?
- 3) Çocuk ve ergenlere yönelik affetme grup müdahalelerinin etkililiğini inceleyen çalışmalarda kullanılan ölçme araçları nelerdir?
- 4) Çocuk ve ergenlere yönelik affetme grup müdahalelerinin etkililiği ne düzeydedir?

YÖNTEM

Araştırma Stratejileri

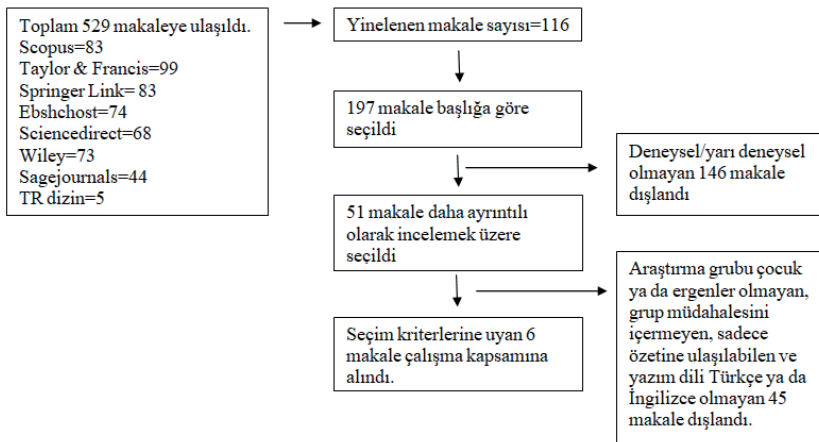
Bu çalışma, çocuklarda ve ergenlerde affetmeyi arttırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen müdahaleleri ve bu müdahalelerin etkililiğini incelemeyi amaçlayan sistematik bir gözden geçirmedir. Çalışmada PRISMA rehberi (Moher, Libertai, Tetzlaff, Altman ve PRISMA Group, 2009) kullanılarak sistematik ve yapılandırılmış bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması Kasım 2018 – Mart 2019 tarihleri arasında

Wiley Online Library, Taylor and Francis, Springer Link, Scopus, Science Direct, Sage Journals, EBSCOhost ve TR Dizin veri tabanlarında, 2010-2019 yılları arasında yayımlanan araştırma makalelerini içerecek şekilde Türkçe ve İngilizce olarak yapılmıştır. Affetmeyi psikolojik yönleriyle ele alan ve deneysel bir işlem uygulayarak bunun etkililiğini inceleyen çalışmaları belirleyebilmek için literatür taramasında “affetme müdahalesi” (forgiveness intervention), “affetme grubu” (forgiveness group), “affetme terapisi” (forgiveness therapy), “affetme eğitimi” (forgiveness education) ve “affetme programı” (forgiveness program) anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Seçim Kriterleri

Çalışma kapsamına alınacak araştırma makalelerinin belirlenmesi için gerçekleştirilen literatür taramasında kullanılan seçim kriterleri şunlardır: (a) çocuk ve ergenlere yönelik affetme grup müdahalelerini içeren makaleler, (b) uygulanan müdahalenin özellikleri ve içeriği konusunda bilgi veren makaleler, (c) uygulanan müdahalenin etkililiğini istatistiksel verilerle ortaya koyan makaleler. Çalışmanın dışlama kriterleri ise; (a) dili Türkçe ya da İngilizce olmayan makaleler, (b) sadece özetine ulaşılabilen makaleler, (c) grup müdahalesine dayanmayan çalışmalar, (d) derleme makaleler ve (e) betimsel makaleler olarak belirlenmiştir.

Yapılan literatür taraması sonucunda toplam 529 makaleye ulaşılmıştır. Seçim kriterleri doğrultusunda bunların arasından seçilen 6 makalenin daha ayrıntılı olarak incelenmek üzere çalışma kapsamına dâhil edilmesine karar verilmiştir. Makalelerin sistematik bir şekilde gözden geçirilme sürecine ilişkin PRISMA akış şeması Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. PRISMA Akış Şeması.

BULGULAR

Bu çalışma kapsamında, 2010-2019 yılları arasında çocuk ve ergenlere yönelik olarak gerçekleştirilen affetme müdahalelerini içeren 6 araştırma makalesi seçilerek incelenmiştir. Seçilen makaleler Türkiye, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Güney Kore ve Pakistan'da gerçekleştirilen çalışmaları içermektedir. Seçilen araştırmaların özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Çalışma kapsamında incelenen araştırmaların özellikleri ve bulguları aşağıda sıralanan başlıklar altında verilmektedir.

Araştırma Grupları

Gözden geçirilen 2010-2019 yılları arasındaki çalışmaların 1 tanesinin çocuklara (Bkz. Taysi ve Vural, 2016), diğer 5'inin ise ergenlere yönelik olarak gerçekleştirildiği (Bkz. Enright, Rhody, Litts ve Klatt, 2014; Freedman, 2018; Park, Enright, Essex, Zahn-Waxler ve Klatt, 2013; Rahman, Iftikhar, Kim, and Enright, 2018; Vassilopoulos, Koutsoura, Brouzos, and Tamami, 2018); araştırma gruplarının yaşlarının 9 - 19 arasında değiştiği belirlenmiştir.

Çalışmalarda araştırma gruplarının nasıl belirlendiği incelendiğinde; 3 çalışmanın (Bkz. Enright ve ark., 2014; Taysi ve Vural, 2016; Vassilopoulos ve ark., 2018) araştırma grubunu okul/sınıf temelli; diğer 3'ünün (Bkz. Freedman, 2018; Park ve ark., 2013; Rahman ve ark., 2018) ise öğrenci temelli belirlediği görülmektedir.

Araştırma grubunu okul/sınıf temelli belirleyen çalışmalardan 1'inde (Bkz. Enright ve ark., 2014) şehirdeki tüm sekizinci sınıflar çalışmaya katılmaya davet edilmiş ve bir sınıf öğretmeni çalışmaya katılmaya gönüllü olduğunda sınıfların çalışmaya dâhil edilmesi için sınıflardaki öğrencilerin %100 Afrikalı Amerikan ya da %100 Avrupalı Amerikan olması koşulunu karşılaması dikkate alınmıştır. Sınıflar belirlendikten sonra öğrenciler ırklarına göre iki gruba ayrılarak, seçkisiz olarak üç tedavi koşuluna (2 mektup arkadaşlığı, 1 günlük tutma grubu) atanmıştır. Bir başka çalışmada (Bkz. Taysi ve Vural, 2016) öncelikle bir şehirdeki dokuz okul belirlenmiş ve bunlar sosyoekonomik düzeyine göre düşük, orta ve yüksek olarak ayrılmıştır. Ardından bu okulların içinden sosyoekonomik düzeyine göre beş okul seçilmiştir. Seçilen beş okuldaki altı tane dördüncü sınıftan dördü (üçü düşük, biri orta sosyoekonomik düzeyden) deney grubuna; ikisi (biri düşük, diğeri yüksek sosyoekonomik düzeyden) kontrol grubuna atanmıştır. Diğer çalış-

Tablo 1. Seçilen Araştırmaların Özellikleri

Yazar, Yıl, Yer	Araştırma Grubu	Araştırma Deseni	Gruplara uygulanan müdahaleler	Uygulayıcı ve programa bağlılık	Afette Programının Özellikleri	Kullanılan Ölçme Araçları	Sonuç ve Yorum
Park, Enright, Essex, Zahn-Waxler ve Klatt (2013), Güney Kore	<i>Ergenler:</i> Ortaokul ve islah evindeki saldırgan mağdur kız ergenler ($N = 48$, yaş $Ort = 15.79$)	Deney ($N = 16$), kontrol ($N = 16$) ve plasebo ($N = 16$) gruplu, ön-son-izleme testi ölçümlü 3x3 karşıış desen kullanılmıştır.	<i>Deney:</i> Afette <i>Plasebo:</i> Beceri geliştirme programı <i>Kontrol:</i> Müdahale yok	* Bir psikolog ve bir doktora öğrencisi * Uygulayıcının programa bağlılığı incelenmiştir.	12 oturumluk küçük grup eğitimi uygulanmıştır. Enright'ın Süreç Modeli'ni temel alan "Saldırgan Mağdurlar İçin Afette Programı" uygulanmıştır. Program hikayeler ve günlük tutma aktivitelerini içermektedir.	* Enright Çocuklar İçin Afette Envanteri (Enright, 1993) * Çocuk ve Ergenler İçin Empati İndeksi (Bryant, 1982) * Durumluk Sürekli Öfke İfade Tarzı Envanteri (Spielberger ve ark., 1983) * Çocuk Davranış Kontrol Listesi Öğretmen ve Akran Bildirim Formu (Achenbach, 1991) * Dışmanca Yüklemeler Anketi (araştırmacılar geliştirmiş); * Ders notları	Son test ölçümünde ergenlerin affetme ve empati puanları deney grubu lehine artmış; öfke, dışmanca yüklemeye, saldırganlık ve suç yönelim puanları ise azalmıştır. Affetme ve empatideki artış ile dışmanca yüklemeye ve suç yönelimdeki azalmaya izleme testinde de görülmüştür. Uygulamadan sonra deney grubunun ders başarıları artmıştır.
Enright, Rhoads, Litts ve Klatt (2014), ABD	<i>Ergenler:</i> Sekizinci sınıf öğrencileri ($N = 132$, yaş $Ort = 13.48$)	Üç gruplu, ön-son test ölçümlü 3x2 karşıış desen kullanılmıştır.	<i>Deney I:</i> Afette programı + mektup arkadaşlığı <i>Deney II:</i> Afette programı + mektup arkadaşlığı <i>Deney III:</i> Afette programı + günlük tutma	* Sınıf öğretmenleri * Uygulayıcının programa bağlılığı.	Her biri yaklaşık 1 saat süren 12 oturumluk sınıf rehberliği uygulanmıştır. Enright'ın Süreç Modeli'ni temel alan, affetmenin öneme odaklanarak, affetme anlayışı kazandırmayı ve öfkeyi azaltmayı amaçlayan bir program uygulanmıştır. Mektup arkadaşlığı ve günlük tutma ödevlerini içermektedir.	* Enright Çocuklar İçin Afette Envanteri (Enright, 1993) * Afetmeye İsteklilik Ölçeği (Hebl ve Enright, 1993) * Beck, Gençler İçin Öfke Envanteri (Beck ve ark., 200) * Onyargı Ölçeği (araştırmacılar geliştirmiş); * Duygusal Reaksiyon Ölçeği (araştırmacılar geliştirmiş)	Uygulamadan sonra tüm grupların affetme ve affetmeye isteklilik puanları artmış; onyargı puanları azalmıştır.
Taycı ve Vural (2016), Türkiye	<i>Çocuklar:</i> Yoksul çevrede yaşayan dördüncü sınıf öğrencileri ($N = 122$, yaş $Ort = 10.00$)	Deney ($N = 74$) ve kontrol ($N = 48$) gruplu ön-son-izleme testi ölçümlü 2x3 karşıış desen kullanılmıştır.	<i>Deney:</i> Keyifli affetme programı <i>Kontrol:</i> Müdahale yok	* Sınıf öğretmenleri * Uygulayıcının programa bağlılığı incelenmiştir.	Her biri ortalama 45 dakika süren 10 oturumluk sınıf rehberliği uygulanmıştır. Enright'ın Süreç Modeli'ni temel alan 9-11 yaşındaki çocuklar için yapılandırılmış "Keyifli Afette" programı uygulanmıştır.	* Enright Çocuklar İçin Afette Envanteri (Enright, 2005) * Beck Gençler İçin Öfke Envanteri (Beck ve ark., 2001) * Çocuk Depresyon Envanteri (Covacs, 1985); * Çocukların Umud Ölçeği (Snyder ve ark., 1997) * Sosyal Davranış Formu (Warden ve Mackinnon, 2003)	Son test ölçümünde deney grubunun umut ve affetme puanları artmış, ancak bu artış izleme ölçümünde korunmamıştır. Depresyon, antisosyal davranış puanları uygulamaya sonrasında değişmezken; öfke puanları izleme testinde azalmıştır.

Tablo 1. Seçilen Araştırmaların Özellikleri (devamı)

Yazar, Yıl, Yer	Araştırma Grubu	Araştırma Deseni	Gruplara uygulanan müdahaleler	Uygulayıcı ve programa bağlılık	Affetme Programının Özellikleri	Kullanılan Ölçme Araçları	Sonuç ve Yorum
Vassilopoulos, Koutsoura, Brouzos ve Tamani (2018), Yunanistan	<i>Ergenler:</i> Alınıcı sınıf öğrencileri (N = 42, yaş Ort = 11.14)	Karma desen kullanılmıştır. Nicel boyut deney (N = 21) ve kontrol (N = 21) gruplu ön-son test ölçümlü 2x2 karşılık desene dayanmaktadır.	<i>Deney:</i> Affetme programı <i>Kontrol:</i> Müdahale yok	*Grup danışmanlığı kursuna katılan bir öğrenci *Haftalık supervizyon almıştır	Her biri 2 saat süren 6 oturumluk sınıf rehberliği uygulanmıştır. Problem yönelimli bir yaklaşımla temel alan; duyguları tanıma ve ifade etme, duygular, düşünceleri ve davranışlar arasındaki ilişkileri anlama, sevginin değerini fark etme, affetmeye giriş, affetmenin etkilerini tartışma gibi ve affetme uygulamasına dayalı bir eylem planı geliştirme konularını içeren bir program uygulanmıştır.	*Enright Çocuklar için Affetme Envanteri (Enright, 2000) *Çocuklar için Sürekli Ölçeğe İfade Tarzı Ölçeği (Steele ve ark., 2007) *Öğrenci Yaşam Duyumu Ölçeği (Heubner, 1991) *Çocukların Depresyon Envanteri Kisa Formu (Kovacs, 1992) *Anket formu (araştırmacılar geliştirmiştir)	Son test ölçümünde affetme ve yaşam doyumu puanları deney grubu lehine artmış, depresyon ve ölçe puanları ise azalmıştır. Deney grubu öğrencilerinin çoğu uygulamadan sonra affetmenin ne olduğuna ilişkin daha iyi bir anlayış kazanmıştır. İzleme görüşmeleri müdahalelerin uzun dönemli etkisi olduğunu göstermiştir.
Freedman (2018), ABD	<i>Ergenler:</i> Alternatif lise öğrencileri (N = 21, yaş Ort = 17.3)	Karma desen kullanılmıştır. Nicel boyut deney (N = 10) ve aktif kontrol grubu (N = 11), ön-son test ölçümlü 2x2 karşılık desene dayanmaktadır.	<i>Deney:</i> Affetme eğitimi <i>Aktif kontrol:</i> Kişisel iletişim eğitimi	*Araştırmacı ve alternatif/İsceden iki öğretmen *Uygulayıcının programa bağlılığı incelenmiştir.	Her biri 45 dakika süren 6 haftalık küçük grup rehberliği uygulanmıştır. Enright'ın Süreç Modeli'ni temel alan, inceleme, öfke, affetme, affetmek için söz verme, yeniden çerçeveleme, empati, duyarlılık ve acıyı içine çekme konularını içeren bir program uygulanmıştır.	*Enright Affetme Envanteri (Enright, 2000) *Durumluk-Sürekli Anksiyete Envanteri (Spielberger ve ark., 1983) *Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri (Coopersmith, 2002); *Ergen Depresyon Ölçeği (Reynolds, 1987) *Umut Ölçeği (Al-Mabuk ve ark., 1995) *Bireysel görüşme formu	Deney grubu ile aktif kontrol grubunun affetme, anksiyete, depresyon ve umut puanlarında deney grubu lehine farklılaşma saptanırken; benlik saygısı açısından gruplar arasında farklılık bulunmamıştır. Affetme eğitimi öğrencilerin affetme konusundaki bilgilerinin duygusal iyi oluşumun artmasında etkili olmuştur.
Rahman, Iftikhar, Kim ve Enright (2018), Pakistan	<i>Ergenler:</i> Çocuk koruma ve yardım bürosundaki cinsel ya da fiziksel istismar mağduru kız ön ergenler (N = 8, yaş aralığı 11-12)	Deney (N = 4) ve aktif kontrol (N = 4) gruplu, ön-son-izleme testi ölçümlü 2x3 karşılık desene kullanılmıştır.	<i>Deney:</i> Affetme terapisi <i>Aktif kontrol:</i> Genel tedavi programı	*Psikoloji alanında doktora yapan bir öğrenci ve bir klinik psikolog *Uygulayıcının programa bağlılığı incelenmiştir.	32 oturumluk program uygulanmıştır. İlk 16 oturum 30-40 dakikalık bireysel oturumlar şeklinde, sonraki 16 oturum ise 60 dakikalık grup oturumları şeklinde uygulanmıştır. Enright'ın Süreç Modeli'ni temel alan, affetmenin doğasında var olan değer, ahlakî sevgi, sevecenlik, saygı ve cömertlik konularını hikayeler aracılığıyla ele alan bir program uygulanmıştır.	*Enright Çocuklar için Affetme Envanteri (Enright, 1993) *Umut Ölçeği (Al-Mabuk ve ark., 1995) *Öfke ölçeği (araştırmacılar geliştirmiştir)	Ön test ölçümü ile karşılaştırıldığında son test ve izleme ölçümünde deney grubunun affetme puanlarının daha yüksek, öfke puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır. Umut açısından ise anlamlı bir farklılaşma belirlenmemiştir. İzleme ölçümünde kontrol grubuyla karşılaştırıldığında; deney grubunun affetme ve umut puanlarının daha yüksek, öfke puanlarının daha düşük olduğu saptanmıştır.

mada (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018), uygulama yapılacak okullar araştırmacılara coğrafi yakınlığına bağlı olarak seçilmiş; katılım için okullara, sınıflara ya da öğrencilere herhangi bir davet gönderilmemiştir. Bu çalışmada iki okul seçilmiş; deney ve kontrol grupları farklı okullarda oluşturulmuştur.

Araştırma grubunu öğrenci temelli olarak belirleyen çalışmalarda, öncelikle belirli bir kurum ya da okul belirlenmiş, ardından da belirlenen kurum/okulda taramalar yapılarak araştırmaya katılması uygun olan öğrenciler tespit edilmiştir. Park ve arkadaşları (2013), affetme programının etkililiğini gelişimsel bağlamda ve daha ciddi problem durumlarında test edebilmek amacıyla ortaokul ve ıslah evi olmak üzere iki farklı ortam belirlemiştir. Düşük sosyoekonomik düzeyden gelen öğrencilerin bulunduğu ortaokulda araştırma grubunun yedinci sınıflardaki kız öğrenciler ($N = 122$) arasından seçilmesi hedeflenmiştir. Islah evinde ise araştırma grubunun çeşitli suçlar işleyen 130 kız ergen arasından seçilmesi hedeflenmiştir. Bu suçlar madde kullanımı ya da fuhuş gibi başkasını mağdur etmeyen suçlardan ağır cezayı gerektiren başkasına şiddet uygulamayı içeren suçlara kadar uzanmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmaya katılmaya gönüllü olan 103 yedinci sınıf öğrencisi ve ıslah evindeki 120 ergen için tarama işlemi gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinde çoklu bilgi toplama yaklaşımı kullanılarak; öz-bildirimler, akran bildirimleri ve öğretmen bildirimleri aracılığıyla saldırgan mağdurlar (aggressive victims) tespit edilmiştir. Tarama sonucunda yedinci sınıf öğrencilerinden 24, ıslah evinden 24 olmak üzere toplam 48 öğrenci araştırma grubuna dâhil edilmiştir. Belirlenen 48 öğrenci seçkisiz olarak deney (2 grup), plasebo (2 grup) ve kontrol (2 grup) gruplarına atanmıştır. Her grup 8 ergenden oluşmuştur. Bir diğer çalışmada (Rahman ve ark., 2018), araştırma grubu Çocuk Esirgeme ve Yardım Bürosu'ndaki cinsel ya da fiziksel istismar mağduru olan ergenler arasından seçilmiştir. Çocuk Esirgeme ve Yardım Bürosu 17 ergeni çalışmaya dâhil edilmesi için yönlendirmiştir. Bu ergenler arasından 11-12 yaşlarında olma, en az bir yıl önce sonlanmış fiziksel ya da cinsel istismar deneyimi olma ve bilişsel kapasitesi yeterli olma kriterlerini karşılayan 8 kız ön ergen araştırmaya katılmak üzere seçilmiştir. Seçilen ergenler seçkisiz olarak deney ve kontrol gruplarına atanmıştır. Son alışmada (Freedman, 2018) ise geleneksel olmayan öğretim programları ve eğitim yöntemlerini kullanan bir eğitim kurumunda (alternatif lise) okuyan 200 lise öğrencisine beş soruluk bir anket uygulanmıştır. Bu ankette öğrencilere bir başkası nedeniyle derin, kişisel ve adaletsiz bir incinme yaşantısına sahip olup olmadıkları, incinme yaşantısıyla ilgili öfke ya da olumsuz duygularının olup olmadığı, gelecekte incinme durumlarıyla daha iyi başa ıkılmayı

isteyip istemedikleri ve gelecekte incinme durumlarıyla daha iyi başa çıkmak için bir eğitim grubuna katılmayı isteyip istemedikleri sorulmuştur. Ayrıca öğrencilere incinme yaşantılarını tanımlama seçeneği sunulmuştur. Bir incinme yaşantısına sahip olduğunu, bu incinme yaşantısıyla ilgili öfke ya da olumsuz duyguları olduğunu ve geçmiş incinme yaşantılarıyla başa çıkmaya yönelik eğitimle ilgilendiğini belirten, not ortalaması 3 ya da daha yüksek olan öğrenciler araştırmaya katılmak üzere seçilmiştir. Seçilen öğrenciler seçkisiz olarak deney ve kontrol gruplarına atanmıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan çalışmalardaki araştırma gruplarının sayısının 8 ile 132 arasında değiştiği görülmektedir. Birden fazla okuldaki sınıfların dahil edildiği 2 çalışmada (Bkz. Enright ve ark., 2014; Taysi ve Vural, 2016) deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin sayısı yüksek iken; tek (Bkz. Rahman ve ark., 2018; Freedman, 2018) ve iki (Bkz. Park ve ark., 2013; Vassilopoulos ve ark., 2018) okul/kurumda gerçekleştirilen diğer 4 çalışmada deney ve kontrol gruplarındaki toplam öğrenci sayıları 8 ile 48 arasında değişmektedir.

Araştırma Modeli

Araştırma kapsamındaki çalışmalar modeline göre incelendiğinde; 6 çalışmanın 2'sinde (Bkz. Taysi ve Vural, 2016; Vassilopoulos ve ark., 2018) deney ve herhangi bir işleme tabi tutulmayan kontrol gruplarının olduğu; 2'sinde (Bkz. Freedman, 2018; Rahman ve ark., 2018) deney ve aktif kontrol gruplarının olduğu; 1 çalışmada (Bkz. Park ve ark., 2013) da deney ve hiçbir işleme tabi tutulmayan kontrol gruplarına ek olarak plasebo grubuna da yer verildiği görülmektedir. Enright ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında ise affetme müdahalesinin uygulandığı üç farklı deney grubu yer almaktadır. Gruplar müdahaleye ek olarak katılımcılara verilen mektup arkadaşlığı (1 grup kendisiyle aynı ırktan olan, 1 grup ise kendisiyle farklı ırktan olan bir arkadaşı ile eşleşerek mektuplaşmıştır) ve günlük tutma (1 grup bireysel olarak günlük tutmuştur) ev ödevleri açısından farklılaşmaktadır. Çalışmaların 2'sinde (Bkz. Enright ve ark., 2014; Freedman, 2018) ön test ve son test ölçümlerinin, 3'ünde (Bkz. Park ve ark., 2013; Rahman ve ark., 2018; Taysi ve Vural, 2016) ilaveten izleme ölçümünün olduğu; 1 çalışmada (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018) ise izlemenin nitel yöntem aracılığıyla yapıldığı görülmektedir.

Affetme Müdahalelerinin Kuramsal Yönelimleri, Oturum Sayıları ve Süreleri ile Oturum İçerikleri

Çalışma kapsamına alınan makalelerde uygulanan programların kuramsal yönelimleri incelendiğinde; 6 çalışmanın 5'inde (Bkz. Enright ve ark., 2014; Freedman, 2018;

Park ve ark., 2013; Rahman ve ark., 2018; Taysi ve Vural, 2016) uygulanan programın Enright'ın süreç modelini temel aldığı, 1 çalışmanın (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018) ise affetmeyi bir problem çözme stratejisi olarak ele alan problem yönelimli bir yaklaşımı temel aldığı görülmektedir.

Gözden geçirilen çalışmaların 2'sinde (Bkz. Enright ve ark., 2014; Taysi ve Vural, 2016) uygulamaların eğitici eğitimine tabi tutulan sınıf öğretmenleri; 2 çalışmada (Bkz. Park ve ark., 2013; Rahman ve ark., 2018) psikoloji alanında doktora yapan doktora öğrencisi; 1 çalışmada (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018) grup danışmanlığı kursu alan bir öğrenci ve 1 çalışmada (Bkz. Freedman, 2018) da öğretmenlerle birlikte araştırmacının kendisi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. 6 çalışmanın 5'inde (Bkz. Enright ve ark., 2014; Freedman, 2018; Park ve ark., 2013; Rahman ve ark., 2018; Taysi ve Vural, 2016) uygulanan müdahaleler kamera kaydına alınmış ve bu kayıtlardan bazıları seçkisiz olarak belirlenip değerlendirilerek, uygulayıcıların programın içeriğine sadık kalıp kalmadığını incelenmiştir. 1 çalışmada (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018) ise uygulayıcı her hafta düzenli olarak süpervizyon almış, haftalık uygulama planlarını ve özetlerini süpervizörüne sunmuştur.

Gözden geçirilen çalışmaların 4'ünde (Bkz. Enright ve ark., 2014; Park ve ark., 2013; Taysi ve Vural, 2016; Vassilopoulos ve ark., 2018) müdahalenin haftada bir uygulandığı ve oturum sayılarının 6 - 12 arasında değiştiği; 1 çalışmada (Bkz. Rahman ve ark., 2018) müdahalenin haftada iki kez uygulandığı ve 32 oturumdan oluştuğu; 1 çalışmada (Bkz. Freedman, 2018) ise müdahalenin her gün uygulama yapılarak gerçekleştirildiği ve oturum sayısının 31 olduğu görülmektedir. Uygulanan programların oturum sürelerine bakıldığında 3 çalışmanın (Bkz. Enright ve ark., 2014; Freedman, 2018; Taysi ve Vural, 2016) 45 - 60 dakikalık birer ders saati olarak, okul ders saatleri dışında gerçekleştirilen 1 çalışmanın (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018) ise iki saat olarak uygulandığı görülmektedir. Park ve arkadaşları (2013) çalışmalarında oturumların süresi hakkında herhangi bir bilgi vermezken; Rahman ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında ilk on altı oturumun 30 - 40 dakikalık, sonraki on altı oturumun ise 60 dakikalık olarak gerçekleştirdiği görülmektedir.

Gözden geçirilen çalışmaların oturum içerikleri incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Park ve arkadaşları (2013) çalışmalarında deney grubuna “*Affetmek Bir Seçimdir*” (Enright, 2001) kitabını temel alarak Kore kültürüne uygun olacak şekilde ha-

zırlanan “*Saldırgan Mağdurlar İçin Affetme Programı*”nı uygulamıştır. Program on iki temayı ele alan hikâyeler ve günlük tutma aktivitesi için sorulardan oluşmuştur. Süreç içerisinde katılımcıların kendi incinme yaşantılarını, suçluya ilişkin görüşlerini ve hissettikleri acının derecesini keşfetmelerine; affetmeyi öğrenmelerine ve kendilerini inciten kişiyi affetmek için karar vermelerine; suçluyu yeni bir çerçeveden görmelerine; empati kurabilmelerine ve en sonunda suçluyu affetmelerine yardımcı olmak amaçlanmıştır. İlk yedi hafta boyunca katılımcılar kendilerine saldıran kişiye yönelik empati geliştirmeye teşvik edilmiştir. Son beş hafta ise katılımcılar mağdur ettikleri insanlara odaklanmışlardır. Enright ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında üç farklı bakış açısı alma grubuna da aynı affetme programı uygulanmıştır. Program affetmenin önemine odaklanmakta, grup aktiviteleri aracılığıyla katılımcılara derin bir affetme anlayışı kazandırarak öfkeyi azaltmayı amaçlamaktadır. Affetmeyle ilgili önemli kavramlar çerçevesinde hazırlanan programda, her oturuma önceki oturumun hatırlanması ile başlanmakta; ardından öğretmen affetmeyle ilgili yeni kavramı öğrencilere tanıtmaktadır. Oturumlar gözden geçirme ve mektup arkadaşlığı iletişimi ve günlük tutma ödevleri için yönergelerin açıklanmasıyla sonlanmaktadır. Affetme ile uzlaşma arasındaki ayrımın vurgulandığı programda; öğrencilerden affetmeyle ilgili öğrendikleri kavramları tedavi sürecince karşılaştıkları adaletsizlik durumlarına uygulamaları istenmekte; ancak öğrenciler affetmeye zorlanmamaktadır. Taysi ve Vural’ın (2016) çalışmasında deney grubuna “*Keyifli Affetme*” (Knutson ve Enright, 2008) programı uygulanmıştır. Keyifli Affetme programı affetmeyle yakından ilgili olan ahlaki değerlere (affetmenin doğasında var olan değer, ahlaki sevgi, sevecenlik, saygı ve cömertlik) odaklanmaktadır. Bu değerler çocuklara hikâyeler, tartışmalar ve sınıf aktiviteleri aracılığıyla öğretilmektedir. Freedman’ın (2018) çalışmasında deney grubuna temel affetme eğitimi uygulanmıştır. Daha önce gerçekleştirilen *Aile İçinde Affetme* (Cardis, Enright, Ashleman, Lewis ve Walker, 1994) çalışmasından yararlanılarak hazırlanan affetme eğitimi, kişinin kendisini derin şekilde inciten birini affetmesini amaçlamaktadır. Eğitim incinme, öfke, affetme, affetmek için söz verme, yeniden çerçeveleme, empati, duyarlılık ve acıyı içine çekme konularına odaklanmaktadır. Eğitimde öğretici yönergelere az, küçük grup ve ikili çalışmalara ise daha çok yer verilmektedir. Kavramları göstermek için somut alıştırmalar (vaka çalışması ve film izleme gibi) kullanılmaktadır. Ayrıca eğitim sürecinde öğrencilerden “*Affetmek Bir Seçimdir*” (Enright, 2001) kitabını okumaları istenmektedir. Vassilopoulos ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında deney grubuna okul temelli bir evrensel affetme müdahalesi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen okul temelli affetme müdahalesi

duygusal farkındalık, affetmeyle ilgili psikoeğitim, kişilerarası sevgi (interpersonal love/agape) ve bir çatışma çözüm aracı olarak affetme konularından oluşmaktadır. Oturumlar duyguları tanıma ve ifade etme, duygular, düşünceler ve davranışlar arasındaki ilişkileri anlama, sevginin değerini fark etme, affetmeye giriş, affetmenin gücü ve affetme uygulamasına dayalı bir eylem planı geliştirme konularına odaklanmaktadır. Programda problem çözme aktiviteleri de yer almakta ve müdahale sürecinde hikâyeler, yapıbozlar, şarkılar, videolar, grup oyunları, yaşantısal aktiviteler ve örnek senaryolar gibi psikoeğitimsel materyaller kullanılmaktadır. Son olarak, Rahman ve arkadaşları (2018) deney grubuna dört aylık affetme terapisi uygulamıştır. İlk iki ay bireysel olarak gerçekleştirilirken; son iki ay grup formatında gerçekleştirilmiştir. Bireysel oturumlarda istismar yaşantısından kaynaklanan öfkeyi açığa çıkarmak ve “*Affetmek Bir Seçimdir*” (Enright, 2001) kitabı aracılığıyla bunu detaylı olarak ele almak amaçlanmıştır. Bireysel oturumlarda katılımcıların kullandıkları psikolojik savunmalar tanımlanarak onlara öfkelerinin üstesinden gelebilmek için terapiye katılma seçeneği sunulmuştur. Grup oturumları eğitsel formatta gerçekleştirilmiş ve “*Affetme Serüveni*” (Enright ve Knutson, 2010) kitabı rehberliğinde hikâyeler aracılığıyla katılımcıların affetmenin beş temel ögesini (affetmenin doğasında var olan değer, ahlaki sevgi, sevecenlik, saygı ve cömertlik) öğrenmeleri amaçlanmıştır. Grup sürecinde katılımcılardan kendi istismar yaşantılarını grup üyeleriyle paylaşmaları değil, affetmeyi kendi iç dünyalarında uygulamaları istenmiştir.

Araştırmalarda Kullanılan Ölçme Araçları

Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların uygulanan affetme müdahalelerinin etkililiğini test etmek için kullandıkları ölçme araçları incelendiğinde; çalışmalarda çok çeşitli ölçme araçlarına yer verildiği göze çarpmaktadır. Bu ölçme araçları Tablo 1’de verilmiştir. 6 çalışmanın 5’inde (Bkz. Enright ve ark., 2014; Park ve ark., 2013; Rahman ve ark., 2018; Taysi ve Vural, 2016; Vassilopoulos ve ark., 2018) Enright Çocuklar İçin Affetme Envanteri’nin (Enright, 1993), 1 çalışmada (Bkz. Freedman, 2018) ise Enright Affetme Envanteri’nin (Enright ve Rique 2000) kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Enright ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında müdahalenin affetme üzerindeki etkisi Affetmeye İsteklilik Ölçeği (Hebl ve Enright, 1993) aracılığıyla da değerlendirilmiştir. Müdahalelerin öfke üzerindeki etkisini test etmek için 2 çalışmada (Bkz. Enright ve ark., 2014; Taysi ve Vural, 2016) Beck Gençler İçin Öfke Envanteri (Beck, Beck ve Jolly, 2001), 1 çalışmada (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018) Çocuklar İçin Sürekli Öfke İfade

Tarzı Ölçeği (Steele, Legerski, Nelson ve Phipps, 2007), 1 çalışmada (Bkz. Park ve ark., 2013) Durumluk-Sürekli Öfke İfade Tarzı Envanteri'nin Durumluk Öfke Alt Ölçeği (Spielberger, Jacobs, Russell ve Crane, 1983) ve bir diğer çalışmada (Bkz. Rahman ve ark., 2018) da yöreye özgü olarak geliştirilmiş olan bir öfke ölçeği kullanılmıştır. Müdahalenin depresyon üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla 2 çalışmada (Bkz. Taysi ve Vural, 2016; Vassilopoulos ve ark., 2018) Çocuk Depresyon Envanteri (Kovacs, 1992) 1 çalışmada (Bkz. Freedman, 2018) da Reynolds Ergen Depresyon Ölçeği (Reynolds, 1987) kullanılmıştır. 1 çalışma (Bkz. Taysi ve Vural, 2016) müdahalenin umut üzerindeki etkisini Çocukların Umut Ölçeği (Snyder ve ark., 1997) aracılığıyla 2 çalışma (Bkz. Freedman, 2018; Rahman ve ark., 2018) da Umut Ölçeği (Al-Mabuk, Enright ve Cardis, 1995) aracılığıyla test etmiştir. Bunlara ek olarak, çalışmalarda Çocuk ve Ergenler İçin Empati İndeksi (Bryant, 1982, Bkz. Park ve ark., 2013), Sosyal Davranış Formu (Warden ve Mackinnon 2003, Bkz. Taysi ve Vural, 2016), Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeği (Huebner, 1991, Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018), Durumluk-Sürekli Anksiyete Envanteri (Spielberger, Gorsuch, Lushene, Vagg ve Jacobs, 1983, Bkz. Freedman, 2018) ve Coopersmith Benlik Saygısı Envanteri (Coopersmith, 2002, Bkz. Freedman, 2018) de kullanılmıştır. Enright ve arkadaşları (2014) çalışmalarında kendileri geliştirdikleri Önyargı Ölçeği ve Duygusal Reaksiyon Ölçeği'ne; Park ve arkadaşları (2013) da Düşmanca Yüklemeler Anketi'ne yer vermiştir. Park ve arkadaşları (2013) saldırganlık ve suçluluğu değerlendirmek için Çocuk Davranış Kontrol Listesi'nin öğretmen bildirim ve genç bildirim formundan yararlanırken; Korece, matematik ve İngilizce ders notları aracılığıyla öğrencilerin akademik performansını da değerlendirmişlerdir. Ayrıca 2 çalışmada (Bkz. Freedman, 2018; Vassilopoulos ve ark., 2018) nitel veriler toplamak amacıyla anket formlarından yararlanılmıştır.

Affetme Müdahalelerinin Etkililiği

Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların hepsinde uygulanan müdahalelerin katılımcıların affetme açısından gelişim sağlamalarına katkı sağladığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra, psikolojik belirtilerinin azalması ve olumlu psikolojik özellikleri geliştirme açısından müdahalelerin kısmi olarak etkili olduğu görülmüştür.

Park ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında, tekrarlı ölçümler için çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Analizler sonucunda; grupların affetme ($F(2, 42) = 13.91, p < .05$), empati ($F(2, 42) = 3.50, p < .05$), öfke ($F(2, 42) = 5.17, p < .01$), düşmanca yüklemeler ($F(2, 42) = 7.08, p < .01$), öz-bildirime dayalı saldırganlık

($F(2, 42) = 10.02, p < .001$) ve suça yönelim ($F(2, 42) = 5.19, p < .01$) puanlarındaki ön test ve son test ölçümleri arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Son test ölçümünde deney grubunun affetme ve empati puanları anlamlı derecede artarken; öfke, düşmanca yükleme, öz-bildirime dayalı saldırganlık ve suça yönelim puanları azalmıştır. Grupların affetme ($F(2, 27) = 7.81, p < .01$), empati ($F(2, 27) = 5.07, p < .05$), düşmanca yükleme ($F(2, 27) = 13.73, p < .001$) ve öz-bildirime dayalı suça yönelim ($F(2, 30) = 5.56, p < .01$) puanlarındaki ön test ve izleme testi ölçümleri arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. İzleme ölçümünde deney grubunun affetme ve empati puanları anlamlı derecede artarken; düşmanca yükleme ve öz-bildirime dayalı suça yönelim puanları azalmıştır. Ayrıca ölçümler arasında deney grubunun Korece ($F(1, 12) = 12.62, p < .01$) ve matematik ($F(1, 12) = 11.43, p < .01$) notlarında meydana gelen değişimlerin anlamlı olduğu; deney grubunun ders başarısının uygulamadan sonra arttığı saptanmıştır. Çalışmada sonuçlar için hesaplanan Cohen d etki büyüklüğü şu şekildedir: affetme = 1.05, empati = 0.62, öfke = 0.63, düşmanca yükleme = 1.04, suça yönelim = 0.16, saldırganlık = 0.52, Korece = 1.09, matematik = 0.28, İngilizce = 0.37.

Enright ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında çok değişkenli varyans analizi kullanılarak yapılan istatistiksel analizler sonucunda gruplar arasında (2 mektup arkadaşlığı, 1 günlük tutma) sonuç ölçümleri açısından anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir ($F = 0.57, p > .05$). Yapılan eşlenik örneklemeler için t testi sonuçları; tüm gruplarda ön testten izleme testine affetme ($t = -7.99, p < .001, r^2 = .07$) ve affetmeye isteklilik ($t = -3.81, p < .001, r^2 = .04$) puanlarının arttığını, önyargı ($t = 2.301, p < .01, r^2 = .01$) puanlarının ise azaldığını göstermiştir. Çalışmada ayrıca etnik farklılıkların affetme müdahalesinden elde edilen kazanımları nasıl etkilediğine yanıt aramak amacıyla yapılan eşlenik örneklemeler için t testi sonucunda; Afrikalı Amerikan öğrencilerin sadece affetme açısından ön testten izleme testine anlamlı değişim gösterdiği ($t = -5.488, p < .001, r^2 = .07$); Avrupalı Amerikan öğrencilerin ise affetme ($t = -5.779, p < .001, r^2 = .08$), affetmeye isteklilik ($t = -4.608, p < .001, r^2 = .07$) ve önyargı ($t = 3.255, p < .001, r^2 = .02$) açısından ön testten izleme testine anlamlı değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, programın Avrupalı Amerikan öğrenciler için Afrikalı Amerikan öğrencilere göre daha başarılı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Taysi ve Vural'ın (2016) çalışmasında; affetme müdahalesinin etkililiğini test etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Analiz sonuçları, deney grubu-

nun depresyon ($F(2, 112) = 0.78, p > .05, \eta^2 = .01$) ve sosyal davranışın alt boyutları olan prososyal davranış (Greenhouse-Geisser $F(1.97, 138.31) = 1.92, p > .05, \eta^2 = .03$), ilişkisel antisosyal (Greenhouse-Geisser $F(1.94, 135.87) = 2.45, p > .09, \eta^2 = .03$) ve fiziksel antisosyal ($F(2, 140) = 0.99, p > .05, \eta^2 = .01$) ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte analiz sonuçları, deney grubunun öfke puanlarının izleme testinde ön test ve son test ölçümlerine göre anlamlı düzeyde azaldığını göstermiştir ($F(2, 126) = 9.06, p < .001, \eta^2 = .13$). ANOVA sonuçları, deney grubunun ön test, son test ve izleme testi affetme puanları arasında anlamlı farklılık olmadığını ($F(2, 134) = 2.66, p > .05, \eta^2 = .04$) göstermesine rağmen; son test ($Ort. = 76.34, SS = 16.64$) puanlarının ön test ($Ort. = 70.47, SS = 16.02$) puanlarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Umut değişkeni açısından; deney grubunun ön test, son test ve izleme testi puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir (Greenhouse-Geisser ($F(1.95, 136.56) = 5.87, p < .01, \eta^2 = .08$)). Deney grubunun umut puanları son test ölçümünde artmıştır; ancak izlemede bu artış korunamamıştır. Ölçümler arasında kontrol grubunun puanları arasındaki farklılıklar incelendiğinde; kontrol grubunun depresyon ($F(2, 88) = 6.15, p < .01, \eta^2 = .12$), öfke ($F(2, 88) = 6.15, p < .01, \eta^2 = .07$) ve fiziksel antisosyal davranış ($F(2, 92) = 4.28, p < .05, \eta^2 = .08$) puanlarının izleme testinde düştüğü saptanmıştır. Affetme (Greenhouse-Geisser ($F(1.86, 85.8) = 1.25, p > .05, \eta^2 = .03$)), umut (Greenhouse-Geisser ($F(2, 92) = 2.11, p > .05, \eta^2 = .03$)) ve sosyal davranışın prososyal davranış ($F(2, 92) = 0.27, p > .05, \eta^2 = .01$) ve ilişkisel antisosyal ($F(2, 92) = 3.01, p > .05, \eta^2 = .06$) boyutları açısından ölçümler arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Vassilopoulos ve arkadaşları (2018) uyguladıkları müdahalenin etkililiğini test etmek amacıyla karma desenler için tek yönlü varyans analizi kullanmıştır. Yapılan analiz sonucunda; deney grubunda olmanın affetme puanlarının artmasında etkili olduğunu ($F(1, 40) = 11.67, p = .001, \eta^2_p = .23$) göstermiştir. Benzer sonuçlar Enright Çocuklar İçin Affetme Envanteri'nin bilişsel, duygusal ve davranışsal affetme boyutlarından alınan puanlar açısından da görülmüştür. Bulgular deney grubunda olmanın öğrencilerin depresyon ($F(1, 40) = 13.99, p = .001, \eta^2_p = .26$) ve öfke ($F(1, 40) = 31.59, p < .001, \eta^2_p = .44$) puanlarının azalmasında etkili olduğunu göstermiştir. Son olarak bulgular, deney grubunda olmanın öğrencilerin yaşam doyumunun artmasında etkili olduğunu göstermiştir ($F(1, 40) = 15.28, p < .001, \eta^2_p = .28$). Çalışmada ayrıca nitel bulgular da elde edilmiştir. Nitel bulgular; deney grubu öğrencilerinin çoğunun müdahaleden sonra affet-

menin ne olduğuna ilişkin olarak kontrol grubuna göre daha iyi bir anlayış kazandığını göstermiştir. Müdahaleden bir yıl sonra deney grubundaki öğrencilerle yapılan izleme görüşmeleri sonucunda müdahalenin uzun dönemli etkisi olduğu belirlenmiştir. Öğrenciler müdahalenin diğer insanlarla daha işbirlikçi ilişkiler kurmalarına, daha sabırlı ve affedici olmalarına yardımcı olduğunu ifade etmiştir.

Freedman (2018) çalışmasında, uyguladığı programın etkililiğini test etmek için bağımsız örneklem için *t* testi kullanmıştır. Bulgular, uygulamadan sonra kontrol grubu ile karşılaştırıldığında; deney grubunun anksiyete ($t(19) = -3.61, p < .002$, Cohen $d = 1.58$) ve depresyon ($t(19) = -3.18, p < .005$, Cohen $d = 1.39$) puanlarının azaldığını, affetme ($t(19) = 4.20, p < .001$, Cohen $d = 1.83$) ve umut ($t(19) = 2.91, p < .013$, Cohen $d = 1.28$) puanlarının ise arttığını göstermiştir. Ancak benlik saygısı açısından gruplar arasında farklılık bulunmamıştır ($t(19) = 1.54, p > .05$). Çalışmada bireysel görüşmeler yoluyla elde edilen nitel bulgular, affetme eğitiminin katılımcıların daha çok duygusal iyi oluşu ve affetme konusundaki bilgilerinin artması üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

Rahman ve arkadaşları (2018) çalışmalarında yapılan eşlenik örneklem *t* testi sonucunda; affetme terapisine katılan ergenlerin affetme puanlarının son test ($t(3) = 3.257, p = .047$, Cohen $d = 1.63$) ve izleme ölçümünde ($t(3) = 7.04, p = .006$, Cohen $d = 3.52$) arttığını; öfke puanlarının ise son test ($t(3) = -4.13, p = .03$, Cohen $d = -2.07$) ve izleme ($t(3) = -8.72, p = .003$, Cohen $d = -4.36$) ölçümünde azaldığını göstermiştir. Ancak umut puanları açısından ön test ile son test ($t(3) = 1.78, p = .17$, Cohen $d = .89$) ve izleme testi ($t(3) = -2.71, p = .07$, Cohen $d = -1.36$) ölçümü arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı saptanmıştır. Deney ve kontrol gruplarının izleme testi puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı iki uçlu bağımsız örneklem *t* testi aracılığıyla test edilmiştir. Analiz sonuçları, uygulamadan bir yıl sonra yapılan izleme ölçümünde affetme terapisine katılımcılarının affetme ($t(6) = 3.332, p = 0.016$, Cohen $d = 2.36$) ve umut ($t(6) = 5.44, p = 0.002$, Cohen $d = 3.84$) puanlarının kontrol grubundan daha yüksek; öfke ($t(6) = -6.21, p = .001$, Cohen $d = -4.39$) puanlarının ise daha düşük olduğunu göstermiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, 2010-2019 yılları arasında, çocuk ve ergenlere yönelik olarak gerçekleştirilen affetme müdahalelerinin etkililiğini inceleyen çalışmaların sistematik olarak

gözden geçirilerek, affetme müdahalelerine ilişkin genel bir çerçeve sunmak amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde; tüm çalışmaların affetmenin artmasına katkı sağladığı görülmektedir. Bunun yanı sıra çalışmaların önyargı, öfke, düşmanca yüklemeler, depresyon ve anksiyetenin azalmasına; umut, empati ve yaşam doyumunun artmasına katkı sağladığı da belirlenmiştir.

İncelenen çalışmaların üçünde uygulanan affetme müdahalesinin kişisel iletişim (Bkz. Freedman, 2018), beceri geliştirme (Bkz. Park ve ark., 2013) ve genel tedavi programı (Bkz. Rahman ve ark., 2018) ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Bu karşılaştırma, uygulamalardan sonra elde edilen kazanımları affetme müdahalesinin üretip üretmediğini test etme olanağı sunarak, elde edilen sonuçların aralığını arttırmaktadır. Çalışmalarda affetme eğitimine katılan ergenlerde gözlemlenen olumlu gelişmelerin diğer gruplarda gözlemlenmemiş olması nedeniyle, uygulamalardan sonra kaydedilen gelişmelerin uygulanan affetme müdahalesine bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir.

Yapılan incelemede iki çalışmada (Bkz. Freedman, 2018; Vassilopoulos ve ark., 2018) nitel boyuta da yer verilerek karma bir desen izlenmiş olması, nicel yöntemin eksikliklerinin giderilerek, affetme müdahalelerinin etkililiğine ilişkin daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle, bu araştırmalardan elde edilen sonuçların daha güçlü ve güvenilir olduğu düşünülebilir.

Gözden geçirilen çalışmalarda uygulamalar psikoloji alanında eğitim alan bir kişi ya da sınıf öğretmenleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Sınıf öğretmenlerine uygulama öncesinde eğitici eğitimleri verilmiştir. İncelenen çalışmaların hepsinde uygulayıcıların programa bağlı kalıp kalmadıklarını belirlemeye yönelik incelemeler yapılmıştır. Dolayısıyla, tüm çalışmalarda uygulayıcıların yeterli bilgi ve beceriye sahip oldukları ve programları olması gerektiği şekilde uyguladıkları düşünülebilir.

Gözden geçirilen çalışmalardan üçünde nicel (Bkz. Park ve ark., 2013; Rahman ve ark., 2018; Taysi ve Vural, 2016) birinde nitel (Bkz. Vassilopoulos ve ark., 2018) yöntem dayalı olarak izleme ölçümüne de yer verildiği görülmektedir. Sonuçlar genel olarak affetme müdahalelerinin etkilerinin kalıcı olduğunu göstermekle birlikte bazı değişkenler açısından elde edilen kazanımların izleme ölçümünde korunamadığı dikkat çekmektedir. Örneğin Park ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında uygulamadan sonra öfke ve saldırganlık; Taysi ve Vural'ın (2016) çalışmasında affetme ve umut açısından elde edi-

len kazanımlar izleme ölçümünde korunamamıştır. Bu durum, söz konusu programların içeriklerinin bazı değişkenler açısından kalıcı etkiler üretme konusunda yeterli olmadığına bir göstergesi olabileceği gibi, katılımcıların müdahale bittikten sonra elde ettikleri kazanımları korumak için bireysel olarak çaba harcamaları gerektiğinin bir göstergesi de olabilir. Diğer taraftan, bazı olumlu gelişmeler izleme ölçümünde ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Taysi ve Vural'ın (2016) çalışmasında son test ölçümünde öfke açısından bir değişim görülmemesine rağmen izleme ölçümünde affetme eğitimine katılan çocukların öfke düzeyinin azaldığı göze çarpmaktadır. Bu durum, bireylerin affetme müdahalelerinden öğrendiklerini günlük yaşama aktarma konusunda bazen daha çok zamana ihtiyaç duyabileceklerinin bir göstergesi olabilir. Bu sonucun uygulamaya katılan çocukların bilişsel kapasiteleriyle ilgili olduğu da düşünülebilir.

Araştırma gruplarının okul/sınıf temelli olarak belirlendiği üç çalışmada (Bkz. Enright ve ark., 2014; Taysi ve Vural, 2016; Vassilopoulos ve ark., 2018) programların *sınıf rehberliği* formatında gerçekleştirildiği görülürken; araştırma gruplarının öğrenci temelli olarak belirlendiği iki çalışmanın (Bkz. Freedman, 2018; Park ve ark., 2013) *küçük grup rehberliği* şeklinde yapılandırıldığı görülmektedir. Araştırma grubunun öğrenci temelli olarak belirlendiği Rahman ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında ise öncelikle bireysel daha sonra grup affetme terapisi uygulaması gerçekleştirilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılacak çocuk ve ergenlerin özelliklerine bağlı olarak farklı formatlarda affetme müdahalelerini etkili bir biçimde gerçekleştirmek mümkün görünmektedir. Çocuk ve ergenlere genel olarak affetme konusunda bilgi ve beceri kazandırmayı amaçlayan çalışmaların sınıf rehberliği formatında gerçekleştirilmesi uygun olabilir. Ancak spesifik bir incinme durumunu affetmek isteyen, öfke gibi olumsuz duygular taşıyan çocuk ve ergenlerle çalışırken küçük grup rehberliği ve grupla psikolojik danışma uygulamaları daha uygun olacaktır. Ayrıca spesifik incinme yaşantıları olan çocuk ve ergenler için bireysel ve grup çalışmalarını bütünleştirmek de etkili sonuçlar ortaya çıkarabilir.

İncelenen çalışmaların beşinde uygulanan müdahalenin Enright'ın süreç modelini (Enright ve The Human Development Study Group, 1996) temel aldığı göze çarpmaktadır. Buna göre, çocuk ve ergenlerle çalışılırken süreç modelini temel alan müdahalelerin etkili sonuçlar ürettiği düşünülebilir. Bununla birlikte, gelecek çalışmalarda farklı kuramsal yönelimleri temel alan müdahalelerin etkililiğinin incelenmesi ve farklı kuramsal modellere dayalı olarak gerçekleştirilen affetme müdahalelerinin etkilerinin karşılaştırılması literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Uygulanan programların içeriklerine bakıldığında; genel olarak Enright'ın süreç modeli (Enright ve The Human Development Study Group, 1996) doğrultusunda, incinmeyi fark etme, öfkeden kurtulma, affetmeye karar verme, affetme stratejilerini (yeniden çerçeveleme, empati, duyarlılık gibi) kullanma ve affetme ile yakından ilişkili olan kavramlara (sevecenlik, saygı, cömertlik gibi) yer verildiği görülmektedir. Vassilopoulos ve arkadaşlarının (2018) geliştirdikleri programda ise duygular, duygu-düşünce-davranış ilişkisi, sevgi, affetmenin gücü ve uygulamasına dayalı bir eylem planı geliştirme konularına odaklanılmaktadır. Gözden geçirilen çalışmalardaki programlarla ilgili dikkat çeken ortak nokta, programlarda küçük grup çalışmaları, hikayeler, yapbozlar, şarkılar, video ya da film izleme, grup oyunları, yaşantısal aktiviteler ve örnek senaryolarla rol oynama gibi psikoeğitimsel materyallerden yararlanılmış olmasıdır. İçinde buldukları gelişimsel dönemin özellikleri dikkate alındığında, uygulanan müdahalelerin başarılı olmasında, müdahalelerde psikoeğitimsel materyallere sıklıkla yer verilerek, konunun çocuk ve ergenler için daha dikkat çekici ve öğretici hale getirilmiş olmasının etkili olduğu düşünülebilir.

Araştırma kapsamında etkililiği incelenen affetme müdahaleleri ile literatürdeki araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar dikkate alındığında; çocuk ve ergenlerin affetme konusunda bilgi ve becerilerinin artması ve affetmeye ilişkin olumlu bir tutum geliştirmelerinin; onların öfke, intikam (Akhtar, 2002), yalnızlık (Karremans, ve ark., 2005), stres (Asıcı ve Uygur, 2017; Lawler-Row ve Piferi, 2006; Orcutt, 2006) gibi olumsuz duygulardan kurtulmalarına; kişiler arası ilişkilerini daha sağlıklı yürütebilmelerine (Allemand ve ark., 2007; Karremans ve ark., 2005), ruh sağlıklarını korumalarına ve iyi oluşlarını arttırmalarına (Avery, 2008; Berry ve ark., 2001, 2005; Bono ve ark., 2007; Brose ve ark., 2005; Brown, 2003; Koç ve ark., 2016; Lawler-Row ve Piferi, 2006; Maltby ve ark., 2001; Ross ve ark. 2004; Sastre ve ark., 2005; Tse ve Cheng, 2006; Walker ve Gorsuch, 2002) yardımcı olabileceği söylenebilir. Yapılan taramada 2010-2019 yılları arasında Türkiye'de gerçekleştirilen tek bir çalışmanın olduğunun belirlenmiş olması nedeniyle, Türkiye kapsamında çocuk ve ergenlerde affetmeyi arttırmaya yönelik çalışmalar yapmaya yeteri kadar ağırlık verilmediği ve bu tür çalışmalara daha çok ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, 2010-2019 yılları arasında ulaşılan ergenlere yönelik çalışma sayısının az olması, çocuklara yönelik ise sadece bir çalışmaya rastlanmış olması nedeniyle, yurt dışında da çocuk ve ergenler için affetme müdahalelerine daha çok ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca çalışmalarda

affetmenin farklı boyutlarına (kendini ve durumu affetme) yer verilmemiş olması nedeniyle gelecek çalışmalarda müdahalelerin bu boyutları da içermesi yararlı olacaktır.

Sonuç olarak, çocuk ve ergenler için affetme müdahaleleri affetme konusunda bilgi ve becerilerin artması ve affetmeye ilişkin olumlu bir tutumun gelişmesi konusunda etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra affetme müdahaleleri çocuk ve ergenlerin öfke duygularıyla başa çıkmalarına yardımcı olma, anksiyete ve depresyonun azalmasını ve umudun, empatinin ve yaşam doyumunun artmasını sağlama yoluyla ruh sağlığını olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle affetme temelli grup müdahaleleri okullarda gerek önleyici psikolojik danışma hizmetleri kapsamında gerekse de müdahale edici psikolojik danışma hizmetleri kapsamında çocuk ve ergen örneklemelerinde kullanılabilir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça

- Akhtar, S. (2002). Forgiveness: Origins, dynamics, psychopathology, and technical relevance. *The Psychoanalytic Quarterly*, 71(2), 175–212. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2002.tb00010.x>
- Allemand, M., Amberg, I., Zimprich, D. ve Fincham, F. D. (2007). The role of trait forgiveness and relationship satisfaction in episodic forgiveness. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26(2), 199–217. <https://doi.org/10.1521/jscp.2007.26.2.199>
- Al-Mabuk, R. H., Enright, R. D. ve Cardis, P. (1995). A forgiveness education program with parentally love-deprived college students. *Journal of Moral Education*, 24, 427–444.
- Asıcı, E. ve Uygur, S. (2017). Duygusal öz-yeterlik ve affetmenin algılanan stres düzeyini yordayıcı rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1353–1375.
- Avery, C. M. (2008). *The relationship between self-forgiveness and health: mediating variables and implications for well-being* (Doktora tezi). ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından erişilmiştir (UMI No. 3305566).
- Baskin, T. W. ve Enright, R. D. (2004). Intervention studies on forgiveness: A meta-analysis. *Journal of Counseling & Development*, 82, 79–90. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2004.tb00288.x>
- Beck, J. S., Beck, A. T. ve Jolly, J. (2001). *Beck youth inventories™ of emotional and social impairment*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Berry, J. W., Worthington, Jr. E. L., Parrott, L., O'Connor, L. E. ve Wade, N. G. (2001). Dispositional forgiveness: Development and construct validity of the transgression narrative test of forgiveness (TNTF). *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1277–1290. <https://doi.org/10.1177/01461672012710004>
- Berry, J. W., Worthington, Jr. E. L., O'Connor, L. E., Parrott, L. ve Wade, N. G. (2005). Forgiveness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality*, 73, 1–43. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00308.x>
- Bono, G., McCullough, M. E. ve Root, L. M. (2007). Forgiveness, feeling connected to others, and well-being: Two longitudinal studies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 182–195. <https://doi.org/10.1177/0146167207310025>

- Brose, L. A., Rye, M. S., Lutz-Zois, C. ve Ross, S. R. (2005). Forgiveness and personality traits. *Personality and Individual Differences*, 39, 35–46. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.11.001>
- Bryant, B. K. (1982). An index of empathy for children and adolescents. *Child Development*, 53(2), 413–425.
- Brown, R. P. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 759–771. <https://doi.org/10.1177/0146167203029006008>
- Cardis, M., Enright, R. D., Ashleman, K., Lewis, M. E., ve Walker, W. (1994). *Strengthening families: Implementing forgiveness strategies*. Madison, WI: International Forgiveness Institute.
- Coopersmith, S. (2002). *Coopersmith self-esteem inventory (CSEI-AD)*. Mind Garden. Erişim adresi: www.mindgarden.com/85-coopersmith-self-esteem-inventory.
- Eaton, J., Struthers, C. W. ve Santelli, A. G. (2006). Dispositional and state forgiveness: The role of self-esteem, need for structure, and narcissism. *Personality and Individual Differences*, 41, 371–380. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.02.005>
- Enright, R. D. (1993). *The Enright forgiveness inventory for children*. Madison, WI: International Forgiveness Institute.
- Enright, R. D. (2000). *The Enright forgiveness inventory for children* (2. Baskı). Madison, WI: International Forgiveness Institute.
- Enright, R. D. ve Rique, J. (2000). *The Enright forgiveness inventory (EFI)*. Menlo Park, CA: Mind Garden, Inc.
- Enright, R. D. (2001). *Forgiveness is a choice*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Enright, R. (2005). *Enright forgiveness inventory and annual*. Redwood City, CA: Mind Garden.
- Enright, R. D. ve The Human Development Study Group (1996). Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness and self-forgiveness. *Counseling and Values*, 40, 107–126. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.1996.tb00844.x>
- Enright, R. D., Rhody, M., Litts, B. ve Klatt, J. S. (2014). Piloting forgiveness education in a divided community: Comparing electronic pen-pal and journaling activities across two groups of youth. *Journal of Moral Education*, 43(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/03057240.2014.888516>
- Enright, R. D., Gassin, E. A. ve Wu, C. (1992). Forgiveness: A developmental view. *Journal of Moral Education*, 21, 99–114. <https://doi.org/10.1080/0305724920210202>
- Enright, R. D. ve Knutson, J. A. (2010). *The adventure of forgiveness: A guided curriculum for children ages 6–8*. Madison, WI: International Forgiveness Institute.
- Entezar, R. K., Othman, N., Kosnin, A. B. M. ve Panah, A. G. (2011). Relation between emotional intelligence and forgiveness with marital satisfaction. *International Journal of Fundamental Psychology and Social Sciences*, 1, 21–25. Erişim adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/4fd9/779a8f1488a05646ebe811acebfd1970844b.pdf>
- Fincham, F. D., Hall, J. H. ve Beach, S. R. H. (2005). Till lack of forgiveness do us part: Forgiveness in marriage. E. L. Worthington (Ed.), *Handbook of forgiveness* içinde (s. 207–226). New York: Wiley.
- Freedman, S. (2018) Forgiveness as an educational goal with at-risk adolescents. *Journal of Moral Education*, 47(4), 415–431. <https://doi.org/10.1080/03057240.2017.1399869>
- Goldman, D. B. ve Wade, N. G. (2012). Comparison of forgiveness and anger-reduction group treatments: A randomized controlled trial. *Psychotherapy Research*, 22(5), 604–620. <https://doi.org/10.1080/10503307.2012.692954>
- Hargrave, T. D. ve Sells, J. N. (1997). The development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23(1), 41–62. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1997.tb00230.x>

- Harris, A. H. S., Luskin, F., Norman, S. B., Standartd, S., Bruning, J., Evans, S. ve Thoresen, C. E. (2006). Effects of a group forgiveness intervention on forgiveness, perceived stress and trait anger. *Journal of Clinical Psychology*, 62(6), 715–733. <https://doi.org/10.1002/jclp.20264>
- Hebl, J. H. ve Enright, R. D. (1993). Forgiveness as a psychotherapeutic goal with elderly females. *Psychotherapy*, 30, 658–667.
- Huebner, E. S. (1991). Initial development of the students' life satisfaction scale. *School Psychology International*, 12, 231–240. <https://doi.org/10.1177/0143034391123010>
- Hodgson, L. K. ve Wertheim, E. H. (2007). Does good emotion management aid forgiving? Multiple dimensions of empathy, emotion management and forgiveness of self and others. *Journal of Social and Personal Relationships*, 24(6), 931–949. <https://doi.org/10.1177/0265407507084191>
- Hortwitz, L. (2005). The capacity to forgive: Intrapsychic and developmental perspectives. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 53(2), 485–511. <https://doi.org/10.1177/00030651050530021401>
- Karremans, J. C., Van Lange, P. A. M. ve Holland, R. W. (2005). Forgiveness and its associations with prosocial thinking, feeling, doing beyond the relationship with the offender. *Personality and Social Psychology*, 31, 1315–1326. <https://doi.org/10.1177/0146167205274892>
- Knutson, J. A. ve Enright, R. D. (2008). *Joyful forgiving: A guided curriculum for children, ages 9–11 [fourth-grade curriculum]*. Madison: International Forgiveness Institute.
- Koç, M., İskender, M., Çolak, T. S. ve Düşünceli, B. (2016). Investigation of the effect of intolerance of uncertainty and the effect of anger control on the relationship between forgiveness and psychological well-being through structural equation modelling. *Sakarya University Journal of Education*, 6(3), 201–209. <http://dx.doi.org/10.19126/suje.282951>
- Kovacs, M. (1985). Children's depression inventory. *Psychopharmacology Bulletin*, 21, 995–998.
- Kovacs, M. (1992). *Children's depression inventory-short form (CDI)*. New York: Multi-Health Systems Inc.
- Lawler-Row, K. A. ve Piferi, R. L. (2006). The forgiving personality: Describing a life well lived. *Personality and Individual Differences*, 41, 1009–1020.
- Maltby, J., Macaskill, A. ve Day, L. (2001). Failure to forgive self and others: A replication and extension of the relationship between forgiveness, personality, social desirability, and general health. *Personality and Individual Differences*, 30, 881–885. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00080-5](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00080-5)
- McCullough, M. E., Pargament, K. I. ve Thoresen, C. E. (2000). The psychology of forgiveness: History, conceptual issues, and overview. M.E. McCullough, K.I. Pargament ve C.E. Thoresen (Ed.), *Forgiveness: Theory, research and practice* içinde (s.1–13). New York: The Guilford Press.
- McCullough, M. E., Rachal, K. C., Sandage, S. J., Worthington, Jr. E. L., Brown, S. W. ve Hight, T. L. (1998). Interpersonal forgiving in close relationships: II. Theoretical Elaboration and Measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(6), 1586–1603. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.75.6.1586>
- McCullough, M. E., Hoyt, W. T. ve Rachal, K. C. (2000). What we know (and need to know) about assessing forgiveness constructs. M. E. McCullough, K. I. Pargament ve C. E. Thoresen (Ed.), *Forgiveness: Theory, research and practice* içinde (s. 65–91). New York: Guilford Pres.
- Moher, D., Libertai, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G. ve PRISMA Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 264–269. <http://dx.doi.org/10.7326/0003-4819-151-4-200908180-00135>
- Murphy, J. G. ve Hampton, J. (1990). *Forgiveness and mercy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Murray, R. J. (2002). The therapeutic use of forgiveness in healing intergenerational pain. *Counseling and Values, 46*, 188-198. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2002.tb00212.x>
- North, J. (1987). Wrongdoing and forgiveness. *Philosophy, 42*, 499-508.
- Orcutt, H. K. (2006). The prospective relationship of interpersonal forgiveness and psychological distress symptoms among college women. *Journal of Counseling Psychology, 53*(3), 350-361. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.3.350>
- Park, J. H., Enright, R. D., Essex, M. J., Zahn-Waxler, C. ve Klatt, J. S. (2013). Forgiveness intervention for female South Korean adolescent aggressive victims. *Journal of Applied Developmental Psychology, 34*(6), 268-276. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2013.06.001>
- Rahman, A., Iftikhar, R., Kim, J. J. ve Enright, R. D. (2018). Pilot study: Evaluating the effectiveness of forgiveness therapy with abused early adolescent females in Pakistan. *Spirituality in Clinical Practice, 5*(2), 75. <http://dx.doi.org/10.1037/scp0000160>
- Reynolds, W. A. (1987). *Reynolds adolescent depression scale (RADS)*. Odessa, Florida: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Roberts, R. (1995). Forgiveness. *American Philosophical Quarterly, 32*(4), 289-306.
- Ross, S. R., Kendall, A. C., Matterns, K. G., Rye, M. S. ve Wrobel, T. A. (2004). A personological examination of self- and other-forgiveness in the five factor model. *Journal of Personality Assessment, 82*, 207-214. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8202_8
- Rye, M. S., Pargament, K. I., Ali, M. A., Beck, G. L., Dorff, E. N., Hallisey, C., ... Williams, J. (2000). Religious perspectives on forgiveness. M. E. McCullough, K. I. Pargament ve C. E. Thoresen (Ed.), *Forgiveness: Theory, research and practice* içinde (s. 17-41). New York: Guilford Press.
- Sastre, M. T. M., Vinsonneau, G., Chabrol, H. ve Mullet, E. (2005). Forgiveness and the paranoid personality style. *Personality and Individual Differences, 38*, 765-772. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.06.001>
- Scobie, E. D. ve Scobie, G. E. W. (1998). Damaging events: The perceived need for forgiveness. *Journal of the Theory of Social Behaviour, 28*, 373-401. <https://doi.org/10.1111/1468-5914.00081>
- Sells, J. N. ve Hargrave, T. D. (1998). Forgiveness: A review of the theoretical and empirical literature. *Journal of Family Therapy, 20*(2), 21-36. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00066>
- Snyder, C. R., Hoza, B., Pelham, W. E., Rapoff, M., Ware, L., Danovsky, M., ... ve Stahl, K. J. (1997). The development and validation of the children's hope scale. *Journal of Pediatric Psychology, 22*, 399-421. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/22.3.399>
- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., Lushene, R., Vagg, P. R. ve Jacobs, G. A. (1983). *The state-trait anxiety inventory (STAI)*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Spielberger, C. D., Jacobs, G., Russell, S. ve Crane, R. (1983). Assessment of anger: The State Trait Anger Scale. J. N. Butcher ve C. D. Spielberger (Eds.), *Advances in personality assessment*, Cilt 2 içinde (s. 159-187). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Steele, R. G., Legerski, J. P., Nelson, T. D. ve Phipps, S. (2007). The anger expression scale for children: Initial validation among healthy children and children with cancer. *Journal of Pediatric Psychology, 34*(1), 51-62. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsn054>
- Taysi, E. ve Vural, D. (2016). Forgiveness education for fourth grade students in Turkey. *Child Indicators Research, 9*(4), 1095-1115. <http://dx.doi.org/10.1007/s12187-015-9364-9>
- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N. ve Billings, L. S. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality, 73*, 313-359. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x>

- Tse, M. C. ve Cheng, S. T. (2006). Depression reduces forgiveness selectively as a function of relationship closeness and transgression. *Personality and Individual Differences*, 40, 1133–1141. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.11.008>
- Vassilopoulos, S. P., Koutsoura, A., Brouzos, A., ve Tamami, D. (2018). Promoting forgiveness in Greek preadolescents: A universal, school-based group intervention. *British Journal of Guidance & Counselling*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/03069885.2018.1527285>
- Wade, N. G. ve Meyer, J. E. (2009). Comparison of brief group interventions to promote forgiveness: A pilot outcome study. *International Journal of Group Psychotherapy*, 59(2), 199–220. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2009.59.2.199>
- Walker, D. F. ve Gorsuch, R. L. (2002). Forgiveness within the big five personality model. *Personality and Individual Differences*, 32, 1127–1137. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00185-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00185-9)
- Warden, D., ve Mackinnon, S. (2003). Prosocial children, bullies, and victims: An investigation of their sociometric status, empathy, and social problem-solving strategies. *British Journal of Developmental Psychology*, 21, 367–385. <https://doi.org/10.1348/026151003322277757>
- Worthington, Jr. E. L. (1998). An empathy-humility-commitment model of forgiveness applied within family dyads. *Journal of Family Therapy*, 20, 59–76. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00068>
- Worthington Jr, E.L. (1998). The Pyramid Model of Forgiveness: Some Interdisciplinary Speculations about Unforgiveness and the Promotion of Forgiveness. In E.L. Worthington Jr (Ed.), *Dimensions of Forgiveness: Psychological Research and Theological Perspectives* (p.107–137). Philadelphia: Templeton Foundation Press.
- Worthington, Jr. E. L. (2001). *Five steps to forgiveness: The art and science of forgiving*. New York: Crown.
- Worthington, Jr. E. L. ve Wade, N. G. (1999). The psychology of unforgiveness and forgiveness and implications for clinical practice. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 18(4), 385–418. <https://doi.org/10.1521/jscp.1999.18.4.385>
- Worthington, Jr. E. L. ve Scherer, M. (2004). Forgiveness is an emotion focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses. *Psychology and Health*, 19(3), 385–405. <https://doi.org/10.1080/0887044042000196674>

Kanser Tanısı Olan Kişilerde Kabul ve Kararlılık Terapisi Uygulamaları: Sistemik Bir Derleme

Acceptance and Commitment Therapy Interventions in Patients Diagnosed with Cancer: A Systematic Review

Samet Baş¹, Gülay Dirik²

¹Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
²Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: S.B. 0000-0002-5518-7576;
G.D. 0000-0002-5748-9180

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Samet Baş,
Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, Adatepe Mah. Doğu Cad.
No: 207/M 35390, Tinaztepe Yerleşkesi, Buca,
İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: sametbas@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 14.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.03.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
07.08.2019

Kabul/Accepted: 12.08.2019

Online Yayın/Published Online: 13.12.2019

Atıf/Citation: Baş, S., Dirik, G. (2019). Kanser tanısı olan kişilerde kabul ve kararlılık terapisi uygulamaları: Sistemik bir derleme.

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology,
39(2): 459-485.

<https://doi.org/10.26650/SP2019-0025>

ÖZ

Kanser, bu hastalığa sahip olan kişilerin fiziksel sağlık durumları üzerindeki olumsuz etkilerin yanı sıra önemli psikolojik sorunları da beraberinde getiren ciddi bir hastalıktır. Günümüzde psikolojik tedaviler olumsuz belirtilerin azaltılmasında etkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Üçüncü kuşak bilişsel davranışçı psikoterapilerden biri olan Kabul ve Kararlılık Terapisi kanser hastalarında belirtilerin azaltılmasında önemli bir tedavi yaklaşımıdır. Özellikle hastalığın kendisinin ve olumsuz etkilerinin kabul edildiği ve psikolojik esneklik düzeyinin yüksek olduğu durumlar daha az belirti ve hastalık sürecine uyum gösterme davranışında artış gibi olumlu sonuçlarla ilişkili bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında kanser hastalarının psikolojik sorunlarına yönelik uygulanmış Kabul ve Kararlılık Terapisi temelli tedavi yaklaşımları sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Sadece kanser hastaları örneklemi, en az ön test ve son test ölçümleri ve Kabul ve Kararlılık Terapisinin temel bileşenlerini kapsayan bir müdahaleyi kullanmak gibi ölçme kriterlerini karşılayan on beş çalışma detaylı olarak incelenmiştir. Sonuçlar, uygulanan tedaviler sonrasında hem tedavi öncesine hem de kontrol gruplarına kıyasla kanser hastalarının psikolojik esneklik, travma sonrası gelişim, maneviyat ve yaşam kalitesi düzeylerinde anlamlı artışlar olduğunu; hastalığın tekrar edeceği korkusu, depresyon, kaygı, stres, duygusal kontrol ve düşünceleri bastırma davranışlarında ise anlamlı azalmalar olduğunu göstermektedir. Ayrıca, sadece tedavi öncesine göre farklılık düzeylerinde artış gözlenirken, ağrı ve ilişkili belirtiler, tükenmişlik, uyku sorunları ve hareketsiz yaşam tarzında anlamlı azalmalar görülmüştür. Hem bireysel hem de grup olarak nispeten kısa süreli bir şekilde uygulanabilen Kabul ve Kararlılık Terapisi temelli müdahale yöntemleriyle kanser hastalarının olumsuz psikolojik belirtileri azaltılabilir ve bunun yanında yaşama dair beklentilerinin ve yaşam kalitelerinin artması sağlanabilir. Ancak müdahalenin güvenilirliğinin artması ve farklı kanser hastalarına genellenebilmesi için gelecekte yöntemsel açıdan daha kontrollü ve terapi kazanımlarının daha uzun dönemli olarak takip edileceği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kanser, kabul ve kararlılık terapisi, psikolojik esneklik, sistematik derleme

ABSTRACT

Cancer is a serious disease that brings with it important psychological problems as well as the negative effects on the physical health of survivors. Nowadays, psychological treatments reveal effective results on reducing such negative symptoms. Acceptance and Commitment Therapy (ACT) - one of the third wave behavioral and cognitive psychotherapies - is an important treatment approach in reducing the negative symptoms of cancer survivors. In particular, situations in which the disease itself and its adverse effects were accepted and the level of psychological flexibility was high were found to be associated with less negative symptoms and more positive outcomes such as adherence with the disease process. This study systemically evaluated ACT based interventions on the psychological problems of cancer survivors. Fifteen studies that met the following criteria were examined in detail: using only a sample of cancer patients, having at least a pre-test and a post-test assessment, and an intervention involving basic components of ACT. The results showed that following the treatments, there were significant increases in psychological flexibility, posttraumatic growth, spirituality, quality of life and significant decreases in fear of recurrence, depression, anxiety, stress, emotional control, and thought suppression levels of patients when comparing both pre-treatment and control groups. Additionally, there were significant increases in mindfulness compared to pre-treatment results alone, but a significant decrease in pain and related symptoms, burnout, sleep problems and sedentary behaviors. ACT interventions, which can be applied both individually or in groups and over relatively short period of time, are promising as an alternative treatment for cancer patients to reduce their negative psychological symptoms as well as to increase their life expectancy and quality of life. However, in order to generalize the findings for different cancer patients and to increase the confidence of intervention, future studies should be more controlled, reliable and long-term.

Keywords: Cancer, acceptance and commitment therapy, psychological flexibility, systematic review

EXTENDED ABSTRACT

Studies indicate that cancer causes a negative effect on both the physical and psychological health status of patients. Meta-analysis and review studies demonstrate that psychological therapies show promising effects on reducing the stress levels of cancer survivors and increasing their quality of life (De la Torre-Luque, Gambará, López & Cruzado, 2015; Linden & Gırgis, 2012). The concept of acceptance has an important role in the course of the cancer disease. This concept includes acceptance of both the disease itself and the altered body image after treatment (e.g., as common in breast cancer patients). Research indicates that acceptance of the cancer disease increases the commitment to cancer and treatment process (Kamińska et al., 2014). Although Acceptance and Commitment Therapy (ACT) interventions are quite limited, they are promising as an important alternative treatment in reducing the symptoms of cancer survivors (Fashler, Weinrib, Azam ve Katz, 2018). More detailed studies such as systematic reviews or meta-analyses are needed to examine the existing studies in terms of methodological issues and study results. For this reason, a systematic review was carried out in examining the current status of ACT-based treatment studies in the context of cancer patients.

Method

The EBSCOhost, Web of Science, PubMed, Science Direct and Google Scholar, ULAKBIM, and TR Dizin databases were used to search examples of literature which included studies up to August 2018. The keywords “cancer” and “acceptance and commitment therapy” or “ACT” were used for studies in English and Turkish languages. A total of 205 studies were identified with this search, and then repeated articles were excluded. Following the title and summary review, articles which did not meet the inclusion criteria were excluded. The full text of the remaining 15 studies were examined in detail.

Results

In total, 1200 people with different types of cancer (mainly breast cancer), were included and various ACT based interventions were implemented through the remaining 15 studies. Almost two thirds of the participants were female ($N = 745$; 62%) and mainly adults between the ages 12-75 ($M = 49.8$). The findings were gathered according to their common goals such as psychological flexibility, psychological symptoms and fear of recurrence etc.

Eight of the nine studies (89%) measuring psychological flexibility showed significant increases within the group compared to the pre-test and post-test and the gains were maintained for up to 12 months. In all four studies - including the control group - significant differences were observed between the groups and the gains of the treatment group were maintained for up to six months.

In eight studies measuring depression (89%), within group differences decreased significantly after ACT treatment and gains remained for up to three months. In addition, in four of the five studies (80%) using the control group, the differences between the groups decreased significantly for depression. The gains were maintained for up to three months after treatment. In seven of the eight studies (88%) measuring anxiety levels, significant differences were found within the group, while the gains were maintained in the three-month follow-up assessment. In the control group comparisons, in three of the five studies (60%), the differences between the groups significantly decreased in terms of anxiety level. The gains were maintained in follow up assessments up to three months later. For stress, significant improvements were observed within the group in four studies, while the gains were maintained for up to 12 months. However, in the comparison of the control group, differences between the groups were significant only in one study. These gains continued for up to three months.

Significant improvements were found in quality of life and related variables in all eight studies following the ACT treatment. In addition, treatment gains were maintained for up to

12 months. In terms of group differences, in three studies using no-treatment and treatment as the usual control conditions, significant differences were found between the groups in post-test and follow-up assessments for up to six months. Only in the study with normal care control groups, was there no significant difference between the groups in quality of life. In addition to these factors, studies showed that there were significant improvements in posttraumatic growth, spirituality, recurrence anxiety, emotional control and suppression of thoughts compared to both pre-treatment and control groups. Moreover, significant improvements were observed in mindfulness, pain and related symptoms, burnout, sleep problems, and sedentary behaviors compared to the only pre-treatment group. All the gains were maintained after the interventions for an average of 4.1 months for within groups and 5 months on a between-groups basis.

Discussion

As a result, ACT based intervention methods show effective results in reducing the psychological problems of survivors with different types of cancer as a new treatment approach. Although the results show that ACT is an effective treatment for many symptoms of cancer survivors, more controlled, randomized and long-term studies are needed.

Kanser hem dünyada hem de ülkemizde başlıca ölüm nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkan önemli kronik bir hastalıktır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) yayınlamış olduğu dünya genelindeki başlıca on ölüm nedeni arasında altıncı sırada kanser gelirken (DSÖ, 2018), ülkemizde iyi ve kötü huylu tümörler ölüm nedenleri arasında %20'lik bir oranla ikinci sırada yer almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018). Ülkemizde erkekler için en yaygın kanser türleri trakea, bronş-akciğer (%21) ve prostat (%13); kadınlarda meme (%25) ve tiroid (%12); çocuklarda ise lösemi (%37), merkezi sinir sistemi tümörleri (%18) ve lenf kanseri (lenfoma) (%16) şeklinde sıralanmaktadır (Şencan ve Keskinlik, 2017).

Yapılan çalışmalar kronik hastalıklardan biri olan kanserin, hastaların fiziksel sağlıklarının yanı sıra psikolojik sağlıklarını da olumsuz yönde etkilediğine işaret etmektedir. Farklı tür kanser tanısı olan kişilerde karın ağrıları, yorgunluk, uyku sorunları (Heins, Korevaar, Rijken ve Schellevis, 2013), cinsel yaşam sorunları (Yaman ve Ayaz, 2016), engellenme, umutsuzluk, öfke kontrolünde zorluk, beden imgesinde bozulmalar, uyum bozuklukları, depresif bozukluklar ve kaygı bozuklukları (Gregurek, Bras, Dordević, Ratković ve Brajković, 2010; Miovic ve Block, 2007) yaygın olarak görülen sorunlardır.

Kanser hastalıklarında yukarıda bahsedilen sorunlardan yola çıkılarak psikolojik faktörlerin önemli bir rolü olduğu düşünülebilir. Bu faktörlerin hastalığın başlangıcı açısından sağlık ve hastalık inançları, sağlık davranışları ve davranış değişikliği müdahalelerinin yanı sıra tanı ve tedavi açısından tarama, yardım arama davranışı, tedavide gecikme ve tedavi uyumu, baş etme, ve yaşam kalitesini etkileyen konularda önemli etkenler olduğu belirtilmektedir (Ogden, 2016). Konuyla ilgili meta-analiz ve derleme çalışmaları psikolojik tedavilerin kanser tanısı olan kişilerin stres düzeylerinin azaltılması ve yaşam kalitelerinin artırılması açısından önemli bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir (De la Torre-Luque, Gambara, López ve Cruzado, 2015; Linden ve Girgis, 2012).

Kanser tanısı olan kişilere uygulanan psikolojik müdahaleler incelendiğinde öz yönetim stratejileri (Dunne ve ark., 2017), telefon/internet temelli müdahaleler (Ream, Gargaro, Barsevick ve Richardson, 2015; Wootten ve ark., 2016), motivasyonel görüşme teknikleri (Spencer ve Wheeler, 2016), bilişsel davranışçı terapi (BDT), farkındalık temelli müdahale programları (Johns ve ark., 2016; Yastıbaş ve Dirik, 2018), Kabul ve Kararlılık Terapisi (Acceptance and Commitment Therapy: ACT)¹ (Hulbert-Williams,

1 Acceptance and Commitment Therapy'nin kısaltması ve Türkçe karşılığı "eylem/hareket" olan ACT kelimesi, tedavideki değerler doğrultusunda hareket etmeyi vurguladığından, başka dillerde de "ACT" şeklinde kısaltılması önerilmektedir (Harris, 2016). Ulusal ve uluslararası yayınlardaki tutarlılığı devam ettirmek amacıyla bu çalışma kapsamında Türkçe kısaltması KKT şeklinde değil ACT olarak kullanılmıştır.

Storey ve Wilson, 2015) gibi tedavi yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu müdahale yöntemleri arasında her ne kadar BDT araştırmacılar ve uygulamacılar tarafından sıklıkla tercih edilen bir yöntem olsa da son zamanlarda üçüncü kuşak psikoterapilerden biri olarak gösterilen ACT'nin kanser hastalığı ile ilişkili psikolojik sorunların tedavisinde kullanımındaki artış dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kanser hastalarında yukarıda belirtilen psikolojik sorunların azaltılmasına yönelik uygulanan ve günümüzde sayıları gittikçe artan ACT temelli müdahale çalışmalarına yönelik bir sistematik alan derlemesi gerçekleştirmektir. Bilindiği kadarıyla, son yıllarda gerçekleştirilen en güncel tedavi çalışmalarına ait sonuçların detaylı ve açık bir şekilde değerlendirildiği sistematik bir alan derleme çalışması henüz bulunmamaktadır. Bu çalışma ile ACT açısından oldukça sınırlı olan özellikle Türkçe alan yazına önemli bir kaynak sunulmuş olacaktır. Bunun için öncelikle hem ACT hem de kanserde en yaygın kullanılan tedavi yaklaşımı BDT'ye yönelik geçmiş alan yazın bilgisine yer verilecektir.

Kanser ve Bilişsel Davranışçı Terapi

Yapılan derleme çalışmaları BDT'nin farklı tür kanser tanısı olan hastaların sorunlarının azaltılmasında hem bireysel hem de grup olarak etkili bir tedavi yöntemi olduğuna işaret etmektedir (Faraji, Mahdavi, Samkhaniyan, Asadi ve Dezhkam, 2015; Xiao ve ark., 2016). Kanser hastalarına yönelik gerçekleştirilen BDT uygulamalarında genel olarak bilişsel yeniden yapılandırma, imgesel ya da yaşantısal (in-vivo) maruz bırakmalar, başa çıkma becerileri eğitimi, problem çözme, davranışsal deneyler, ev ödevleri, kabul ve farkındalık temelli teknikler kullanılmaktadır (Nenova ve ark., 2013).

Xiao ve arkadaşları (2016) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışmasında, meme kanseri ameliyatı sonrası hastaların depresyonlarına yönelik gerçekleştirilmiş psikolojik müdahalelerin sonuçları değerlendirilmiştir. Bulgular bireysel BDT uygulamasının depresyonun azaltılmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Meme kanseri olan kadınlarla yapılan çalışmalar, BDT grup müdahalesinin de hastaların depresyon, kaygı ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu belirtilerinin yanı sıra beden imgesine yönelik endişelerin azaltılmasında etkili olduğuna işaret etmektedir (Faraji ve ark., 2015). Peoples ve arkadaşları (2017) tarafından gerçekleştirilen randomize plasebo kontrollü bir çalışmada insomnia sorunu ve kanser tanısı olan 95 hastaya, bireysel BDT uygulanmıştır. Tedavi sonrasında ve üç aylık takip çalışmasında insomniada azalmalar ve yaşam kalitelerinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Yakın zamanda gerçekleştirilen

bir başka araştırmada sekiz seanslık telefon destekli bireysel BDT'nin yüz yüze BDT uygulaması ile kıyaslaması gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre kaygı, depresyon ve kansere yönelik endişe düzeyleri açısından her iki tedavi grubunda da anlamlı azalmalar gerçekleşmiştir (Watson, White, Lynch ve Mohammed 2017).

Kanser ile Kabul ve Kararlılık Terapisi

Kanser tanısı olan kişilere yönelik psikoloji alan yazındaki tedavi çalışmaları incelendiğinde kabul kavramının hastalığın gidişatı açısından önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu kavram hem hastalığın kendisinin hem de tedavi sonrası değişen beden imgesinin kabul edilmesini içermektedir. Araştırmalar kanser hastalığına yönelik kabul düzeyleri arttıkça tedaviye yönelik uyumların da artış gösterdiğine işaret etmektedir (Kamińska ve ark., 2014). Beden imgesine yönelik kabul sürecinin ise aşamalı, karmaşık ve devamlı bir süreç olduğu nicel çalışmalar vasıtasıyla gösterilmiştir (Buki, Reich ve Lehardy, 2016). Kanser hastası bireylerin yaşı ilerledikçe duygusal kabul düzeyleri (Politi, Enright ve Weihs, 2007), tanı alınan süre ilerledikçe de öz kabul düzeyleri artış göstermektedir (Chen, Liu, Zhang ve Li, 2017).

ACT, üçüncü kuşak bilişsel davranışçı bir psikoterapi yaklaşımı olarak kabul edilmektedir (Hayes, 2004). Olumsuz duygu ve düşünceleri deneyimlemek ve yönetmek konusunda insanları teşvik eden bir tedavi yaklaşımıdır ve temel amacı psikolojik esnekliği arttırmaktır. Bu bağlamda ACT tedavi modeli psikolojik esnekliği temsil eden altı temel bileşen içermektedir. Bunlar anda olmak, değerler, kabul, ayrışma (diffusion), bağlamsal benlik ve değerler doğrultusunda davranışlar şeklindedir (Hayes, Strosahl ve Wilson, 1999). Anda olmak içinde bulunulan psikolojik ve çevresel durumlara eleştirel olmadan gönüllü ve esnek bir biçimde odaklanma halidir. Değerler ise kişilerin kendisinin belirlediği ve değişkenlik gösterebilen kariyer, aile gibi uzun vadeli yaşamsal hedefleri temsil etmektedir. Bu yönüyle değerler, ACT müdahalelerinin temel amacıdır. Kabul kavramı ise pasif bir şekilde boyun eğme davranışından farklı olarak, kişisel yaşama dair durumların etkin ve açık bir şekilde, onları değiştirmeye çabalamadan sahiplenilmesi halidir (örn., kaçınmalar olmadan kaygının bir duygu olarak tamamen hissedilmesi gibi). Düşüncelerin davranışlar üzerindeki baskınlığı sonucunda kişinin içinde bulunduğu ortama uygun davranışlar sergileyememesi bilişsel birleşme olarak adlandırılır. Buna karşılık bilişsel ayrışma teknikleri sayesinde ise bu düşüncelerin davranış üzerindeki istenmeyen etkisi değiştirilmeye çalışılır. Düşüncenin sıklığı ya da şekline müdahale edilmez. Bağlamsal benlik kavramıyla kişinin deneyimlediği yaşantılarına yönelik perspek-

tif alabilme durumuna atıfta bulunulur. Yaşanan deneyimlerde “diğerleri” yerine “ben”e, bir başka zaman/mekan yerine “şimdi/burada”ya temas etmek esastır. Bu sayede kişi kendi deneyimlerine bağlı kalmadan ve onlar tarafından kuşatılmadan yaşadıklarının farkındadır. Son olarak, ACT kişinin belirlediği yaşam değerleri doğrultusunda etkili davranış eğilimlerinin gelişimini önemseyen bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda maruz bırakma, beceri edinimi ve hedef belirleme gibi birçok davranışçı teknik ACT protokolü içerisinde yer almaktadır (Hayes, Luoma, Bond, Masuda ve Lillis, 2006; Yavuz, 2015).

Diğer geleneksel bilişsel davranışçı tedavi yaklaşımlarından farklı olarak ACT için temel hedef psikolojik belirtilerin azaltılması değil, kişinin belirtilerle olan ilişkisini değiştirerek ana odaklı değerler doğrultusunda bir yaşama ulaşmasını sağlamaktır (Harris, 2016). Bu bağlamda yukarıda bileşenleri açıklanan psikolojik esneklik kavramı, değerlerimize açıklıkla ve dikkatli bir şekilde yaklaşarak anda bulunmak ve değerlerimiz doğrultusunda yaşamak olarak özetlenebilir ve araştırmalarda yaygınlıkla Kabul ve Eylem Ölçeği-II (Acceptance and Action Questionnaire-II [AAQ-II], Bond ve ark., 2011) aracılığıyla değerlendirilmektedir. Farklı tür kanser tanısı olan kişilerde psikolojik esnekliğin kaygı, depresyon, olumsuz duygu durum ve yaşam kalitesi ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Hulbert-Williams ve ark., 2015). ACT, Amerikan Psikoloji Derneği Klinik Psikoloji Topluluğu (Division 12)² tarafından sıralanan günümüz kanıt temelli tedavileri arasında yerini almaktadır ve kronik ağrı (Veehof, Oskam, Schreurs ve Bohlmeijer, 2011), depresyon (Forman ve ark., 2012), kaygı bozuklukları, obsesif kompulsif ve ilişkili bozukluklar (Bluett, Homan, Morrison, Levin ve Twohig, 2014; Swain, Hancock, Hainsworth ve Bowman, 2013) ve psikoz (Bach, Hayes ve Gallop, 2012) gibi bozukluklar için etkinliği gösterilmiş bir tedavi yaklaşımıdır.

Graham, Gouick, Krahe ve Gillanders (2016) tarafından gerçekleştirilmiş bir sistematik derleme çalışmasında, kronik hastalıklar ve uzun dönemli sorunlarda ACT uygulamaları ele alınmıştır. Derlemeye dahil edilen çalışmalarda randomize kontrollü desenle ele alınan müdahale araştırmaları ve vaka çalışması desenleri kullanılmıştır. Ele alınan araştırmalarda, yaşam kalitesi ve stresin azaltılması gibi birçok uygulama gerçekleştirilmiş ve AIDS, epilepsi, kanser gibi çeşitli hastalıklar ele alınmıştır. Sonuçlar her ne kadar psikolojik esneklik ve öz yönetim gibi alanlarda ilerlemelerin kaydedildiğini göstermiş olsa da, ACT araştırmalarının yöntemsel konular ve müdahale kaliteleri aç-

2 <https://www.div12.org/psychological-treatments/treatments/>

sından yetersiz olduğuna ve bu nedenle kronik bozukluklar ve uzun dönemli sorunlar için henüz iyi yapılandırılmış çalışmalar olmadığına işaret etmektedir. Öte yandan söz konusu derleme, kanser hastalığının yanı sıra AIDS ve epilepsi gibi diğer hastalıkları da kapsamakta ve yöntemsel olarak sadece randomize kontrollü çalışmalarını değil, vaka çalışmalarını da içermektedir.

Sonuç olarak alan yazında kanser hastalığı olan bireylere yönelik ACT temelli müdahaleler incelendiğinde yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Var olan çalışmaların yöntemsel hususlar ve çalışma sonuçları açısından daha detaylı incelenebilmesi içinse sistematik derleme ya da meta-analiz gibi daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Örn., Fashler ve ark., 2018). Kanser hastalarında psikolojik faktörlerin öneminden hareketle üçüncü kuşak bilişsel davranışçı müdahale yaklaşımı olan ACT'nin, kanser tanısı olan kişilerin psikolojik tedavi ihtiyacına önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu nedenle şimdiki çalışma kapsamında, alan yazında var olan ACT temelli tedavi çalışmalarının daha detaylı olarak incelenebilmesi amacıyla sistematik bir derleme çalışması yürütülmüştür. Bu sayede gerçekleştirilmiş tedavi çalışmalarının kanser hastaları açısından ne gibi sonuçlar ortaya koyduğu daha net biçimde görülebilecektir.

YÖNTEM

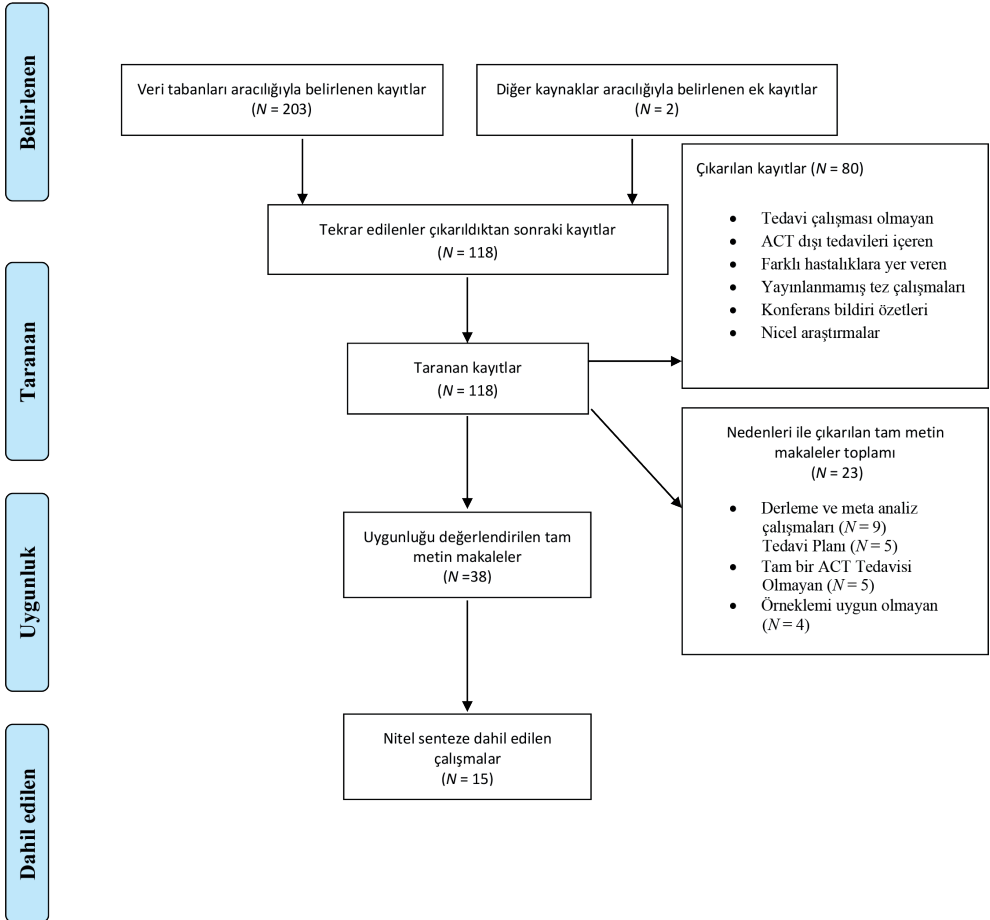
Tarama ve Seçim Süreci

Yapılan çalışmada sistematik derlemelerin ve meta-analizlerin yazımında kanıt dayalı ölçütleri esas alan PRISMA akış şeması kullanılmıştır (Liberati ve ark., 2009). EBSCOhost, Web of Science, PubMed, Science Direct ve Google Scholar, ULAKBİM, TR Dizin veri tabanları kullanılarak Ağustos 2018 ve öncesi çalışmaları içeren bir alan yazın taraması yapılmıştır. Tarama yapılırken İngilizce ve Türkçe dillerindeki çalışmalar için “cancer”, “kanser”, “acceptance and commitment therapy” ve “kabul ve kararlılık terapisi” ya da “ACT” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Derleme kapsamına alınma ölçütleri, çalışmaların 2018 ve öncesinde gerçekleştirilmiş olması, örnekleme sadece kanser hastalarından oluşması, en az bir ön test ve son test ölçümü içermesi ve ACT'nin temel bileşenlerini kapsayan bir müdahaleyi içermesi olarak belirlenmiştir. Çalışmada, kanser hastalığının türü açısından herhangi bir sınırlandırma kriteri getirilmemiştir. Dışlama kriterleri olarak ise derleme çalışmaları, yayınlanmamış tez çalışmaları, konferans bildiri özetleri, nitel araştırmalar, tedavi planları, kanserin yanı sıra başka kronik hastalıklara sahip örneklem içeren çalışmalar, kanser hastalarının

yakınları ile gerçekleştirilen ve kısmen bir ACT tedavisi uygulanan araştırmalar belirlenmiştir. Ek olarak, tam metin ulaşılamayan ve İngilizce ya da Türkçe dillerinde olmayan araştırmalar da derleme kapsamı dışında tutulmuştur.

Tarama sonucunda toplam 205 adet çalışmaya ulaşılmıştır (Web of Science: 103, EBSCOhost: 58, PubMed: 17, ULAKBİM: 16, Science Direct: 7, TR Dizin: 2 ve diğer kaynaklar: 2). Diğer kaynaklar kısmında veri tabanlarınca tespit edilmeyen ancak tarama yapılırken derleme çalışmaları içerisinde tespit edilen iki araştırma yer almaktadır. Şekil 1’de gösterildiği gibi tekrar eden çalışmalar çıkarıldıktan sonra kalan 118 araştırma, başlık ve özet bilgileri doğrultusunda incelenmiş ve yukarıda sıralanan dışlama kriterlerine takılan, İngilizce veya Türkçe dışındaki dillerce yazılmış olan 80 çalışma çıkarılmıştır.

Şekil 1. PRISMA Akış Şeması

rılmıştır. Geriye kalan ve detaylı olarak incelenen 38 tam metin makaleden derleme çalışmalar, tedavi planı sunan araştırmalar, kısmen bir ACT tedavisi uygulamış olanlar ve örneklem açısından uygun olmayanlar (örn., kanser hastalarının yakınlarıyla gerçekleştirilen çalışmalar) çıkarıldıktan sonra geriye en az ön test ve son test araştırma deseni kullanan toplam 15 çalışma kalmıştır. Bu çalışmalar, pek çok farklı açıdan detaylı olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

BULGULAR

Yapılan tarama sonrasında elde edilen çalışmalardan yukarıda belirtildiği üzere dışlama kriterleri doğrultusunda bazıları çıkarılmış ve son olarak değerlendirme 15 araştırma üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda çalışmalar Tablo 1’de gösterilen başlıklar ekseninde değerlendirilmiştir.

Çalışmaların Desenleri

Değerlendirilen 15 çalışmanın tamamında ön ve son test ölçümlerin alındığı araştırma desenleri kullanılmıştır. Bunlardan 10 tanesinde en az bir kontrol grubu kullanılmıştır (%67). Çalışmaların dört tanesinde (%26.7) randomize kontrollü araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Bkz. Tablo 1). Detaylı olarak incelendiğinde Arch ve Mitchell’in (2016) çalışmasında tek grup çoklu temel ölçümler, Kangas, McDonald, Williams ve Smee’nin (2015) çalışmasında ise vaka serileri deseni kullanılmıştır. Kalan çalışmaların altısında (%40) ön ve son test kontrol gruplu araştırma deseni kullanılırken (Ghasemi, Dehghan, Farnia, Tatari ve Alikhani, 2016; Mohabbat-Bahar, Maleki-Rizi, Akbari ve Moradi-Joo, 2015; Montazer, Nemati, Dehghani ve Fallah, 2017; Montesinos ve Luciano, 2016; Najvani, Neshatdoost, Abedi ve Mokarian, 2015; Rost, Wilson, Buchanan, Hildebrandt ve Mutch, 2012), diğer üç çalışmada (%20) tek grup ön ve son test desen kullanılmıştır (Datta, Aditya, Chakraborty, Das ve Mukhopadhyay, 2016; Feros, Lane, Ciarrochi ve Blackledge, 2013; Martin ve ark., 2016).

Araştırmaların sekizinde (%53) 1-12 ay (*Ort.* = 5 ay) aralığında değişen takip ölçümleri alınmıştır. En uzun süreli takip değerlendirmesi Hawkes, Pakenham, Chambers, Patrao ve Courneya (2014) ve Lynch, Courneya, Sethi, Patrao ve Hawkes (2014) tarafından 12 ay süreli olarak gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra üç çalışmanın son test ölçümleri 1-3 ay zaman aralığında değişen periyotlarda alınmıştır (Datta ve ark., 2016; Martin ve ark., 2016; Rost ve ark.; 2012).

Tablo 1. Kanserde ACT Çalışmalarına Dair Özet Bilgiler

Çalışma	Randomize Kontrol	Ölçüm	Kanser Türü	N	Yaş (Aralık / Ort)	Çalışma amacı	Tedavi/ Müdahale	Kontrol Grubu	Tedavi türü / Seans sayısı	Ölçüm Araçları	Sonuçlar	Değişimin Anlamlılık Düzeyi	Takip
Arch ve Mitchell (2016)	—	İtemel Düzey (2, 3, 5. ve 5. Hafta), Araştırma Sorusu, Son Test ve Takip (3 ay)	Meme Mide-Bağırsak Jinekolojik Lösemi/ Lenfoma Diğer	25/42 6/42 4/42 3/42 4/42 K= %62	20-70 53.5	-Tektar görülmeye kaygısını azaltmak -Esnekliliği arttırmak	ACT protokolü (araştırmacılar tarafından) (Matrix) Yaşamsal teknikler, metforlar, tartışma ve ev ödevleri	—	Grup 7 seans, 120 dk.	STAI ↓ CARS ↓ RAND- RAND- SF-36 IES-R ↓ OLO ↑ OLO ↑ AAQ-II ↑	Gi: + Gi: + Gi: + Gi: + Gi: + Gi: +	3. ay bütün kazanımlar devam etmiştir	
Datta ve ark. (2016)	—	Ön Test ve Son Test (2 ay sonra)	?	55 K= %65	20-60	-ACT'in etkisi -Stresi azaltmak -İyilik halini yükseltmek	-ACT protokolü (Feros ve ark., 2013) -Stres yönetimi	—	Bireysel 4 seans, 45 dk (ACT) 2 Seans, 45 dk (Stres Yönetimi)	PSS - WEMWBS - MIQ ↑ AAQ-II ↑	Gi: - Gi: - Gi: + Gi: +	2. ay MLO ve AAQ-II kazanımlar devam etmiştir.	
Feros ve ark. (2013)	—	Ön Test, Araştırma Sorusu, Son Test ve Takip (3 ay)	Meme Jinekolojik Baş ve boyun Lenfoma Akciğer Mide	45 K= %75	25-77 51.8	-Esnekliliği arttırmak -Stresi, olumsuz duygularını azaltmak -Yaşam kalitesini arttırmak	ACT protokolü (araştırmacılar tarafından)	—	Bireysel 9 seans, 45dk.	DT ↓ Duygu durumu (DASS) DASS ↓ FACT ↑ FACT ↑ AAQ-II ↑	Gi: + Gi: + Gi: + Gi: +	3. ay bütün kazanımlar devam etmiştir.	
Ghasemi ve ark. (2016)	—	Ön Test ve Son Test	Meme Kanseri	24 K= %100	35-55 ?	ACT'in yaşam beklentisine etkisi (?)	ACT protokolü	Tedavi Olmayan	Grup 8 seans, 90dk.	CHS ↑	Gi: + GA: +	?	
Gonzalez-Fernandez ve ark. (2018)	✓	Ön Test ve Son Test	Meme Kanseri Diğer	66 K= %92	34-62 51.7	-Kanser hastalarının yaşadığı duygusal zorlukların azaltılmasında BA ve ACT'in karşılaştırılması	ACT protokolü (Hayes ve ark., 2014)	Davranışsal Aktivasyon Bekleme listesi	Grup 12 seans, 90dk.	AAQ-II ↑ HADS ↓ BADS ↓ EROS ↓	Gi: + GA: + Gi: + GA: + Gi: + GA: + Gi: + GA: + Gi: + GA: +	sadece kontrol grubuna kıyasla anlamı.)	
Hawkes ve ark. (2014)	✓	Ön Test, Son Test (6 ay) ve Takip (12. Ay)	Kalın Bağırsak Kanseri (kolorektal)	410 K= %46	18< 66.3	-Çoklu davranış değişimi müdahalesinin müdahalesinin (CanChange) psikolojik sonuçlara ve yaşam kalitesine etkisi	Sağlık koçluğu müdahalesi (ACT odaklı); Hayes ve ark., 1999) (telefon ile)	Normal Bakım	Bireysel 11 seans, ?	PTGI ↑ FACT-Sp ↑ AAQ-II ↑ MAAS ↑ BSI-18 ↑ FACT-C ↑	Gi: + GA: + Gi: + GA: + Gi: + GA: - Gi: + GA: - Gi: + GA: -	6. ve 12. ay GI kazanımlar devam etmiştir. GA farkı sadece PTGI için 12., diğerleri için 6. kadar devam etmiştir.	

Tablo 1 (devam)

Çalışma	Randomize Kontrol	Ölçüm	Kanser Türü	N	Yaş (Ortalık / Ort.)	Çalışma amacı	Tedavi/ Müdahale	Kontrol Grubu	Tedavi türü / Seans sayısı	Ölçüm Araçları	Sonuçlar	Değişimin Anlamlılık Düzeyi	Takip
Kangas ve ark. (2015)	-	Ön Test, Son Test ve Takip (1 ve 3 ay)	Beyin Tümörü	4 K=%75	?	-Beyin tümürlü yetişkinlerde kaygı ve depresyon düzeyimin azaltılmak	ACT temelli Beyin Tümörü müdahale çalışması (Hayes, 2004; Kangas ve McDonald, 2011)	-	Bireysel / 6 seans, 90dk.	Kaygı & Depresyon (SCID-DSM) Depresyon (BDI-II) Kaygı (STAI) Yaşantısal kaçınma (AAQ-9) Yaşam kalitesi (FACT)	BDI-II ↓ STAI ↓ SCID- DSM ↓ FACT ↑ AAQ-9 ↑	Gi: + Gi: + Gi: + Gi: +	1. ve 3. ay uç katılımcı için kazanımlar devam etmiştir
Lynch ve ark. (2014)	✓	Ön Test, Son Test (6 ay) ve Takip (12. ay)	Kalın Bağırsak Kanseri (Kolonrektal)	410 K=%46	%74 > 60yaş	-ACT temelli telefon destekli çoklu davranış değişimi müdahalesinin (CanChance) kolorektal kanseri hastalarında etkinliğini değerlendirmek	ACT temelli çoklu davranış değişimi müdahalesi (Hayes, 2004; Hawkes ve ark., 2009) (telefon ile)	Normal Bakım	Bireysel / 11 seans, 31dk (ort)	Hareketsiz Yaşam tarzı -TV/Video izleme süresi -Ekran Süresi (TV, oyunlar, bilgisayar, videolar...)	Hareketsiz yaşam bütün kazanımlar devam etmiştir	Gi: + Gi: + Gi: + Gi: +	6. ve 12. ay bütün kazanımlar devam etmiştir
Martin ve ark. (2016)	-	Ön Test ve Son Test (3 ay)	N F Ebeveyn	14 K=%60 Amge=%80	12-21 16.9	-ACT'in NF1 hastalarında uyumluluğu -Ağrı ve ağrı ilişkili kaygı ve depresyon belirtilerinin azaltılması	ACT temelli, hasta ve ebeveyn odaklı atölye çalışması (Hayes ve ark., 1999)	-	Grup / 3 seans, 120dk. 1 seans telefon ile destek, 15-20 dk.	Ağrı (MBPI; VAS; PII) Kaygı (PASS-20) Depresyon (CES-D) Kabul (CPAQ-A; CPAQ-A- IPI; FDI - PAPIQ ↓ BDI ↓ BAI ↓	MBPI ↓ VAS ↓ PII - PASS-20 - CES-D - GI: - GI: - GI: - GI: - GI: - GI: - GI: - GI: -	3. ay kazanımlar devam etmiştir.	
Mohabbat-Bahar ve ark. (2015)	-	Ön Test ve Son Test	Meme Kanseri	30 K=%100	29-59 45.4	-Depresyon ve kaygı düzeylerinin azaltılması	ACT protokolü (Hayes ve ark., 1999)	Tedavi Olmayan	Grup / 8 seans, 90dk.	Belirtiler (PI; BSI; Depresyon (BDI) Kaygı (BAI)	PAPIQ ↓ BDI ↓ BAI ↓	Gi: + Gi: + Gi: +	?
Montazer ve ark. (2017)	-	Ön Test ve Son Test	Meme Kanseri	34 K=%100	25-60 ?	-ACT'in umut düzeyine etkisini değerlendirmek	ACT protokolü (?)	Tedavi Olmayan	Grup / 12 seans, 180dk.	Umut düzeyi (MHS)	MHS ↑	Gi: + Gi: +	?
Montesinos ve Luciano (2016)	-	Ön Test, Son Test ve Takip (1 ve 3 ay)	Meme Kanseri	12 K=%100	31-74 49.4	-ACT'in hastaların geri dönüş korkularına etkisini değerlendirmek	Kısıtlı ACT (Hayes ve ark., 2011)	Bekleme Listesi	Bireysel / 1 seans, 60 dk.	Geri dönüş korkusunun yoğunluğu yayınlığı Kaygı ve Depresyon (HADS) Kaygılı meşguliyet (MINIMAC) Kansere yönelik endişe (hipokondri) (IBQ)	Yoğunluk ↓ Yayınlık ↓ HADS ↓ MINIMAC ↓ IBQ -	Gi: + Gi: + Gi: + Gi: + Gi: +	Kazanımlar HADS için 1. ay; geri dönüş korkusunun yoğunluğu ve yayınlığı ile kaygılı meşguliyette 3. ay devam etmiştir

Tablo 1 (devam)

Çalışma	Randomize Kontrol	Ölçüm	Kanser Türü	N	Yaş (Aralık / Ort.)	Çalışma amacı	Tedavi/ Müdahale	Kontrol Grubu	Tedavi türü /Seans sayısı	Ölçüm Araçları	Sonuçlar	Değişimin Anlamlılık Düzeyi	Takip
Mosher ve ark. (2018)	✓	Ön Test, Son Test ve Takip (2 ve 3 ay)	Meme Kanseri	47	27-75	-ACT'in meme kanseri hatalarının belirlerine uygunluk ve etkinliğinin testi ile	ACT tedavi protokolü (Hayes ve ark., 2006) (telefon ile)	Eğitim/ Destek	Bireysel / 6 seans, 50-60dk.	Semptom yaygınlığı (MDAS) / Ağrı yaygınlığı (PROMIS) / Takennişlik belirtileri (FSI) / Uykü sorunları (PROMIS)	MDASI ↓ PROMIS — FSI ↓ PROMIS ↓	GI: + GA: ? GI: + GA: ? GI: + GA: ? GI: + GA: ?	2. ve 3. ay kazanımlar devam etmiştir.
Najvani ve ark. (2015)	-	Ön Test, Son Test ve Takip (1 ay)	Meme Kanseri	20	20-60	-Esneklği artırmak / -Depresyonu azaltmak	ACT protokolü (Hayes ve Strosahl, 2010)	Tedavi Olmayan	Grup / 8 seans, 120 dk.	Depresyon (BDI-II) / Psikolojik esneklik (AAQ-II)	BDI ↓ AAQ-II ↑	GI: + GA: + GI: + GA: +	1. ay bütün kazanımlar devam etmiştir.
Rost ve ark. (2012)	-	Ön Test ve Son Test (1. 2. ve 3. ay)	Yumurtalık (Ovarian) Kanseri	47	32-74	-Duygusal stresin ve kaçınmaların azaltılması / -ACT'in normal tedaviyle kıyaslanması	ACT protokolü (Hayes ve ark., 1999)	Normal Tedavi (bilşsel-davranışçı bileşenler)	Bireysel / 12 seans, 60 dk.	Depresyon (BDI-II) / Kaygı (BAI) / Stres (POMS) / Duygusal Kontrol (CECS) / Düşünceleri Bastırma (WBSI) / Bilişsel Kaçınma & Kabul (COPE) / Yaşam Kalitesi (FACT-G)	BDI-II ↓ BAI ↓ POMS ↓ CECS ↓ WBSI ↓ COPE ↓ FACT-G ↑	GI: + GA: + GI: + GA: + GI: + GA: + GI: + GA: + GI: + GA: + GI: + GA: + GI: + GA: +	1. 2. ve 3. ay bütün kazanımlar devam etmiştir.

DS: The Distress Thermometer, DASS: The Depression, Anxiety and Stress Scale, FACTI-Sp: The Functional Assessment of Chronic Illness Therapy-Spiritual Well-being, PTGI: Posttraumatic Growth Inventory, MAAS: The Mindful Attention Awareness Scale, AAQ-II: Acceptance and Action Questionnaire, WEMWBS: The Warwick-Edinburgh Well-being Scale, BSI: Brief Symptom Inventory, FACT-C: Functional Assessment of Cancer Therapy-Colorectal, CHS: Children's Hope Scale, STAI: Center for Epidemiological Studies Depression Scale, CAR: Concerns about Recurrence Scale, The Revised Impact of Events Scale, MBPI: Modified Brief Pain Inventory, PII: Pain Interference Index, VAS: Visual Analogue Scale, FDI: Functional Disability Index, CPAQ-A: Chronic Pain Acceptance Questionnaire-Adolescent Version, PASS-20: Pain Anxiety Symptoms Scale, CES-D: Center for Epidemiological Scales, Depression, PAPIQ: Parent Acceptance of Pediatric Illness Questionnaire, BSI: Brief Symptom Inventory, Klinik görüşme (SCID-DSM)—Major Depressive Disorder (MDD), Klinik görüşme (SCID-DSM)—kaygı bozuklukları, MHS: Miller Hope Scale, HADS: Hospital Anxiety and Depression Scale, MINIMAC: Mental Adjustment to Cancer Scale, IBQ: Illness Behavior Questionnaire, POMS: Profile of Mood States, CECS: Courtland Emotional Control Scale, WBSI: White Bear Thought Suppression Inventory, FACT-G: Functional Assessment of Cancer Therapy, BADS: Behavioral Activation for Depression Scale, MDASI: MD Anderson Symptom Inventory, FSI: Fatigue Symptom Inventory, K: Kadın, ? : Bilgi yok, ↑ : Artış, ↓ : Azalış, GI/GA: + Grup içi/Gruplar arası anlamlı, GI/GA: — Grup içi/Gruplar arası anlamlı. Not: AAQ-II için ↑ yönlü hareket psikolojik esnekliğin arttığını göstermektedir.

Örneklem Özellikleri

Çalışmaların örneklem özellikleri incelendiğinde yedi araştırmada (%47) sadece meme kanseri tanısı olan kişilerin araştırmaya dahil edildiği görülmektedir (Ghasemi ve ark., 2016; Gonzalez-Fernandez, Fernandez-Rodriguez, Paz-Caballero ve Perez-Alvarez, 2018; Mohabbat-Bahar ve ark., 2015; Montazer ve ark., 2017; Montesinos ve Luciano, 2016; Mosher ve ark., 2018; Najvani ve ark., 2015). İki araştırmada ise birden çok kanser türü olan kişiler (örn., meme, mide-bağırsak, jinekolojik, lösemi, lenfoma, baş ve boyun ve akciğer gibi) örneklemde yer almıştır (Arch ve Mitchell, 2016; Feros ve ark., 2013). Kalan çalışmalara bakıldığında ise, kalın bağırsak kanseri (kolorektal) (Hawkes ve ark., 2014 ve Lynch ve ark., 2014), nörofibromatozis (NF1) (Martin ve ark., 2016), beyin tümörü (Kangas ve ark., 2015), yumurtalık (ovarian) kanseri (Rost ve ark., 2012) üzerinde araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bir araştırmada katılımcıların hangi kanser türünde tanı aldıkları bilgisi paylaşılmamıştır (Datta ve ark., 2016).

Bu kapsamda incelenen çalışmalar aracılığıyla farklı türlerde kanser tanısı olan toplam 1200 kişiye ulaşılmış ve ACT temelli çeşitli müdahale programları uygulanmıştır. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisinin kadın ($N = 745$; %62) ve yaşları 18-75 ($Ort. = 49.8$) arasında değişen yetişkin katılımcılar olduğu gözlenmektedir. Sadece bir çalışmada 12-21 ($Ort. = 16.9$, $SS = 2.9$) yaş aralığındaki genç yetişkin bireylere yer verilmiştir (Martin ve ark., 2016).

Çalışmaların Amaçları

Değerlendirilen çalışmalar her ne kadar farklı amaçlara hizmet etse de bazı ortak konular etrafında toplandıkları görülmektedir. Psikolojik esnekliğin/kabulün artırılması (Arch ve Mitchell, 2016; Hawkes ve ark., 2014; Martin ve ark., 2016; Najvani ve ark., 2015) stresin ve olumsuz duyguların azaltılması (Datta ve ark., 2016; Feros ve ark., 2013; Gonzalez-Fernandez ve ark., 2018; Hawkes ve ark., 2014; Montesinos ve Luciano, 2016), iyilik halinin ve yaşam kalitesinin artırılması (Datta ve ark., 2016; Feros ve ark., 2013; Hawkes ve ark., 2014; Kangas ve ark., 2015; Rost ve ark., 2012), depresyon ve kaygı düzeylerinin düşürülmesi (Kangas ve ark., 2015; Martin ve ark., 2016; Mohabbat-Bahar ve ark., 2015; Najvani ve ark., 2015; Rost ve ark., 2012), ACT'nin tedaviye uygunluğunun ve etkinliğinin test edilmesi (Datta ve ark., 2016; Lynch ve ark., 2014; Martin ve ark., 2016; Montesinos ve Luciano, 2016; Mosher ve ark., 2018), hastalığın nüksetme (tekrarlama) kaygısının azaltılması (Arch ve Mitchell, 2016; Montesinos ve Luciano, 2016) hedeflenmiştir. Bunların yanı sıra yaşam beklentisinin (Ghasemi ve ark.,

2016) ve travma sonrası gelişim düzeyinin (Hawkes ve ark., 2014) artırılması, ağrı belirtisi ve yaygınlığının (Martin ve ark., 2016; Mosher ve ark., 2018), tükenmişlik düzeyinin ve uyku sorunlarının (Mosher ve ark., 2018) azaltılması ve davranışsal aktivasyon (Lynch ve ark., 2014) gibi belirtilerin ele alınması hedeflenmiştir.

Tedavi/ Müdahale Yöntemleri ve Süresi

Her ne kadar bazı çalışmalar içerik, süre ve yöntem açısından birbirinden farklı olsa da bütün araştırmalarda ACT odaklı müdahalelerin uygulandığı görülmektedir. İki araştırmada uygulanan protokolün kaynağına yönelik bilgi verilmeyen araştırmaların büyük çoğunluğunda Hayes ve çalışma arkadaşları (Hayes, 2004; Hayes ve ark., 2006; Hayes ve ark., 1999, 2011, 2014) tarafından farklı dönemlerde yayınlanan ACT tedavi içerikleri temel alınmıştır. Araştırmaların yedisinde (%47) grup temelli tedavi uygulanmış ve telefon destekli uygulanan üç araştırma (%20) dışındaki beş çalışmada (%33) yüz yüze tedavi yönteminden yararlanılmıştır (Bkz. Tablo 1).

Tedaviler seans sayıları ve içerik açısından değerlendirildiğinde bütün çalışmalar için seans sayıları 1-12 arasında değişmekle birlikte ortalama seans sayısı 7.9 ve ortalama süre 85 dakika şeklindedir. Üç araştırmanın diğerlerine nazaran seans sayısı olarak daha kısa süreli uygulamalar oldukları görülmektedir (1-4 seans; *Ort.* = 2.7 seans, 75 dk.). Bunlardan ilki olan Montesinos ve Luciano'nun (2016) çalışmasında meme kanseri hastalarında hastalığın tekrarlama korkusunu azaltmak amacıyla tek seanslık kısaltılmış bir ACT uygulaması gerçekleştirilmiştir. Müdahale kısmı değerlerin netleştirilmesi, kabul ve ayrışma bileşenlerinden oluşmaktadır. NF1 hastalarıyla yürütülen bir diğer kısa süreli çalışmada (Martin ve ark., 2016) üç seanstan oluşan ACT temelli hasta ve ebeveyn odaklı atölye çalışması gerçekleştirilmiştir. Temelde hastaların ağrılarıyla daha iyi başa çıkmalarını sağlamak hedeflenmiştir. Tedavi planı ergenlere uygun olacak şekilde düzenlenmiş ve farkındalık (mindfulness) temelli teknikler, değerlerle tutarlı hedefler, ayrışma ve kabul teknikleri, uzun ve kısa vadeli hedeflerin belirlenmesi gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Ebeveyn kısmında ise çocuklarının değerler doğrultusunda davranışlarını desteklemelerine ve onların ağrılarına yönelik hisleriyle başa çıkmalarına yardımcı olacak uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Üçüncü çalışma olan Datta ve arkadaşlarının çalışmasında (2016), Feros ve arkadaşlarının (2013) dört modüllü tedavi protokolünden faydalanılmıştır. Bu modüller, stresli duygu ve düşüncelerin farkındalığı, farkındalık temelli teknikler, bağlamsal benlik (stresli duygu ve düşüncelerden farklı bir benlik algısı) ve değerlerin belirlenmesi ve onlara yönelik davranışlardan oluşmaktadır.

Kalan diğer araştırmalarda tedavi süreleri ACT'nin altı temel bileşeni olan anda olmak, değerler, kabul, ayırışma, bağlamsal benlik, değerler doğrultusunda davranışları kapsayıcı şekilde 6-12 seans (*Ort.* = 9.2 seans, 88 dk.) arasında değişen uygulamalardan oluşmaktadır.

ACT'nin Farklı Sonuç Değişkenleri Üzerindeki Etkileri

Genel olarak, ACT'nin farklı kanser hastalarının çeşitli belirtileri, duygusal sorunları ve psikolojik esneklik ve kabul düzeyleri üzerindeki etkinliğinin hem bireysel hem de grup müdahaleleri ile test edildiği araştırmaların sonuçları farklı başlıklar altında detaylı olarak incelenmiştir.

Psikolojik esneklik ve kabul. Psikolojik esneklik kavramı ACT uygulamalarının temel hedefidir. Daha önce de belirtildiği gibi kanserle ilgili çalışmalarda bu konu önemlidir. Psikolojik esnekliğin yanı sıra hastalıkla ilgili duygu, düşünceler ve belirtilerin kabulü incelenen çalışmaların önemli bir kısmında öncelikli olarak değerlendirilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki bazı araştırmalarda psikolojik esneklik kavramı yerine kabul ya da yaşantısal kaçınma gibi terimlerin kullanıldığı görülmüştür (Kangas ve ark., 2015). Psikolojik esneklik kavramının öz bildirime dayalı AAQ-II, AAQ-9 (Hayes ve ark., 2004) kullanılarak ölçüldüğü ancak sadece bir çalışmada bir başa çıkma ölçeği olan COPE'un (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989) kabul alt ölçeği kullanılarak değerlendirildiği görülmektedir (Rost ve ark., 2012). Düşük puanlar psikolojik esneklikteki artışa işaret etmektedir.

Yalnızca Martin ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında hastaların kabul düzeylerinde bir değişim gözlenmezken, psikolojik esneklik düzeyini ölçümleyen toplam dokuz çalışmanın sekizinde (%89) ön ve son test ölçümlerine göre grup içinde belirlenen alanlarda anlamlı düzeyde artış gözlenmiş ve kazanımların 12 aya kadar devam ettiği aralıklı ölçümlerle gösterilmiştir (Arch ve Mitchell, 2016; Datta ve ark., 2016; Feros ve ark., 2013; Gonzalez-Fernandez ve ark., 2018; Hawkes ve ark., 2014; Kangas ve ark., 2015; Najvani ve ark., 2015; Rost ve ark., 2012). Kontrol grubu kullanan dört çalışmanın tamamında tedavi sonrası müdahale gruplarının psikolojik esneklik düzeyinde kontrol grubuna kıyasla anlamlı azalmalar gözlenmiş ve kazanımlar altı aya kadar sürmüştür (Gonzalez-Fernandez ve ark., 2018; Hawkes ve ark., 2014; Najvani ve ark., 2015; Rost ve ark., 2012). ACT'nin aktif bir tedaviyle karşılaştırmasına baktığımızda AAQ-II puanları bazında davranışsal aktivasyon müdahalesinden (Gonzalez-Fernandez ve ark.,

2018), normal bakımdan (kanseri anlamak, risk faktörlerini azaltmak, beslenme ve fiziksel aktiviteler hakkında bilgilendirici broşürler ve haber bülteni verilmesi) (Hawkes ve ark., 2014) ve COPE puanları bazında normal tedaviden (gevşeme egzersizi, problem çözme ve bilişsel yeniden yapılandırma gibi BDT bileşenleri) (Rost ve ark., 2012) son test ve takip değerlendirmelerinde anlamlı olarak daha etkili olduğu görülmüştür.

Psikolojik belirtiler. Çalışmaların önemli bir kısmında depresyon ($N = 9$, %60) ve kaygı ($N = 8$, %53) gibi duygusal sorunların yanı sıra hastalıkla ilişkili stresin azaltılması ($N = 4$, %27) önemli hedeflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 1’de görüldüğü üzere üç araştırma dışındaki diğer çalışmalarda, öz bildirim dayalı ve farklı araçlarla ölçülen bu belirtiler açısından ACT uygulamaları sonrasında müdahale grubu son test ölçümlerinde hem ön test ölçümlerine kıyasla hem de kontrol grubu ölçümlerine kıyasla anlamlı düzeyde azalmalar gözlenmiştir (Datta ve ark., 2016; Martin ve ark., 2016; Montesinos ve Luciano, 2016).

Depresyonu değerlendiren çalışmaların sekizinde (%89) ACT tedavisi sonrasında hastaların depresyon belirtileri anlamlı düzeyde azalmış ve kazanımlar üç aya kadar devam etmiştir (Arch ve Mitchell, 2016; Feros ve ark., 2013; Gonzalez-Fernandez ve ark., 2018; Kangas ve ark., 2015; Mohabbat-Bahar ve ark., 2015; Montazer ve ark., 2017; Najvani ve ark., 2015; Rost ve ark., 2012). Yanı sıra kontrol grubu kullanan beş araştırmanın dördünde (%80) ise depresyon düzeyleri açısından müdahale grubunda kontrol grubuna kıyasla anlamlı düzeyde azalma gözlenmiştir (Gonzalez-Fernandez ve ark., 2018; Mohabbat-Bahar ve ark., 2015; Najvani ve ark., 2015; Rost ve ark., 2012). Elde edilen kazanımlar tedavi sonrası üç aya kadar olan ölçümlerde sürmüştür. Hastaların kaygı düzeylerini değerlendiren sekiz çalışmanın yedisinde (%88) müdahale sonrası hastaların kaygı düzeylerinde anlamlı azalmalar gözlenirken, kazanımlar üç aylık takip ölçümlerinde sürmüştür (Arch ve Mitchell, 2016; Feros ve ark., 2013; Gonzalez-Fernandez ve ark., 2018; Kangas ve ark., 2015; Mohabbat-Bahar ve ark., 2015; Montazer ve ark., 2017; Rost ve ark., 2012). Kontrol grubu karşılaştırmalarında ise beş çalışmanın üçünde (%60) müdahale grubundaki hastaların kaygı düzeyleri kontrol grubundakilere kıyasla anlamlı şekilde azalmıştır (Gonzalez-Fernandez ve ark., 2018; Mohabbat-Bahar ve ark., 2015; Rost ve ark., 2012). Elde edilen kazanımlar üç aya kadar olan takip ölçümlerinde devam etmiştir. Stres faktörü için bakıldığında ölçüm yapılan çalışmaların tamamında ($N = 4$) hastaların stres düzeylerinde uygulama sonrası anlamlı azalmalar gözlenirken kazanımlar 12 aya kadar sürmüştür (Datta ve ark., 2016; Feros ve ark.,

2013; Hawkes ve ark., 2014; Rost ve ark., 2012). Ancak kontrol grubu olan iki çalışmanın sadece bir tanesinde gruplar arası farklar anlamlı bulunmuştur (Rost ve ark., 2012). Bu kazanımlar ise 3 aya kadar sürmüştür. Öte yandan, Datta ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında algılanan stres, Martin ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında ise kaygı ve depresyon düzeylerinde müdahale sonrası anlamlı farklar elde edilememiştir. Ayrıca, Montesinos ve Luciano'nun (2016) çalışmasında ACT grubunda kaygı, depresyon ve kaygılı meşguliyet düzeylerinde anlamlı azalmalar gözlenmiş ancak bekleme listesi kontrol grubunda (aktif tedavi grubundan sonra tedavi alacak grup) anlamlı farklar elde edilememiştir. Ek olarak kansere yönelik endişeli davranışlarda (hipokondriyak davranışlarda) hem ACT grubunda hem de bekleme listesi kontrol grubunda anlamlı bir fark gözlenmemiştir.

Yaşam kalitesi ve ilişkili değişkenler. Yaşam beklentisi, kalitesi, yaşamı anlama, kavrama ve yönetebilirlik ve yanı sıra umut düzeyi gibi değişkenler, derleme kapsamında değerlendirdiğimiz çalışmaların sekizi tarafından kanser tanısı olan kişilerde incelenen diğer önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. ACT tedavisi sonrası ön ve son test farklarına bakan sekiz çalışmanın tamamında hastaların yaşam kalitesi ve ilişkili değişkenler açısından anlamlı ilerlemeler gözlenmiştir (Arch ve Mitchell, 2016; Datta ve ark., 2016; Feros ve ark., 2013; Ghasemi ve ark., 2016; Hawkes ve ark., 2014; Kangas ve ark., 2015; Montazer ve ark., 2017; Rost ve ark., 2012). Ayrıca, takip değerlendirmelerinde kazanımların 12 aya kadar sürdüğü kaydedilmiştir (Hawkes ve ark., 2014). Sadece bir çalışmada ACT müdahalesi sonrasında hastaların yaşam kalitesi düzeylerinde ön ve son test (iki ay sonra) karşılaştırmalarında anlamlı ilerlemeler kaydedilmemiştir (Datta ve ark., 2016). Ancak aynı çalışmada sadece yaşamın anlamı düzeyinde son test ölçümünde ön teste göre anlamlı ilerleme görülmüştür. Grup farkları bakımından ise tedavi olmayan (Ghasemi ve ark., 2016 ve Montazer ve ark., 2017) ve normal tedavi (Rost ve ark., 2012) kontrol grubu kullanan üç çalışmada gruplar arası farkların son test ve altı aya kadar olan takip çalışmalarında anlamlı olduğu bulunmuştur. Yalnızca Hawkes ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında normal bakım kontrol grubu ile müdahale grubu arasında yaşam kalitesi düzeyi açısından fark gözlenmemiştir.

Kanserin nüksetme korkusu. Kanser tanısı olan hastalarda yaşanan hastalığın tekrarlayacağına yönelik endişelerin ve korkuların azaltılması iki çalışmanın temel hedeflerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arch ve Mitchell (2016) tarafından gerçekleştirilen ACT temelli grup müdahalesi sonrasında hastalığın tekrarlama korkusunda

tedavi öncesine göre son test ölçümlerde ve üç aylık takip değerlendirmesinde anlamlı azalmalar kaydedilmiştir. Tek seanslık bireysel müdahalenin uygulandığı diğer çalışmada ise hastalığın tekrar ortaya çıkma korkusunun yoğunluğu ve yaygınlığında müdahale sonrasında öncesine göre ve üç aylık takipte bekleme listesi kontrol grubuna göre anlamlı azalmalar gözlenmiştir (Montesinos ve Luciano, 2016).

Diğer belirtiler ve kazanımlar. Belirli başlıklar altında toparlanan ortak hedeflerin yanı sıra çalışmalar detaylı olarak incelendiğinde farkındalığın artırılması, hastalığın sebep olduğu ağrı, tükenmişlik, uyku sorunları ve hareketsiz yaşam tarzının (örn., TV izleme gibi) azaltılması ve travma sonrası gelişimin değerlendirilmesi gibi durumlar da tedavi hedefleri arasındadır.

Bireysel olarak gerçekleştirilen ACT müdahalesi sonrasında hastaların maneviyat (spirituality) ve travma sonrası gelişim düzeylerinde hem tedavi öncesine göre hem de normal bakıma kıyasla anlamlı ilerlemeler kaydedilmiştir (Hawkes ve ark., 2014). Aynı çalışmada tedavi sonrası ACT grubundaki hastaların farkındalık düzeylerinde ilerlemeler gözlenmiş, ancak normal bakım grubuna kıyasla fark anlamlı bulunmamıştır. Müdahale grubundaki kazanımlar altı ve 12 aylık takip değerlendirmesinde devam etmiş, ancak normal bakım grubuyla arasındaki fark sadece travma sonrası gelişim için 12 aya kadar devam etmiştir. Bu sonuçlara ek olarak, uygulanan ACT müdahalesi kanser hastalığının neden olduğu ağrı ve ilişkili diğer belirtileri, tükenmişliği ve uyku sorunlarını tedavi öncesine göre azaltmada ve kazanımların üç aya kadar sürmesinde etkili olmuştur (Martin ve ark., 2016; Mosher ve ark., 2018). Ayrıca, duygusal kontrol ve düşünceleri bastırma davranışlarının hem tedavi öncesine hem de normal tedaviye kıyasla anlamlı olarak azaldığı ve kazanımların üç aya kadar olan takip değerlendirmelerinde devam ettiği görülmüştür (Rost ve ark., 2012). Son olarak, hareketsiz yaşam tarzının tedavi öncesine göre anlamlı düzeyde azaldığı ancak normal bakımdan farklılaşmadığı ve elde edilen kazanımların 12 aya kadar olan takip değerlendirmelerinde devam ettiği kaydedilmiştir (Lynch ve ark., 2014).

TARTIŞMA

Derleme kapsamında farklı türde kanser tanısı olan hastaların yaşadıkları psikolojik belirtilerin hafifletilmesi amacıyla gerçekleştirilen ACT temelli müdahale çalışmalarına yönelik sistematik bir alan derlemesi gerçekleştirilmiştir. Ulusal ve uluslararası alan taraması sonrası değerlendirme kriterlerini karşılayan 15 çalışmada başta meme kanseri

olmak üzere diğer kanser türlerinde tanısı olan hastalara yönelik farklı süre, içerik ve yöntemlerde, grup, bireysel ve telefon bazında ACT temelli müdahalelerin uygulandığı görülmektedir.

Çalışmaların önemli bir kısmında hedeflere ulaşıldığı Tablo 1’de net bir şekilde görülmektedir. Uygulanan ACT müdahaleleri sonrasında bulgular bölümünde verilen bilgilerden hareketle, müdahale öncesine göre oransal olarak en yüksek kazanımlar sırasıyla yaşam kalitesi ve ilişkili değişkenlerde (yaşam beklentisi, yaşamı anlama, kavrama, yönetme ve umut düzeyi), stres, nüks endişesi, psikolojik esneklik, depresyon ve kaygı düzeylerinde gözlenmiştir. Müdahale gruplarında ise psikolojik esneklik, nüks endişesi, depresyon, yaşam kalitesi ve ilişkili değişkenler, kaygı ve stres düzeyleri açısından kontrol gruplarına kıyasla anlamlı ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu sıralama, eldeki çalışmalar ve değerlendirmeler neticesinde ACT temelli müdahalelerin kanser hastaları üzerinde en çok etkili olabileceği alanları açık bir şekilde göstermektedir. Bu faktörlere ek olarak, çalışmalarda hem tedavi öncesine hem de kontrol gruplarına kıyasla travma sonrası gelişim ve maneviyat düzeyinde artışlar, duygusal kontrol ve düşünceleri bastırma davranışlarında azalmalar gözlenmiştir. Tedavi öncesine kıyasla hastaların farkındalık düzeyinde artışın yanı sıra ağrı ve ilişkili belirtiler, tükenmişlik, uyku sorunları ve hareketsiz yaşam tarzında anlamlı azalmalar görülmüştür. Müdahaleler sonrasında elde edilen bütün kazanımlar tedavi öncesine göre ortalama olarak 4.1 ay, kontrol gruplarına kıyasla ortalama 5 ay süresince devam etmiştir.

Tedavi kazanımları 1-12 seanslık (*Ort.* = 7.9, 85 dk.) ACT müdahaleleri sonucunda gerçekleşmiştir. Her ne kadar toplam seans sayıları arasında önemli farklılıklar olsa da, ACT uygulamalarının en dikkat çekici özelliklerinden birisi olarak daha kısa süreli uygulamalarda dahi tedavi öncesine ve kontrol gruplarına kıyasla anlamlı düzeyde kazanımlara yol açması gösterilebilir. Montesinos ve Luciano’nun (2016) çalışmasında olduğu gibi bir seanslık bireysel uygulamalarda dahi kontrol grubuna kıyasla anlamlı ve etkili ilerlemeler elde edilebilmektedir. Bu yönüyle ACT, yaşam motivasyonlarını kaybetmekte ya da kaybetmiş ve tedavi açısından zamanı sınırlı olan kanser gibi bir hasta grubunda etkili ve alternatif bir tedavi ihtiyacını karşılayabilir. Ayrıca bulgular göstermektedir ki yaşam kalitesi ve ilişkili değişkenler açısından ACT müdahaleleri etkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Yakın bir süre önce bu çalışma ile benzer şekilde farklı türde kanser tanısı olan hastalara uygulanan ACT ile ilgili bir derleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Bulgular, ACT uygulamaları sonrasında kanser hastalarının yaşam kaliteleri ve

psikolojik esneklik belirtilerinin iyileşmesinin yanı sıra stres, duygusal rahatsızlıklar, fiziksel acı ve travmatik tepkilerde azalmalar olduğunu göstermiştir (Fashler ve ark., 2018).

Çalışmalar yöntemsel açıdan değerlendirildiğinde tamamında ön ve son test araştırma desenleri kullanılmış ancak, sadece dört çalışmanın randomize kontrollü olarak gerçekleştirildiği görülmüştür. Buna ek olarak dört çalışmada tedavi olmayan kontrol grubunun kullanıldığı (kontrol grubundaki katılımcıların hiç tedavi almadığı), sadece bir çalışmada bekleme listesi kontrol grubunun yer aldığı görülmektedir. Beş çalışmada ise herhangi bir kontrol grubuna yer verilmemiştir. Randomize kontrollü çalışmanın dışında sadece Rost ve arkadaşlarının (2012) çalışmasında bilişsel davranışçı bileşenlerden meydana gelen aktif bir tedavi kontrol grubu yer almaktadır. Bütün çalışmalarda ön test ve son test ölçümlerin yer alıyor olması sonuçlara duyulan güveni arttırmaktadır. Ancak yine de, özellikle kontrol grubunun yer almadığı ön test ve son test ölçümlerini kullanan çalışmalarda etkinin tedaviden mi, yoksa zamanla kendiliğinden bir gelişim ya da ortalamaya gerileme gibi diğer nedenlerden mi kaynaklandığını kestirmek zor olmaktadır (Cuijpers, Weitz, Cristea ve Twisk, 2017). Bu nedenle günümüzde randomize kontrollü çalışmalar, alan yazında bazı eleştiriler alıyor olsa da nedensel ilişkilerin açıklanmasında araştırma tasarımı olarak altın standarttır (Backmann, 2017).

Randomize kontrollü çalışmaların tasarım, uygulama, analiz ve raporlama süreçlerindeki kusurların, uygulanan müdahalenin etkisinin hafife alınmasına ya da abartılmasına yol açabileceği ileri sürülmekte ve bu nedenle Cochrane Collaboration tarafından 'yanlılık riski ölçüm aracı' (tool for assessing risk of bias) (Higgins ve ark., 2011) ve CONSORT tarafından 'akış şeması' ve 'kontrol listesi' (Schulz, Altman ve Moher, 2010) gibi araçlar önerilmektedir. Ancak, derlemedeki randomize çalışmalardan sadece birinde CONSORT akış şemasının kullanıldığı ve yanı sıra tedaviye bağlılık (fidelity) değerlendirmesinin raporlandığı görülmektedir (Mosher ve ark., 2018).

Araştırmalara örneklem özellikleri açısından bakıldığında kadınların erkeklerden daha fazla olduğu (%62) ve ağırlıklı olarak yetişkin bireylerden (*Ort.* = 49.8) oluştuğu görülmektedir. Sadece bir çalışmada 12-21 yaş aralığındaki ergen ve genç yetişkin bireyler yer almıştır (Martin ve ark., 2016). Çalışmaların yedisinde (%47) meme kanseri hastalarına yer verilmiştir. Bu durumun kanserle ilgili çalışmalarda yaygın olması ve yanı sıra kanser ya da kronik hastalıkların ileri yaşlarda daha çok gözlenen durumlar

olması, katılımcıların cinsiyet ve yaş dağılımlarının normal olduğu düşündürmektedir. Bu nedenle, ACT tedavilerinden elde edilen bu kazanımların kanser hastaları için önemli ölçüde geçerli ve genellenebilir bulgular olduğu söylenebilir.

Çalışmaların yöntemsel sınırlılıklarının ötesinde bu derlemenin kendisiyle de ilgili bazı kısıtlılıklar bulunmaktadır. Örneğin çalışmaya sadece Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlanmış araştırmalar dahil edilmiştir. Daha farklı diller ya da kültürlerdeki çalışmalar ACT uygulamalarının sonuçlarının genellenebilirliğine yönelik bilgiler sunabilir. Yanı sıra APA PsycNET gibi alandaki önemli bir veri tabanına erişimin olmamasından dolayı buradaki kaynaklar taranamamıştır. Ek olarak, tedaviden elde edilen sonuçların karşılaştırmaları istatistiki anlamlılık üzerinden yürütülmüştür. Anlamlılığın yanı sıra etki boyutuna yönelik karşılaştırmalar ve meta-analiz çalışmaları yukarıda sıralanan kazanımlara yönelik daha net bilgiler sunacaktır.

Sonuç olarak, ACT temelli müdahale yöntemleri yeni uygulanmakta olan bir tedavi yaklaşımı olarak, farklı türlerdeki kanser tanısı olan bireylerin psikolojik problemlerinin azaltılmasında etkili ve alternatif bir tedavi yöntemi olarak kendini göstermektedir. Çalışmalar her ne kadar olumlu sonuçlara işaret etse de, araştırma desenleri açısından sahip oldukları sınırlılıklar sonuçların net bir şekilde yorumlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle, aktif kontrol grubunun ya da en azından bekleme listesi ve tedavi olmayan kontrol grubu gibi grup karşılaştırmalarının yapılabileceği, örneklem seçiminde ve tedavi sürecinde randomizasyonun sağlandığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yanı sıra, elde edilen kazanımların daha uzun süreli takip edildiği çalışmalar ilgili kazanımların kalıcılığına yönelik daha net bilgiler sunacaktır.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynakça

- Arch, J. J. ve Mitchell, J. L. (2016). An Acceptance and Commitment Therapy (ACT) group intervention for cancer survivors experiencing anxiety at re-entry. *Psycho-Oncology*, 25(5), 610–615. <https://doi.org/10.1002/pon.3890>.
- Bach, P., Hayes, S. C. ve Gallop, R. (2012). Long term effects of brief Acceptance and Commitment Therapy for psychosis. *Behavior Modification*, 36, 165-181.
- Backmann, M. (2017). What's in a gold standard? In defence of randomised controlled trials. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 20(4), 513–523.
- Bluett, E. J., Homan, K. J., Morrison, K. L., Levin, M. E. ve Twohig, M. P. (2014). Acceptance and commitment therapy for anxiety and OCD spectrum disorders: An empirical review. *Journal of Anxiety Disorders*, 28(6), 612–624. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2014.06.008>.

- Bond, F. W., Hayes, S. C., Baer, R. A., Carpenter, K. M., Guenole, N., Orcutt, H. K., ... ve Zettle, R. D. (2011). Preliminary psychometric properties of the Acceptance and Action Questionnaire-II: A revised measure of psychological inflexibility and experiential avoidance. *Behavior Therapy*, 42(4), 676–688.
- Buki, L. P., Reich, M. ve Leahy, E. N. (2016). “Our organs have a purpose”: body image acceptance in Latina breast cancer survivors. *Psycho-Oncology*, 25(11), 1337–1342.
- Carver, C. S., Scheier, M. F. ve Weintraub, K. J. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.2.267>.
- Chen, S., Liu, J., Zhang, Z. ve Li, Z. (2017). Self-acceptance and associated factors among Chinese women with breast cancer. *Journal of Clinical Nursing*, 26(11–12), 1516–1523.
- Cuijpers, P., Weitz, E., Cristea, I. A. ve Twisk, J. (2017). Pre-post effect sizes should be avoided in meta-analyses. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 26(4), 364–368.
- Datta, A., Aditya, C., Chakraborty, A., Das, P. ve Mukhopadhyay, A. (2016). The potential utility of Acceptance and Commitment Therapy (ACT) for reducing stress and improving wellbeing in cancer patients in Kolkata. *Journal of Cancer Education*, 31(4), 721–729. <https://doi.org/10.1007/s13187-015-0935-8>.
- De la Torre-Luque, A., Gambara, H., López, E. ve Cruzado, J. A. (2015). Psychological treatments to improve quality of life in cancer contexts: A meta-analysis. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 16(2), 211–219. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2015.07.005>.
- Dunne, S., Mooney, O., Coffey, L., Sharp, L., Timmons, A., Desmond, D., ... ve Gallagher, P. (2017). Self-management strategies used by head and neck cancer survivors following completion of primary treatment: A directed content analysis. *Psycho-Oncology*, 26(12), 1–7. <https://doi.org/10.1002/pon.4447>.
- Faraji, J., Mahdavi, A., Samkhaniyan, E., Asadi, S. H. ve Dezhkam, N. (2015). A review of the effectiveness of cognitive-behavioral group therapy on the reduction of body image concern in patients with breast cancer. *Journal of Medicine and Life*, 8(4), 82–86.
- Fashler, S. R., Weinrib, A. Z., Azam, M. A. ve Katz, J. (2018). The use of Acceptance and Commitment Therapy in oncology settings: A narrative review. *Psychological Reports*, 121(2), 229–252.
- Feros, D. L., Lane, L., Ciarrochi, J. ve Blackledge, J. T. (2013). Acceptance and Commitment Therapy (ACT) for improving the lives of cancer patients: a preliminary study. *Psycho-Oncology*, 22(2), 459–464. <https://doi.org/10.1002/pon.2083>.
- Forman, E. M., Shaw, J. A., Goetter, E. M., Herbert, J. D., Park, J. A. ve Yuen, E. K. (2012). Long-term follow-up of a randomized controlled trial comparing Acceptance and Commitment Therapy and Standard Cognitive Behavior Therapy for anxiety and depression. *Behavior Therapy*, 43(4), 801–811. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2012.04.004>.
- Ghasemi, F., Dehghan, F., Farnia, V., Tatari, F. ve Alikhani, M. (2016). Effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy on life expectancy of female cancer patients at Tehran’s Dehshpour Institute in 2015. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, 17(8), 4113–4116. Erişim adresi: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27644670>.
- Gonzalez-Fernandez, S., Fernandez-Rodriguez, C., Paz-Caballero, M. D. ve Perez-Alvarez, M. (2018). Treating anxiety and depression of cancer survivors: Behavioral activation versus acceptance and commitment therapy. *Psicothema*, 30(1), 14–20. <https://doi.org/10.7334/psicothema2017.396>.
- Graham, C. D., Gouick, J., Krahé, C. ve Gillanders, D. (2016). A systematic review of the use of Acceptance and Commitment Therapy (ACT) in chronic disease and long-term conditions. *Clinical Psychology Review*, 46, 46–58. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.04.009>.

- Gregurek, R., Bras, M., Dordević, V., Ratković, A.S. ve Brajković, L. (2010). Psychological problems of patients with cancer. *Psychiatria Danubina*, 22(2), 227–30. Erişim adresi: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20562751>.
- Harris, R. (2016). *ACT'ı kolay öğrenmek: İlkeler ve ötesi için hızlı bir başlangıç*. (Kollektif çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Hawkes, A. L., Pakenham, K. I., Chambers, S. K., Patrao, T. A. ve Courneya, K. S. (2014). Effects of a multiple health behavior change intervention for colorectal cancer survivors on psychosocial outcomes and quality of life: A randomized controlled trial. *Annals of Behavioral Medicine*, 48(3), 359–370. <https://doi.org/10.1007/s12160-014-9610-2>.
- Hawkes, A. L., Pakenham, K. I., Courneya, K. S., Gollschewski, S., Baade, P., Gordon, L. G., ... ve Chambers, S. K. (2009). A randomised controlled trial of a tele-based lifestyle intervention for colorectal cancer survivors ('CanChange'): Study protocol. *BMC Cancer*, 9(1), 1-8.
- Hayes, S. C. (2004). Acceptance and commitment therapy, relational frame therapy, and the third wave of behavioral and cognitive therapies. *Behavior Therapy*, 35(4), 639-665.
- Hayes, S. C., Strosahl, K., Wilson, K. G., Bissett, R. T., Pistorello, J., Toarmino, D., ... McCurry, S. M. (2004). Measuring experiential avoidance: A preliminary test of a working model. *Psychological Record*, 54(4), 553–578. <https://doi.org/10.1007/BF03395492>.
- Hayes, S. C., Luoma, J. B., Bond, F. W., Masuda, A. ve Lillis, J. (2006) Acceptance and commitment therapy: Model, processes and outcomes. *Behavior Research and Therapy*, 44(1),1–25. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.06.006>.
- Hayes, S. C. ve Strosahl, K. D. (2010). *A practical guide to acceptance and commitment therapy*. New York: Springer.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. ve Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behaviour change*. New York: The Guilford Press.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. ve Wilson, K. G. (2011). *Acceptance and Commitment Therapy: The process and practice of mindful change*. New York: Guilford.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. ve Wilson K. G. (2014). *Terapia de aceptación y compromiso. Proceso y práctica del cambio consciente (Mindfulness)*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- Heins, M. J., Korevaar, J. C., Rijken, P. M. ve Schellevis, F. G. (2013). For which health problems do cancer survivors visit their General Practitioner? *European Journal of Cancer*, 49(1), 211–218. <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2012.07.011>.
- Higgins, J. P. T., Altman, D. G., Gøtzsche, P. C., Jüni, P., Moher, D., Oxman, A. D., ... Sterne, J. A. C. (2011). The Cochrane Collaboration's tool for assessing risk of bias in randomised trials. *BMJ*, 343, 1-9. <https://doi.org/10.1136/bmj.d5928>.
- Hulbert-Williams, N. J., Storey, L. ve Wilson, K. G. (2015). Psychological interventions for patients with cancer: Psychological flexibility and the potential utility of Acceptance and Commitment Therapy. *European Journal of Cancer Care*, 24(1), 15–27.
- Johns, S. A., Brown, L. F., Beck-Coon, K., Monahan, P. O., Tong, Y. ve Kroenke, K. (2016). Randomized controlled pilot study of mindfulness-based stress reduction for persistently fatigued cancer survivors. *Psycho-Oncology*, 24(8), 885-893.
- Kamińska, M., Ciszewski, T., Bronikowska, A., Ferańska, M., Pawlak-Warszawska, A. ve Paśnik, E. (2014). Acceptance of the illness and the quality of life of patients with breast cancer. *Polish Journal of Public Health*, 124(1), 5–9.
- Kangas, M. ve McDonald, S. (2011) Is it time to act? The potential of acceptance and commitment therapy for psychological problems following acquired brain injury. *Neuropsychological Rehabilitation*, 21(2), 250–276.

- Kangas, M., McDonald, S., Williams, J. R. ve Smee, R. I. (2015). Acceptance and commitment therapy program for distressed adults with a primary brain tumor: A case series study. *Supportive Care in Cancer*, 23(10), 2855–2859. <https://doi.org/10.1007/s00520-015-2804-8>.
- Köhle, N., Drossaert, C. H. C., Jaran, J., Schreurs, K. M. G., Leeuw, I. M. V. ve Bohlmeijer, E. T. (2017). User-experiences with a web-based self-help intervention for partners of cancer patients based on acceptance and commitment therapy and self-compassion: A qualitative study. *BMC Public Health*, 17(1), 225. <https://doi.org/10.1186/s12889-017-4121-2>.
- Liberati, A., Altman, D. G., Tetzlaff, J., Mulrow, C., Gøtzsche, P. C., Ioannidis, J. P. A., Moher, D. (2009). The PRISMA statement for reporting systematic reviews and meta-analyses of studies that evaluate health care interventions: Explanation and elaboration. *PLoS Medicine*, 6(7), e1000100.
- Linden, W. ve Girgis, A. (2012). Psychological treatment outcomes for cancer patients: What do meta-analyses tell us about distress reduction? *Psycho-Oncology*, 21(4), 343–350. <https://doi.org/10.1002/pon.2035>.
- Lynch, B. M., Courneya, K. S., Sethi, P., Patrao, T. A. ve Hawkes, A. L. (2014). A Randomized controlled trial of a multiple health behavior change intervention delivered to colorectal cancer survivors. *Cancer*, 120(17), 2665–2672. <https://doi.org/10.1002/cncr.28773>.
- Martin, S., Wolters, P. L., Toledo-Tamula, M. A., Schmitt, S. N., Baldwin, A., Starosta, A., ... Widemann, B. (2016). Acceptance and Commitment Therapy in youth with neurofibromatosis type 1 (nfl) and chronic pain and their parents: A pilot study of feasibility and preliminary efficacy. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 170(6), 1462–1470. <https://doi.org/10.1002/ajmg.a.37623>.
- Miovic, M. ve Block, S. (2007). Psychiatric disorders in advanced cancer. *Cancer*, 110(8), 1665–1676. <https://doi.org/10.1002/cncr.22980>.
- Mohabbat-Bahar, S., Maleki-Rizi, F., Akbari, M. E. ve Moradi-Joo, M. (2015). effectiveness of group training based on Acceptance And Commitment Therapy on anxiety and depression of women with breast cancer. *Iranian Journal of Cancer Prevention*, 8(2), 71–76.
- Montazer, A., Nemati, F., Dehghani, F. ve Fallah, T. (2017). Efficacy of Acceptance and Commitment Therapy on breast cancer female patients' hope. *Iranian Journal of Cancer Prevention*, 10(2). <https://doi.org/Artn E552610.5812/Ijcp.5526>.
- Montesinos, F. ve Luciano, C. (2016). Acceptance of relapse fears in breast cancer patients: Effects of an ACT-based abridged intervention. *Psicooncología*, 13(1), 7-21.
- Mosher, C. E., Secinti, E., Li, R. H., Hirsh, A. T., Bricker, J., Miller, K. D., ... Johns, S. A. (2018). Acceptance and commitment therapy for symptom interference in metastatic breast cancer patients: a pilot randomized trial. *Supportive Care in Cancer*, 26(6), 1993–2004. <https://doi.org/10.1007/s00520-018-4045-0>.
- Najvani, B. D., Neshatdoost, H. T., Abedi, M. R. ve Mokarian, F. (2015). The effect of acceptance and commitment therapy on depression and psychological flexibility in women with breast cancer. *Zahedan Journal of Research in Medical Sciences*, 17(4), 2383-2894).
- Nenova, M., Morris, L., Paul, L., Li, Y., Applebaum, A. ve DuHamel, K. (2013). Psychosocial interventions with cognitive-behavioral components for the treatment of cancer-related traumatic stress symptoms: A review of randomized controlled trials. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 27(3), 258–284. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.27.3.258>.
- Ogden, J. (2016). HIV ve kanser: hastalık sürecinde psikoloji. G. Dirik (Ed.), *Sağlık psikolojisi kitabı* içinde (s. 369–390). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Peoples, A. R., Garland, S. N., Perlis, M. L., Savard, J., Heckler, C. E., Kamen, C. S., ... Roscoe, J. A. (2017). Effects of cognitive behavioral therapy for insomnia and armodafinil on quality of life in cancer survivors : a randomized placebo-controlled trial, *Journal of Cancer Survivorship*, 11(3) 401–409. <https://doi.org/10.1007/s11764-017-0597-0>.

- Politi, M. C., Enright, T. M. ve Weihs, K. L. (2007). The effects of age and emotional acceptance on distress among breast cancer patients. *Supportive Care in Cancer*, 15(1), 73–79.
- Ream, E., Gargaro, G., Barsevick, A. ve Richardson, A. (2015). Management of cancer-related fatigue during chemotherapy through telephone motivational interviewing: Modeling and randomized exploratory trial. *Patient Education and Counseling*, 98(2), 199–206. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2014.10.012>.
- Rost, A. D., Wilson, K., Buchanan, E., Hildebrandt, M. J. ve Mutch, D. (2012). Improving psychological adjustment among late-stage ovarian cancer patients: Examining the role of avoidance in treatment. *Cognitive and Behavioral Practice*, 19(4), 508–517. <https://doi.org/DOI 10.1016/j.cbpra.2012.01.003>.
- Schulz, K. F., Altman, D. G. ve Moher, D. (2010). CONSORT 2010 Statement: updated guidelines for reporting parallel group randomised trials. *BMC Medicine*, 8, 1-9. <https://doi.org/10.1136/bmj.c332>.
- Spencer, J. C. ve Wheeler, S. B. (2016). A systematic review of Motivational Interviewing interventions in cancer patients and survivors. *Patient Education and Counseling*, 99(7), 1099–1105. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2016.02.003>.
- Swain, J., Hancock, K., Hainsworth, C. ve Bowman, J. (2013). Acceptance and Commitment Therapy in the treatment of anxiety: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 33(8), 965–978. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2013.07.002>.
- Şencan, İ. ve Keskinliç, B. (Ed.). (2017). *Türkiye kanser istatistikleri*. Ankara: Türkiye Halk Sağlığı Kurumu.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *Ölüm nedeni istatistikleri, 2017*. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27620>
- Veehof, M. M., Oskam, M. J., Schreurs, K. M. G. ve Bohlmeijer, E. T. (2011). Acceptance-based interventions for the treatment of chronic pain: A systematic review and meta-analysis. *Pain*, 152(3), 533–542. <https://doi.org/10.1016/j.pain.2010.11.002>.
- Watson, M., White, C., Lynch, A. ve Mohammed, K. (2017). Telephone - delivered individual Cognitive Behavioural Therapy for cancer patients : An equivalence randomised trial. *Psycho-Oncology*, 26(3), 301–308. <https://doi.org/10.1002/pon.4338>.
- Wooten, A. C., Meyer, D., Abbott, J.-A. M., Chisholm, K., Austin, D. W., Klein, B., ... Costello, A. J. (2016). An online psychological intervention can improve the sexual satisfaction of men following treatment for localized prostate cancer: outcomes of a Randomised Controlled Trial evaluating My Road Ahead. *Psycho-Oncology*, 26(7), 975–981. <https://doi.org/10.1002/pon.4244>.
- World Health Organisation. (2018). *The top 10 causes of death*. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>
- Xiao, F., Song, X., Chen, Q., Dai, Y., Xu, R., Qiu, C. ve Guo, Q. (2016). Effectiveness of psychological interventions on depression in patients after breast cancer surgery: A meta-analysis of randomized controlled trials. *Clinical Breast Cancer*, 17(3), 171–179. <https://doi.org/10.1016/j.clbc.2016.11.003>.
- Yaman, Ş. ve Ayaz, S. (2016). Psychological problems experienced by women with gynecological cancer and how they cope with it: A phenomenological study in Turkey. *Health and Social Work*, 41(3), 173–181. <https://doi.org/10.1093/hsw/hlw030>.
- Yastibaş, C. ve Dirik, G. (2018). Kanser ve farkındalık temelli müdahale programları: sistematik derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 10(3), 375-393.
- Yavuz, K. F. (2015). Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT): Genel bir bakış. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry Special Topics*, 8(2), 21-27.

TANIM

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology, İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü tarafından 1956 yılından beri yayınlanan, açık erişimli, hakemli ve uluslararası bilimsel bir dergidir. Yılda iki kere, Haziran ve Aralık aylarında yayınlanır. Dergi Türkçe ve İngilizce makalelere açıktır.

AMAÇ VE KAPSAM

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology, temel ve uygulamalı alanların ürettiği bilgilerin birbirini beslemesine izin veren bir yayın platformu olma amacını taşımaktadır. Bu çerçevede gerek psikolojinin bütün alt alanlarındaki araştırmalara; gerekse Bilişsel Bilimler, Sinir Bilim, Genetik, Psikiyatri, Geriatri, Eğitim Bilimleri, İletişim Bilimleri, Antropoloji gibi alanları kapsayan disiplinler arası çalışmalara açıktır.

Derginin hedef kitesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşları oluşturur.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi niceliksel ya da niteliksel yöntem kullanan görgül araştırmalara öncelik verir. Bunun yanında derleme makaleler ile kitap değerlendirmelerine de yer verir. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği, derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır.

YAYIN DİLİ

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Genel İlkeler

- 1- Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.
- 2- Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.
- 3- Makale Dergiye gönderildikten sonra tüm yazarların yazılı izni olmaksızın yazarlardan hiçbirinin ismi yazar listesinden silinemez; yeni bir isim yazar olarak eklenemez; yazar sırası değiştirilemez.

- 4- Gönderilen makale genel olarak bilimsel standartlara ve biçimsel esaslara uygun ise hakem değerlendirmesine gönderilir. Uygun görülmeyen çalışmalar yazar(lar)a geri gönderilerek yeniden düzenlenmesi istenir ve yazar(lar)ın makaleyi yeniden göndermesi durumunda eğer gerekli düzenlemeler yapılmışsa hakem değerlendirme süreci başlatılır. Bu konularda karar hakkı editör(ler)e veya editör tarafından gerekli görülen durumlarda yayın kuruluna aittir.
- 5- Hakem süreçlerinde çift taraflı kör değerlendirme sistemi kullanılır.
- 6- Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.
- 7- Eğer gönderilen çalışma, daha önce bir kongrede sunulmuş ya da yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise yazar tarafından dipnot olarak bildirilmelidir. Makalede kullanılan veriler daha önce yayınlanan başka bir makalede kullanılmışsa bu bilgi de belirtilmelidir.
- 8- Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.
- 9- Yazarlar İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazarların veya varsa yazarların işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesizin kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır.

Yazar(ların) Sorumlulukları

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazar(ların) sorumluluğundadır. Yazar(lar) makaleyi gönderdikleri zaman orijinal olduğu; daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı; başka bir yer veya bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmadığı konusunda teminat vermiş sayılırlar.

Telif gerektiren materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Gerekli izinlerin alınıp alınmadığından yazar(lar) sorumludur. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir.

"Yazar" yayınlanan bir araştırmanın fikri çerçevesini ortaya koyan, çalışmayı planlayan, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan; yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan kimse(ler)dir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır veya yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir.

YAZARLARA BİLGİ

Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun yöneticiliği tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan kişilere (teknik destek, materyal veya finansman sağlama, genel rehberlik vb.) istenirse dipnotta yer alacak şekilde teşekkür edilir.

Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını temliknamede imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Belirtilmediği durumda soyadına göre alfabetik sıra kullanılır. Bütün yazarlar araştırma sonucunu ya da bilimsel kararı etkileyebilecek finansal ilişkileri ve çıkar çatışmasını açıklamalıdır.

Yazar(lar) editör tarafından gönderilen hakem raporları doğrultusunda gereken düzenlemeleri incelemek ve dikkate almak ile yükümlüdür. Yeniden düzenlenmiş makaleyi ve yapılan/yapılmayan düzenlemeleri gerekçelerini de yazarak bir liste halinde editöre göndermelidir.

Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyuğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

YAZARLARA BİLGİ

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

AÇIK ERIŞİM İLKESİ

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Pscyhology, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Ayrıca Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği de dikkate alınır. Türk Psikologlar Derneği üyesi olan yazarlar aynı zamanda Türk Psikologlar Derneği Etik Kuruluna karşı da sorumludur.

Araştırma Etiği

Psikoloji Çalışmaları - Studies in Psychology araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştan gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığının belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Makale gönderimi online olarak ve <http://sp.istanbul.edu.tr> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı [Telif Hakkı Anlaşması Formu](#) eklenerek gönderilmelidir.

1. Web sayfası üzerinden başvuruyu gerçekleştiren yazar, değerlendirme ve yayın süreci boyunca iletişim kurulacak kişidir.
2. Makale taslağının hazırlanışı için MS Office Word programı ve .doc ya da .docx dosya formatı kullanılmalıdır. Tüm taslak; A4 sayfa boyutlarında, kenar boşlukları 3'er cm, yazı tipi 12 punto büyüklüğünde Times New Roman ve çift satır aralığı olacak şekilde düzenlenmelidir.
3. Makale taslağı -yazar(lar)a dair hiçbir kişisel bilgi bulunmamasına özen gösterilerek- şu sırayla hazırlanmalıdır:
 - 3.1. İlk sayfada en fazla 300 kelimelik bir makale özeti ve özetin altında 3-6 adet anahtar kelime olmalıdır.
 - 3.2. İkinci sayfada İngilizce özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır.

- 3.3. Üçüncü sayfada 800-950 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce genişletilmiş özet Türkçe makaleler için zorunludur. İngilizce makaleler için genişletilmiş özet istenmez.
- 3.4. Geniş özeti takiben yeni sayfadan itibaren makalenin ana metni, makalenin başlığıyla başlamalıdır. Başlığın altına parantez içinde kısa başlık yazılmalıdır.
- 3.5. Araştırma makaleleri giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerini içermelidir. Giriş bölümüne ayrıca giriş başlığı yazılmasına gerek bulunmamaktadır.
- 3.6. Derleme makalelerde konunun çerçevesini çizen bir giriş bölümü (giriş başlığı yazılmaksızın) ve bir tartışma bölümü yer almalıdır.
- 3.7. Bunların dışında yazar(lar), metnin akışında uygun gördükleri gibi başlık ve alt başlıklar oluşturabilir. Başlıklandırmada numara ya da harf sistemi kullanılmamalı, bunun yerine APA 6 versiyonundaki başlıklandırma sisteminden yararlanılmalıdır.
- 3.8. Ana metin içinde şekil ve tabloların yer alması gereken yerler, şekil ve tablo numaraları belirtilerek işaretlenmelidir (“Şekil 3. Buraya Yerleştirilmelidir” gibi). Tablolar APA 6 formatına göre hazırlanmalıdır.
- 3.9. Ana metinden sonra kaynakça kısmı ayrı bir sayfada başlamalıdır. Kaynakça, APA 6 formatı uyarınca düzenlenmeli ve dikkatlice kontrol edilmelidir. Kaynaklar, yazar soy ismine göre alfabetik sırayla sıralanmalıdır. Kaynakçada geçen her kaynak ana metinde, ana metinde geçen her atıf kaynakçada yer almalıdır.
- 3.10. Kaynakçadan sonra her biri ayrı bir sayfada olmak üzere sırasıyla şekil ve tablolar -başlıkları ve varsa açıklamalarıyla birlikte- yer almalıdır.
4. Makale taslağında Word programının “yazım denetimi” dışında -özellikle otomatik numaralandırma gibi- hiçbir otomatik metin düzenleme özelliği kullanılmamalıdır.
5. Makalelerin hakem sürecinden geçtikten sonraki nihai hali yayınlanmak üzere yukarıda açıklandığı gibi düzenlenmelidir. Özette önce, bir kapak sayfasına makalenin başlığı, yazar(lar) ın ismi(isimleri), unvanları, kurum bilgileri, telefon, faks numaraları, e-mail adresleri eklenmelidir. Yazarların var ise teşekkür gibi notları dipnot olarak eklenerek Word belgesi şeklinde doğrudan baş editöre gönderilmelidir.
6. Yayın evinden gelen yayının öncesi onay kopyası, iletilen yazarla paylaşılr ve belirtilen süre içinde kontrol edilip dizgi hataları varsa rapor edilmesi istenir. Yazar(lar)ın kontrol ettiği bu kopya, dizgi hataları varsa düzeltildikten sonra editöryal ekibin son onayından geçerek yayınlanır.
7. Psikolojide ya da yakın alanlarda akademik çalışmalar yapmış tüm öğretim üyeleri Psikoloji Çalışmaları'nın hakemi olabilir. Hakemlik başvurusu için akademik özgeçmişinizi, baş editöre (sp@istanbul.edu.tr) gönderebilirsiniz.

Referans Stili ve Formatı

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Pscyhology, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak stilinin 6. edisyonunu benimser. APA 6. Edisyon hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıdaki örneklerdeki gibi gösterilmelidir.

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir. Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Sayiner ve Demirci, 2007, s. 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Ailen, Ciambriune ve Welch 2000, s. 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Çavdar ve ark., 2003)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Türkçe Kitap

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8.bs). Ankara: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* (A. Kotil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

c) Editörlü Kitap

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

d) Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Ankara: Total Bilişim.

e) İngilizce Kitap

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) Türkçe Makale

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayımlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semerçioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri**a) Türkçe Tezler**

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Ticari Veritabanında Yer Alan Yüksek Lisans Ya da Doktora Tezi

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9943436)

c) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from: Retrieved from <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

d) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

e) Dissertations Abstracts International'da Yer Alan Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

f) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: [http://ab2015.anadolu.edu.tr /index.php?menu=5&submenu=27](http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27)

h) Düzenli Olarak Online Yayınlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593-12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayınlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoğlu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134-140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özsevgeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). 'Unutma' notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepf: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Wikipeidi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi
Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). Runaways [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - Makalenin türü
 - Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - İstatistik kontrolünün yapıldığı (araştırma makaleleri için)
 - İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
 - Kaynakların APA6'ya göre belirtildiği

- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Makale kapak sayfası:
 - Makalenin kategorisi
 - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni dosyasında olması gerekenler:
 - Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - Özetler 200-300 kelime Türkçe ve 200-300 kelime İngilizce
 - Anahtar Kelimeler: 3-6 adet Türkçe ve 3-6 adet İngilizce
 - Makale Türkçe ise, İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
 - Makale ana metin bölümleri
 - Finansal Destek (varsa belirtiniz)
 - Çıkar Çatışması (varsa belirtiniz)
 - Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - Kaynaklar
 - Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör : Doç. Dr. İlknur Özalp Türetgen
ilknuroz@istanbul.edu.tr
sp@istanbul.edu.tr

Yönetici Editörler : Büşra Alparslan
busra.alparslan@istanbul.edu.tr
Nermin Taşkale
nermin.taskale@istanbul.edu.tr

Tel : + 90 212 455 57 00
Adres : İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Psikoloji Bölümü
İstanbul Üniversitesi
Ordu Cad. No. 196,
34459 Laleli
İstanbul - Türkiye

DESCRIPTION

Studies in Pscyhology-Psikoloji Çalışmaları is an open access, peer-reviewed, scholarly, international journal published biannually in June and December. It has been an official publication of by Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Pscyhology since 1956. The manuscripts submitted for publication in the journal must be scientific and original work in Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Studies in Pscyhology-Psikoloji Çalışmaları aims to be a platform that enables knowledge generated within the fundamental and applied fields of psychology support each other. Within this frame, it welcomes both research articles from all sub fields of psychology and inter disciplinary studies covering fields such as cognitive sciences, neurology, genetics, psychiatry, geriatry, educationinal sciences, communication sciences and antropology.

The target group of the journal consists of academicians, researchers, professionals, students, related professional and academic bodies and institutions.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal gives priority to empirical research articles using quantitative or qualitative methods. Besides, it includes review articles and book reviews. The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal.

LANGUAGE

The language of the journal is both Turkish and British English.

General Principles

- 1- Only those manuscripts that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation. Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.
- 2- Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

INFORMATION FOR AUTHORS

- 3- Changing the name of an author (omission, addition or order) in manuscript submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.
- 4- Submitted manuscript which is conformed with the scientific standards and principles of formatting is sent to peer review. Manuscript considered non-conforming is returned to the author(s) and revision is requested. In case that the author(s) resubmits the manuscript having done all the required revisions, peer review process starts once again. Decision regarding all these editorial processes belong to the editor(s) or editorial board when regarded necessary.
- 5- Double blind peer review is used.
- 6- Rejected manuscripts, pictures and photos are not returned to author(s).
- 7- In case that the submitted manuscript was presented as a conference proceeding or produced from a master thesis or doctoral dissertation, it should be indicated in the footnote by the author. If the data in the manuscript was used in a previously published article, it must be indicated as well.
- 8- All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.
- 9- Authors agree that ISTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the manuscript is in accordance with scientific and ethical standards and rules. Submitting their manuscripts, authors are deemed to ensure that submitted work is original and certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language.

Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. It is authors' responsibility to get necessary permissions. Applicable copyright laws and conventions must be followed.

The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". All the authors of a submitted manuscript must have

INFORMATION FOR AUTHORS

direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) must meet all these criteria described above.

Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the signed [Copyright Agreement Form](#). If not indicated, alphabetical order according to surnames is used. All authors must disclose all issues concerning financial relationship and conflict of interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

Author(s) are to take into consideration the required revisions in accordance with the review reports sent by the editor. Author(s) must send the rearranged article to the editor together with the list of done/undone revisions writing the reasons.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by editor-in-chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor in chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

INFORMATION FOR AUTHORS

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

OPEN ACCESS STATEMENT

Psikoloji Çalışmaları-Studies in Psychology is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

The articles in Psikoloji Çalışmaları-Studies in Psychology are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>).

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Studies in Psychology - Psikoloji Çalışmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World

Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Additionally, Ethics Codes of Turkish Psychological Association is taken into consideration. Authors who are members of Turkish Psychological Association are accountable to the Ethical Committee of Turkish Psychological Association.

Research Ethics

Studies in Pscyhology - Psikoloji Çalışmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and ransparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

Manuscript is to be submitted online via <http://sp.istanbul.edu.tr> and it must be accompanied by a cover letter indicating that the manuscript is intended for publication, specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). In addition, [Copyright Agreement Form](#) that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The author who submitted the manuscript online becomes the corresponding author for the evaluation and publication process.
2. MS Office Word in either .doc or .docx file formats should be used for the manuscript preparation. Entire manuscript should be A4 paper sized with 3 cm page margins, 12 pt. Times New Roman and double spaced.
3. Manuscript that does not include any author information should be prepared as follows:
 - 3.1. The first page should include a summary (at most 300 words) and 3-6 keywords beneath it.
 - 3.2. The second page should be composed of the English translation of abstract and keywords.
 - 3.3. The third page should include an extended abstract in English (800-950 words). Extended abstract in English is mandatory for the manuscripts in Turkish. It is not required for the manuscript is in English.
 - 3.4. The main text with title of the manuscript should start on the page following the abstracts/ extended abstract. Running head, in parentheses, should be written under title.
 - 3.5. Research articles should be composed of introduction, method, results and discussion sections. It is not necessary to put "introduction" heading in introduction section.
 - 3.6. Review papers should include an introduction section framing the issue (without an "introduction" heading) and a discussion section.
 - 3.7. The author(s) may create additional sub/headings that they found useful. Letters or numbers must not be used for heading. APA Style 6th edition's heading system should be utilized.
 - 3.8. The placement of tables and figures should be stated in main text with specific mention to its number (For instance, "Figure 3 should be placed here."). Tables should be prepared in line with the APA 6th edition guideline.
 - 3.9. References section must start on a separate page following main text. References must be in line with APA 6th edition guidelines and must be carefully checked. References must be ordered alphabetically by the author last names. Any reference in references section must have been mentioned in main text and any citation in main text must be mentioned in references section.
 - 3.10. Figures and tables, respectively, should be placed on separate pages following references section with any titles and explanations if it exists.
4. Any text editing except MS Word auto-check must not be used throughout the manuscript preparation (especially automatic numbering must not be used).
5. The final edition of the manuscript after peer-review process must be organized for publication as explained above. A cover page having the fully descriptive title of the manuscript and, affiliation,

title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) must be added before abstract section. The note(s) of the author(s), such as acknowledgements, if any, should be added as a footnote as well. The resulting Word document should be directly sent to the editor-in-chief.

6. The pre-publish confirmation copy that was sent from the publisher is shared with the corresponding author. It is requested to be checked by author(s) within the highlighted timespan. Any possible typesetting errors should be reported. This latest copy that was checked by the author(s) is published after the correction of typesetting errors, if any, following the final confirmation of the editorial team.
7. Every academician who has studied in psychology or related fields may be a reviewer of the Studies in Psychology. You may send your academic CV to editor-in-chief (sp@istanbul.edu.tr) to apply to be a reviewer.

Reference Style and Format

Studies in Psychology- Psikoloji Çalışmaları complies with APA (American Psychological Association) style 6th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis.

If more than one citation is made within the same paranthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayıner & Demirci, 2007)

Citation with three, four, five authors;

First citation in the text: (Ailen, Ciambune, & Welch, 2000) Subsequent citations in the text: (Ailen et al., 2000)

Citations with more than six authors;

(Çavdar et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. Ankara, Turkey: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. İstanbul, Turkey: Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Ankara, Turkey: Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Bursa, Turkey: Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article

a) Turkish Article

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than Seven Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26-38. Retrieved from <http://cjr.nmcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S.J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding

a) Dissertation/Thesis from a Commercial Database

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9943436)

b) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Yaylali-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

d) Dissertation/Thesis abstracted in Dissertations Abstracts International

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

e) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

f) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based early warning solutions*. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

g) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *105*, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

h) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N. Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

i) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, *45*.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *inFact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - The category of the manuscript
 - Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - Confirming that the statistical design of the research article is reviewed.
 - Confirming that last control for fluent English was done.
 - Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with APA 6.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - The category of the manuscript
 - The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document:
 - The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - Abstracts (200-300 words) both in Turkish and in English
 - Key words: 3 to 6 words both in Turkish and in English
 - Extended Abstract (600-800 words) in English (only for Turkish articles)
 - Main article sections
 - Grant support (if exists)
 - Conflict of interest (if exists)
 - Acknowledgement (if exists)
 - References
 - All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO

Editor : Assoc. Prof. Dr. İlknur Özalp Türetgen
ilknuroz@istanbul.edu.tr
sp@istanbul.edu.tr

Managing Editors: Büşra Alparslan
busra.alparslan@istanbul.edu.tr
Nermin Taşkale
nermin.taskale@istanbul.edu.tr

Phone : + 90 212 455 57 00
Address : Istanbul University
Faculty of Letters
Department of Psychology
Ordu Cad. No. 196,
34459 Laleli
Istanbul - Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Studies in Psychology
Dergi Adı: Litera: Psikoloji Çalışmaları

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.)	
--	--

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar:	
--	--

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfı bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işyerininin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemeksizin kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeden makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NE ne saktılır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle içtenci şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantlanabilir şekilde onaylı olması gerekir..

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar:	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....

